

A JELZŐK MONDATTANA

NYELVTÖRTÉNETI TANULMÁNY

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. T. AKADÉMIA
KÖTTKÁRI HIVATALA

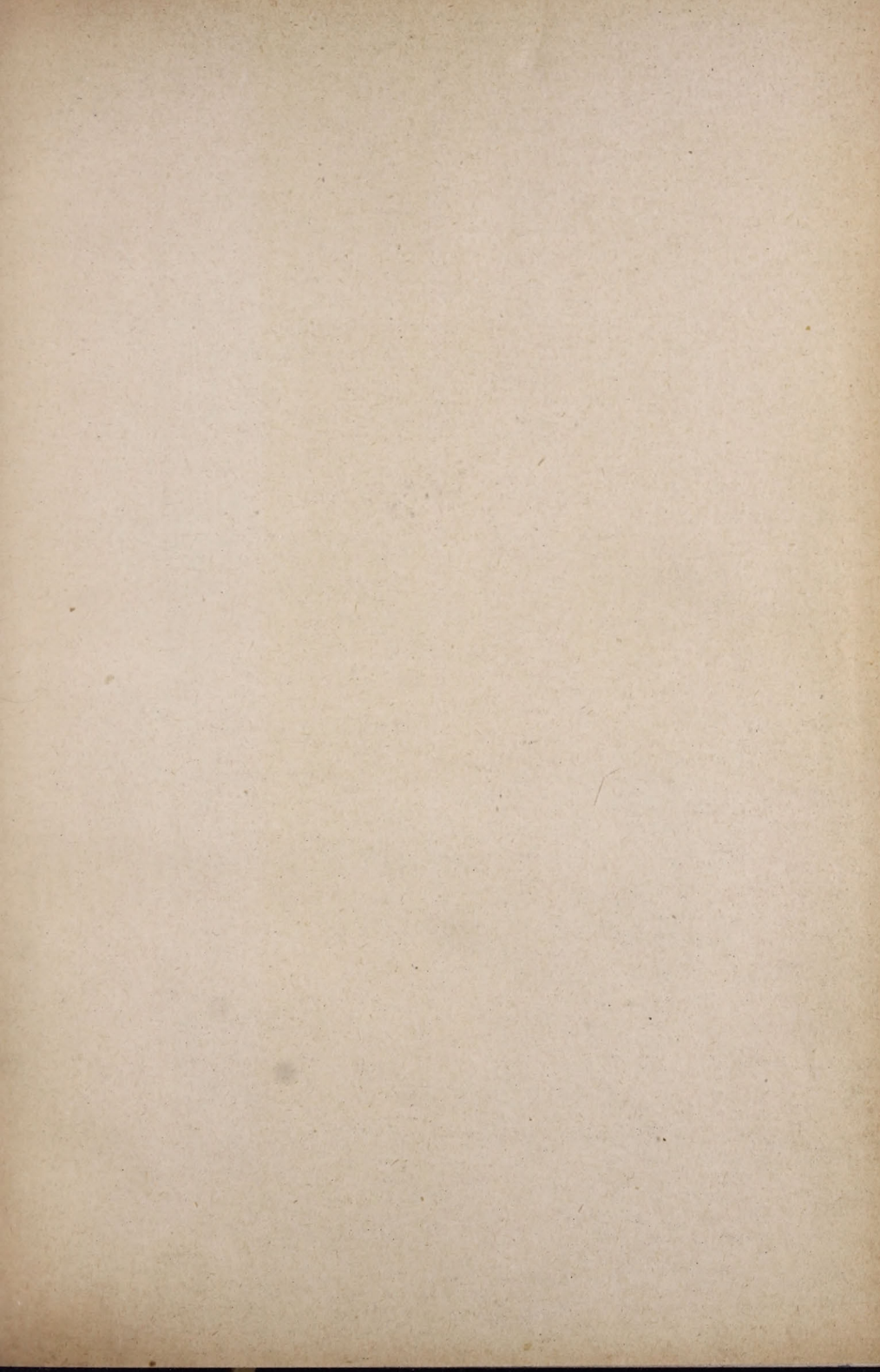
BUDAPEST

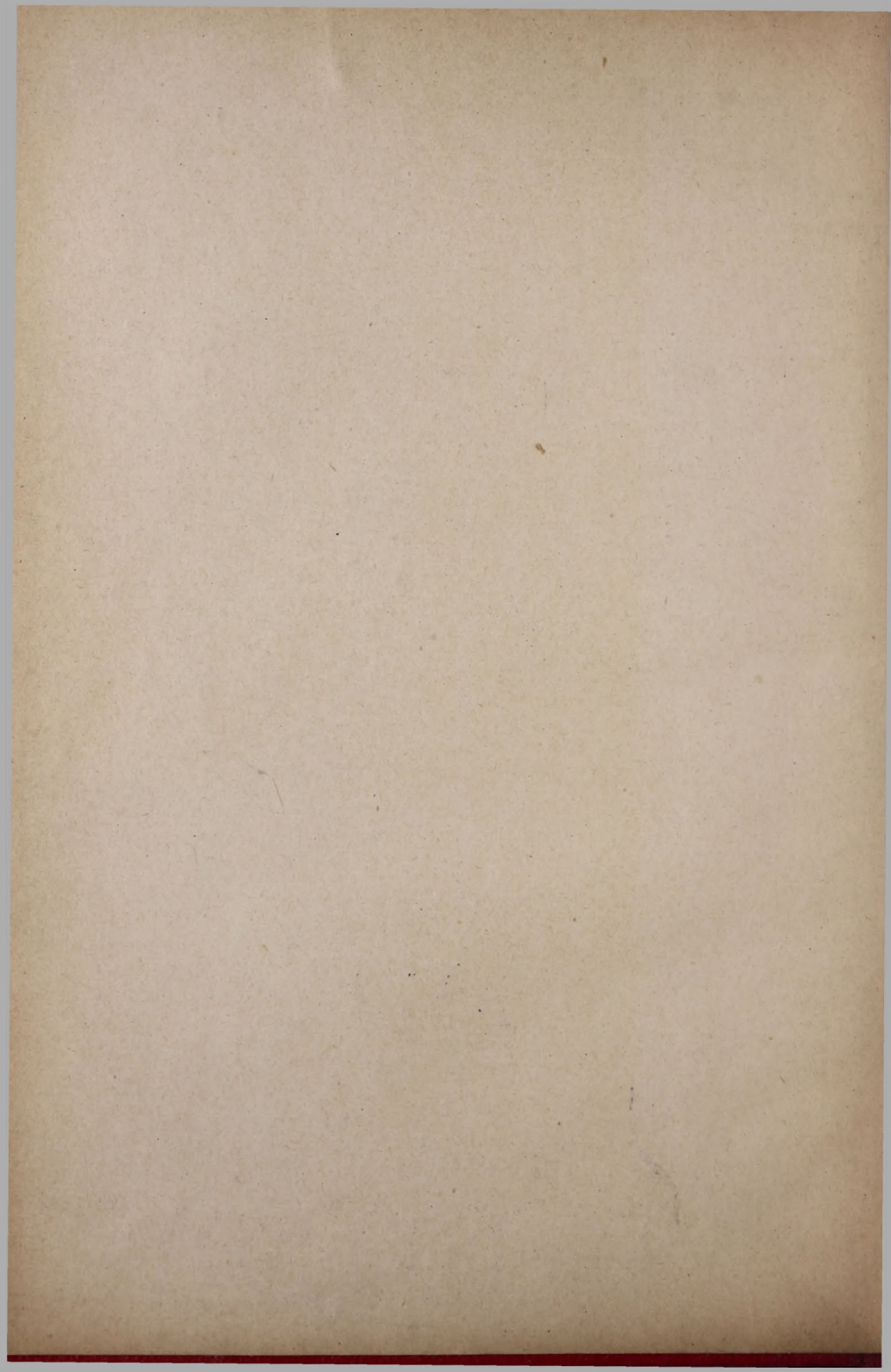
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1914

Ára 5 kor.

A JELZŐK MONDATTANA

NYELVTÖRTÉNETI TANULMÁNY

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1913

213203

A M. T. AKADÉMIA
FŐTTKÁRI HIVATALA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 970 /1958

A melléknévi jelző.

A történeti mondattannal foglalkozó munkáim¹⁾ folytatásaként ezúttal a jelzős szerkezetek történetét mutatom be, még pedig első sorban a melléknévi jelzőkéét.²⁾

Hogy az itt szóba jöhető számos jelenséget világosan elrendezhessük, olyan fölosztást kell alapul vennünk, a mely lehetőleg kimeríti a jelzőknek egész körét.

A jelző általában a jelzett fogalmaknak megkülönböztetésére (rendesen specializálására, a fogalom körének megszorítására)³⁾ szolgál. A megkülönböztetés kétféleképp történhetik: vagy pusztán külső determinálással,⁴⁾ kijelöléssel, rámuta-

¹⁾ *A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete* (akad. pályamunka 1881—3, három kötet). *A magyar határozók* (akad. pm. 1888—92, két kötet). *A magyar igemódok* (pm. Nyr. 1877). *A magyar szórend* (Nyelvészeti Füzetek 4. sz. 1903). *Igenévi szerkezetek* (uo. 47. szám, 1908).

²⁾ Irodalom: *A magyar bővített mondat. Brassai Sámuel*től. 1870. Akadémiai Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből. X. szám.

³⁾ Balogh Péter azt mondja: «A jelzős nevek nem egyebek, mint egyedített fogalmak» (Nyr. 20:398). De ez nem áll minden esetben, a 'megkülönböztetés' nem mindig 'egyedítés', nem mindig 'specializálás', sőt Kicska Emil megkülönböztet a specifikáló jelzővel (pl. *a figyelmes olvasó*) szemben generalizáló jelzőt (*minden olvasó*). De azért ez utóbbi esetben is azt mondhatjuk hogy a *minden olvasót* vagyis az olvasónak általános fogalmát megkülönböztetjük a *figyelmes olvasótól*. Egyedítést tkp. csak a mutató névmás fejez ki (vö. Brassai id. m. 11).

⁴⁾ *Determináló* jelzőnek nevezte Mätzner az ő jeles angol és francia történeti nyelvtanaiban. A francia nyelvtanírók a melléknévi névmásokat így nevezik: *adjectif déterminatif*. Brassai — abból a sokszor megzáfolt hibás fölfogásból indulva ki, mely szerint a műszónak tökéletesen ki kell fejeznie a jelölte fogalmat — hibáztatja ezt a műszót, mert a minősítő jelzők is «egyszersmind örökké determinálóok» (id. m. 12). De ő se tud nekik jobb nevet adni, azért egyszerűen *nem-minősítőnek* nevezi őket.

tással, vagy pedig tartalmasabb fogalmi jeggyel, valóságos minősítéssel, tulajdonság megállapításával. A kijelölő vagy determináló jelző lehet névmás, számnév és névelő. A minősítő vagy tulajdonságjelző¹⁾ lehet melléknév vagy igenév, azonkívül melléknévileg használt főnév vagy határozó vagy (ritkábban) igealak. A legtöbb melléknévi jelző értelmező jelzőül is szerepelhet; ezt már csak alaki különbsége miatt is külön kell tárgyalnunk. Azonkívül egészen külön tárgyalást követel nagy szerkezetbeli eltérése miatt a birtokos jelző, noha voltaképen szintén be lehetne sorozni a többi jelző közé.

A minősítő jelzők.

1. A tulajdonképi melléknév.

a) A jelzőnek mondatbeli szerepe és eredete.

A melléknévi jelzőnek többnyire az a rendeltetése, hogy a főnév jelölte általánosabb fogalmat egy új jegy (vagy új fogalom) hozzáadásával megszorítsa, vagy legalább a főnévi fogalomnak valamely jegyét külön megnevezze, megemlítsse, kiemelje. Az igeállítmányhoz közvetlenül semmi nyelvtani, alaki vonatkozása nincs a jelzőnek, még akkor se, ha van köztük valami fogalmi viszony, ha pl. a jelző egyúttal okát adja a főnévre vonatkozó cselekvésnek. Pl. *Hanyatló szép hazám, miattad vérzem én* (Bajza) = hanyatlásod miatt. Hát ne üldögéljünk *meddő* kétkedésben (Arany 3:199) = ne ülünk kétkedésben, mert az meddő. «Az apám *tiszta* kezére büszkébb vagyok, mint *ősapám véres* kezére» (Jókai: Önéletrajz).²⁾ Még megengedést is kifejezhet mellesleg a jelző: Azt az *ártatlan* embert hogyan megkínózták (= noha v. pedig ártatlan).

A jelzős kifejezésben fogalmak összeadását láthatjuk; ha pl. azt mondom, hogy a legelső *magyar ember* a király, kettős állítmányt, mintegy két állítmányt alkalmazok: *magyar és ember*

¹⁾ *Minősítő* jelző: ezt a műszót alkalmazta Brassai (A bővített mondat).

²⁾ Hiszen az alany vagy a tárgy is kifejezheti fogalmilag (bár nem mondattanilag) az okot, pl. *meggondolatlanága bajba vitte*.

(a hogy a költő mondja: Minden ember legyen *ember és magyar* ~ *magyar ember* legyen). E szerint a fölfogás szerint a jelzős kifejezés az úgyn. halmozott mondatrészeknek egy faja (kettős alany, kettős tárgy stb.).

Ámde van egy másik fölfogás, logikai szempontból époly jogosult, nyelvtörténeti szempontból talán még jogosultabb. E szerint a jelzős főnév szintén mondati eredetű, tkp. összevont, összesűrített, rövidített mondat, a jelző maga «másodlagos, lefokozott, elgyöngült állítmány.»¹⁾ *Magyar művészből* csak úgy szólhatok, ha előbb elgondolom ezt az ítéletet: *ez a művész magyar*. A *piros rózsza* ebből a gondolatból van összevonva: *a rózsza piros*; az *uralkodó fejedelem* ebből: *a fejedelem uralkodik*. A jelzőnek állítmányi értékét néha elég elevenen érezzük, pl. az ilyen fölkiáltásokban: *szegény gyerek!* mintegy e helyett: *de szegény ez a gyerek! kiállhatatlan ember!* = *kiállhatatlan ez az ember! mennyi hó!* = *mennyi a hó!* Még inkább a személyragos fölkiáltásokban: *hunczut parasztja! átkozott ostornyele!* Vö. Petőfi-nél állítmány alakjában: *Átkozott a görösös füttyös somnyele!* Az *i*-képzős melléknév, pl. *a királyi vár*, valószínűleg ebből rövidült: **a királyé vár*, ez pedig ennek a mondatnak az összevonása: *a vár a királyé*. — Világos a mondatból való rövidítés abban az elég gyakori s érdekes kifejezésmódban, mikor határozót használunk jelzőül: *félre hely* ~ *félre esik ez a hely*, *tejbe kása* ~ *tejbe főtt a kása*. Még világosabb egyes összetett jelzői kifejezések mondati eredete; pl. *felemás czipő* = ennek a czipőnek fele más, *hasznavehető dolog* = vehető némi haszna, *lábfájó ember* = fájós a lába. Ezek ősi szerkezetek, a rokon nyelvekben is nagy divatjuk van, csak egy-két példát említek: *vog. tur-ä sujp kum*, szó sz. 'torcka hangos ember', oszt. *sēm-pēlek*, finn *silmä-puoli* 'félszemű', szó sz. 'szem(e)fél'. Régente *hó tested* helyett azt mondták: *hó levő tested* vagyis *tested*, a mely hó, *néhai való Mátyás király* = Mátyás, a ki valaha királyunk volt. A *mihaszna ember*-féle kifejezésmód világosan magában foglalja ezt a kérdő mondatot: *mi haszna?* Szintúgy az *egytestvér* régi használata: *egy testvér atyámfia*, vagyis atyámfia, a ki velem egy test és vér (*egy testvér hugaim* TörtTár 1908, 346, l. erről

¹⁾ Vö. Kalmár Elek fejtegetését NyK. 34: 75 stb.,

Zolnai NyK. 23:35 és Kertész Nyr. 38:385). — Vö. még az ilyeneket: *Mi a manó nyelv ez?* (Hevesi S. Molière: Botcsinálta doktor 2:6.) *Ejnye eb az inge kölyke!* (uo. 1:6.) *Eb a hite kölykei!* (Arany: Szondi két apr.) A palócz azt mondja a gyerekeknek: «Hát jó laktá-e má, te puffancs? Te, *te hasa-istene*, mikor tartalak má jó egyszer?» (Nyr. 23:25).

Néha a hozzá tartozó határozók, sőt kötőszók bizonyítanak a jelzőnek állítmányi eredete és értéke mellett. A jelzőnek legközönségesebb kiegészítői a mód-, ill. fokhatározók: *nagyon szép gyerek*, *igen rossz ember*, továbbá az igenévi jelzőket kísérő változatos határozók: *a tormába esett féreg*, *a mult őszszel beállott válság* stb.

Ritkább esetek a következők: «Jóllehet ne férjen kincses ládáiba *a már sok [kincs]*, mégis több kell néki» (Fal. 279): vö. már az is sok, a mi kincsesládában van. «*Velem jól tett uramat méreggel itattam*» (Thaly: VÉ. 1. k.). *Rajta által-látható kő*: lapis specularis (PPBl) ~ rajta által-láthatni. «*Végére-láthatatlan fáklýds-menet* közt kísérték ki» (TanárKözl. 4:604) ~ nem láthatni el a végére.

Még nevezetesebb bizonyítékot szolgáltat a kötőszó kísérte jelző.

Faludi azt írja: «Követem *ebbéli noha elkerülhetetlen alkalmatlankodásomról*» (Fal. 149) = megkövetem ebbéli alkalmatlankodásomról, noha elkerülhetetlen. Vajda János írja: Akarod, hogy végrehajtsassék e vétek, hogy elkárhozzék *e noha gonosz lélek?* — Nem akarom» (Béla királyfi 15) = talán nem akarod, hogy elkárhozzék, noha gonosz ez a lélek. Petőfinél olvássuk ezt: «Igen lekötelezne B. úr, ha *e különben is álnév* helyett mást szíveskednék választani» (Elbesz., MKtár, 43) = ha e név helyett, mely különben is álnév... — Ha pedig két jelző van kötőszóval összefűzve, akkor ez a kettős jelző egy összetett mondattal rokonértékű, pl. «A menyegzői ünnepélyt *több mint fejedelmi pompa által* akarta emlékezetessé tenni» (Kemény: A rajongók) = oly pompa által, mely több mint fejedelmi. «*Más mint dolgozó embert* itt nem láthatni» (Herman O.: Északi madárhegyek 41).¹⁾ Igen szokatlan formájú Apor Péternek ez a két mondata: «Az urfiak *olyan apró mint az bab csigákkal* rakatták meg szíjszerszámokat, ...közben-közben sokféle színű *öreg mint egy kis alma tengeri csigák* levén reá csinálva» (Met. 348). «*Őt hazahívták, hogy bebörtönözzék övéinek gazdag bár, de unalmas örökébe*» (Mikszáth első Almanachja 89). «A százesztendősz por közül kivadásztam *egy se eleje se hátulja*

¹⁾ Ezekről a *mint*-tel való állandó jelzői szerkezetekről l. még Zolnai fejtegetését NyK. 23:54.

könyvet» (Turista Közlöny 1905. 7). Vö. még: Mennél alacsomb és majd úgy tetszik illetlemb dologra ereszkedett (Pázm. Préd. Jeles Irók 36:85)

Ide tartozik ez a nem ritka jelzői szerkezet: Ha volt valami, hogy a magyart is felrázza a szív mélyében megsértett becsület, emberiség és *nem tudom mi minden érzésnek* legmagasabb fokára... (Kossuth Besz. 391).

Azonban minden eddiginél érdekesebb nyelvünknek az a jelzői szerkezete, melyre utóbb külön fogjuk összeállítani a példákat: hogy t. i. akárhányszor valóságos igeállitmányt teszünk meg jelzőnek, sőt egész mondatot is: *eszem-izsom ember, türöm-fü, gondolom forma képzelés* (Fal.), *úrhatnám ember, a nem-szeretem napok, a szent Heverd-el nap, tedd-ide tedd-oda ember*, «ez csak olyan *ha kap eszik ember*» stb. stb. — Vannak nyelvek, a melyekben egészen rendes mondatszerkesztéssé fejlődött az igealaknak ilyen jelzői (relativ mondatot is helyettesítő) alkalmazása. Ahelyett, hogy 'elmentem egy alvó ember mellett' azt mondja az arab nyelv: 'elmentem egy ember mellett aludt'. 'Nem-rothadó fát választott': ez a héberben így fejeződik ki: 'fát nem rothad választott'. Az angol 'a láttam embert' így mondja: *the man I saw*; ¹⁾ s a középfőlnémetben is előfordulnak ilyenek: *die worhte ein smit hiez Volcán* 'azt egy Vulkán nevű kovács alkotta'. ²⁾

b) Alaki sajáttságok.

Ide számíthatjuk a tulajdonképeni szóalakon kívül a melléknévi jelzőnek szórendi és hangsúlybeli sajátságait.

A finnugor nyelveknek közös sajáttsága, hogy a melléknévi jelző változatlan, nem alkalmazkodik a jelzett főnévhez, mint az indogermán nyelvekben. Csak a finn nyelv egyezteteti rendszerint a melléknévet a főnévvel, ³⁾ de ez ott nyilván külön fejlődés eredménye, alkalmasint indogermán hatás alatt; pl. *hyvä-t herra-t* jó ur-ak *mutama-ssa kylä-ssä* valamely falu-ban. Az előtt mi nálunk is gyakran átvették latin kifejezésekben a mellék-

¹⁾ Sőt: *the man I saw yesterday's father* (L. Finck: Haupttypen 28).

²⁾ Így a román nyelvekben s más, nem-indogermán nyelvekben is. Vö. H. Paul: *Prinzipien der Sprachgeschichte* 140—141!

³⁾ Kevés kivétellel; néha pedig a lapp nyelv is.

névnek nem szerinti egyeztetését, pl. «a maga *evangelica religióját* megtagadván» (Cserei: Hist. 263), az *unitária religión* (uo. 422), a *reformatum collegium* (285).

Vannak azonban szavaink, melyeknek jelzői használatát külön alak jellemzi. Közülük a legismertebbek a *két* (*két ló* stb.) és *kettő*. Hasonlókép egy-két rokon nyelvben, pl. osztj. *kát*, *kət* 'két', de *kāḍon*, *kātun* 'kettő', cser. *kok*, de *koktā*.¹⁾ *Kis* és *ál* csak jelzőül fordulnak elő, ha jelzett szó nélkül maradnának, mindig más, rokonértelmű kifejezésekkel helyettesítjük (*kicsi*, *kicsiny*, *hamis* stb.²⁾ — Némely névmás is ritkán fordul elő mint jelző: *az*, *ez*, *ki*, *senki*, *a ki* stb., viszont *azon*, *ezen* újabb nyelvünkben csakis jelzőül szerepel, ezekről a névmási jelzők szakaszában szólok. — A *többi* eredetileg s egész régi irodalmunkban nem fordul elő mint jelző, s ha alany, többesszámú állítmánnyal jár, mert tkp. személyragos többesszám: *több-i* = 'többjei'. Jelzőül azelőtt a *több* alakot használták, tehát személyrag nélkül, s csak később általánosították a *többi*-t. Vö.

Gyónjál a *több* búneidről is (VitkK. NySz.). Mindent megszerzének a *tebb* bölcsékkel (JordK.) stb. — Ellenben: Óneki több nem szolgáltatik, honnem mint az *többinek* (VirgK. NySz.) stb. — Így is: *Az tebbik* [= a többjeik] mondnak vala (JordK.). A *többije* (Arany).

Hasonlókép személyragos alakok eredetileg az ikes számnevek és középfokok: *egyik*, *másik*, *második*, *harmadik* stb., *jobbik*, *szebbik*, *kisebbik* stb. Ezek még legrégebb nyelvemlékeink korában nem igen fordultak elő jelzői használatban, mert akkor még érezték bennük a személyragot. Bővebben a birtokos jelzők (a részelő birtokos) tárgyalásában szólok róluk, vö. Nyr. 40 : 344.

Szórend. Az urálatlaji nyelvekben általános szabály, hogy a rendes melléknévi jelző (s a birtokos jelző is) közvetlen megelőzi a jelzett szót, míg pl. az indogermán nyelvekben e tekintetben igen nagy változatosságot találunk s a jelzőnek hátratétele sok nyelvben egészen közönséges; *sors bona* ~ jó sors.³⁾ A legtöbb urálatlaji nyelvben, különösen, a melyek az

1) Karj. MSFOu. 23:8; Beke, Cseremiszt nyelvt. 275 és 277. (A cseremisztben 1-től 7-ig külön alakjuk van a jelzői és főnévi számneveknek.)

2) Vö. Lehr: Toldi estéje 193.

3) Az újabb fejlődés, különösen a román és germán nyelvekben,

úgn. kopulát nem használják, csakis a szórend tesz különbséget a jelzős kifejezés és a melléknévi állítmányú mondat közt, így a magyarban is: *jó anyám ~ anyám jó, a zöld fű ~ a fű zöld.* (De némely indg. nyelvben is, pl. a litvánban: *gėrs mēdis* a jó fa ~ *mēdis gėrs* a fa jó!) — Magyar példák már 1055-i nyelvemlékünkben: *F'heheruuaru vtra mench* hodu utu rea, s más 11. századi oklevelekben: *kektou, kerektou* stb.

A magyar jelzős kifejezés tkp. összetétel, a melyet a végén ragozunk: *jóember-t, jóember-nek,* stb. Azért is válik olyan könnyen állandó összetétellé, mint pl. *jóember > jámbor, id-nap > ünnep,* vagy *kisasszony, nemesember, szépírás* stb. stb. — Vannak nyelvek, melyek hátravetik a jelzőt, de a két szóval szintén mint összetétellel bánnak, vagyis az egész kifejezést csak a végén ragozzák, pl. a nubiai nyelv: *bō dūwi,* szó sz. 'atya öreg' = öreg atya: *bō dūwi-n nōgi* 'atya-öreg-nek ház[a]'. Így a vaszkban, a sumirban, de néha a finnben is, pl. *tyttö parka* szó sz. 'leány szegény': *tyttö parka-na* 'leány szegény-ül' vagyis szegény leányul; továbbá a vogulban; *sāpāk pāl* fél csizma: *sāpāk-pālēm* fél csizmám, szó sz. csizmafelem (Munk. 2 : 289). — (Indg. nyelvben ez csak ritka kivételkép fordulhat elő egy-egy megrögzött kapcsolatban: *rosmarinum* e h. *rorem marinum*; vö. «Auslassung des Pronomen relativums» Delbrück Vergl. Synt. 3 : 384).

A rokon nyelveknek közös tulajdona még egy ilyen érdekes kivétel s valamikor a magyarban is meglehetett. A *fél* szó ugyanis a jelzett főnév után áll az ilyen kifejezésekben: finn *silmä-puoli*, oszt. *sēm-pēlek* stb. szó sz. 'szem-fél' = fél szem, félszemű, *jalka-puoli* fél láb, féllábú; lapp *puoläva-pielie nalä* 'térd-fél-re' = fél térdre; a vogul azt mondja 'csizma-fél' e h. fél csizma; finn *isä-puoli*, lapp *acce-pele*, cser. *ača-vel* szó sz.

rendszerint a jelzőnek előrehelyezését eredményezte (a kfn-ben még szabad a szórend: *ein schönez wip* v. *ein wip schönez*, ma csak bizonyos, leginkább költői használatban: *die Kinder gross und klein, in Wäldern noch so gross*; Finck azt mondja, Die Neueren Spr. 6 : 568, hogy a germán nyelvek közt jellemzi a németet, «die im Affekt nicht seltene Nachstellung des adj. Attr.»). A szláv nyelvek ma is nagyon eltérők egymástól. Akadt magyar nyelvész, a ki bajnak tartotta, hogy a magyar jelző mindig elül áll; erről mulatságosan szól Brassai id. m. 8—9.

atya-fél = mostoha atya stb. Ez utóbbival egyezik a régi szójegyzékeinkben előforduló *aty-val* és *fial* (**fi-vel*), melyek szintén mostoha atyát és fiut jelentenek (l. Nyr. 23:145, Szinnyei, és NyK. 26:146, Szilasi). Talán ennek a használatnak maradványa az *éj-fél* is e h. 'fél éj', vö. cser. *ĩt-pel* (és *pel-jut*, mordv. *péle-éé*, finn *puoli-yö*) Beke, KSz. 13:124; szl. *pol-noc*, ném. *mitter-nacht*, fr. *mi-nuit*.¹⁾

Az általános magyar szabály alól kivételnek látszik ez a kedveskedő megszólítás: *anyám édes*, *apám édes* stb. Ez egészen egyértékű az *édes anyám* s *édes apám*-mal, «annyi mintha az adjectivum a maga substantivuma előtt állana» (mondja Kazinczy Erd. lev. 123, Abafi kiad.).²⁾ «*Gyulám édes!* jaj tenéked!» (Kisf. S. Gyula 4:64). *Klári édes!* (Jókai: Sárga r.¹ 17). — Hiszen lehetne ezt értelmezőnek is tekinteni, de régi egyszerű jelzős szerkezetnek bizonyítja az az érdekes tény, hogy a rokon finnugor nyelvekben is ilyen kivételes szórendet mutatnak a kedveskedő kifejezések. Pl. finn: *veli hyvä!* *veli kulta!* szó sz. 'testvér jó, testvér arany' = édes testvérem, kedves pajtásom; *lapsi parka* kedves gyerek, *mies parka* szegény ember; *voi sitä vaimo parkaa* szó sz. 'jaj azt az asszony[t] szegényt!' = jaj, az a szegény asszony (v. -nak)! lapp: *muihtaje ton japmëmep, vëna'k pür?* emlékeztél-e a halálra, jó barátom? (szó sz. 'barát jó').

¹⁾ A rokon nyelvekben más effélék is vannak és érdekes kérdés, nem maradványai-e egy eredetibb szórendi szokásnak. Vö. finn *hautaän syvään* mély gödörbe, szó sz. gödörbe mélybe (Kansansatuja 1:28); votj. *Odok'ta motorez* a szép Avdotyát, szó sz. az Avdotya szépet (Munk. Votj. nyelvmut. 41); lapp *kuolie' eänas* 'hal sok' = sok hal, *tälvöp joröpo čadä* 'tél egész keresztül', egész télen át Ki tudja, nem ilyen maradvány-e az értelmező gyakori használata a magyar népnyelvben s úgy látszik némely rokon nyelvben is. (NB. «A' volt néha ura ez *paripa kéknek*». Gyöngyösi: Kemény János 3:3:7 = e kék paripának!)

²⁾ Kazinczy azt állítja, hogy «ismeretlen Erdélyben», viszont Imre Sándor épen erdélyi nyelvszokásnak mondja (l. Brassai id. m. 24), és valóban leginkább a székelyek élnek vele. — Brassai minden alapos ok nélkül németességnek mondja.

c) A jelzőnek nyelvtani értéke és a hangsúly.

Mellőzzük itt a jelzőnek esztétikai, stilusbeli sajátságait, ámbár különben nagyon érdekesek és fontosak. A költői s a szónoki nyelvben igen nagy a jelző szerepe, s pl. a ritkább vagy gyakoribb, ellentétes vagy halmozott használata igen jellemző lehet egy-egy írónak vagy az író különböző korszakainak stílusára (vö. Prohászka J. Petőfi nyelv. saj. 23, NyF.).¹⁾ Fontos a jelzőnek leíró, jellemző, hangulatfestő stb. szerepe, s a versben pl. (mint Arany J. mondja Hátr. Próz. 75) «a jelző nem pusztán sortöltelék, hogy meglegyen a kellő hossza, nem is mindegy, bármi tulajdonára vonatkozzék a jelzettnek, hanem szükség, hogy ép azon oldalról jelezze, emelje ki, vagy jellemezze a tárgyat, mely a fennforgó esetben kiemelendő.» (S ez elveknek csakugyan megfelel a jelzők használata Arany költeményeiben.)

Itt azonban a jelzőnek csak nyelvtani értékével van dolgunk, s ez, mint fogjuk látni, inkább a logikai s természetesen a pszichológiai értékével függ össze s azonfölül szoros kapcsolatban van vele egy fontos nyelvtani tényező: a hangsúly.

Kétféle jelzőt különböztethetünk meg: az egyik erősebb, a másikon gyöngébb hangsúly van. Az egyik a szükséges jelző, ez új jegyet fejez ki, mely szükséges a szóban levő fogalomnak az általános fogalomtól való megkülönböztetésére, szükséges valamely eddig ismeretlen tulajdonságnak az ismeretetésére; a másik nem szükséges, hanem mintegy csak emlékeztető jelző, mely a főnévi fogalomban már amúgy is bennfoglalt, tehát már ismert jegyet fejez ki vagy általában az adott helyzetben kevésbé fontos jegyet említ.

Mintthogy legtöbb esetben szükséges, megszorító, megkülönböztető célú a jelző, nyelvünkben a hangsúly rendszerint a jelzőn van, s e tekintetben néha igen föltűnően különbözik nyelvszokásunk pl. a németétől, vö. *jó reggelt: guten Morgen! egy ingben: im blossen Hemd; már három óra: schon drei Uhr; kérdezte, hány óra: er fragte, wie viel Uhr es wäre;*

¹⁾ Nagy szerepe van a leíró és szónokias jelzőnek költőink közül Vörösmartyánál, Zrinyinél (l. Phil. Közl. 17: 602) és Gyöngyösinél, régibb íróink közül Faludinál és Csúzynál (l. Nyr. 38: 253).

öt koronával tartozok neki: ich bin ihm fünf *Kronen* schuldig. A német rendesen csak nagyobb nyomaték, pl. ellentét esetében hangsúlyozza a jelzöt («ich bin ihm bloss *fünf* Kronen schuldig, nicht sechs»), holott a magyarban a jelzős kifejezés, mint valami összetett szó, rendesen csak egy szólamot tesz s az első tagján van a hangsúly (l. A magyar szórend 81—2).

Néhány példa 1. Petőfiből: *Fejér* bor, *szőke* lány, *fényes* nap hatotak egykor lelkemig; *vörös* bor, *barna* lány, *sötét* éj, kedvem most benne-tek telik. *Édes* kín lesz laknom itten. Szívünknek ezt a *bús* örömet sem hagyta. Édes lesz nekem e *keserű* jutalom. (Ezeket sok más ilyen jelzői ellentéttel együtt Prohászka J. idézi NyF. 58:23, 24.) Hja, a sötét *vén* kecske is megnyalja (Furesa történet). Így az agg szomszéd jó indulatja *öccse* urát gyakran látogatja (uo.). De most ez egyszer a *szomszéd* bátya jó tanácsával elő nem áll (uo.: mit seinem guten *Rat*). Átkozott a *göresös* fűtykös somnyele (Szeget szeggel). *Túri* vásár nincsen messze már, *szegény* legény oda lovon jár (Lopott ló). Hiszen úgy is *elég* lova van (uo.). Mért vetettem fejem *túlalmos* dolgokra! (Fürdik a holdvilág...). — 2. Aranyból: *Szabad* gólyák szállnak ottan *szébb* hazába (A rab gólya). *Rossz* emberek elmetélik (uo.). Mintha *legjobb* rendin menne dolga (Toldi). Mert az *együgyű* szív nyelvén nagyon érte (uo.). *Bal* keze a *nagy* fát tartani sem tudja (uo.). Nincs *tenyéryi* zöld hely... (uo.). *Szoroska* hely az itteni. *Vérharagos* lángok csaptak ki belőle (BH.). *Feles* feleséged hadd legyenek a bajban (uo.). — 3. Mikesből: Az *utolsó* levelemnek *utolsó* résziben való *utolsó* végin megláthatta, hogy *micsoda* formán lön vége e rebellióknak (TLev. 92).

Sokszor az egész jelzős kifejezésből csak a hangsúlyozott jelző marad meg, ha t. i. a jelzett főnevet a megelőző mondatokból vagy az adott helyzetből úgyis hozzá lehet érteni. Pl.

Volt ruhámon folt hátán folt, *zöldre* raktam *sárgát*, *kéket*... (Pet. Tarka élet). — Már Gyarmathi S. említi ezt a jelenséget Nyelv. 2:156—7 és számos ilyen példát elemez: Minden szereti a *szépet*. Boldogok a *szépe*nyek. A *kegyest* szereti az Isten, de a *gonoszt* gyűlöli. Ott *jóról* (*dologról*) emlegetnek téged. Könnyű néked a *készből* jól élned.

Ez a hangsúlyozás megkönnyíti azt a fejlődést is, mely szerint a hangsúlyos rész vagyis a jelző átveszi az egész kifejezésnek a szerepét, benne sűrűsödik össze az egésznek a jelentése, úgy hogy a jelzett szó mint fölösleges elmarad s a melléknév főnévvé válik. A számtalan példa közül csak egy pár kis csoportot említek: a) emberekre vonatkozó: *kocsis* (*kocsis ember* v. *kocsis legény* helyett), *béres*, *gulyás*, *kondás*; *munkás*, *napszámos*, *robotos*; *panaszos*, *vádló*, *vádlott*; *csuhás*, *bőrkató*, *bankos*; *bíró*, *író*, *képviselő*, *arató*; valakinek *örököse*, *kedvese*, *jegyese*, *szeretője*, *üldözője*; — b) állatok: *fakó*, *deres*, *nyerges*, *lógós*, *hajszás*, *kéztülső*, *farkas*, *ordas*, *tapsifüles*; — c) élettelen tárgyak: *ágas*, *lábas*, *hidas*; *rétes*, *béles*,

paprikás, pörkölt; reggeli, nappali (t. i. szoba), *éjjeli* (edény); *lábbeli, fehérnemű, ágynemű, nyakravaló, borraivaló; tokaji, pezsgő, kerezos*; valakinek *jobbja, balja*. «Vasárnap tisztát venni haza jár» (Pet. Szomorú éj). — *d*) gyűjtő nevek: *gyűnölésös* (t. i. kert), *nyáras* (erdő), *fűzfás, nádás; ménes* stb. — Igen közönséges ez a fejlődés az egyes néposztályok, foglalkozások műnyelvében, pl. a földművelés, mesterségek körében.

Vannak azonban olyan kivételes esetek,¹⁾ hogy a jelzett szót hangsúlyozzuk, még pedig vagy azért, mert a jelző logikai szempontból fölösleges, vagy pedig azért, mert más, pszichológiai okból alárendelt fontosságú.

a) Logikai szempontból fölösleges a jelző, ha a benne kifejezett jegyet amúgy is hozzáértjük a jelzett szóhoz, pl. *a magas égbolt, a mély tenger*. Ilyenkor a jelzett szót külön hangsúlyozzuk, még pedig erősebben, mint a jelzöt²⁾: *a magas égbolt, a mély tenger, a mély örvény, a kegyetlen tigris*. Ellenben szükséges s azért hangsúlyos a jelző, ha a jelzetben foglaltakhoz új jegyet ad: *a könyves bolt, a magyar tenger*, s éppen azért kell ilyenkor hangsúlyozni mint fontos megkülönböztető kifejezést. Ez utóbbi esetben az egész kifejezés ilyen kérdésre felel: *milyen bolt? melyik tenger?* a kérdés, a tudakolás, a kíváncsiság, általában a figyelem a jelzőre irányul. Ellenben az előbbi esetben a kérdés a jelzett szóra irányul, pl. *hol tűndökölnek a csillagok? a magas égbolton; mit pillantottál meg? a mély örvényt; mit vettél? egy piros szalagot* (vö. *milyen szalagot vettél? piros szalagot, v. csak: pirosat*.)

Ha logikai szempontból fölösleges is, de nem az lélektani, érzelmi, hangulati szempontból, mert a főnévi fogalomnak azt a jegyét különíti el, melyet az adott helyzetben vagy hangulatban, vagy a jelzett személyre vagy dologra való vonatkozással említeni, éreztetni, szemléltetni akarunk. Pl. a jelzett szó hangsúlyozásával: *ittunk jó tokajit, láttam a szép Juliskát, az öreg Kovács János mondta* (ellenben ha a jelző egy hasonló

¹⁾ E kivételekről l. Brassai: A bővített mondat 17–20, Balassa: NyK. 21:411, Kicska: Nyr. 20:295.

²⁾ «Midőn a névmellék oly jegyet jelent, mely a vele jelzett fogalomban már megvan, világos, hogy a két szó együtt sem jelel alsóbb fogalmat, mint a név magára; a névmellék tehát ily esetben a jelzett név accentusát nem ránthatja magához.» Brassai i. m. 17.

nevű ifjabbtól való megkülönböztetésre szolgál: az *öreg* Kovács János mondta). «Fehér volt a világ, szép fehér *hó* este be, úgy omlott a piros *vér* a fehér *óra* le» (Pet. 3:442). — Ilyenkor sokszor csakugyan egyforma nyomatékkal ejtjük a melléknevet és a főnevet. «Az ilyekben: Te *ravasz róka!* (Egy zsarnok tettei előadásában:) Vérben úszott *a kegyetlen tigris!* jelzöt és jelzettet accentuálnám a szavalásban». Brassai id. m. 18.

Ide tartoznak az állandó jelzők közül az úgynevezett diszítő jelzők (epitheta ornantia), pl. Homerosnál a *fehérkarú Héré*, a *gyorslábú Achilleus*, a *dárdavető Priamos*, a *rézvértés Achaiok*, Vörösmartynál *párduzos Árpád* stb., Petőfinél *a széles tenyerű Fejenagy*, *a szemérmes Erzsók* (A helység kalapácsa) vagy régibb íróinknál *Világbíró Nagy Sándor* stb. Ezekben a jelzőn csak mintegy előkészítő hangsúly van, a fő hangsúly a rákövetkező néven van. Ellenben az olyan állandó jelzők, a melyek valóban megkülönböztetésre szolgálnak, mindig maguk az egész kifejezés hangsúlyának a hordozói: *Nagy Sándor*, *Szent István*, szintűgy a családnevek: *Kis János*, *Fehér László*, *Széchenyi István*. (A sorszám-jelzők ingadoznak, de rendszeren nem nyomják el a tulajdonnév hangsúlyát: *Ötödik László*, *Első Ferdinánd*; kivéve, ha ellentétéről van szó, pl. a mi *Ötödik* Ferdinándunk mint osztrák császár *Első* Ferdinánd volt.)

b) Néha a jelző kifejezte jegy nincs ugyan meg a főnév tartalmában, mégis gyöngébben hangsúlyozzuk, akkor t. i. ha a főnév olyan fontos, hogy külön kell hangsúlyozni és erősebben, mint a jelzöt. Vö. egy hetilap cikkéből ezt a szó szerint idézett helyet: «Idegeim is megrezzennek, ha azt olvasom, hogy X. Y. 23 éves *orvosnövendék* életuntságból öngyilkos lesz. A hangsúly az *orvosnövendé*ken van, mert ez az öngyilkosság más mint a többi. Az öngyilkos *orvosnövendék* külön típus» (A Hét 1908. 565). Így pl. ha azt mondom: *Szívesen megteszem, a legnagyobb örömmel!* (itt tehát még a felső fok is mögötte áll a főnévnek nyomatékra nézve). Az nekem kedves *rokonom* volt stb.

A jelzett szón van az erős nyomaték, ha pl. két különböző jelzett főnevet egymással ellentétbe állítunk, pl. Nem a sárga *csikó* eszik zabot, hanem a sárga *borjú* (Kicska E.

példája Nyr. 19 : 9). Hát nem darab vas volt, hanem vas *szelencze* (Arany : Toldi 10 : 11). (Igaz, hogy a nép néha ilyenkor is egységes kifejezés gyanánt hangsúlyozza az egész jelzős szerkezetet: *sárga csikó — sárga borjú, vas-szelencze.*)

Pl. még : Más csak levelenként kapja a borostyánt, s néked rögtön egész *koszorút* kell adni (Pet. Levél Arany Jánoshoz). Az élet rövid *béke* s hosszú *harcz* és a halál rövid *harcz* s hosszú *béke* (Pet. Újjonnan visszajött a régi baj). Ma meleg *csók*, holnap hideg *halál* (Pet. 3 : 416). Szabadság vezére, sötét *éjben* fényes *csillagunk* (Pet. 3 : 313). Ha napfényes *alkonyon* vagy holdas *éjjel* a folyam tükrében nézegette magát (Gyulai : Egy m. udvarház).

S nem is kell erős ellentétnek lenni, elég a két jelzett szónak nyomatékos *s z e m b e á l l í t á s a* : Az égen tündökölve ballag a nagy *hold* s a kis *esticsillag* (Pet.). Így pl. *főlsorolás* esetén is : Hibátlan *ló*, hibátlan *asszony* és hibátlan *regény* nincs (Mikszáth 26 : 300). Vettem egy *lovat*, két *ökröt*, egy *csikót* (Kicska E. példája Nyr. 20 : 394).

Vannak melléknevek, melyeket rendszeren — némelyeket legalább bizonyos jelentésárnyalatban — gyöngé hangsúlylyal ejtünk, vagy ha nyomatékos beszédben erősebbel is, mindenestre külön s még erősebb hangsúlylyal ejtjük a főnevet s vele egy szólamban az *igét*. Ilyenek a következők (többnyire vmi határozatlan mértéket, fokot jelentő melléknevek¹⁾ :

Egy kis, egy kevés : Kérek egy *kis vizet*. Ettem egy *kevés húst* stb.²⁾ — *puszta, tiszta* : A béres *puszta szóra* elereszti ellenfelét (Vas G. Nagy idők 89, új kiadás). Tiszta *arany* (Kisf. K., id. NyK. 21 : 411). — *egész, igazi, valóságos, kész, eleven* : Hányan voltak, kik idegen nyelven beszélő egész *helységeket* meg tudtak magyarosítani! (Vitk. Munkái 2 : 224). Egy egész *világ* választ el egymástól. Az egész *ország*. Egész *apja (fia)* stb. Igazi *ezermester* ez az ember. Valóságos *angyal* (KisfK., id. NyK. 21 : 411 ; a jelző előkészítő mondatrész, csak úgy, mint ha azt mondom : valósággal *angyal* ; vö. igével : valóságos || *angyal volt*). Valóságos *vasgyűrű* ! Kész *orvos* (a. m. valóságos *orvos*, tökéletes *orvos*, az ember azt hinné hogy orvos). Ez a gyerek (olyan, mint az) *elieven ördög*. Azt hinné az ember élő *tilalomfa*

¹⁾ Vö. Brassai id. m. 20, Balassa J. NyK. 21 : 411—2, Lehr : Toldi 48, Barbarics Nyr. 16 : 301.

²⁾ Vö. más jelentéssel : egy *kis kenyér* (kis terjedelmű, de egész), *kevés hús* stb.

(Arany: Toldi 1).¹⁾ — *úgynevezett*: Négy úgynevezett *toronybástyával* (Gyulai: Egy m. udvarház). — Hangsúlytalanok rendszeren a határozatlan és vonatkozó névmások, bizonyos esetekben a mutatók is (ezeket külön tárgyalom).

d) Lazább jelzői viszony.

Néha — különösen az irodalmi s leggyakrabban a költői nyelvben — a jelző nem a jelzettnek a tulajdonságát fejezi ki, hanem tulajdonkép valamely odaértett vagy odaérthető más személyét vagy dologét. «*Boldog órák* szép emlékeképen rózsafelhők úsztak át az égen» (Pet. A Tisza): tkp. nem az órák boldogok, hanem csak olyan órákról van szó, melyekben az ember volt boldog. Így ha azt mondom: nincs *egy nyugodt perczem*, vagy ha *csendes napokról, szomorú napokról* (*Szomorú napok* Jókainak egy regénye), *szomorú arczról, szerény hajlékról* beszélünk e h. nyugodt ember percei, csendes v. szomorú élet napjai, szomorú ember arcza, szerény emberek hajléka stb. Továbbá: vkinek *holt hírét* v. *vesztett nevét* költeni, vmit a *vett árán* eladni (rég. és nép.) *Egészséges élet*. Néhány ilyen pregnáns kifejezés, mint látjuk, elég közönséges. A nép ilyent is mond: Szeljen *a mi szegény kenyerünkéből* (Nyr. 39: 111) = a szegény emberek kenyeréből.

Gyakran átviszik így a jelzöt a tulajdonkép helyén való jelzett szóról ennek valamely rokonára, pl. az énekről az énekesre, a betegségről a betegre, a tiszteletről a tisztelőre stb. Vö. Dávid *édes lantoló* is volt (Born. Préd. 79). *A képzelt beteg* (a képzelt betegségről, *le malade imaginaire*, l. Radó A. A ford. művészete 37). *Szóllatlan gyermekségétől fogva* (Fal. NU. VII. szak.). *Nagy evő, nagy vadász, jó vadász* (jó vadászó, jó vadászati embere, noha ő talán nem jó). Napjainkban sokszor olvasunk ilyen — elég ízléstelen — levélalírást: maradok *kiváló tisztelője, legmélyebb tisztelője* e h. *k. v. l. tisztelettel*, vagy pedig *igaz tisztelője*. Ezek az analógiának ugyanolyan termékei, mint pl. a *népfölkelés* mellett a *népfölkelő* vagy *képviselő* mellett *képvisel, gondvisel* stb. (l. Nyr. 38: 56, Zolnai). — (Az előbbi

¹⁾ Vö. ellenben: az *egész* kenyeret megették, *valóságos* v. *igazi* arany, *kész* pénz stb.

példákhoz vö. fr. *un philologue comparé*, vagy mi nálunk: *klasszika filológus* vagyis a klasszika filológia művelője, klasszikus filológus; továbbá fr. *café chantant, thé dansant*, ném. *bei nachtschlafender Zeit*.)

Idegen eredetű (németes) az *első május, harminczadik június* stb. Hasonló: az *első, második* stb. *gimnáziumban* e h. az első gimnáziumi osztályban stb.

Összetett szóknak néha olyan jelzőjük van, melyet tkp. az összetételnek első tagjára lehet viszonyítani. Pl. azt mondjuk *latin nyelvtan, francia nyelvtan*, holott mindakettő magyarul lehet írva vagy németül s a jelző szorosán véve csak a *nyelv*-re vonatkozik, a nyelvtan tehát csak annyiban latin, a mennyiben a latin nyelvet tárgyalja. Így néha: *fekete cseresnyefa* (tkp. *feketecseresnye-fa*), *fényes gyémántgyűrű* s több eff. «A mint megtudta a világ, hogy elmentem Bajorországba fiat keresni, egyszerre meg lön alapítva a *leggyöngédebb atyai hírem*» (Baksay: GyÖ. 2: 166; vö. az előbbi példák közt: *holt híre, veszett híre*.) — L. a *Magyar Nyelvőr* czíméről való vitát Nyr. 1: 13—19. (Volf Gy. és Szarvas G.¹) — (Volf Gy. ebben Brassait követte, ki már előbb tiltakozott az ilyen kifejezések ellen: *réz gyertyatartó, jól járó zsebóra, szennyes zsebkendő, német-magyar zsebszótár*, s azt mondta, hogy «*lateinische Sprachlehre* épen olyan constructio, mint *grober Tuchfabrikant*». L. Brassai id. m. 11, 44.)

2. A melléknévi igenév.²)

Cselekvő jelentéssel.

A melléknévi igenév olyan jelző, mely a benne kifejezett cselekvéssel valami vonatkozásban tünteti föl a jelzettet. Épen ez a változatos vonatkozás adja meg a háromféle igenévnek

¹) Viszont pl. *új város-háza, jó lúd-mája, szép Isten hírével*: az ilyenekben a jelző nem a közvetlen rá következő birtokosra vonatkozik, hanem az egész főnévi kapcsolatra.

²) Vö. Simonyi: Igenévi szerkezetek (NyF. 47. sz.). Könnye N. Az -ó -ő képzős igenév a régi m. nyelvben (Budenz-Album). — Péter J. Az igenévek használata (különnyomat a gyulafehérvári főgimnázium 1893—4-i Értesítőjéből). — Veres Ignác: A magy. igenév használata Petőfi nyelvezetén föltüntetve, Nagyszében 1887.

különféle jelentéseit. (Megjegyzem, hogy a mai élőbeszéd a való-
ságos igenévi használatot rendszeren vonatkozó mellékmondattal
helyettesíti.)

1) A melléknévi igenevek a jelzettet első sorban mint cse-
lekvőt jellemzik, még pedig úgy, hogy cselekvése folyik vagy
be van végezve vagy még csak beáll: a *muló* jelenség, a *mult*
idő, a *mulandó* élet.

Példák: a) folyó es. tárgyatlan igékből: szolgáló leány (NagyszK.);
lehető dolog (Pontianus); bánkódó sas (Czeglédi). Ez jövő vasárnap ott-
hon leszek (Thurzó Lev.). Hallanám dübörgő hangjait szavának (Arany:
Toldi, Előhang).

b) folyó es. tárgyas ig.: rettentő csuda (Comenius: Janua); el-
bágyasztó lankadtság (uo.). Hárman sem bírátok öklelő kopóját (Arany:
Toldi, Előhang). Szégyenítő bújja, búsító haragja (Arany: T. 2:6).

c) befejezett es. tárgyatlan ig.: visszaaggott ember (NySz.), meg-
hervadt virág (uo.). Hamar volna még lehullnod, mint a *meg nem ért*
gyümölcs (Arany: A gyermek és a szivárvány). Jöttem érted elesett hős,
puszta árnyék (Arany: Bor vitéz). Elhagyott, *elaggott* szüleim (Pet. Szí-
vem). *Kidült, bedült* kemenczének egy csöpp oldala se volt (Népmese).

d) befejezett es. tárgyas igékből: ¹⁾ *Látott-hallott* ember (MA. Tan.
367) = *tapasztalt* ember. Nestor, régi *látott-hallott* kapitány is érkezik...
(Hall. HHist. 3:105). Te meg szoktad bocsátani a *meggyónt* embernek
bűneit (Czeglédi, NySz.). Az utóbbikat József öcsém... ismeri, s tudja,
hogy *jól tanult* ifjú (Kaz. L. 2:414). *Tanult* ló (Csokonai, Arany). Milyen
kitanult ember ez (Hevesi S. Botesinálta doktor 1:1). *Várt* leány várat
nyer (rég. közmondás). *Felnevelt* hazánkból hogy kiűztettem (Comœdia
Erdély siralmas állapotjáról 1668).

e) A beálló cselekvés igeneve ma már csak az irodalom-
ban tengeti életét, de régente bizonyosan igen használt alak
volt, mert a régi irodalomban nagyon közönséges (a beálló cse-
lekvésnek összetett igealakjaiban is: *irandó vagyok, irandó*
valék stb.)

Pl: «*menendő*: iturus» SI. Az jövendő vasárnap jöjjen a szentegy-
házhoz (ÉrdyK). Jövendő nemzet: generatio ventura (KulesK. NySz.).

¹⁾ Idézeteink mutatják, hogy téved Brassai id. m. 22 (és Riedl Sz.
Magyar nyelvtan 1864. 225), mikor azt állítja, hogy az ilyen igenevet
csak hozzá tett tárgyeset bélyegzi cselekvővé: «X. a társaságban csak
szenvedett, de semmi *előzékenységet* sem *tapasztalt* férfi». Vö. *tapasztalt* em-
ber, *tanult* lakatos stb. (németül is: *ein erfahrener Mann, ein gelehrter*
Schlosser).

Halandó test (VirgK.). Az Antikrisztus országában meglevendő sötétségekről szóltnak (EszT. Ig. any. 127). Évek, ti még jövendő évek (Arany).

Némely népies kifejezésben nem beállást, hanem tartósságot jelöl ez az igenév: Az udvarhoz *tartozandó* fő méltóságok (Fal. 636, így 247). A *forogandó* szerencse; *hajlandó* (*járandó* ebben: *járandóság* stb.). Ilyetén kellemes csendesség vala a tengeren és a *várandó* parton: auf dem Meer und an den erwartenden Ufern (Kónyi J. Az első hajós 45). S ide számíthatni ezeket is: *állandó, maradandó, mulandó, halandó, veszendő, kelendő*. Vö. még *várandós*.

Néha még a befejezett es. igenévvel is váltakozik: Az *mulandó* napokban (RMNy. 2b:114, a. m. a multkor; hasonlóképp LevT. 1:72). Ide számíthatjuk az *eredendő* bünt is 'eredeti, eredett' helyett. Kevesen vagyunk minden *eredendő* vagy reánk ragadott valami fogyatkozás nélkül (Fal. 428).

Az igenevek jelentésének igei elemét olyankor érezzük legélénkebben, ha határozójuk van, olyan, mint a megfelelő igéknek. A mai élőbeszédben ez a használat fölötte ritka már,¹⁾ de az irodalomban annál közönségesebb.

Pl. Úgy merje kend Ilust egy szóval bántani, hogy kihullanak még meglevő fogai (Pet. János v. II.). Egy szobát rendelj nékem, melyben *hátralevő* napjaimat éljem (uo. XIII.). A nemzethálatlanság *égbekiáltó* némasága (Pet. Széphalmon). Az *örökségen czivódó* gyermek (Arany: Toldi 12:20). *Csöbörbe hágó* ló (MTsz.). Azon gondolkodám, miként fogom szólítani *rég nem látott* anyám (Pet. *Füstbe ment terv*). Olyan mint egy *nyakon kötött* seprű (Nyr. 8:370).

Gyakran van tárgya a melléknévi igenévnek (leggyakrabban a folyó es. igenévnek):

Pl. Az *enyhet adó* árnyék. *A béke áldásait elpusztító* háború. Mint *vész jelentő* üstökös az égen, magányos pályán búsan bujdosom (Pet. Karácsonykor). Így Petőfi számtalanszor: *földet rázó viharok, prédát űző sas, varázst mosolygó* hajnal stb. stb. (l. Prohászka, NyF.).

Ha jezsuita írta azt a *gyűlöltetésre okot adott* könyvet (Czegl. Japh. 13). Lehet a gróf már *az ötven esztendőit meghaladott* ember (Rettegi Gy. emlékir., Hazánk 3:73). Egyetlen egy kincse maradt *mindent veszített* léteteknek (Kisf. S. Kemend 8:11). Ne keresd a boldogságot Cäsar borostyánjában, ne Sándornak *száz országot összevagdalt* kardjában (Kisf. S.). Olyasmit érzek én, mit a paradicsomnak küszöbén almát evett őszünk érezhetett (Pet. Kerényi Frigyeshez). Újul az *éltető esőt szomjuhozott* vidék (Tompá Költ.¹ 1:318). A *sokat utazott* ember mindig számot tesz az ebéd végén (Györy V. Shak.¹ 13:203). A *harcot küzdött* gepidákat beküldötte

¹⁾ Az élőbeszéd általában a relativ szerkezetet használja helyette, pl. első idézetünkben: hogy kihullanak a fogai, a mik még megvannak.

Attila Katalaunum falai közé (Gárdonyi: A láth. ember 275). Igen sajnálom . . ., mondja a *kisasszonyt otthon nem talált* látogató a mamának (Nyr. 1: 452).

Példák személyragos tárgygyal:

A folyó cselekvés igeneve ilyen tárgygyal is egészen közönséges az írott nyelvben: a *kenyerét kereső* napszámos, a *házajukat elhagyó* kivándorlók stb. stb. De ritkábban szerkesztjük így a befejezett. es. igenevet:

Találkozott egy tengeren hányattatott hajóra, melynek tetejében volt egy *csaknem mindenestül szárnyait kiszaggatott s azokat kiterjesztett*, bánkodó sas (Czegl. Japh. 133). De a *lelkét vesztett* szívnek e föld már nem adott irt (Kisf. S. Csobáncz 33). Mint a *párját vesztett* oroszlán rohantam.. (KisfK. Tollagi). Ki hitte volna, hogy az *iskoláit sem végzett* ifjú magányában többet tanuljon, mint a mennyit tanárai tudnak (Gyulai: Emlékb. Arany J. fölött). Egy *érettel mindenét áldozott* szegény családnak szívét megmarta (Baksay: GyÖ. 2: 128). Hogy Németországot úgy tüntessék föl, mint az *eszüket vesztett* szászok pártfogóját (Bp. Hirl. 1908. IX. 3. 8).

Világos, hogy az iménti idézetekben a befejezett cselekvésű jelző épügy igenév, mint a folyó cselekvésű. Tévedett Révai, mikor igealaknak tekintette s azért a személyragos tárgy mellett tárgyias alakot követelt, ilyenformán: «Im ez itt *eszét jó dolgokban törte* jámbor ifjú, ama pedig *örökségét eljászodta* pazarló. Jaj nekünk *atyánkat elvesztettük* szegény árváknak! Vesd semeidet azokra a *fél kezöket hadban hagyták* vitézekre» (a Szép Toll kéziratában 3: 91. Hasonlóképp írja Hunfalvy Pál egy helyt: «a valamiképp *kibírta* ember!» A vogul föld és nép 157. Vö. még: «A palota a *hatóság képét viselte* N. N. jelenlétében adatott át», idézve Nyr. 15: 465). — Szemere Pál meg ezt írja: [Csokonainak] «egynéhány év alatt sok kötetre *gyűltek verseit* nem is esmérí verseknek» (e h. *gyűlt verseit!* Munkái 2: 268, vö. no. 277).

Igen gyakori a tárgyias összetett igenév, különösen a folyó cselekvést jelentő: *dologbíró* ember, *tűzhányó* hegy, *mindentudó* és *mindenható* isten, *szófogadó* gyerek, *teherhordó* állat stb.

a) Más példák (ezek és sok más idézet Nyr. 4: 296): *Teherviselő* állat (Balásfi). *Böcsületszerető* szív, *dicsőségszerző* dolog (Faludi). *Gondülő* borocska mellett... (Petőfi). Volt a *honvédő* legénység harcra készülöben (Ua.). *Füstökadó* nagy kémény, *várbakoló* eszköz, *szentségtörő* szök (Arany). — *Szókimondó* nyíltság (BSzemle 6: 369). *Szómegálló* ember (Nép.).

Nem *nagy erő* jószág (Nyr. 4: 174). *Nagy-tűrhető* isten MA. stb. NySz. *Nagy-alható* Népk. gy. 2: 260. *nagyehető*, *nagyiható*.

Névmásokkal: *magá-bíró, magá-hányó, magá-mutogató, magá-megtartóztató* stb. a NySz.-ban. — Éljetek *egymás-vigasztaló* igaz szívességben (Faludi 901). — *Minden gyógyító* fő: panacea NySz. — *Semmitudó* barbélyok vattok (Melius, NySz.). — L. még NyF. 47: 8.

NB. *Bokorugrós* szoknya (Nyr. 3: 427). — *Ingyenlesi* ember (MNyszet 6: 332). *Húsnemeszi* ember (GKatona). *Bornemiszsa, bornemiszsa* (vö. Nyr. 6: 102). — Továbbá a megfelelő *t a g a d ó* kifejezések: *szófogadatlan, írástudatlan* stb. l. Nyr. 4: 298. *Vendégszeretetlen* pusztaság (Jókai: Csataképek).

NB. Ide tartoznak a régi nyelvben az ilyen eszköznevek: *ökörhajtó ostor, hajóvonó kötél, pecsétnyomó gyűrű* stb., l. Budenz-Album 196.

b) A befejezett cs. igenév tárgyias összetételben sokkal ritkább, a mai köznyelvben a *kárvallott* úgyszólván az egyetlen példa. Érdekes találkozás, hogy a németben is, hol a *vielsagend, todbringend*-félék egészen közönségesek, ezzel szemben igen ritkán fordulnak elő az olyanok, mint *ein vielgereister Mensch, ehrvergeben, selbstvergeben*.¹⁾ Ellenben a rokon nyelvekben a miénkhez hasonló összetételeket találunk: votj. *niłpi vordäm kišno* szó sz. 'gyermek-szült asszony' (Munk. Votj. N. 17); vog. *ként punəm saw síš* 'sapka-föltett sok ifjú' stb. (NyK. 34: 430).

Írás olvasott emberek (Tolnai: Vigaszt. előb. 4). *Jó-tett* gazda (Pázm., NySz.). A *szégyenvallott* hollócska (Fal. NU., így Zrinyi 6: 95). «*Kínvallott: kint szenvedett*» (Háromszék, MNyszet 6: 335). «*Bűlätott: nyomortürt*» (uo. 318, így Gyarm. Nyelvm. 1: 306). Mátyás király megedzett s *dologszokott* vala (Garay: Mátyás k. Gömörben). A *sorshuzott* művész válsága (Jókai, MHirl. 1898. VII. 10). Az egész *rendvesztett, megbomlott* világ (Pet. Én vagyok itt...) 'Tud' *ragvesztett* alak (Budenz, NyK. 4: 143). Úgy vagy mint az *elégőrlött* (kevély, Háromszék, Nyr. 9: 33). A *hardletett* dicső fél-istenek (Sárosy: Arany tromb. 142). Vö. még újabb irod. nyelvünkben *önhitt, önfelelt* és hamis analógiájukra *öntelt*. — *Pártfogott*: cliens (Vers. Phras.) 'kinek pártját fogják'. *Szem-békötött* raboskodás (Fal. 58) 'melynek szeme be van kötve'. — L. még Nyr. 4: 388.

Ha az igenévnek tárgya személyragos vagy többes számú, mai napság kevés kivétellel tárgyasetbe teszszük: *az üdvösségét kívánó* lélek stb.

Kürtharsogtatással *országokat reszketetö* Lehel (Pet.). Így már a 17. században: «Meghala amaz Erdélyben leghíresebb s nagyobb *pénzkeresö* s *jóságokat szerző* gróf Haller György úr is» (Hazánk 2: 319, Rettégi).

¹⁾ Tárgyessel se bővíti a német az igenevet: «Man schreibt fälschlich: *der mich betroffene Unfall* statt *der Unfall, der mich betroffen hat*» (Behaghel: Die d. Sprache¹ 40).

De régente az ilyeneket is rag nélkül tették az igenév elé.¹⁾
Például:

a) Tisztessége minden *idressége kívánó* léleknek azt vallani (ÉrdyK. idézve a következőkkel és sok mással együtt NyF. 47:6). Egy *atyjafia megöölő* gyilkos (Telegdy). *Farka csóváló* eb (Medgyesi). *Kedve töltő* kényesség (Faludi). *Bűne-bánó* (Greguss Gy.). *Szava-álló* ember (Dóczy). *Szavartartó* ember. — *Moga vádoló* tolvaj (PozsK. stb. I. NyF. 47:8).

A hadakozó, *várák és várasok rontó* magyar vitézők (Tinódi). A *mindenek látó* isten (Pázmány). *Lelkek dögösítő* mótely (Geleji Katona).

b) ²⁾ Adjad meg *bűne-szántnak* (a fiát, EhrK. 158) azaz a bűnbánónak. *Színchagyott* ruha PPL. (mely a színét hagyta). *Szerzete-hagyott*: apostata Gyöngy Gl., SzékK. Mint egy *esze-vesztett* (Hall. HHist. 3:158). Kaszandra is, mintegy *esze-felejtett*, megfutamodik csak egyedül igen félszer ruházatjában (uo. 225). Az a *lába-vesztett* ember (uo. 2:230). *Feje vesztett* ember (Dug. Péld. 1:21). Szegény fejevesztett Asbóth (A Hét 1893. 352, így NySz. is). Futott tajtékozó ajkaival, mint egy *fiavesztett* fenevad (Jók. Hétk.¹ 184). *Útavestett* ember (Pázm., vö. NySz.). Juda ezt vélé, hogy *uta vétett* személy volna (t. i. Thamar, Helt. Bibl. Gen 38. rész). *Úta-vétett* asszonyi állat (Gyarm. Nyelvm. 1:352; vö. NySz). *Ügye-vesztett* (Dug. Péld. 1:212). *Hazája-vesztett* (Hall. HHist. 1:5). Egy *népe vesztett* monostor (Tudománytár 1834. 1:84). *Híre-vesztett*: infamis PPB. *Nevevesztett*: infamis (Barczafalvi). *Tisztessége vesztett* ember (Matkó: BCsák. 332). A *félkevesztett* nyelvújítás (Nyr. 3:408). *Ragjavesztett* genitivus (uo. 14:391). *Hite-szegett* (16. száz. NySz.). *Hiti-tagadt* (Pázmány). Olyan *foga-fent* distinctiót nem ismer (Pós. Vall. 377). *Fattyr-vetett* leány (Ballagi). *Életeunt, fiavesztett, értékevesztett* (mind a három Vörösmartynál). — Ide számíthatjuk ezeket: *Maga-feledett* bolondság (Fal. 50). *Maga-hitt* bizakodás (uo. 53, mely «elhiszi magát» régiesen; az újabb ír. nyelvben *önfeledt, önhitt*). Kezdtém káromlani azokat a *maga megúnt!* szenteskedőket (Horváth Ádám, Kaz. L.). Akármi *maga megúnt* szív (ua. uo.). *Magahagyott*: hanyag, ki elhagyja magát (Nyr. 3:164). — I. még Nyr. 4:388.

Különösen feltűnők mai nyelvérzékünk előtt az olyan terjedelmes kifejezések, melyek azt mutatják, hogy valaha általában ragtalan volt a melléknévi igenevék tárgya (vö. Igenévi szerkezetek, NyF. 47:7):

¹⁾ Hasonlók vannak a rokon nyelvekben, pl. a *vogulban* szó szerint '*ija fogott férfidat*' NyK. 25:424.

²⁾ Révai erre nézve is téved, mikor azt írja a Szép Toll kéziratában (3:91): «A Honnyi Törvény szerzője [Georch Illés] is él ilyenekkel, de szerencsétlenül: *Ereje vesztett* lenne az örökösítés (178). Ha megmarad az *ereje* szó nevezőesetben, középigét kíván: *vesztett: ereje-vesztett*. Ha pedig a *vesztett* művelő ige tetszik inkább, e már a tárgyat mutató esetre vár: *erejét vesztette* örökösítés lenne.»

Ki mindeneknek ura, ki ő neve viselőket mennyországgal elégejthet (Kat.-leg.). *Isten igéje hirdető* papság (Sztárai). *Mindeneknek haja borzasztó* csudálkozás (Tolnai, 17. száz.). *Egy igen maga kedve kereső dáma* (Faludi). — *Idegen isten imádók*: idololatra (JordK.). Ezek alatt a *szomszéd országok emésztő* hadak alatt (Pázmány). És tön három nap járó földnyi közt (Kom. Csiplikés). Ritkán találkoznak *magok elméjétől új munka szerző* emberek (Haller). A haragnemtartó Isten (Jókai).

Isten igéje megúnt kényes kazdag (Born. Préd. 413). Az *hüti megszegett* emberek (Magyari: Orsz. roml., 34, állandó kifejezés, számbeli egyeztetés nélkül). *Nagy kén látott* szíz Mária (ThewrK. 149).

Ritkább kifejezések szám- és személybeli egyeztetéssel: *Magok felegett* emberek (Telegdy: Ev. 2:57). Nem voltam oly *magam felegett* (LevT. 2:205). «Zer[z]etömet elhattam, es yme immar zer[s]etöm hagot vágoc» (NagyszK. 54; ellenben pl. a BirkK-ben számbeli egy. nélkül: *szerzetehagyottakról*). *Tisztecséged vesztettnek* tartalak (Matkó: BCSák. 333). «Rakodó partok, s nem a lábjuk vesztett rakpartok» (Mérnökegylet Közl. 13:222). L. Pontoskodó szövegyeztetés Nyr. 36:39 és 38:275.

Az igenevek analógiájára keletkeztek ezek az érdekes tárgyas melék n évi összetételek: *pénzvesztes* (Pest m. Nyr. 9:230, Veszprém m. NyF. 34:88, Baksay: GyÖ. 2:127), *lovavesztes* (ua. uo. 252).

A tárgyasnál sokkal ritkább az alanyi összetétel, különösen pusztá előtaggal, pl.

a) *Szem-fájó, gyomor-fájó, máj-fájó*, stb. NySz. (a mai *szembajos, májbeteg* stb. helyett). Módatlan *fül-fájó* ének (Kovács: Közsm.).

Régeinte sokkal szabadabban éltek evvel a szerkezettel; pl. (ezeket s más hasonlókat l. NyF. 47:3—4): *Nap szökő* esztendő: annus bissextilis Murm., MA. *Farkas-ordító* tél (Faludi). *Mennyütő* kő Murm., GyöngySz. *Mennydörgős* mennykő, Nép.

b) *Eszveszett* vagyis *ész-veszett* valaha szokásban lehetett, mert Pázmány azt írja: *Eszveszettül* maradnak és magok felibe nem emelkedhetnek (NySz.). Ahhoz *ereszkedik bögy-apadt* nyakával (Dugonics: Trója 158). *Olaj-fogyott* lámpa (Szász K. — L. ezekről Nyr. 38:412).

De már gyakoribb, kivált a régibb nyelvben, a személyragos alanyi összetétel: *lábafájó, eszeveszett* stb.

a) *Foga-fájó, mája-fájó, joha-fájó* stb. NySz. *Inai-fájó*, uo. — *Havajáró*, együgyü ember (Arany: Arist., Felhők 392; «akinek feljö a hava» magyarazza a Glosszárium). Küldik az *ereje-hanyagló*, fáradt proletárt (Mikszáth). — *Vére hulló* fű: chelidonia NySz. *Magavádló*¹⁾ baraczk NySz., szilva MTsz. A *végehosszanemszakadó* rónán (Jókai). — *Szava-hihető, hasznavehető*.

¹⁾ Újabbán Bpesten: *magbaváló*.

b) *Eszeveszett* kába (ÉrdyK. 569b). Nevetik az *eszeűczamodott* urfieskát (Fal. 34). — Csak félig meleg, félig hideg vagy, *hidege veszett* meleg vagy (Mel. SzJán. 126). A mandsuk szótárát nem lehet a *szezeveszett* tunguz nyelvből kifejtetni (Bálint G. Tamul tan. 5). — Az *ereje-szakadt* beteg nem járhat segítő nélkül (Pázm. Préd. 71). Egy *keze lába elesett* benna ember (GKat. Titk. 37). — Rákos, sokáig *hűrefogyott* mező, többé nem az már (Czuczor Költ.¹ 1: 49). Egyedül feküdt kórágán, egyedül a *népefogyott* fővárosban (Jók. Eppur si m.¹ 6: 136). «Hat hónapig így beszélt ő a jó kedve tünt kérőnek... Így kakukkolt örökösön az öröme tünt szülőnek» (Vikár: Kalevala). — *Lába égött* eb (Decsi: Adag. 265). *Keze égett* gyermek irtózik a tüztől (Dug. Péld. 1: 73). — *Szarva indult* tulok (MA. Zsolt. 97). *Feje fordult* csavargó (Dug. Péld. 1: 107). — *Kedve töltt* ember (Gyarm. Nyelvm. 1: 352). Körözze mindég *színe-telt* majorság (Arany: A tetétleni halmon).

Szenvedő és egyéb használat.

Mind a három igenév előfordul szenvedő értelemben is, vagyis a jelzett szó a jelzőbeli cselekvésnek tárgya.

a) A folyó cselekvés igeneve régi nyelvünkben rendesen szerepel szenvedő jelentéssel s ilyenkor egyértékű a görög nyelv folyó cselekvésű szenvedő igenevével: *szerető asszony* (a kit szeretnek, ma *szeretett*) = *gynē philouménē*, *mondó beszéd* = *rhēma legómenon* (a melyet elmondanak, elmondani való).¹) Ma csak egyes állandó kifejezésekben maradt fenn ez a használat: *eladó* búza, *leány* stb., *kiadó* lakás, *ivó-víz*, *vágó-marha*, *betevő falat*, *féltő kincs*, *szerető* mint főnév 'die Geliebte', (*szeretőm* 'a kit én szeretek', vö. *the zereteid* 'dilecti tui' KesztK.), *adó* fn. 'a mit megadnak, meg kell adni', *vakaró* N. 'vakarcs'.

Példák a régi, elavult használatra: Úgy tartatunk, mint a *metsző* juhok: *æstimati sumus ut oves occisionis* (Helt. UjT. q8; tkp. 'melyeket metszenek'; ma: *metszeni való juhok*, a czél, a rendeltetés kiemelésével). *Tudó* dolog (Tolnai: Vig. előb. 14, Pázm. Őt levél 188, 'a mit mindenki tud'; ma: *ismert* v. *ismeretes*). *Szóptató* gyermek (PósaHázi). *Vesztő* per (Medgyesi s mások). A silesiai menyecskének kíváncsikja nem *megvető* dolog (RákF. Lev. 4: 516; ma: *megvetendő*, *megvetni való*). Nem *megvető* és nem is haszontalan dolog, ha ők azon nyelvek tudására taníttatnak (Vitk. Munk. 3: 202). Oda nem vendégségbe ment, hanem szolgálatra, kinek *látó* jelét is akarja hagyni (Hall. HHist. 3: 225, 'látni való, látható jelét'). Ezt suttogta *csóváló* fővel és kimeredt szemekkel (Kaz. Diog. 195). Ezeknél az

¹) Ma rendesen *-tt* vagy *-ni való*, néha más körülírás is, pl. «a vele kapcsolatban levő ige» stb.

elkövető hibáknál sokkal tetemesb a mulasztó (Brassai: MMdt. 3:226, a 19. század közepén már igen föltűnő és szokatlan használat).

A régi általános, szabad használatot különösen a következő példák bizonyítják, melyekben az igenévnék határozója is van (ma az első példában *mondott* volna, a másodikban *emészt-hető* s így tovább):

Az idővségre nem elég körösztés, sem *szájokkal mondó* hízelkedő beszéd (RMK. 6:124). Megőrizd magadat... goromba *nehezen emésztő* husoktól (Cisio J4). Spondylus: *orsó fejére függesztő* hőmpöly, kivél az orsó inkább pördöl (MA. lat.). *Hajóban viselő* eb: canis nauticus, Schiffhund (Nom. 1629. 96). Némely deák s *magoktól nem értő* énekeknek gajdolása (Pósházi). *Nyakba vető* török kard: parazonium; nyakba vető óra: horologium viaticum PPB. Amiculum; mente, könnyű nyakba vető öltözet PPB. *Karban öltő* kosár: sporta (NySz.). Lecsukható, *zsebben hordozó* kés (Lehr: Toldi 114). Mikor ezt a kezeckét, ezt a bársónysíma *velejárastó* talizmánt kezében tartá (Jók. RRáby¹ 1:112). — Más régi példák Könnyénél, Budenz-Album 197. és 199.

A szenvedő használat fönmaradt itt-ott a népnelvben is: Minden rossz puskának van egy *fogó* vége (Nyr. 14:375). *Kecskerágított* bugya (Budenz-Album 158). S leginkább a székelységben pl. *nehéz hajtó ló* (melyet nehezen hajtának), *nehéz hordozó gyermek*, *könnyű* v. *nehéz lövő vad* (Nyr. 1:200). Vö. nehezen *hajtható* stb.

A régi nyelvben igen sokszor előfordul így a *szerető*:

Jer, mi *szerető* asztalnokok (GuaryK. 11). Ez az én *szerető* fiam, kiben énnekem kellemetes lón: hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (ÉrsK. 14). *Szerető* atyámfia, -fiam, -apám (közönséges megszólítások régi levelekben, pl. LevT. 1:21, 28, 40). Isten *segéljen*, *szerető* öcsém: sei mir gesegnet, geliebte Schwester (Kónyi J. Ábel 152).

A *-ható*, *-hető* végű igenévvél az újabb irodalom igen gyakran él szenvedő értelemben, de a nép nyelvében majdnem teljesen ismeretlen ez a használat: *chető* növények, *látható* dolgok, *érezhető*, *érthető*, *tűrhető* stb. vö. N.: *enni való*, *látni való*, *a miket látni lehet*; egyet-kettőt még mond a nép így: *hozzáfogható*, *járható* út (l. erről bővebben Nyr. 5:82). — Néhány különösebb példa:

A Trácia szárazon *reu mehető* szigetében (ACseré: Enc. 263). Vö. ma: *hozzá-férhető* hely. *Beköltözködhető* lakás (a hirlapi nyelvből idézi Füredi: Ujabb magyartalanságok). A *végét-nem-látható* tenger: das unabsehbare Meer (Kaz. 3:157; szokott alakban: *vége-láthatatlan*, v. *hozzá-férhetetlen*).

Viszont előfordul ez az igenévi alak — de meglehetősen ritkán — cselekvő értelemben is, még tárgyias igékből is. Pl.

Örömárban *merenghető* életkedve (KisfK. Kemend 4:13). Soha *be sem teljesedhető* reményeit... (KisfS. Himfy, előszó). Egyetlen példányokkal is dicsekedhető könyvtár (Ellenőr 10:572). Így: a *lehető* kedvezmények, a *szóba jöhető* kifogások. — Vö. még jelzett szó nélkül: A népnek *előkelhető* (GKat. VTtk. 1:1229, így Káldi Préd. s no. *fogyható*). Legjobb az most minékünk, a mi leghamarább készülhető (RákF. Lev. 3:269).

Egészség adható orvos (DebrK. «127:30»). Azalatt a *testők alig mozgatható* Párkák igaz jósló dalolásra rezgő szájok tárták (Cseng. Catullus 133). Néhány *kenyeret nem kereshető* renegát (Pesti Napló 30:14S). Így: a *fegyverfogható* férfiak, a *mindentehető* Isten. »Sem gondjaim, a mást *leroszthatókt*« (Kaz. Lev.¹ 2:284). Így *nagyehető, nagyiható, nagyalható* (Nép), *nagy türhető* (Régi).

b) Még ritkább a tehető igéből a befejezett cselekvés igeneve. Ime egy-két példa:

Cselekvő ért.: Az előszóval *ide szivároghatott* elbeszéléseken kívül a gazdag keleti mesetőkét könyvek is kiterjesztették (Beöthy: Széppróz. 62). Egy különben romlatlan s tán más körülmények között tisztán *maradhatott* kedély (Ország-Világ 1893. 614). — Szenvedő ért.: A tündéres tájékokat gyönyörködve szemlélted s *ott tölthetett* óráidat játékért sem cselelted (KisfS. Gyula 5:6).

Tárgyas igékből a befejezett cselekvés igenevét mai nyelvszokásunk rendszeren szenvedő értelemben használja, még pedig igen sokszor a befejezettség jelentésének elhomályosodásával, úgyhogy ma a régi *szerető fiam* helyett azt mondjuk: *szeretett fiam* s ez többé nem a. m. a kit szerettem v. megszerettem, hanem a kit szeretek. Ugyanez történt a latinban s a németben: *filius dilectus, geliebter Sohn*; s nem lehetetlen, hogy ezek a nyelvek hatással is voltak az újabb magyar használatra. A görög nyelv ellenben megkülönbözteti a folyó cselekvésű szenvedő igenevet a befejezett értelműtől: *hyios philoumenos* az a fiú, a kit szeretek, *pephilēmenos* pedig, a kit szerettem. A magyar nyelvszokás olyan általános és olyan rég fejlődött, hogy nagyon elkéstek, a kik tiltakoztak ellene.¹⁾ — Példák:

¹⁾ Szarvas G. is azt vitatta egy alkalommal Nyr. 14:414, hogy «*tenyésztett* növények csak azok, a melyek a tenyésztés műveletén átmennek, már tenyésztve vannak (*kultivierete Pflanzen*), *tenyésztő* növények ellenben kivétel nélkül mindazok, a melyeket tenyésztetni szoktunk.» L. még Nyr. 32:448.

(1) A befejezett cselekvés jelentésével: Tüvisben font koronát veté-
nek ű fejére (MüncK. 68). Gonosz és átkozott ember (ÉrdyK. 505). Az ál-
dott úr Jézus (uo. 506). Feji felé írott kopját feltétete (Tinódi). Megúnt
rabság (Petőfi). A becsukott templomban csend lett (Pet. A helység
kalapácsa).

(2) A folyó cselekvés jelentésével: Tied vagyok, imádott heverés
(Pet. Ebéd után, 'akit imádok', nem 'akit imádtam'). Te vagy az, te sze-
retett leányka (Pet. Vadon erdő).

c) A beálló cselekvés igeneve tárgyias igékből rendszeren szintén
szenvedő értelmű: a *fölszántandó* föld, a *beszállítandó* termés = melyet föl
fognak szántani, melyet beszállítandának. «A *megétendő* éteknak meg kell
próbáltatni» (Illyés: Préd: 1:434) = a mit meg fogunk v. akarunk enni.
Ű igazságát mennyek hírzetik *szüendő* népnek: populó qui nascetur (DöbrK.
46). Az élőbeszédben ez époly szokatlan, mint ez igenévnek a cselekvő haszná-
lata, hanem azt mondjuk: a *fölszántani való* föld, a *beszállítani való* termés.

A szóban forgó szenvedő használathoz könnyen csatlakozik
a száándék és szükség képze: 'a mit föl kell szántani,
be kell szállítani'. Mivel azonban evvel csak az irodalomban
találkozunk, a népnyelvben pedig nyoma sincs, igazuk lesz
azoknak, a kik e gyakori használatot a hangzásában véletlenül
egyező latin *-andus*, *-endus* hatásából magyarázzák. (Nevezetes
véletlen, hogy a hasonló jelentésű német igenevet szintén latin
minta szerint való irodalmi alakulásnak tartják: «das aus dem
Inf. mit zu wahrscheinlich nach lateinischem Vorbild geschaffene
Part., z. B. *der hochzuverehrende Mann*» Zeitschr. des Allg. D.
Sprachvereins 11:102.)

d) Vannak egyes igenevek, melyeket kétfélekép értelmez-
hetni. *Szárnya-szegett* madár, *kereke-tört* kocsis lehet tárgyias
összetétel, 'olyan madár, mely szárnyát szegte, olyan kocsis, a
ki eltörte kerekét', de lehet alanyi is 'a melynek szárnya sze-
gett (szegik), a kinek kereke eltörött' (ámbár a második-féléknél
az igenév alakja némileg útba igazít, mert *tört* inkább tárgyias,
törött inkább visszaható értelmű):

Szárnyaszegett dongó (Balásfi, NySz.). Nem emelkedik, mint a
szárnyaszegett lúd (Dug. Péld. 1:209). *Nyelveszegett* szarka-mátyás (Fal.
188). *Nyakaszegett* (Balásfi, Csepr. isk. 8). *Nyaka-szegett* vers (írja Batsányi,
Kaz. L. 2:150; vö. NySz.). *Kedveszegett* Salamonhoz egy napon kő repül
be s szidalom az ablakon (Kozma A., M. Géniusz 1:262). — Betegős *feje*
tört török (Mel. SzJán. 71). Átkozni mint valamely *kereke-törött* kocsis (Fal.
201). Fohászkodik, mint a kereke törött kocsis (Dug. Péld. 1:207). *Nyelve-*
tört síp (Arany: Arist.).

Vannak aztán olyan kifejezéseink (mai irodalmunkban ritkák), mint pl. *agya-fürt ember*, *nyaka-metszett* bárány (Dug. Péld. 19). Itt az igenév s a jelzett szó közti viszony nem olyan közvetlen, mint az eddigiekben: 'olyan ember, kinek más valaki fúrta meg az agyát', 'olyan bárány, melynek megmetsztették a nyakát'. Talán egyszerűbb dolog, ha az ilyen összetett igeneveket névszói mondattal értelmezzük: 'olyan ember, kinek az *agya fürt* (azaz fúrva van)', 'olyan bárány, melynek a *nyaka metszett*' = *fürt-agyú*, *metszett-nyakú*. Az igenév tehát szenvedő értelmű volna, a mint hogy így is értette egy-két írónk s azért szenvedő képzővel bővítették: «*szárnya-kiszaggatott*» (Balásfiból idézve Nyr. 3: 406), «*feje vétetett*» szent János: *caput ejus amputatum est Sanctus Johannes, S. J. cujus caput amputatum est*» (Révai a Bécsi K.-kommentár kéziratában), *nyaka vágatott* szent János, mérges a *kölke elragadtatott* medve (Révai a Szép Toll kéziratában 3: 91). — Más példák:

»*Esze fürt*» praktikák (Fal. 380, az *agya-fürt* mintájára). *Nyakanyírt* (Sztárai: Papság tikere). *Szavahitt* s istentéelő emberek (Fal. 39, vö. *szavahihető*, *szavakész ember*). Búsán énekel, mint a *szárnya pörkölt* szűnyog (Dug. Péld. 2: 304). *Héa-pöttögetett* alma (Kreszn. *ordas* alatt). *Sarkavett* liba (levágott sarkú, MTsz.). — NB. «Eleibe kelek önekik monnál *kölykei elragadt* nőtény medve»: *occurram eis quasi ursae raptis catulis* (BécsiK. 199).

e) A folyó cselekvés igenevének igen fontos és ismeretes szerepe a céljelentés, mikor t. i. mint az illető cselekvésre való jelzi a főnevet: *főző-kanál* 'főzéshez való', *hálószoba* 'hálásra való' stb. Legközönségesebb itt az eszköz-jelentés, s ilyenkor az eszközt mintegy cselekvőnek tüntetjük föl, mint a mi velünk együtt végzi a cselekvést (vö. a németben is: *Bohrer*, *Seiher* stb. úgy képezve, mint *Lehrer*, *Schneider*, l. Budenz tanulságos fejtegetését NyK. 6: 175—190). Az eszköznevekről mehetett aztán át ez a kifejezésmód a cselekvés helyének és idejének jelzésére. — Példák (l. Budenz-Album 196—7):

Eszköznevek: *szántó vas*, *írtó kapa*, *karózó kés*, *térdeplő szék*, *fejő sajtár*, *merítő edény*, *ünneplő ruha* stb. — *ökör hajtó ostor*, *vaj köpülő edény*, *kézre víz öntő edény* stb. (mind régi példák az id. h.); — *fűtő szalmám* (Pet. Egy telem Debreczenben). *Nyugoszsa* meg Isten a *haló porában* (Arany: TE. 1. ének).

Helynevek: *hálóház*: *dormitorium* EhrK.; *bejáró kapu* Tin.; *temető-*

bolt, temető-kert Com. Jan., *sütő-mosó ház* Bethl. Önél. (id. h.) — *álló-hely, telelő-hely* stb. (Nép., I. Nyr. 4: 385).

Időnevek: *készülő nap* MünchK. 69; *húshagyó kedd, hamvaszó szerda, keresztyáró hét; dolgozó nap, borjonyúzó péntek* stb. (Nép.).

Néha elvont jelentésű főnevek előtt szerepel ez az igenév, különösen a *szándék* mellett, pl. *elmenő szándék*, mintegy elmenni való szándék, az elmenés szándéka. Itt maga az igenév is elvont árnyalatot vesz föl, vö. *elmenőben van* s más efféleket (vö. MHat. 1: 67).

Nem mutatta elmenő szándékját (Rákóczi-tár id. Budenz-Album 198). Nehéz attól venni, kinek eladó szándéka nincsen (Ball. Példab.) — Igen nevető állapotban nem vagyok (Mikes, id. Pintér: Az igenevék 41). A szerelem szálló állapotomba megölt (Vitkovics: Selyembogár sírjára).

f) Némely régi s népies szerkezetben a befejezett esel. igeneve is igen laza viszonyban van a jelzett szóval: *a vett ára* vminek 'az az ár, melyen vették', *a jött úton* 'a melyen jöttek'.

Pl. Ötven vasúti részvényem már úszik, 40 forinttal a *vett áron* alól (Arany Életéből 185). Újra visszalődul a *jött úton* haza (Nyr. 39: 286, székely mesében). Az otthagytott és az *eljutott hely* közt magassági különbség van (19: 312¹). Ősz hajra szegezték kinos pártájokat, meddőség foglalta *szült nyoszolyájokat* (Baresay Á., Figyelő 1873. 137). Lelkemnek ily megihletése szülte a földi bajok elől *megszökhetett némely óráimban* e jelenlevő Regéimet a magyar előidőből (KisfS. előszava a Regékhez).

Itt említem még ezeket az érdekes szólásokat: *Holt híre jár* (Arany: Toldi est. 1: 6; mintegy *holt-hír* 'holt ember híre'). «Hasonló, rövides szép kifejezések az igenévvel: *Vesztett híre járt*: hogy elveszett. *Bukott híre van* (Nép.) = azt beszélük, hogy megbukott... Férjhez ment híred járt, aztán még most is leány vagy» (Lehr az id. helyhez). «*Vesztett nevét* költeni: ráfogni, hogy veszett, meg van veszve. Így mondják ezt is: *holt híre jár, becsukott híre volt* stb.» (Lehr: Toldi 126).

Néha jelentésének igei eleme elhomályosul s az igenév egészen melléknévvé válik: *kitünő* tanuló, *kitünő* szivar, *kiváló* ember, *elnéző* bíráló, *meghitt* barát, *keresett* v. *mesterkelt* írás-

¹) Hasonló az osztjákban: *zo juwim taya* szó sz. 'ember jött hely', s a cseremiszen: *tolmo kornena* szó sz. 'a jött utunk'. — Vö. még: «*éltető állapot*, mondja a székely» (Gyárfás T. Comœdia Erd. sir: állapotjáról 12) = melyben meg lehet élni.

mód. — Ilyenkor természetesen fokozhatjuk is: *kitünőbb, legkiválóbb, legmeghittebb* stb.

Ez akkor kezdett *legkeresettebb* czikk lenni Törökországban (Jók. Fehér rózsza). Ott hagytam a feleségemnél, beszélje el neki a multakat, Amarillisnek pedig *a még multabbakat* (Jók. De kár megvénülni).

Szenvedő igenév a cselekvő személy kifejezésével.

Régi nyelvünkben előfordulnak ilyen sajátos jelzős szerkezetek: *ló-forgató malom, számár-forgató malom*, «*számár és barom hajtó malmok*», *víz-tekerő malom* (16. s 17. száz., l. NyF. 47:3). Továbbá: *két ökör megszántható mező* (Komáromi Csipkés: Bibl.), *tíz ember kapáló szőlő* (1700), s itt-ott még ma is a népnyelvben: *egy ember vágó rét, hat ökör rántó fű* (l. NyF. id. h.) — A jelzett szó mindezekben tárgya a cselekvésnek, de az alanya is meg van nevezve a megelőző főnévben: *ló-forgató malom* = olyan malom, melyet a ló forgat, *két ökör megszántható mező* = a melyet két ökör fölshánthat egy nap alatt.

Valamivel gyakrabban és újabb nyelvünkben is előfordul ugyanígy szerkesztve a befejezett cselekvés igeneve: ennek a legismertebb példája *anya-szült meztelen* = olyan meztelen, ahogy anyja szülte.

Ekképen *anya szült meztelen* a keresztfán felemelteték (VitK. 89). Anyaszült siketek (Fal. 774). Anyahagyott és gondviseletlen (Fal. 203). Csataedzett (Szabó I. Ilias). Szellőüzött felhők (Petőfi). Homlokát letörli porlepett ingével (Arany: Csal. kör.). Ragyavert képű (Merényi: Dun. népm. 1:51). Angyalfüzött bocskor (Népk. gy. 2:201. — Több példa Nyr. 4:441, NyF. 47:29).

Néha személyragos előtaggal: *Ura-hagyott* feleség, *ura-hagyott* jószág (Faludi, NySz.; a másodiknak olasz eredetije így hangzik: «*come bona adespota, beni senza proprietario*»). Becsületem nem bitang, sem *ura elhagyott* jószág (Dug. Etelka, Nyr. 8:366). Holtan is visszatérnek, *vérehagyott* areczal újra kezdeni a harezot (Jókai emlékb. Jósika fölött). Így *vérehagyott* és *nemhagyott* Arany: TSz. 5. é. n. (*utamveszeten* Arany: TE. 3. é. n.). — *Maga-szemzett* csemétéje, *maga-dpolt* fa (Győry Vilmos, vö. *önalkotott* súlyai alatt lankadoza, KisfK. Vig besz. 20).

De legközönségesebb az a forma, melyben az igenév személyragos: *isten-adta* gyermek = Isten adotta, Isten ajándéka. Vö. az ilyeneket: *embereknek vtalta es nepnek elvette* (azaz utáltja és elvetettje): *opprobrium hominum et abjectio*

plebis (DöbrK. 43); *te isten tasztította te, a szépasszony fő:tje* (Nép). Továbbá: *a magam sütötte kenyér, a magunk főzte leves* (Nép); «*magok-szülte* elméjük tegnapi találmányival akarnak kedveskedni» (Faludi 381); *méhek csinálta méz* (Pázmány) stb. L. bővebben NyF. 47: 10—29 l.!

Példák: *Johannis dieti Istenwette* 1333. OklSz. Nicolai dieti *Istenwette* 1480. uo. Úgy hogy minden *Isten adta* jókat ember elfeledne (ÉrdyK. 129). — «*Ew hasath fekel war fogta*, menten mondiad zenth Janos ewangelistanak hogy ez *fekel war fogotta* weres pey lo megh tistulion» (1488-i ráolvasás, Zolnai: Nyelveml. 154). *Ördög harapta* fű, *ördög marta* fű (Melius, l. Nyr. 9: 64). *Emberek nem lakta* kietlenek (Lépes B. 17. száz.). — *Eb atta* parasztja! 1636. OklSz. *Ebugatta* himpellérje! (Pet.). — A régi *füst-fogta* nemeslevél (Fal., NySz.). *Fünötte* lapály (Arany: BH.). *Rozsdavette* kard (Jókai). A *lombfedte* hegyoldal (Jókai). Távol hegyek *hó-takarta* csúcsai (Gyulai).

Sokszor a cselekvő nincs megnevezve, hanem csak a személyragban van jelezve vagy régiesen az igenevet kísérő személynévmásban (l. bővebben: Igenévi szerkezetek, NyF. 47. sz.):

Ti pedig szerzettem átkozott sok versek... (Balassa B.). Kívánok az úristentől Kdnek minden kívánta jókat megadatni (LevT.). — Egyél az *én* fogtam vadba: comede de venatione mea (Helt. Bibl.). Hogy el-kivinnél *te* laktad földedben (Szilágyi és Hajmási 1571). — A folyó cselekvés jelentésével: Szerettem Neander, vedd észre magad (Faludi). Te is, szerettem Iréne leányom (ua.). Ó volt hirdetője ennek a nem hittem hitnek (ua.).

Igenév természetű melléknevek.

Van néhány deverbális melléknévképzés, mely újabb időben szintén egészen igenévi használatban szerepel. Ezek nem közvetlen az igéből, hanem *-ás* és *-at*-féle deverbális főnevekből vannak képezve *-ú*, *-ű* és *-nyi* melléknévképzővel. Három tipust különböztethetünk meg: *nehéz hajtású ló, jó járatú ló, nincsen jártányi ereje*.

a) *Nehéz hajtású ló* a mai népnyelvben azt fejezi ki, a mit az irodalmi nyelv így mond: *nehezen hajtható*.

Könnnyű szántású v. kapálású föld, erős szorítású villanyel (melyet nehéz megfogni, megszorítani; székelyföldi példák Nyr. 1: 200). Könnnyű fogású v. subintású bot, jó csavarású gúzs, nehéz zárású lakat; jó vágású v. könnnyű hasítású fa (Heves m. uo. 247). — Könnnyű járású csizma, jó

hordású kaput (Szeged vid. uo. 296). A székelységben ilyen változata is van: *nehéz hágójú hegy* (meredek, nehezen hágható hegy, uo. 200). — Ugyanez a szerkezet cselekvő értelemmel: «jó járásu ló, jó járatu» (Szék., uo. 200).

b) A második forma néha cselekvő értelmű, mint az imént idézett *jó járatú ló* 'jól járó ló'; pl. friss járatú, rest járatú marha (Szék., Nyr. 1:200), rossz keletű bor, szép szavallatú pap (palócz, MNy. 2:144). De rendszeren itt is tárgyias igéből képezett szenvedő értelmű szerkezettel találkozunk, mely az irodalmi *-ható* féle igenévvel egyértékű:

Nehéz töretű v. tilolatú kender, könnyű szántatú föld, könnyű húzatú kút, jó boronátatú föld, rossz irtatú bozót, könnyű olvasatú biblia, nehéz gyalulatú deszka, erős mászatú hegy, kínos tömetű liba (stb. du-nántúli példák, Lehr A.: Még egy képző, melyről keveset tud az irodalom, MNy. 2:69).

c) Nincsen *jártányi* ereje = nincs annyi ereje, a mennyi *jártá*hoz, *járásá*hoz kellene. Ez a szerkezet rokonértelmű evvel a közönségesebbel: nincsen *járni való* ereje, de emennél kifejezőbb a *-nyi* képző mérték-jelentésénél fogva. Azonban úgy látszik, csak néhány vidéken használják, az irodalomban a *jártányi erő*n kívül alig fordul elő.

Jártányi erő: vis incidendi Kreszn.; a NySz. Pázmány, Faludi, Gvadányi munkáiból idézi. A világ piaczn mindenek vagyon fontányi szösze (mindenkinek van elég gondja, baja, Pázm., több más íróból is idézi a NySz. 1580-tól kezdve). Nincs már álltányi ereje, alig van már éltényi kedve, nincs annak egy krajczár értényi vagyona sem stb. (Nyr. 33:288—9). — A 3. személyre való vonatkozás el is homályosodik benne s pl. az 1. személyre se mondják *vártomnyi*, hanem: Van még egy kis *vártányi időm*. Nincs sok *vártányi időnk*, mingyárt jön a vonat (uo.) stb. Vö. Lehr A. BSzemle 1903. és Nyr. 32:449.

3. A főnév jelzői használata.

Az indogermán nyelvekkel szemben nevezetes magyar s általában uráلتaji saájtság a főnévnek melléknévi használata. Vannak ugyan amazokban is egyes ide tartozó jelenségek (pl. a görögben egyes főneveknek fokozása: *ζωύτερος* = *kutyább* stb.), sőt az angol nyelv majdnem uráلتaji módra használja jelzőül a főnevet: de a mi nyelveinkben ez a jelenség egészen általá-

nos s azért különös figyelmet érdemel. E használatot kétségkívül az tette lehetővé, hogy a főnév s a melléknév közt nincs alaki különbség s a jelző nem változik a jelzett szó kedvéért.

Az ide tartozó szerkezetek jelentés és alak tekintetében igen változatosak. Az előbbi szempontból megkülönböztethetjük az anyagot, összehasonlítást, állapotot és mennyiséget jelentő főnevek, valamint a tulajdonnevek jelzői használatát. Alaki szempontból is érdekes az összetett szók, a jelzős főnevek s a személyragos főnevek jelzői szereplése.

A mely főnevek gyakrabban fordulnak elő ilyen jelzői használatban, azokkal aztán néha máskülönben is egészen melléknév módjára bánunk el (hiszen némelyik ilyen módon egészen elvesztette eredeti főnévi természetét s tökéletes melléknévvé változott: *ravasz, csúf, dús* stb.). A *gyöngy* szón a népnyelv a melléknévi *-an -en* raggal fejezi ki a módhatározást: *gyöngyen jár ez a paripa*. Mikor a kísértet *fenébben* ostromol (Faludi 109). Különösen a *fokozás* fordul elő gyakran az ilyen hasonlítást kifejező jelzőkből, leginkább a nép nyelvében s egyes népies írónknál.

Példák: Ennél sincsen se *fenébb*, se ragadozóbb nyavalya (Faludi 381). Hasonlók vagyunk a *legfenébb* oktalan állatokhoz (uo. 112, az olasz eredetiben: *del più selvaggio animale*). Ó kegyetlen atya! semmi sem fog *könél kövebb* szíveden (uo. 848). A lator rabot és *latrab* Angelicát tettében rajtakaptam (635). Rózsánál *rózsább*, gyönyörűbb valamennyi gyönyörnél (Vör.). Mozdulatlan gránit bérczek, ezen *vasnál vasabb* falak (Petőfi: Adorján Boldizsárhoz). A föld legszebb országában melegszik a *legaranyabb* napsugár fényénél (Jókai: Eppur si muove! 5:102).

1. Az anyagnevek közül természetesen azok fordulnak elő jelzői használatban leggyakrabban, a melyek a mindennapi tárgyak, eszközök, bútorok, ruhaneműek anyagára vonatkoznak, pl. *fa, vas, réz, arany, ezüst, vászon, posztó, selyem* stb., de minden más anyag nevét is alkalmazhatjuk ugyanilyen módon.

Példák (a régiek jobbjára a NySz.-ből; sok példa főleg a népnyelvből és Petőfi s Arany műveiből Nyr. 4:107): Te vagy az arany fő: *tu es caput aureum* (BécsiK.). Vont-arany köntös (Bornemisza). Ezüst kötél (Károli Bibl.). A kemény vas szegek (NádK.). Egy hidra való fa palást (1637. OklSz.). Nyárfa sulyok (Pázmány). Selyem pánezéringgel öltöztette testét (Zrinyi). Nyír pózna (Faludi). Zsíros, mint a hólyag erszény (Dug. Péld. 1:237). Szűr dolmán vagy dolmán szűr mindegy (uo. 69).

Fényes aczél patkó (Arany: Rozgonyiné). Csibém vére keveré el a gyoles leplet (Ágnes a.). Építi fa sátrát nagy kő palotára (B. H.). Kőcz madzag, kőd oszlop, rozmarinfa erdő, virág nyoszolya (Petőfi). Fából vas karika (Közm.).

Hasonlókép szerkesztik az anyagneveket a rokon nyelvek: vog. *zar-tös náräi* szarvas-talpbőr saruk; zürj. *tj vomjn kört megir* tón át vas ív (id. Nyr. 41 : 74); finn *rauta-tie* vas-út; mordv. *šija varine, sičel tuline* ezüst lyuk, húsdugó (= a gyűrű és az ujj, Beke, Nyr. 42 : 89); stb. (más nyelvek közül pl. az angol s a héber; ellenben az indogermán nyelveknek nagyobb része melléknevet képez az anyagnévből: lat. *aureus, argenteus*, ném. *golden, silbern* stb.). — L. Kertész M., Nyr. id. h.

A magyarban újabban összetételnek érezzük s egybeírjuk az anyagjelzős kifejezéseket (mint a finnek is), mert szorosan együttjárnak és más jelző nem furakodhat közéjük. Régebben igen is lehetséges volt ez: «Vagyon egy ezüst két fele nyiló *piksisem*» (TörtTár 1908. 353). A vogul is azt mondja: 'vas éles szent *karddal*', 'sima *posztó* jó *fészekben*', 'vörösfenyő' szent *házamba*' stb. (NyK. 26 : 139, 141). De ma magyarul így mondjuk: van egy két felé nyiló ezüst szelenczém; éles vas karddal stb.

2. Az összehasonlítás tárgya szintén számtalanszor szolgál jelzőül, a költői nyelvben még sokkal többször, mint a prózában. De sok főnévnek a közbeszédben is egészen közönséges a jelzői használata, különösen bizonyos tulajdonságnak vagy mennyiségnek nagy fokára vonatkozóké: *kutya, fene, marha, számár, hunczut, gyöngy, rongy, tenger, mennykő, óriás* stb., továbbá a szint, alakot, nagyságot, helyzetet jelentőké (l. Nyr. 4 : 108).

Példák: «Tenger elme, tök agy, hóhér gazda» (Komáromi Csapkés példái, CorpGr. 351—2). Tér mező (Pázmány s mások, l. NySz.). Csoda állhatatlanság (Matkó). Árnyék világ (Faludi). A mely csak füst jutalom léssen (Mikes 166. lev.). Némely csuda bogár új szók (Aranka). Fene tátos mén (Arany). Fene szókkal élvén (Arany: B. H.). Én e kutya világra úgy haragszom (Arany). Óriás szűnyognak képzelné valaki (Arany: Toldi). Sohse lásson úgy fel hústorony testével (uo.). Környékezte is már egy nagy menkő guta (Arany). Sok rongy hazugsággal béelve (Arany). Arany kalász; rózsza felhő; láng szerelmem jég jutalma (Petőfi). Arany elmének gyöngy a gondolatja (Közm.). Bot fejtől göres a gondolat (Közm., nem

botfejtől, mint némely gyűjteményben olvassuk). Csiga garádics, kereszt fa, köcsög kalap, por só stb. (Nyr. 4:108). Szomszéd határ, al-szél, föl-szél, elő-fű stb. (uo. 109).

Néha ugyanaz a tulajdonság, melyet az ilyen főnév kifejez, még a megfelelő melléknévvel is ki van téve, s a melléknév vagy elül vagy közbül állhat:

A nagy bálvány követ el-felemelíté (Arany). A nagy bálvány olasz (Arany: TE. 3:34). De nagy bálvány kutágas (MTsz). Nagy marha ember, nagy bika ember, nagy mahomet ember stb. (Nép, Lehr: TE. 199). Kemény vas homlok (Arany: MO. 1:25). Nagy mennykő guta (Arany).

Mennykő nagy hasával (Petőfi). Ménkü nagy ember (Lehr: TE. 199). Egy oszlop nagy ember előtted áll vala, látád, hogy az ember hatalmas nagy vala (RMK. 2:101, vö. nagy czobor ember, nagy bálvány ember. Lehr id. h.). Ildikó feljöve... rózsa telyes képpel, szőke arany hajjal (Arany: BH. 5:1). Vér-haragos lángok (uo. 1:37). Továbbá: nyilsebes, galambósz stb.

3. De sok más esetben is főnévvel fejezzük ki a jelzettnek állapotát, korát, nemét, szerepét, még pedig egyaránt személyekét és dolgokét.

a) Példák személynevekkel: Az *gyermök* Dávidot (Tinódi: Hadnagyoknak tan. 69). *Asszon* vezér (uo. Zsigm. kir. 402). *Asszon-anyja* (Tin. Erd. hist. 1:140). *Barát* kincstartó (uo. 1:99). *Hétszáz lovag* terek (uo. 4:1280). A *lanckenet* német futni kezdé (Tin. Énekei¹ 127: vö. a *német lanckenet*). Mind igazak valának a *követ* basa szavai, tetszék is az ország rendinek (Cserei: Erd. hist. 156). A *fiú* árva is vélek lévén... az leánykát betegen hagyták volt Sorostélyon (Apor: Vers. és lev. 2:161). Velem megvettettél *király* kéroket (Rákosi J. Shak. Cymb. 3:4; *princely fellows*). *Gyermek-özvegy* (Arany: BH.). A *katona* Napoleon (tárca czíme BHirl. 1902. IV. 9, vö. katona ember). — Továbbá az ilyen mindennapi kifejezések (melyeket gyakran összetételnek veszünk): *hatász legény*, *legény ember*, *szomszéd asszony*, *hadnagy úr*, *bíró uram* stb.

b) Dolognevekkel s elvont fővevekkel (érdekesek itt a gyakran előorduló -ék-képzős főnevek s némely régi és népies kapcsolatok): *Termék-arany*: aurum naturale (MA). E *keverék* világban, sokféle *gyűlevés* személyek között... (Faludi 524). A világ hitván, *fogyatéék* ajándékin gondolatlanul kapni (161, így gyakran Faludinál). Maga is megvert fogyatéék se reggel (Arany: BH.). A világ örömmel felkevert örömöket, *árnyék* semmiségeket vet előnkbe (Fal. 161). Néhány csonka *düledék*kal (Mikszáth: Magyarország lovagvárai 26). *Ajándék* marhának nem nézik csikofogát (Közm.). *Maradék* kenyér. — A köszikláról érkezett *gyűlemény* vizecskéék (Fal. 15). *Török hagyomány alma* (Kreszn.).

Sok ember s marha kárral jövének meg (a háborúból 1683. TörtTár.

1903. 87). Emberkár ugyan nem esett (RákF. Lev. 1:251; OklSz. emberkár, marha-kár). — *Akasztófa-haldál* (Fal., Kreszn.).

Szerda napon (Shak. 2:190).

4. Igen gyakori eset továbbá a mennyiséget jelentő főnevek (mérték- és gyűjtőnevek) jelzői használata (egészen hasonló módon szerkeszti az újfelnémet):

Példák: Öt *iga* barmot vettem: juga boum emi quinque¹⁾ (JordK 579; Lukács ev. 14:19, németül is: fünf Joch Ochsen). Egy *marok* pénzét Silvester úrnak kebelébe vete (VirgK. 85). Egy *rész* halat adának úneki: dederunt ei partem piscis (Sylv. UT. 1:124). Utánok bocsáta egy *falka* népet (Helt. Krón. 72). Erős viadalt tartának egy *falka* üdeig (uo. 56). A fejedelem egy *darab* időtől fogvást igen sárgódik (Mikes: TörL. NySz.). Akkor mostani mód szerént egy *pipa* dohányt ha úgy kértél volna: fajftubák... (Apor: Met. 394—5). Egy *kéve* gabonát aratni: spicalem fascem desecare (PPBl.). Egy *csöpp* mézhez *csöbör* epét kever (Dug. Pb. 2:42). *Hány* sódart akasztottak s *szál* kolbászt a füstre (Arany: Lev. 1:268). Képeden volt egy *pár* rózsa (Arany). Egy *ütet* taplót kért (Jók. Népvilág). Nagy muzsikával vonul keresztül egy *banda* barna zenész (Jók. MFöld 27). Egy *tócsa* vér... az utca közepén (Jók. FRózsa 19). Rongyos czimbalmos verte repedezett szerszámát. Egy *ital* borért, egy *darab* kalásért, egy *pipa* dohányért (Eötvös K. Munk. 15:192). Egy *ital* víz, egy *sütemény* kenyér (MNyszet 6:232). «Egy *út* szőlő: egy sor» (Kecskemét, Nyr. 4:285). Nem adnám egy *putton* pótráért (Nyr. 2:557). Nem adnám egy *kút* garasért (14:423). Hét *asztal* vendégnek vigon gyertyát tartasz (Arany—Gy. Népk. gy. 1:151). Egy *fejsze* föld (Jászság, MTsz.). Ott vót egy *föld* répa, oszt azt ették (Nyr. 4:135). *Hány fog* hija van annak a paripának? (Nép, Rábaköz). Egy *hold* föld (a *hold* eredetéről l. NyK. 25:69). — Egy *csöpp* vizet *sem* ittam, egy *szál* fű *se* fér több belém stb.

Az ilyen jelzőnek — mint látjuk — rendszeren magának is van jelzője, legtöbbször számnévi, s legesleggyakrabban az *egy* számnév, de sokszor másféle jelzője is van, noha rendszeren szintén mennyiségre vonatkozó: *egy fél liter* bor, *egy nagy pohár* bor, *egy tele pohár* bor stb.

Olykor *egy-egy kristály pohár bort* is köszöntem rejá (Monum. Írók 15:612). Némely úr szállására *egész hordó* bort vontanak, némelyeknek

¹⁾ Genitivus partitivussal a görög eredetiben s a francziában is: *cinq couples de boeuf*; így az angolban: *five yoke of oxen*. Szintúgy a partitivussal a finnben: *ostin parin saappaita* 'vettem egy pár csizmát' stb., l. Setälä finn mondattanát 55. §. Más finnugor nyelvekben úgy, mint a magyarban, pl. votj. *og kesäk uläm berä* szó sz. 'egy darab idő mulva' stb.

átalaggal (Apor : Met. 385). Ez egynek ítélete többet nyom *egy egész színház másokénál* (Arany : Hamlet¹ 76). *Nagy kazal* indítvány (Arany). *Egy jó darab májat* kilöktek elébe (Ar. Toldi). Most a *kis csoport* sír már fel sem ismerszik (Ar. A rod. temető). Most is *egy nyomott kupa* lisztből főze (puliszkát, «Erős János» székely mese, Nyr. 37. k.). Vótak sokan a vendégek? *Ajje! teli ház ember vót* (Nyr. 4 : 39).

A hangsúly rendesen a számnéven vagy a számnévvel rokonértelmű jelzón van: *öt* iga barom, *két* fél liter bor, *egy fél* liter bor, de sokszor a helyzet természete szerint a jelzett szón: *egy pohár sört* ittam, *tíz méter vásznat* vettem; sokkal ritkábban magán a mértéket jelentő főnévi jelzón: *egész hordó* bort, *egy egész színház* másokénál (l. az iménti idézeteket). De mindig ezen a mértéket jelentő főnévi jelzón van a hangsúly, ha neki magának semmi jelzője nincs, s ilyenkor szorosán magához ragadja a jelzett főszót s vele mintegy összetétellé válik:

Az oltári szentségből *darab* kenyeret, *pohár* bort csináltak (Monozslai : Apost. 329). A *rakás* fáról levési a testet (t. i. a máglyáról, Haller : HHist. 2 : 276). «*A pár* galambnak együtt vagyon háza» (Haller : Paizs 428). *Villa* széna nem petrencze (Dug. Péld. 78). Fél zsemlyére, *pohár* téjre nagyokat sohajta (Arany : A tudós macskája). Az napságtól *icee* tej járt (uo.). *Kulaes* bor van benne (Ar. Toldi). Az öregek így busultak *pohár* bor és hegedűszó mellett (Jók. Népvilág). *Szál* fa nem erdő (Közm.). — A nép sokszor az *egy* névelő után is ugyanezt a hangsúlyozást alkalmazza: ittam *egy pohár* bort, vettem *egy zsák* búzát, *egy pár* csizmát, megfojtaná *egy kandi* vízben stb.

Evvel a hangsúlyozással függ össze, hogy az ilyen jelzős kifejezés mint egységes összetétel vesz maga elé egy-egy jelzöt, a végén pedig birtokos személyragot és igen gyakran a többesszám jelét:

Sohasem szittam még ily *édes* pipadohányt (Abonyi : A mi nótáink¹ 4 : 168). Lakott abba *egy vak* pár ember («Erős János», székely mese, Nyr. 37. k.). Ittam *egy jó* pohár bort (Nép); úgy, hogy a *jó* nem a pohárra (egy jókora pohárral), hanem a pohár-borra vonatkozik; tehát a. m. *egy pohár jó* bort; vö. a latinban: *vetusta vini amphora*, s a németben: *den besten Becher Wein* (Goethe : Der Sänger).

Teli pince boromat ... Isten tudja hová tették (LevT. 2 : 322). *Bizonyos számú eladó mázsa rezünk* is találtak (Rák F. LevT. 2 : 451). Mellette az *öccse sereg bajnokával* (Dug. Trójai vesz. 120). *Darab kenyerét és csésze hecsketéjét ott* hagyá (BSzemle 6 : 163). Hozd ki *csészetejemet* (uo. 324).

Darab hájakat hányának (Tin. Ali basa 3 : 1157). *Zsák porokat* ho-

zának (uo. 1577). Rakás fákat meggyújtotta vala (RMK. 6:149). Rakás fákon elvivenen égettetnek meg (Corn. Jan. 137). Sokan nagy otromba sódorokat, kupa sereket akasztottak (Pázm. Kal. 134). Kazal fák (Helt. Krón. 36).

Ha *nagy sereg lelkeket* pokolra vetne is, de mégsem volna senkinek is szabad tőle megkérdeni, miért mívelje azt (Magyari: Orsz. roml. 29). Osz tán az egész nagy csoport tüzeket látsz és nagy üstökes csillagot (Cisio 1592. G. 3). Azokban állottak nagy kád vizek (Apor: Met. 383). Fejkenderek, ... nagy fazék tejek (Baksay: GyÖ. 2:35). Élesítetteti a kést, téteti tüzre a nagy üst vizeket (Kúnos: Török népmesék 8). Hozd el a nagy vég vásznakat (Népk. gy. 1:149). Mind csak *nagyobb nagyobb* kazal fáknek rakása gyűjtetik vala (Szalárdi: Krón. 372). Olyan darab fejér kenyereket adatott, hogy ugyan helybe (Nyr. 5:519). A *legjobb* falat húsokat válogatják (Mikes L. Dickens: Nehéz idők 27).

Vö.: «*pohárvízbeli vihar*» (Brassai, Nyr. 5:107).

Vö. még alább a személyragos mértékjelzőket: *fele úton, egy tyúk-alja csirke* stb.

5. Tulajdonnév mint jelző. Ide tartoznak először is a mi magyar személyneveink, a melyeknek első tagja a vezetéknev vagyis családnév, másodika a tulajdonképi személynév vagy keresztnév, pl. *Révai Miklós, Kazinczy Ferencz, Kovács János, Varga Pál, Sánta Mihály*. Világos, hogy a vezetéknev a keresztnévnek jelzője, azt jelzi t. i., hogy micsoda családból való Miklós vagy Ferencz stb. De az is világos, hogy az első név eredetileg nem családnév, hanem egy egyének megkülönböztető neve vagy úgyn. ragadványneve volt. Hajdanában rendszeren az apa nevével különböztették meg az embert a vele egynevűektől: Demeterfia Péter, Bakfia Benedek stb. (l. OklSz. a *fi* czikkben); több vidéken egyszerűen az apa nevét tették a fia neve elé, és Ugocsa megyében még a 19. században is Komáromi Jánosnak Lajos fiát így nevezték: János Lajos stb. (l. Nyr. 8:425—6), innen a székelységben is a számos család nevéül szereplő keresztnevék. Révai Miklós nagyapját vagy dédapját akkor nevezhették el Révainak, mikor a Torontál megye déli részén levő Réva-Újfaluból bevándorolt a megyének északi részén fekvő Szentmiklóásra. A Kovács családok valamelyik őse kovács, a Sánta családé sánta volt stb. Az őznek a neve tehát csak olyan jelzős egyéni név, mint pl. Madarász Henriké vagy Oroszlánszívű Rikárdé vagy Szent Istváné, s csak utólag lett családnévvé, mikor apáról fiúra szállt s nemzedékről nemzedékre. A család-

névnek magának is lehet további jelzője, így különösen a nemesi előnév, pl. Csokonai Vitéz Mihály, Barczafalvi Szabó Dávid, de szintúgy az egynevű családokat megkülönböztető jelzők, melyek faluhelyen egészen közönségesek és állandók, pl. Csurgón több Belevári család van, azért így különböztetik meg: Fejes Belevári József, Törpe Belevári József, Javós Belevári József stb. (l. Leyrer M. Vezetéknévhalmozás, Nyr. 38: 43).

A nyugati nyelvekben többnyire a mienkkel ellenkező szórendet találunk: *Jean Jacques Rousseau*, *Friedrich Schiller*, *Esaias Tegnér*, s ezt a svédből átvette a finn nyelv is: *Eemil Setälä* stb. A 15. századtól a 17.-ig néha magyar emlékekben is megtaláljuk ezt az idegenszerű szórendet:

Pal kezezy vagyis Pál Kenézsi, Kinizsy Pál (1476. Szabács viadala). László deák Szalkay (1510. RMNy. 2b: 10, latinul Ladislaus Zalcanus uo. XVI. l.). «En *Ferench Dochy* adom emlekezethre...» azaz Dóczi Ferencz (1511., l. Zolnai: Nyelvemlékeink 196). *Mat'as Devai* (Tíz parantsolat... cz. munkája ezímlapján; viszont néhány latin levelét így írja alá: *Dévaj M.*). A Ferencz Balassy és Miklós Tarczay s többek, kik ott valának (Liszi: MMárs 139. vers). Antal Paloczai s Ferencz Homonnai (uo. 99 stb.). Dobolyi Istvánnal bár akárki lássa, István Gidófalvi, Puyi Mihály társa... Ez gyönyörű helynek örül István Fólta, ezt Kőrösi György is eddig meg nem szólta (Felvinczy: Dies. 4; vers). — Újabb korban is ráragad néha a katonaságnál ez a német szórend a magyar legényre (vö. Nyr. 3: 318). — Mai irodalmi nyelvünkben a nyugati nyelvek kettős neveit sokszor változatlanul megtartják, mert a magyarosítás nagyon kivetkőzöttetné a formájukból, pl. *Lionardo da Vinci*, nem *da Vinci Lénárt*, *Giosué Carducci*, nem *Carducci Józse*, *Eugène Sue*, nem *Sue Jenő* (Vö. Nyr. 14: 417—8).

Míg az imént említettekben a tulajdonnév tulajdonnévnek a jelzője, számos más esetben a tulajdonnév köznévvnek a jelzőjéül szolgál. Ilyenkor mindig valami általánosabb fogalmat egyénivé szűkítünk azáltal, hogy egyéni jelzővel határozzuk meg, pl. melyik király? *Mátyás király*; melyik angyal? *Gábor angyal*; így a *Duna folyó*, a *Tátra hegység* stb.

Más példák: Béda várnagy (Vár. Reg., NySz.). Augustus császár: Caesar Augustus (MüncK. és JordK. Lukács ev. 2: 1). Gabriel angyal: angelus Gabrihel (MüncK. Lukács ev. 1: 26). Gábrriel arkangyal (JordK. uo.). Néhai való jó Mátyás király (1490). Lompert érsek, Benedek pápa, szent Staniszló pispok (ÉrdyK. 296). Joachim apátúr (ÉrdyK. NySz.). Arany beszedű szent János doktor (VirgK. 14). György plébános (1573. RMNy. 2b: 234). Simon deákné (uo. 235). Kendy Ferencz tárnokmester

(1540. no. 37). Bácsi Ferencz deják (Mon. Írók 3:201). Csernecski generál (uo. 8:214). Ihol jó Caraffa generál (Cserei: Erd. hist. 181, így 221, 353). Sitskovics generális (Rettegi Gy., Hazánk 3:286). Berzeviczy Assessor úr (Kaz. L. 3:165). Hellner Illyés prédikátor úr (Kaz. Pály. eml. 57, Abafi kiad.). Sonnenfels udvari tanácsos és professor (uo. 124). János vitéz (Petőfi). Pázmány lovag (Arany).

[Szent Margit] monda az Olibrius kegyetlen fejedelömmek: Ó te telhetetlen oroszlán... (LázárK. 57—8). A nagy Batthyányi Lajos magyarországi palatinus meghalt (Rettegi, Hazánk 3:215).

Szent Péter uronk (HB.). Atyjának Adorján úr vala neve (ÉrdyK. NySz.). Pispék urámnak... (VirgK. 17). — Az szíz szent Kalára asszonyok (LázárK. 86). Szent Margit asszony, hercegné asszony (MargL. NySz.). Anyjának Theogona asszony vala neve (ÉrdyK. uo.). Csáky Borbála komám-asszony (RMNy. 2b:211). — Ó te Péter bátya, emléközzél meg énrólam (TelK. 185). Halljad erről Bellarminus paj-társodat (Púsházi: Vetélk. 61). Kedves János barátom! «Ebben a házban szállott meg Petőfi Sándor *Kerényi és Tompa barátainak* látogatására 1845... az Erdei lak költői versenyének idején» (e fölriratnak kétértelműségéről l. Nyr. 28:571). — A Kovács nagyságos úr, a Szabó méltóságos úr stb. (Közbeszéd.) Julia szép leány (Székely ballada).

Geysa herczeg (ÉrdyK. 399 stb.). Azon jámbor Boleslaus herczegnek idein, hallván híret Ottó római császár szent Albert pispeknek... (uo. 295). Ferdinandus herczeg (Mon. Írók 3:114). Bolstan herczeg 1626. stb. (MNy. 1:50). Szász-Coburg herczeg 1790. (uo. 51). Althan gróf 1616, 1625 (uo. 52, 53). — Tersaczkí gróf 1620. (uo. azaz tersatoi Frangepán gróf). *Thurzó György grófné* asszonyom 1630. (53). Zrinyi gróf 1678. (54). Gvadagni Sándor gróf, Forgách Dorottya grófné 1692. (uo.) «Zichy grófok levéltárában» (írja Döbrentei RMNy. 2b:60, 62 stb.). Leicester gróf (Greguss: Shak. pályája 44). Zrinyi gróf (Mikszáth: Új Zrinyiász 2. fej.). «A társadalmi és hivatalos állást jelentő tulajdonságnevek... mindig a név után állanak, pl. Almásy gróf, Béla báró, Nyilasy kapitány, Hegyesy doktor» (Bartha J. A palócz nyj. Nyr. 21:559). Így a losoncvidéki népnyelvben: Gömörý doktor, Andrásy gróf, Cebrián gróf (Szöke Árpád közlése). — Vö. még: a *Zichy leányok*, a *Zichy úrfiak* (mint: a gróf leányok, a gróf úrfiak).

Földrajzi nevek: Kur folyót ők átalúzták (Arany: Rege). Tata város szép helyen van (Népdal). Borsod vármegye (erről l. Zolnai NyK. 23:42).¹⁾

Ide tartoznak még az ilyen kifejezések: a Dávid név, az Augustus név. Taligát most is híják az névbe, László király szekere vezetbe (Valkai, NySz.). A Jézus kiáltás stb. [Köznevi jelzőkkel is, pl. Nyertem

¹⁾ A földrajzi neveknek egy részét, kivált a helységneveket, birtokos szerkezettel szoktuk jelölni: *Buda vára*, *Tata városa*, *a Duna vice*, *a Mátra helye*, *a Bakony erdeje*. L. a szerző értekezését Nyr. 40:345 és Schuchardtét uo. 41:8.

költő nevet (Vitk. Munk. 1:113). Oly asszony, a kinek tündérek adják a költő nevet (Petőfi). Nem szereti, ha hallja-kendezik, a «koresmáros» nevezetért pedig teljességgel megorrol (Jókai 10:227). A hal szó finnugor eredetű stb.] — Vö. még: a Mollinary ezred, a Tisza-kormány, a Dreyfus ügy, Rémy szálló, Hungária szálló stb.

Az általános szabálylaly szemben a méltóság- és hivatalviselőket jelölő főneveket már igen régen elkezdték a tulajdonnévnek elejbe rakni. Ez a szokás kétségkívül a latin és német hivatalos stílus hatása alatt fejlődött s legjobban a mágnás-czímek s a doktori cím használatában terjedt el. Ezeknek ilyen szórendje annyira elterjedt, hogy a meghonosult vagy úgynevezett elévült idegenszerűségek közé sorolhatjuk. A *gróf Zichy*-féle szórend elterjedését előmozdította a vele párhuzamos *nemes Zichy Antal*-féle kifejezés mód, melyben a címjelző nem főnév, hanem melléknév volt; a *gróf* és *báró* jelzőt csakugyan melléknév gyanánt is használták, mert nőkre is változatlanul alkalmazták, grófnőkre és bárónőkre: *gróf Zichy Livia* stb. (l. alább a példákat). Azonban az idegen eredetet bizonyítja a többi közt az is, hogy régente sokszor a keresztnévet is idegenszerűen helyezték el: *gróf Kristóf Frangepán* stb. (l. idézeteinket), továbbá az olyan esetek, mint *baron Tisch*, *gróf de Bussi*, vagy: «Császári királyi kamarás Mélt. Báró Prónay Sándor Úrhoz» (Kaz. L. 3:433). stb. Ez a szórendi kérdés száz év óta sok vitára adott alkalmat, Révai pl., továbbá Földi és Gyarmathi hibáztatta a *gróf Zichy*-t, Verseghy és Kazinczy helyeselte. L. az egész kérdésről a Czim- és rangsor című czikkeket a Nyr. 25. k.-ében és Szily K. értekezését: A mágnás-czim a magyarban, MNy. 1. k.¹)

Példák: *Gróf Miklós*, *gróf Mikola* 1554. (Tinódi 209, 216; Salm Miklós grófról van szó). Egy *gróf Látron* (uo. 199). Az néhai *Gróf Drugeth Homonnai Bálint* uramnak özvegye 1610. (MNy. 1:52). Az t. n. *Gróf öreg Cháki István* uramnak 1651. A M. *gróf hadadi Wesselényi Ferencz* uram 1660. (uo.). Ellenek küldék be *Joannes Ludovicus Rabutin* gróff de Bussit (Cserei: Erd. hist. 257). *Zabolai gróf Mikes Antal* úr (Rettegi Gy.,

¹) Szily K. idézte a régibb nyelvtanírók véleményét, de nem volt tudomása Révaiéről (vö. Kaz. L. 4:43, 87, és 7:104), sem pedig Földi Jánoséről és Szeder Fábianéről, kik szintén elítélték ezt a szórendet, l. Nyr. 35:478.

Hazánk 3:67). — Gróff Christoff Frankapan László érsekkel öszveveszett vala. László érsek is szakálában nyult vala gróff Christoffnak (Verantiusból idézve RMNy. 2b:378). Gróf Mórítz Benyovszki (Gvad. Rontó P. előb.). — [Grófnók czimezése:] Az nagys. gróf Katalin asszonynak (Komj. Sz. Pál, ajánl.). Gróf Thurzó Borbála 1612. (MNy. 1:52). Ghymessi gróf Forgách Mária asszony 1661. Gróf Aurora Catharina Formontin asszony 1653. Én gróf Anna Mária Széchy 1660 (s így még gyakran, uo.). «Grófné É.»! (Kármán J.) A *grófnő* czímet sohase teszik előre: Zichy Livia grófnő stb.

Im az város *herczeg Móriczé vala*¹⁾ (Tin. 200; de Móricz herczeg uo. 156 és 199). Herczeg Alba (Kaz., idézve Nyr. 12:560). «Méltóságos Herczeg Eszterházi Pál» 1698 stb. (MNy. 1:51). — *Főherczeg* Albrecht út, Főherczeg Sándor utca (Budapesten).

Báró Thavonát (Cserei: Erd. hist. 290). Az angliai híres orátor Vilhelmus báró Paget (uo. 310). Onnan küldé be a *baron* Tist Erdélyben (363). Ez mostan is élő báró Diószegi urak nagyatyja (Rettegi Gy., Hazánk 1:146). Elsőbbben báró Sámuel vette vala el (uo. 3:126). «B. Id. Ráday Gedeon» (mindig ezt írta a levele alá, l. Kaz. L. 1:92 stb.). — [Bárónők czimezése:] Báró Révay Johanna 1753. Méltóságos *Libera Báronissa* Dániel Polyxena asszony (MNy. 1:55).

A szegény *doctor* Pataki Sámuel uram is meghala (Rettegi, Hazánk 3:29). Ő is férjhez ment volt *medicinæ doctor* Pápai Ferenczhez (uo. 1:146).

A *polgár* czím is ilyen szórenddel dívott s részben dívik is még Debreczenben, részint a latin *civis*, részint a magyar *nemes* analógiájára: *polgár* Kapros András, *polgár* Jóna Sámuel, és rövidítve is: «p. Beke Sámuel» (l. Nyr. 25:482).

Noha az *Andrássy Manó gróf* — mint láttuk — sokkal jobban megfelel egyéb nyelvünkbeli analógiáknak, mégis azt kell mondanunk, hogy a *gróf Andrássy Manó* is régtől fogva meghonosult, annyira, hogy hazánkknak keleti felében a nyelvszokás e tekintetben alig fog már megváltozni. Sőt a keletibb részeken néha még a hivatalneveket s más efféléket is elül alkalmazzák, s ez maradványa annak a nyilvánvaló idegenszerűségnek, mely az elmúlt századokban széltében divatozott. Ime egynéhány a számtalan példa közül:

Császár Szulimán hallá (Tinódi 74). Vesse *porkoláb* Sövénházi Ferencz (86). *Főhadnagy* Milák (uo.). Számtartó Sukán János (123, 139). Dolgaimat *sógor* Kerekes uramra ő kemére bízam (LevT. 2:318). «Ez meglévén oda

¹⁾ Szász Móricz herczegről van szó, tehát külföldi herczegek czímetét se mindig hátul helyezték el, mint Szily K. állítja.

vivék *sultán* Mahmudot. Szultán Achmet székiből leszállván eleibe mene- (Mikes 91. lev.). Ifjú korában *sultán Szuliman török császár* nagy erejétől megvereték (NB., Cserei 22). Ki akkor a *bán* Zrinyi Miklós mellett vala (uo. 30). Csak a *palatinus* Eszterházy Pál (34). A *czár* Alexius megértvén ellene való rebelliót (uo. 267). Onnan menni kell vala *generál* Stharenberg mellé (362). In mense Junio holt meg *ítélőmester* Endes Miklós úr is (Rettégi Gy., Hazánk 2:59). *Udcarbíró* Kovács Benedek előtt sok... causák for-gottak (uo. 1:230). Apahidán ismerkedtem meg *kapitány* Szilvási Ádám és Sámuel urakkal (3:210). *Hadnagy* Siska (3:347). Én vagyok *király* Pszikharpax (Csok. Békaegérh. I.). Melyet régenten *fejedelem* Rákóczy bírt (Kaz. Erd. lev.). Kazinezy rendesen így írja, pl. Dessewffy Józsefhez int. leveleiben: *Refendár*[ius] Márkus úr, *Professor* Vályi Nagy Ferencz, *Püspök* Csáki László, *Kanonok* Olsavszky. Szintúgy Kis János: *Prédikátor* Rako-vicz Károly (Kis J. Emlékezései 61, Olsó ktár). *Superintendens* Perlaky Gábor (85). *Kir. helytartósági tanácsos* Ambrózy (270, stb.). *Kormányi tanácsos* Scala (Hunf. P., Akad. Értesítő 20:208). *Táblabíró* B... Ágoston (Jókai). E szót *székely gyalogezredes* b. Lakos János közölte (Kriza J. írja NyK. 10:325).

6. Magyar sajátosság, hogy személyekre vonatkozó kifejezésekben¹⁾ összetett főnevek, sőt jelzős főnevek is szolgálnak jelzőül. Példák:

a) Egy jeles *úrfi* spanyolnak hírt mondanak (Tinódi Erd. hist. 4:1235). *Királyasszony* néném (Arany: Zách Kl., vö. *királyné* asszony EhrK. NySz., Tin. Erd. hist. 100). *Fatolvaj* oláhok (BNapló 1893. X. 12. est. 2; vö. a *falopó*-féle összetett igenévi jelzőket). A *bérmaapa* miniszterelnök (BHirl. 1893. V. 28, 5). «A világosi fegyverletétel. Egy *szentanu* osztrák tiszt följegyzései» (uo. 1906. II. 7). A *szemorvos* herczeg (ilyen czímen írtak lapjaink Tivadar bajor herczegről). Isten őrizz *paplány* feleség-től (Nyr. 4:96). *Kisasszony* feleség (operetteczím).

b) Uimagguc *szen*[t] *achscin* mariat (HB.). Bemondák ezt az *szép asszony* Eszternek (Hofgr. 282). Szép asszony feleségök (Tinódi: Ali basa 3:1379). Szép asszony királyné (vezikk ezíme, Esti Ujs. 1896. XI. 9). Két *szép leán* magzatja vala (Tin. Losonczi). Az *szép leány* Mediát (Tin. Jason 328). Az *szép leány* Ábrával (Tin. Judit 250). Szépleány Zsuzsánna (Nyr. 7:143, Marosszék, a *Júlia szép leány* változata). Tányér talpam, lompos farkam, *szép lány mátkám*, nyiss ajtót! (Népmese.) — Az én szegény szent-életű, nagybuzgó imádságú, *nagy híres gazdaasszony* nagymamám is, Apor

¹⁾ Dolgokra és elvont fogalmakra vonatkozó kifejezésekben sokkal ritkább ez a forma, pl. *faragottkő épület* stb. «Török hagyomány alma: species pomi inde a dominatu Turcarum in Hungaria» (almafaj. Kreszn.). Egy *iccze lencse* kárért a bíróhoz megy (Dug. Péld. 1:44). *Őt száz* többséggel választották meg (v. *öt szönyi*...).

Ilona... (Cserei : Erd. hist. 235). Derék ember lett volna, ha az Isten *okos asszony* feleséggel megáldotta volna (Rettegi, Hazánk 1 : 135). *Cseh király* császár (Arany : TSz. 4. 6). — Egyszer volt egy *szegényállat* ember (Nyr. 6 : 229). Vót egy felesége s egy *szép állat szép* küsdeg leánykája (4 : 40). — Lakjához a nyájas hókéznek, a *fejedelmi-vér* Goldónának : zum Wohnsitze der holden Schneehand, Golnadonas vom Herrschergeschlecht (Kaz. Munk. 7 : 179). Azokat a *jó mag* kozákokat (Mikes 152. lev.). El is fogtuk azt a *rossz-csont* Napoleont (Szász K. A vén káplár; vö. *csalfa* < *csal-faj*). Senki sem vet ügyet arra a *magas szál*, halvány öregre (BSzemle 25 : 128).

c) Többtagú tulajdonnév a jelző az ilyen példákban : *Apor Anna* *édes leányomnak* hagyom a kövesdi jószágot (Apor : Lev. 366). Második ura volt *Csegesi Judit nagyanyámnak* Váradi Zsigmond (Rettegi Gy. Hazánk 2 : 233). — Kovács János barátom, Varga Péter lakatos, Szabó Béla pozsonyi lakos ügyvéd stb.

d) Ide tartozik végre néhány állandó kifejezőmód, melyben nem olyan egyszerű a jelző és jelzett közti viszony (több példa Nyr. 4 : 489, újabban Beke Ö. uo. 42 : 62—65):

M. ggyyszín bársony, *tenyerszín* bársony, *királyszín* köntös (bíborszínű, NySz.). *Vérszín* kelme, *téglaszín* nadrág (Arany). Reggel jött a parancsolat *ciolaszín* pecsét alatt (Népdal). — *Négytő* szekér, *kéttő* szekér, *hatlő* hintó (Székelység, Nyr. 4 : 489). *Egész vágás* szekér : a nagyobbfajta, *fél-vágás* szekér : a kisebbféle (Székelység, MTsz. és MNyszet 6 : 331, így is : -*vágású*). *Harmad-fű* ló, *negyed-fű* üsző stb. a. m. harmadéves, negyedéves (l. NySz. Fű 2., így is : *ötöd-fűre* kelő; a vogulban is *zürum pum tū* szó sz. három fű ló). *Telivér* paripa. «Almás szürke, *épcér*, hatodfű paripát» (Arany : Murány O. 2 : 12). *Féltáj* gyeplő : egyes gyeplő (Háromszék, MTsz.). *Félték* kosár : a melyet fél karra lehet öltetni (Balaton vid. MTsz.). *Két-kéz* kardja is ott lóg vala nagy pajzsán (Arany : TSz. 5 : 57 ; a Glosszáriumban megjegyzi Arany : «*kétkéz, félkéz* : jelzője vmely eszköznek, a szerint, a mint két- v. félkézzel használják ; a pisztoly *félkéz puská*»). *Félkéz* kalmar : tolvaj (MTsz.). *Éphézláb* ember. *Százrác* Kata (Nyr. 3 : 527).

7. Személyragos jelzők. A jelzői viszonynak egy különös fajtája a *fia galamb* és *fele úton*-féle kifejezőmód. Ez talán a melléknévi és a birtokos jelzős szerkezet összekeveredéséből állt elő : *fi galamb* × *galamb fia*, *fél úton* × *út felén*.¹⁾ De néha fejlődhetett ilyen állítmányi kifejezésből is : a te búzád csupa *alja* stb). — Példák :

¹⁾ Hasonló elemekből, de más eredményű keveredést látunk a köv. mondatban : «Felén túl a veszedelmen, ki azt megsajdítja (Dug. Péld, 2 : 121) < a fél veszedelmen × felén a veszedelemnek.

Fia galamb, fia rigó, fia veréb (CzF. fi 10; különös, hogy a régiebb nyelvből ez a használat nincs kimutatva; a népnyelvből Nyr. 21:559 stb.). *Egy fia csirkénk, tojásunk, hagymánk, almánk sincs* (Csallóköz, MTsz.). Mégse volt egy fia gyermekök (Merényi: Ered. népm. 5). A varázs se toldhat ehhez *egy fia virágot* (Györy Vilmos).

Sokszor a sarju még több, mint az *elejéséna* (Baksay: GyÖ. 2:35). Díjófának ága mellett, *ága-fának tüze* mellett (Arany-Gy. Népk. 2:290). A *fiatalja-fa* már mind az én oltásom, szemzésem (Móra I. NéptL. 1904. II. 18). *Apraja dohány* (Jászság). *Hegye dohány, alja búza* (CzF. fi 10). *Mállobúr, szálo kender* (Bakonyalja, NyF. 34:67—8). *Haja kenyér, hüvelye bab* (Nép, Hont megye). Akkorra készen leszek a *nagyja* munkával (Nyr. 20:120). *Nagyja* munka, *apraja* krumpli, *ajja* búza, *féje* leves (föle, teteje, Csoma: Jászberény nyelve 56). Egy darab paprikás *hasa-szalonna* (Jók. Gazdag szegények 1:35). Ahajt ül egy ember a víz martján s morzsálgatja azt a *nagy erősse sziklaköveket* a vízbe («Erős János», székely mese, Nyr. 37. k.). — *Aljafás*: sublignosus (növények a kórok és félcserjék közt, l. TermKözl. 32:54).

Ő, ki *java*-múlatozásunk középett ránk töre (Arany: Arist. 2:65). *Java*-polgár (uo. Acharn. 565). «Jova nép: javából való nép; jova mulatóság közben» (Nép, Háromszék, MNyszet 6:333). A bizottsági tagok *java része* távol van (l. Nyr. 20:423). Egész Lengyelország *föle* ifjúsága itt van egy csomóban, *java* cseh vitézim, kiket válogattam (Vajda J. Béla királyfi 99).

Fele... Ha még ennyi, *fele ennyi*, egy fertály ennyi és még négy mázsám volna, hát szintén négy mázsám volna (Helt. Aritm. J 3). Ménesünket és lábas marháinkat felhajtassa *fele útig* (LevT. 2:289). *Fele* komédia, *fele* tragédia dolgok (értsd: az ő dolguk, Fal. 7). Csak mézes szókkal és *fele* könyörgéssel akarsz általmenni minden pörön vélek (uo. 296; így Faludinál még igen szokszor). Már *feleútban* volt (Arany: Jóka ördöge). Itt van *fele pénz*, uraim (Arany: Hátr. Próz. 194). Kezében *fele kard*, fél sisak a fején (Arany: Próz. 170). Mikor a *fele lépcsőn* lejutott, a házmester ajtaja kinyílt (Jók. Tégy jót VII.). Két *fele*rész, teljes egész (Györy Vilmos). *A fele kenyér* (Heves m. NyF. 16:38). Hisz önök *fele diáku* beszélnek (Vas G. Régi jó idők 326).

Többesszámú jelzett szóval: *Az fele dézmák* az végházak szükségére fordejtassanak (1608. Tudománytár 1841. 2:128). Halált hordoznak nyelveken, *fele* ördögök, *fele* bestiák (Fal. 118). Úrfiaink éktelen tündér fajzatúak: *fele* emberek, *fele* vadak Centaurus formára: *essi sono una sorta di Centauri, mezzu uomini e mezzu bestie* (uo. 255).

A személyragos *fele* jelző igen gyakran járul személyragos jelzett elé¹⁾: Molnos-Petrinek *fele dézmáját* urunk ő felsége megengedte

¹⁾ Ez emlékeztet arra a régi kifejezőmódra, mely szerint személyragos főnév mellett *-koron* helyett a személyragos *-korán* alakot használták: *halála korán, ideje korán*, l. MHat. — L. még följebb: *java része*.

(1595. Szalay Ág. M. régiségek 4). A természet, mikor ajándékit osztogatja, csak *fele készültében* oltja belénk (Fal. 369). Im azér rád bízom a vár *fele gondját* (Arany: NC. 1:11). *Fele útján*, mondá, Nagyfalunak léssen (Arany). Odadá a szomszéd *fele-birodalmát* (Ar. Jóka ö.). A vesszöt *fele hosszában* metszik el (Nyr. 9:144).

Személyragos a jelzett szó a következőkben is, csakhogy itt első személyű: *A fele királyságomat* neked adom (Népmese). *A mi felenyájunkat* (t. i. minket férfiakat,¹⁾ Nyr. 6:363).

A *fele* jelzőhöz hasonlók még a következők: Ibrahim basát hamar elbocsátá, *harmada népet* véle elbocsátá (Tin. 261). *Ezeredrésze bünt* nem cselekedtek, mennyit te (Vásárh.-Canisius: Cat. 281). Az olyan egy esztendő tanuló *százod része hibát* sem fog tenni a francia nyelvben, mintsem regulák nélkül 14 esztendeig tanuló (Thomas: Fr. Gram. 1763. 1:127). *Némely része ember, sok része ember* (Csoma: Jászberény ny. 56). «*Mindnyája háló* elfogyott: az egész háló ki van vetve» (Herman O. MHal. 813). Meghívák *mindnyája lovat* (Szász K. Nib. 220). *Egy főkája [falkája] vetésemet* elverte a jég (MTsz). — *Ketteje lovat* hozz haza, *ketteje malac*ot eladtam (Csik m. NyF. 9:26).

NB. *legtöre gyertya, legdombja hely, legsarka rét* 1:378.

Sajátságos szerkezet az, melyben a személyragos jelzőt még megelőzi a birtokosát megnevező főnév:

föld epéje fű: fel terrae PP., *ördög bordája fű*: filix uo. — *fenyő-alla gomba*. MTsz. — *Sátor-alja-Újhely*; — *szó-fia beszéd* (l. erről Szarvas és Zolnai Nyr. 19:34, 122);

«*gyermek bolondja asszony*» (Budfalu, Mármaros m., Obetko István közlése); *borja bolondja tehén* (NyK. 2:370: «mely borja bolondja, borja után bolondul»); «*miféle Isten csudája tehén az*»? (Arany L. Népm.¹ 113.); *falú farka Kata* Nyr. 5:176; *Királyjánya Encella* (mese, Berze Nagy J. Népm. 83); *Királyfia Kis Miklós* (mese). Hogy jómódú gazdember kérője akadt, a nagyraláti szülék hallani sem akartak *a más cselédje vadórról* (Bársony I. BHirlap 1910. I. 13).

Nagykörösön azt is mondják: *magam sütése kenyér*,²⁾ s ez teljesen egyértékű evvel az ősrégi jelzői szerkezettel: *a magam sütte kenyér*, mert *a magam sütte* = *a magam sütötte* v. sütése, l. az igenévi jelzőket.

Külön említjük az *alja* és *ára*-féle kifejezéseket:

Az környülette való *zászló alja népet*... bocsátá: cohortem praetorium (Decsi stb. NySz.); — *tyúkalja, kotlóalja* jelzői használata nagyon el van terjedve; pl. *egy* (v. két) *tyúkalja csirke*, Heves m. NyF. 16:38, így Nagykörösön stb.; *egy tyúkalja tojás* Nyr. 10:286. — *Egy kotló-alja gyermek*

¹⁾ Vö. a finnben *mies-puoli* 'a férfi-nem' szó sz. 'a férfi-fél', *nais-puoli* 'nőnem, fehérsnép'.

²⁾ Pap Imre értesítése 1907.

(Arany). *Egy iskola-alja gyerek* májusi kirándulás alkalmával ejtette útba az öreg sasfészket (Bismarckét. A Hét 1893. 353). *Egy sátoralja czigány.* — Hasonlók: *egy kasza alja rét* vagy szénafü: *pratun seu foenum ad unam falcem sufficiens* (Ver. Verb. 215). *Egy lánczalja burgonyaföld* (Vas G. Munk. 12: 63). *Bakóalja kender* MTsz.

Egy garas ára dohány, két krajczár ára alma stb.; «*kétszáz pénz ára keñerek*» (Sylv. UT. János ev. 6. fej.); három vagy négy forintára áru (LevT.; a NySz.-ban sok példa, kódexekből is); *egy pénz ára* elevenség *sincs benne* (Dug. Péld. 1: 238); *sok pénz ára búza ez* (Csoma: Jászberény ny. 56). Különös, mintegy fordított birtokviszony, mert hisz nem a pénz áráról, hanem a dohány, alma, kenyér stb. áráról van szó, de ez a kifejezőmód úgy látszik utólagos átalakítása a régiebb *áru-féle* melléknévi szerkezetnek: *egy garas áru alma* stb. (vö. *mikorú > mekkora* stb. TMNy.)¹⁾

Az eddigiek mind harmadik személyű jelzők, de vannak más, közönséges kifejezéseink, melyeknek jelzője az első és második személy ragjával is el lehet látva. Ezek többnyire személyekre vonatkozó megszólítások, tehát első személyűiek, de néha ugyanazokat a megszólításon kívül is használjuk, s ilyenkor a második vagy harmadik személy ragjával is. Pl. *atyám uram! atyád urad, atyja ura.*²⁾

1. szem. Az én édes atyám *uram* (Czegl. Japh. 2). Még akkor a szegény apám *uram* is élt (Arany: TSz.). Vettem Janoky Gáspár fiam *uramtól* 35 forintot fel (RMNy. 2b: 56). Ősém *uram* hallja (Arany: TSz.). *Uram* Istenem, *uram* Istenemet, *uram* Istenem *uram*. *Őcsém-asszonyim* (Fal. NySz.). *Lelkem* édes fiannak Apor Jánosnak (Apor: Lev. 2: 382). A nagyobbacska fiad, a *lelkem* unokám. Ne szóljatok neki, *lelkem* gyermekeim (Móra István). — *Bátyám uram, őcsém uram* népies, *uram* *bátyám, uram* *őcsém* úriasabb, megtisztelőbb kifejezőmód (l. A m. szórend 84, Lehr: Toldi 200. és Nyr. 35: 36).

2. szem. A te atyád *urad* (Czegl. NySz.). Apád *urad* (Otrokocsi, NySz.). *Bátyád urad* itt a másik házban *vaygon* (Arany: Toldi 6: 10).

Érdekes az 1. és 2. személynek összekapcsolása az ilyenekben: *Mondd szolgálatomat őcsémasszonyodnak* (Thaly: VÉ. 2: 201).

¹⁾ Vö. *az én pénzem marhát?* (RMNy. 3b: 64, kétszer s no. így is: «*az en penzemeth a kyth marhaul wettem az apaffytol*»).

²⁾ Megjegyezhetjük, hogy az ide tartozó szerkezetek némelyike eredetileg nem ilyen jelző, hanem értelmezői, lazább szerkezet volt, pl. az *uram* *bátyám, uram* *őcsém* így ragozódott: Czinkotának felét hagyom Serényi Ferencz *uramnak* *őcsémnek* (KárCs. Lev. 3: 487). Kedet kérem mint jó *uramat* *ecsímet* (RMNy. 2b: 182). Vö. még: Szerelmes *asszonyom* és *néném* (LevT. 1: 7). — L. Kertész M., Nyr. 39. k.

3. szem. Őlben viszi haza kedves ura-atyja (Arany). Ha a nénjét vagy öcseasszonyát meg nem ölette volna (Mikes, NySz.). Anyja asszonya maga szégyelli az ebbéli papolást (Fal. 158). A boszorkány haza ment a komája asszonyával (Nyr. 3:280).

Ha a jelzett szó *asszony*, ez a személyragot rendszeren nem veszi föl (úgy látszik, csak a ritmus okáért)¹⁾:

Ösém asszony (és *asszony ösém*, írja fölváltva Forgách Mária, 17. száz. LevT. 2:111, 151). Azért *nénénk asszony* jobb ha eszel (Szegedy: Theoph. 16). *Menyem asszonyt* frissen találtam (Károlyi S. Önél. 2:70). *Hugom asszony* (TörtT. 1908. 349; így Arany). *Szülem-asszony* (Thaly: VÉ. 1:243). — *Gazdán asszony* (RMNy. 2b:67, 139, Haller: HHist. 2:294). *Társom-asszony* részéről sem várok ellenvetést (Fal. 207). *Megbocsáss feleségem asszony* (Szász B. A férj panasza, Magy. s a Nagy Világ 5:614). *Komám asszony* (RMNy. 2b:211). *Kománk asszony* (Nád. Lev. 96, Hazai Okm. 1:409). — Oh, *lelkem asszonyok*, minő edény (Arany: Arist. 2:333).

2. szem. Mondjad *anyád asszonyok* (Népk. gy. 2:291). *Komád-asszony* (Arany: Lev.).

3. szem. Mint szerelmes *gazdája asszonyt* az nagy szentöknek társaságok közzé számlálá (ÉrdyK. 442). A *komja asszony* (Gogoly Beszélei 5, Olesó ktár). *Nénje asszonyok, huga asszonyok* részéről kívánjon kegyelmed jó éjtszakát (KirBesz. 92). — Hadlaur choltat *terunteve istentel* (HB.).²⁾

Ilyenek a vogulban is vannak: *ākum-ēkwä* 'nénémasszony', *ākwen-ēkwä* 'nénédasszony', *ākwä-ēkwä* 'nénjeasszony'; *ākim-as* 'öreg bácsim'; *upä-žum* 'ipa ura'; *šänim-ēkwä* 'anyám asszony'; de *nāj-šänin* 'asszony-anyád' is (l. Szilasi, NyK. 26:132, 158).

Ide tartozik alakjára nézve még egy-két más kifejezés: *Uram Isten, Uram Jézus, uram király!* (csak mint fölkiáltás, megszólítás, de így is: *Uram Istenem, uram királyom!* értelmezőnek is vehetni). A megszólítás analógiájára aztán más esetekben is néha így: *Tamasztá úristen ez szenteséges atyánk szent Ferenczet* (ÉrdyK. 567b); — *Hüökköm Jancsi, Hüökköm Matyi* (a. m. hüvelykemnyi Jancsi, Hüvelyk Matyi, MTsz.).

4. Határozó jelzők.

Néha határozószót vagy határozóragos főnevet alkalmazunk jelző helyett, pl. *félre út, tejbe kása*. Ezek már közelednek értékükre nézve a kijelölő jelzőkhöz, mert rendszeren szintén nem a jelzett dolognak tulajdonságát, hanem inkább valami külső körülménnyel való meghatározását fejezik ki,

¹⁾ Mint jelző sem, hanem csak így: *asszony néném*.

²⁾ Vö. még: «T. cz. Kormos Gyula és társa uraknak». — Cserecel társai haramiák ellen megindult a vizsgálat (Egyetértés 11:79).

térbeli helyzetét, időben létét, valami célra való rendeltetését stb. S épen azért használjuk itt az ilyen körülmények kifejezésére szolgáló nyelvtani alakokat.

Azelőtt a főnevet s a hozzátartozó határozót rendszerint a *való* vagy *levő* igenév kötötte össze. Ezek közül a *való* nyilván régibb; ezt egyrészt abból következtethetjük, hogy alakilag szorosabban csatlakozik az itt helyén levő *van* igéhez, másrészt mert a *való* mint régibb és így kopottabb értékű kifejezés inkább szerepel átvitt és elvont kifejezésekben. — Ez a szerkezet ősrégi, mert a többi finnugor és más uráltkajai nyelvben is megtaláljuk. *A házában levő ember* finnül *kodissansa oleva mies*, törökül *evinde olan kişi*, és így tovább. Ellenben az indogermán nyelvek nem alkalmaznak ilyen kapcsoló igenevet, pl. lat. *introitus Smyrnam* (Cic. Phil. 11 : 2) a Smyrnába való bejutás; fr. *notre entrée à Athènes* (Chateaubriand) Athénba való érkezésünk; ang. *his return to Rome* Rómába való visszatérése; ném. *die Antwort auf meinen Brief* a levelemre való válasz. (Vö. Verseyhy: Anal. 2 : 144.)

A jelzett szó ez esetekben természetesen legtöbbször igéből származó elvont jelentésű főnév, s a *való* szócska olyan határozót kapcsol hozzá, a milyen az alapul szolgáló ige kiegészítésére szolgálna, pl. *halottakért való áldozás* (Kesztk.) ~ 'hogy a halottakért áldoznak'. Sokszor azonban, mint idézeteink mutatják, másféle főneveknek is vannak hasonló szerkezetű jelzőik.

Mend *paradisumben uolov gimlicietul* munda neki elnie (HB.). Níkkik keresik vala pénznek való örültökben (NádK. 545; ilyen igenév-félék előtt a régi nyelv is többnyire mellőzte a *való*-t, vö. «Te az pénznek örültödben kapsz a képen» Vas. Can. Cat. 184). Keresztyéni és bódog e világból való kimúlása (Heltai). Saturnusnak és Jupiternek *öszve való szerkeztetése*... ezt megengedi (Bárfai Kalend. 1583. D3). Testben való áldozatját... (Kulcs. Ev. 6). Az *együtt való létel* (Balassa Költ. 212). Szamárháton ülve való járásáról... (Zvon. Post. 2 : 248). Királyinknak természet szerint való kegyességek (Pós. Választ. 62). Az *úrnapja előtt való este* (uo. 203). Tanu benne az akkori *ott való sokaság* (Pós. GB. 67). *Embervé való létének*... (GKat. Titk. 212). Thibolt titkosan visszatére szállására és senki észre nem vette *hol való létét* (Mik. MulN. 194). A svécziai király ily reménytelen ellene való hadakozáson megütköztvén... (Cserei: Erd. hist. 264). Egy reális szemben való harezon sem kellett volna többen elveszni (uo. 363). Csak ez volt *egyedül való gondja* (Eötvös K. A két ördög vára). *Szüntelen való ármánykodás* stb. (uo.) — Vö. még a NySz.-ban: *való*.

Kinek torkán *levő* nagy sebet mikor meglátnák (Cserei: Erd. hist. 31). Valának a császár mellett levő tanult vezérek közül, a kik nem jovalják vala (uo. 135). Úgy meg is szegényíté Galliát, hogy már alig viselhetik a nagy rajtok levő terhet (uo. 365). A *jobb oldalon levő* zsebébe (Arany: A fülemüle). A *tudvalevő* körülmények stb.

Külön említjük a *való*-nak egyes érdekesebb, állandóbb kapcsolatait:

1. Hová és honnan kérdésre felelő helyhatározókkal: az *idevaló* ujságok, az *odavaló* emberek, *messzinnenvaló* vel *távútrúvaló* uraságok érkeztek stb. Versegly: Anal. 2:147. — Így: *aranyból való*, *ezüstből való* stb.

2. *-ig*-ragos határozó-jelzővel: Volt *ezerig való* fegyveres ember benne (Cserei: Erd. hist. 184; azaz körülbelül ezer, ezerre rúgó). Harminczig való németet küldte a sánczra (uo.).

3. főnévi igenévvel: Valahogy erőt vett *ríni való* kedvén (Arany: Toldi 6:13, l. Lehr.). — Az irodalom csak tárgyias igékből alkot ilyen szerkezeteket («destinationem significant» Vers. Anal. 2:147): *főzni való* kukoricza, *ennivaló* gyerek stb. — NB. *való* nélkül: Akkor lesz *örülni ok* (Arany: Arist. 1:324).

(Vö. ném. *Mais zum Kochen*, fr. *un homme à pendre*; — a *ríni való* *kedv*-hez vö. ném. *Lust zum Lachen*, ang. *the wish to please*.)

4. A *tudva-levő* dolog e h. a tudott dolog. A művész az *eldobva volt* kölönczbe isteni alakzatot gondol s ráadja azt (Zichy A. Lessing: B. N. 209, O. k.). — Vö. erről Nyr. 37:361 és alább *törve-bab* stb.

De sokszor elmarad a *való* szócska, már régi íróinknál is, és nyelvművelőink sokszor ajánlották e gyakran ismétlődő, terjedős és «izléstelen» szerkezetnek illetén rövidítését (vö. GKat. Corp. Gram. 315, Imre S.: GKat. 77, Pápay S.: M. Lit. 307 stb. stb.):

Imádság az elmének Istenhöz felemelése (GuaryK. 51). Az gonosz vesződelmeknek közzülök kiszabadulásért dicsérik Ūristent (SándK. 19). Az én ez velágból el-kimenésömnnek ideje elközelítöttek volna (NagyszK. 15). Okádást, gyomor «hóúségét», hasnak igen menését igen megállatja (Mel. Herb. 5). Nemcsak a köz deák bibliát követtük a magyarul fordításba (Helt. Bibl. c3). Az magyar szónak oly ékesen folyásával azt nem fordíthattam (MA. Scult. 9). Istállóban születésével ismérteti, mely hiúságosok a világ pompái és böcsülleti (Pázm. Préd. 94). Ha vonatodnak a te vacsorádra menetelben (731). Nincs is tovább üdő az mezőn-élésre (Thaly: Adal. 1:153). Ha nagyságod jámbor szolgálatomért akarja hozzám gráciáját mutatni (Cserei: Erd. hist. 289). Az egyre-zabálás felkeveri gyomrokat (Fal. 70; ugyanígy *egyre- + -ás és* 305, 582). A reád támadást, fogáságot emlegeted (288). Innen származik a jóról és rosszról különböző vélekedésünk (75, s így Faludinál még igen gyakran). Áldja meg fiadnak

rajtunk országglását (Orezy L. KöltSz. 238). Könnyebb a nőzés mint a kétszer főzés (Kovács: Közm. 113). Az új meg új munkába kapkodás elvon kötelességeim teljesítésétől (Kaz. Lev.¹ 2:173). Újra látjuk szárnya szabadjában napsugárhoz merész repülését: (Gyulai Költ.¹ 13). Az elbeszéléstől idegen, mythologiai vagy történeti epizódok úgy a hogy beillesztése (Arany Próz. 267). A világgal ismeretlenségben nőnek fel, modoruk bárdolatlan (Beöthy: Széppróz. 2:6). Kedvesével találkozásának örömeit féltékenykedés zavarja (uo. 38). Mert te Isten után viseltes gondomat s mostan is sajnálod tőled válásomat (NépkGy. 3:273). Látod, pajtás, ilyen a lányhon járás (Kálmány: Szeged 2:18). — Más példák Nyr. 24:507, 31:92.

Ma rendesen mellőzzük a kapcsoló igenevet az igekötő-félék után s a *-t*-képzős főnév és főnévi igenév előtt, pl. *összeszerkesztés, együtt-lét, hogy-léte* felől tudakozódni. Így lett továbbá a régi *jelen való*-ból a mai *jelen*, az *ő-szinte való*-ból a mai *őszinte* melléknév, így lett a *félre hely*, a *távol vidék, messze földön*, a *helyre legény*, a *törve bab*,¹⁾ s másféle kihagyással a *tejbe kása, össze marok* stb. stb. (l. Budenz-Album 51).

Mai irodalmi nyelvünk másképp is elkerüli még a *való* szócskát. Először is úgy, hogy sok határozószóból *-i*-képzős melléknévet alkotunk (l. erről bővebben: Önállósított határozók, Budenz-Album, és NyUSz. 1:397), pl. *itteni, ottani, távolabbi, egyedüli*, régiek már: *mai, mostani, néhai, naponkénti* stb. Szintúgy a névutós főnevekből: *földalatti* (Kaz.), *Hegyalatti* (ragadványnév Nyr. 6:336), *szőlők alatti* kopárság (helynév uo. 384), *vég nélküli, földöntúli, tiszáninneni* stb. A nyelvújítás korában, leginkább Széchenyi István gr. példájára elkezdtek ragos főnevek mellett is *-i*-vel helyettesíteni a *való*-t, s ez a használat rendkívül el volt terjedve a 19. századnak kb. középső ötven esztendejében: *istenről* gondolkozás, *tudatlanságról* panaszkodás, *egymástól* megkülönböztetés, *nagybani és kicsinybeni* kereskedés stb. (l. Szarvas G. Nyr. 24:504—7).

Van aztán egy lazább szerkezet is, mely a határozót nem szerkeszti olyan szorosan össze a jelzett szóval. Vö.

Az Alföldön a legszebb lányt szeretem (Népdal, a. m. a legszebb alföldi lányt). Ő is látott *karón varjút* (rég. közm., NySz.). Sok csudát lát-

¹⁾ *Egy megrakva szekeret* stb. sajátos nyelvjárási használat (MNy. 6:314).

tam, de *szájkosárral varjut* még soha (Arany: Arist. Mad. 815). Gondolkodik, mint *féllábon a gólya* (Közm., a. m. a féllábon álló gólya). Megerősítik bennünk *egyikről is, másikról is a vélekedést* (Fal. 75). — *Aranyból kellene koszorút hirdetnie* (Arany: Arist. Plutos 583). *Hazája történetéről* azonban Bessenyei *egy nagyobb munkába is* kezdett (Beöthy: Széppr. 2: 262). Együtt éreztem nemzetemmel, *csont voltam csontjából, test testéből* (Kossuth). *Érzelmek fölött elvesztjük az uralkodást* (Athenaeum 1874. 168).

S a főnévhez tartozó határozót néha már a régi nyelvben hátravetették (értelmező módjára), de ez a szerkezet leginkább a nyelvújítás óta terjedt el annyira irodalmunkban, kétségkívül a német nyelv hatása alatt (l. Nyr. 7: 462, 21: 404, 31: 91, Simonyi: A nyelvújítás és az idegensz. 62—3, 59, Kalmár E. NyK. 34: 92).¹⁾ Példák:

Meguná a béka *laktát a tóba* (Pesti G.). Olyan szőlőfa, mint egy szilvafa, *a szőlőszemek is rajta* vannak olyanok, mint egy szilvaszem (Mikes). *Egész úton haza felé azon* gondolkodám... (Petőfi: Füstbe ment terv). *Őszi idő a javából* (Pet. Az utósó vir.). Oda leviszem azt, *letörleni véle könyűimet érted* (Pet. Szept. v.). Mellőzve *a sok szép hagyományt az útban* (Arany: Ar. Plutos 285). *Néhány kézsók holmi tiszta kacsókra* engem is föllebb vihetne (Arany: Lev.). — *Mintha zápor esnék piros kalárisból* (Arany: Toldi 11. ének). *Hűségét meg akarta hozzája tartani* (Mikes). Szívem mindig szorul, ha *éhező nép ítéletét látom nagyok felett* (Madách). A jegyzetes kiadások *számkivetését ajánlja iskoláinkból* (Bódiss J., PhilKözl. 16: 437). — Szakuntala... *kétségbeesése a király teljes feledékenysége miatt a multra nézve* (Arany: Hátr. pr. 193; ez a régies *valóval* csakugyan nagyon nehézkes volna: Szakuntalának a királynak a multra nézve *való* teljes feledékenysége miatt *való* kétségbeesése).

5. Igealakok jelzői használata.

Nyelvünkben, különösen a népnyelvben, gyakran fordul elő valóságos igealakoknak névszói használata (l. Nyr. 7: 434—444 és A jelentéstan alapvonalai 22—23). Jelzőül legtöbbször az *m*-ragos első személy fordul elő.

¹⁾ Brassai PhilKözl. 9: 359 védelmébe veszi s azt mondja, «Arany elsiette a dolgot, midőn... philippikáját írta a hátuljáró praepositíós jelzők ellen», de «nagy válogatás, erős nyelvérzék kell a megítélésére, hogy melyiket használhatjuk magyartalanság vétké nélkül». Csakugyan maga Arany is ír ilyeneket, mint idézeteink mutatják.

«*Jó tudom ember: okos ember, tanult ember*» (17. száz. Nyr. 4:219). *Hozomgavallérok* (Borsszem J. 542:9). *Iszom-ember* (Dunántúl, Veszprém, Vas, Komárom vm.; vö. *eszem-í*. alább). — Faludi igen gyakran ír ilyeneket (l. Nyr. 7:440): *Gondolom forma képzelés, merő gondolom kép, gondolom festékkel írott képek, gondolom dolog, gondolom okokkal stb.*, megtudta, hogy *gondolom fia* [állítólagos fia] megnyerte szabadságát. — *Türöm-fü, türöm-olaj, türöm-háj* és *tür-olaj* (tréfás orvosságok, a. m. türelem; Nép). *Türöm-olaj* a legjobb orvosság (Margalics Köz-m.). *Elfelejtetem-olaj* (Nyr. 15:566). *Nem-ismerem-fü*: opuntia MA. Ha nem hiszed, menj a *hiszem-fára* MTsz. *Hallom-beszéd, gondolom-dolog, találok felelet* (Brassai említi Nyr. 5:58). *Találok-próba* (a német *Stichprobe* fordítására ajánlották). *Bánom-pénz* (Nép, Nyiregyháza) e h. bánatpénz. *Únom-hegy* (Nyr. 7:19 stb., vö. 34:350). *Bánom-kert, Bánom-hegy, Bánom-híd* (l. Nyr. 34:350). *Bánok-Szt.-György?* (Zala vm.)

Az *ehetném, ihatnám*-féle igealak is előkerül néha tréfásan jelzőül alkalmazva:

Ihatnám ember (Nép, Dtúl). Ez csak olyan *ehetnék ember* (dolgozni nem akar, no.). *Urhatnám ember*: der Protz (Sim.—Bal.). *Úrhatnám polgár*: Bourgeois gentilhomme (Csiky G. így czímezte: *Az úrhatnék polgár*). *A doktorhatnám borbélylegény* (Volf Gy. Nyr. 5:489). *A képviselősködhetném jogász* (Borsszem J. 549:10). *Scepticus és conjecturáskodhatnám társaival együtt* (MTanügy 4:499).

Más jelentő és fölszólító igealakok szerepelnek a következő példákban:

Félek szabású: subtimeo, subvereor MA. Mely zúgolódáson mintha *megboszongodik szabású* az cselédes ember (Zvon., l. NySz. szabású). Ma is dívik több vidéken ez a kifejezés: *tartszabás[on] vagyok tőle*, pl. Tiszaroffon: *tarszabáson van tőlem*, Halason: *tarcabás vótam tőle* (MTsz.). — *A csal udvarbírák* (Tin.). *Fáj-virág* (Aranynál is, Nyr. 7:441. Nép, Szentés). Mit evett? Éhköppot, *suhajtlevet* (Maros-Torda m. Nyr. 32:458). A budai piros bor *nyel-ízű* (Ballagi Példab. 889). — *Teszi gyerek*: jóra való, derék MTsz., *teszi menyecske*: takaros, helyre m. (Komárom m.)

Ments-út: kibúvó (Háromszék m. MTsz.). *Ments-vár*: menedékhely; így már Csokonainál: «*Mentsvára a magán szomorkodónak csak a te szent erődbe van*» (A magánossághoz). Áll már Meneš-Várunk (1814. Kováts J., Kaz. L. 12:22). *Mentsbér*: váltásdíj, nyelvújítási szó (CzF.). A dunántúli *Menešhely* falunevet is így magyarázták (CzF. a *mentsbér* cikkenben). *Tódítsd Jakab* (Nyr. 7:437).

Még feltűnőbbek az olyan kifejezések, melyekben nem egyszerű puszta ige van jelzőül alkalmazva, hanem pl. összetett igék, ikerszók, továbbá tagadó és igekötős igék, néha pedig még

több szóból álló, teljes, nemcsak egyszerű, hanem összetett mondatformák is. Ilyenek a következők:

Az *eszem-ízszom* boldogság (Fal.). Mintha *eszem-ízszom* puha ember volna (Ar. 2: 208). Még előtte áll ki tudja milyen hosszú *szánom-bánom idő* (Jókai, id. Nyr. 7: 439). Azt a «*csivirítom-csavarítom*» politikát nem értjük (Pesti Napló 29: 175). — *Teszi-veszi*: együgyű (Beregszász, MTsz.). Olyan nagyon *teszi-veszi* cseléd (Komáromi cseléd mondása, Akad. Ért. 1899. 337). *Teszi-veszi ember*, «a ki hozzá is tesz, el is vesz mindenkől vmit: szépitget» (Pátyi J., Rábaköz). Igen *teszi-veszi* ember (henczegő; Bakonyalja, NyF. 34: 29).

Majd elgyűnnek a *nem-szeretem* napok (Nép). A *nem-szeretem* óra ötlet is meg fogja találni (Jókai: Hétk. 2: 69). *Nem-szeretem* dolog ez (Nép, Dévaványa). *Be nem-szeretem* gyerek vagy (Debr., Nyr. 6: 367). *Ne-szűnj* hegy (szőlőhegy, l. Nyr. 34: 350).

A doktor anyja, *afféle én-akarom* asszony, rendezte be a lakást (Gárdonyi, Új Idők 11: 1: 62). «*Hús-nem-éski* barát: carthausi» Imre S. GKat. 61. — *Többsincs királyfi* (Gál népmes. és Benedek E. színműve). *Többsincs nadrag* (Nyr. 7: 441). *Ebkérdi csárda*. (E három példában a jelzőül használt igét a maga alanya kíséri).

Jó fogd meg legény (Krizsa Vadr. 506). *Fogd meg ember* (regrutafogdosó ember, CzF. a *mentsbér* cikkekben). *Tér[j] meg utca*, a. m. zsák-utca (több vidéken, MTsz.). *Kej-föl-hegy*, *Szaj-le-hegy* (l. Nyr. 34: 350). *Szent-Heverd-el nap* (Erdélyi: Közm.). *Bukj el szoknya* (szűk szoknya, 1910-i divat).

Ne bízd rá hácsi (Nyr. 7: 437). Olyan *seteszem-seveszem* ember: közönyös (Rábaköz, Pátyi J.). Nincsen tán valakid ezek között a — *ránézni nem szabad* — úri arcok között, a ki féltékeny legyen rád? (Jókai: Eppur si m. 4: 24).

Összetett mondat szerkezetekből: Ez csak olyan *ha kap-eszik* ember (tehetetlen, falánk, Székesfeh.). Olyan *tedd ide tedd oda legény* (Arany L. Népm. 163. v. MTsz.). *Tedd ki hadd hűjön legény* (Szentcs. Nyr. 6: 268). Az csak olyan *tedd ki hadd hűjön* ember. *Rúgd fő hadd ott munka* (Halas, 15: 355; így Bakonyalja, NyF. 34: 29).

Néha egy-egy igealak vagy igével egyértékű kifejezés szolgál jelzőül az ilyen módhatározók előtt: *formán, módon, módra*. Pl. Nem *hű belé módon* kell választani (Fal. 58). *Nosza-rajta formán* hozzá részelkednek (71). *Gondolom formán. Tessék-lássék módon* (Föv. Lapok 16: 697). *Egybe elnyelhetném formálag* áhító tekintet (Baróti SzD. Nyr. 7: 438). Csak úgy *hányd el vedd el módra* (Nyr. 3: 424). Szintügy: *rugd föl hadd ott módra*. Csupán *kapdel-módon* dolgozás, megfontolási lustaság (Szarvas G. 24: 518). — A *módra* szót el is hagyják: Ne olyan *tedd ide tedd oda csináld!* = ne olyan lassan (Hajdu m. MTsz.). Csak ut *tessék-lássék* dúgozik (= csak a látszatnak dolgozik; Bakonyalja; NyF. 34: 119).

A kijelölő jelzők.

1. A névmási jelzők.

A mutató névmások közül jelzőkül leggyakrabban a tulajdonságra és mennyiségre mutatók fordulnak elő: *olyan, ilyen, oly, ily, olyas, ilyes, olyatén, ilyetén* (ez a kettő régies), *afféle, efféle, annyi, ennyi, akkora, ekkora*. Például:

Eg eellyen kysded: unus parvulus talis (JordK., NySz.). Tudja *oly* paláستtal fedni a dolgokat, mely alól nem látni igaz mivoltokat (Gyöngy. MV. 3:30). «Mint vetemedtél azok hivataljára, a kik bűnre viszik az embert? — *Mi olyas* bűnre?» (Fal. 826; szokatlan használat). Azután csak a gyalázzattal maradunk, ha *ez ilyen* példákából nem tanulunk (Haller: HHist. 2:224; ma szokatlan). — Rossz szándékokhoz alkalmaztatják a virtust, s *ilyen amollyan* palástot szabnak belőle magoknak (Fal. 38). Sok *afféle* gondolatok fordulnak meg szívünkben . . . , a melyek magokban se jók, se gonoszak (uo. 81). *Ez ellyen féle* kulcsokat engedött Krisztus (ÉrdyK. 370). Ő es *azonféle* míves vala: ejusdem erat artificii (JordK. 769). — *Annyi* zászló, annyi préda ritka helyen esik, mint itt (Arany: TE. 5. é.). Nem lettem *ezenne* [ez-ennyi] hűtöt Izraelben: tantam fidem (MünchK., NySz.). *Ennyi* és *im-ennyi* kárt tött (Ver. Verb., NySz.). *Valamekkora* [rel.] foly köztünk, az kimenőknek meg *akkora* veszedelmék leszen (Forró: Curt. 545).

De azonkívül az egyénre mutató névmásokat is használjuk: *az, ez, amaz, emez, azon, ezen* (mindezek helyett a mai élőbeszédben rendszeren: *az a, ez a*), *ugyanazon, azonegy* stb. Az *az* és *ez* melléknévi használatát a mai élőbeszéd csak egyes állandó szólásokban őrizte meg¹⁾ (és a névelőben, erről külön szólunk). Példák:

Mind *az* tájban lakozó királyok: in iis regionibus (JordK. stb., I. NySz.). Senki nem is látá *az-nap* ugyan kedvét (Arany: BH.). Hát ki volna

¹⁾ *Az nap, e(z) világon, ez életben, a tekintetben, eüelyt* . . . , vö. Brassai id. m. 12.

úr más széles *e* határban? (Arany: T. 1:9.) Mit hordozod *ama* nagy czöllenk gyermeket az öledbe? (Nyr. 11:39, Szolnok-Doboka m.) Újön le, újön le *eme* egyes székre (így, Népk. 1:157, Székelyföld). Bezárom levelemet azzal (vagy mint most írják) *ama* óhajttással, hogy az isten sokáig éltesen (Arany életéből, lev. 188). *Mindeme* jelenségek azt bizonyítják... (Nemz. Isk. 1896. IV. 25. 3). *Mindama* tisztok, kik... részt venni szándékoznak (MHirl. 1896. IV. 26. 19). Az udvar felé sohasem járt; azt hajtotta, hogy *azon* rabok lakják, kik láncban járnak (Fal. 59). Minden jókat! [Felelet:] Azon jókat! (Nép, Nyr. 5:269.) Azon módon stb. (Az *azon* kétféle használatáról l. Brassai: Mmond. 3:60, 329, Szarvas G. Nyr. 5:546, 21:83.)¹⁾ Uronk megjelentette még *ezön* világba (GuaryK. stb. Ugyanezön sziz (TelK., NySz.). Asztal felett megtagadni az italt vagy rá kinszeríteni *azon egy* vétek (Fal. 303 stb., l. NySz.; vö. még *egyazon*, l. Zolnai NyK. 23:50). Az égben *mind azon* öröm, pokolban mind azon kín vagyon [‘csupa öröm, csupa kín’]: au ciel, tout est plaisir, en enfer, tout est peine (Fal. 473; vö. NySz. *azon*).

A mutató névmásokon rendszerint erősebb hangsúly van, de bizonyos esetekben gyöngé, mikor t. i. a rámutatás csak mellékes fontosságú s erősebben kell a főnevet vagy a vele járó másik jelzőt kiemelni.²⁾

Példák: Azért hogy én szegény vagyok, mint afféle *árva*... (Népdal.) «Hoztak afféle taplósipkát.» Olyan *naplopó* nem is mehet semmire. Veszek neked olyan piros szalagot. Minek annyi *széna* nektek? stb. — Vö. még az ilyeneket: Hordd be ezt a |*fát*! Nézd csak azt a |*gyereket*! Add ide azt a |*tintát*! Azt a |*cipót* edd meg, ne az én |*kalácsomat*! Ilyen módon fejlődött a mutatóból a névelő: ‘híjátok az *orvost*’ eredetileg a. m. híjátok azt az *orvost*, illum *medicum* (> le *médecin*, den *Arzt*).

A kérdő névmások közül a melléknéviak természetesen közönségesek a jelző szerepében: *mely*, *melyik*, *miféle*, *minemű*, *minő*, *mily(en)*, *holyan*,³⁾ *miféle*, *mekkora*, *mennyi*, *hány*, és *micsoda*, *micsodás* is (megjegyzendő, hogy *minő* a régi *minemő*

¹⁾ *Azon* eredetileg azonosságot jelentett, ‘ugyanaz, idem’. Ismeretes dolog, a németben is milyen gyakran használták a tkp. ‘ugyanaz’ jelentésű *derselbe* névmást elhalványult jelentéssel a személynévmás helyett.

²⁾ Téved Brassai (Böv. m. 11), mikor azt állítja, hogy a mutató jelzővel szükségképen velejár a hangsúly. Vö. Balassa J. NyK. 21:413.

³⁾ A palócz nyelvjárásokban és Szlavóniában (MTsz.); az irodalomban nagyon ritka (*holyan* tiszta az ég, Tompa: A bojtár; a *holly* Kaz. Lev. 1:189, 2:89).

összevonása, s a *mily, milyen* is csak a 18. században keletkezett a régi *mely* és *ily* szók kombinálásából). Példák:

Mely sorsnak üldöz fegyvere? (Vör. A hontalan.) *Melyik* szentek a legnyughatatlanabbak? (MesésK. 1629. NySz.) *Menemw* [így] útát kelljen választanunk (VirgK. 83). *Minő* viselés kell hazában polgárnak (Orezy L. Költ. holmi 58). *Hojan* kő van legtöbb a vízbe? (Nyr. 4:234.) *Menyi* milostban terumteve eleve miv isemucut (HB.). *Hány* kenyeretek vagyon? (MünchK., NySz.). *Micsoda* hatalmatok vagyon? (ÉrдыK., NySz.) Annak *micsodás* lakosi vannak (Mikes, NySz.).

De előfordul jelzői használatban a *mi* névmás és néha a *ki* is. A *mi* mai köznyelvünkben és irodalmunkban csak bizonyos megállapodott kapcsolatokban járatos, minők *mi baj? mi ujság? mi szükség...? mi közöd hozzá? mi járatban van? azt se tudom, mi fán terem; mi tagadás benne? mi tűrés tagadás?* De a régieknél gyakran s itt-ott a népnél is kiterjedtebb használatával találkozunk. Példák:

«Mi ábrázó avagy mi szabású Krisztus volna (WinkK. 283). Mi közí a sárnak a czifrához? (Pázm. Pr. 75.) Tholomeus kérí: Mi járásba vagy? (Hall. HHist. 1:60.) Gondolná meg, mi vérből, melly úri házból származott légyen (Fal. 276). Mi vizekkel lehet frissen s gyengén tartani a testet (uo. 155). Merre mi panaszz van (Arany: Toldi szer. 1. én.). Mi szüksége van a világnak költőre és színészre? (Gyulai: Vén szín. VI.) Mi áron vetted? (Érmellék, Nyr. 29: okt.) Mi fának nincs vége? (Kálmány: Szeged népe 2:161.) *Mi egyéb? mi más?* l. a határozatlan névmások jelzős használatát. — Néha személyre vonatkoztatva: Mi szerencsétlen búsong itt? («wer ist denn der Unglückliche, der so klagt?» Kaz. Regék 31.) Mi ember az? nemes ember-e? (Arany: Ar.-Pet. lev. 12.)

A *ki* ritkábban szerepel ilyen melléknévi használatban, inkább csak a mingyárt említendő *ki fene* féle szólásokban, de azért más példákat is találunk (Faludi még gyakran él vele, különösen a kérdő alakú fölkiáltásokban *mi* v. *mily* helyett):

Nem tudom, ki bolond kapna azon (Decsi: Adag., NySz.). Ki mondja meg? ki élő mondja meg? (Arany: Magányban.) Ki bolond innék vizet? (Arany: Eldorádó.) Enyim az! *ki másé?* (Arany: BH.; azelőtt értelmezői szerkezettel mondták: *kié másé?* l. az értelmező tárgyalását.)

Ide tartoznak az olyan fölkiáltó, bosszankodó kérdések, mint *mi fene, mi ördög, ki fene* stb., melyek névelővel is elő-

fordulnak, mint értelmezős szerkezetek (*mi a fene, mi az ördög*, l. az értelmezők tárgyalását).¹⁾

Mi patvart járnál ott? (Helt. Krón. NySz.) *Mi ördeget csinál?* (Helt. Mes. NySz.) *Mi ördögért* vagy úgy a bűnnek eredve? (Pet. János v. 7.) *Mi Isten csudája* tehát, hogyha mi az képeket böcsülettel tartjuk? (Pázm. Öt levél 66.) *Ki patvar* bűne, hogy nem tanultál volt? (Mon. Ap. 289.) *Ki patvar* higgye, hogy Vithakérus ezek szüvében mást láthatott? (Pázm. Kal. 161.) *Ki ördög* vitt reá? (Heltai stb. NySz.)

A *mi* névmás s a régiéknél *ki* is néha melléknévnek vagy határozónak a jelzője, még pedig ritkán valóságos kérdésekben (pl. *Mi messze fekszik* [t. i. Cuma]? Jó három mértföld. Bajza Munk.¹ 1:177), rendszeren csak fölkiáltásokban (így is: *vaj-mi*). Az egyszerű *ki* és *mi* ilyenkor gyöngébb hangsúlyú, ellenben az összetett *vajmi* nyomatékos. (Ezokról l. még a más beszédrészekhez járuló jelzők szakaszát.)

Mi jó a földön jární (Mikes TLev. 1). Egy hon nemtője lenni, *mi szép* egy gondolat! (Garay: Egy magyar hölgyhöz.) *Mi messze* távozott! — *Ki nagy* eremők léssen azoknak (ÉrdyK.). *Jaj ki bolondok*, a kik a prédikállásból magok dicsírését keresik (Pázm. stb. NySz.).

Vajmi és régebben *vajki* is: *Vajmi* nagy dolog e világon jól élni! *Vaj mi szép!* (SzD.) *Vajki* jól tudja az Kalauz (Balásfi, NySz.). *Vajki* nagyra tartják, hogy nyelvünk szereted (Orczy L., NySz.).

De ilyen szerepben is sokkal közönségesebb a régi *mely* s a mai *mily*, *milyen*:

Mely nagy dicsőség: *quanta gloria* (DebrK. 3). *Mely* szívem szerint szerettelek tüőket (uo. 32). *Mely* hertelen növe (Matkó, NySz.). *Milyen* szép! *Milyen* áldott két csikó ez! (Pet. A vándorlegény.) — Ezeket kétféleképp hangsúlyozzuk: vagy a névmást, vagy a melléknévet; különbség csak annyi, hogy az előbbi hangsúlyozással nyomatékosabb az egész fölkiáltás.

A határozatlan névmások párhuzamosak a kérdőkkel, de többnyire összetettek, pl. a következő előtagokkal: *valamely*, *valami* ..., *némely*, *némi* ..., *akármely*, *akármi* ..., *bármely*, *bármí* stb. (az utolsó két csoport egyjelentésű, megengedő; a hat. névm. jelentéstanáról l. Barbarics, Nyr. 18:160). Egy részük rendszerint gyöngé hangsúlyú, így az *a* és *b* csoportbeliek; más

¹⁾ Több más nyelvben is, l. az értelmezők tárgyalásában.

részük hangsúlyos, így a *c, d, f, g* alattiak; az *e* pontbeliek közül hangsúlyos a *más, másféle, egyéb*.

a) *Valamely* rabok arról a földről megszabadulván (Mikes 77. lev.). Ezt hajgálták meg valamely bolondok (Arany: TE. 4:19; így Arany gyakran, pl. TSz. 1:6, 1:17 stb.; e helyett a mai irodalmi s népnyelv rendszeren *valami* t használ). Tán szépirodalmunkban is van *valamelyes* hiba, a mely nagyobb kelendőségnek útját állja (BHirl. 1889. XI. 28. vez.). Küldjön hat krajczárt és *valamennyi* dohányt (Dayka 90, Abafi kiad.). Még folyt a viadal *valamennyi* korig (Arany: Elv. alk. 7:219). A táncz mind addég tartott: még *valahány* legény és leány volt a két sorban (Dug. Péld. 2:141; *valamennyi* a mai irodalmi nyelvben csakis a 'mind' jelentésével szerepel). Nem tudom, van-e *valaki* cseléd itthon (Nép, Balatonfüred; így csak a népnyelvben.)¹⁾ Talám *valami* atyjafiai kiszabadítják (Mikes 77. lev.). Jót nevettek rajta, mint *valami* tréfán (Arany: TSz. 1:20). «Mikorra lesznek készen? Hát *valami* délre. Hát *valami* délután egy órára» (Nép, Nyr. 20:213; így *valami ötven, valami száz* stb.).

b) *Némely* napra csak egy prédikációzt írtam (Pázm., NySz.). Némely pásztor juhait mellett el alúván, csak alig mulatta el, hogy... (Dug. Péld. 2:17; itt a *némely* a. m. 'valamely', vö. NySz. és Lehr: Toldi 272). *Néhány* üdőtől fogva itt vagyok (MonOkm., NySz.). Vittél Isten elé áldozatul imént gazdag birtokaid *némi* gyümölcsiből (Czuczor Költ. 1:47). *Nimi* gonosz emberek: quidam mali homines (Sylv., NySz.). Rege szállott, régi, *néminemű* Tarról (Arany TSz. 2:30, így régiesen még uo. 3:27 stb.).

c) Mitridates versent ett és ki-ett *akár-melly* ehető embert (Pázm., NySz.). Egy malacozt *akar micsoda* vízben mossatok (Monoszlai, NySz.). *Akár minő* víznek legjobb a csendesse (Dug. Péld. 4). *Akárhány* fővezér viselé már e mellékneveket (Jók. Fehér rózsza). *Akármiilyen* ringyes-rongyos legyek, én vagyok a derék gyerek (Népdal).

d) *Bár mely* czikornyás nevezet... (Kaz. Lev. Toldy kiad. 1:26). Lett volna belőle alkalmas szarufa *bárm*i háztetőre (Arany: NC. 3:14).

e) Másféle határozatlan névmások: Oly hangos a szava, harangnak illenék *holmi* kis faluba (Pet. A kis béres; vö. NySz.). — Ha *mi* nehézséged van, mondd meg (MA., I. NySz. *Mi* 2. b. β). Csak *mi* kicsiny dologra is elpöndéti az esküvést (Keresszegi Préd. 1640. 760). — A te emlékezeted tarta meg *ollyik* gondatlan lépéstől (KisfK., id. Bánóczy: KisfK. 1:85). A nagy század legnagyobb költője is megtéved olyik helyt (PhilKözl. 14:793). — *Más* úton fordulának meg ő országokba (MüncK., NySz.). Ennek felette vannak *másféle* kulcsai (ÉrdyK. 370). Ne menj *egyéb* mezőre, se menj el e helyről (BécsiK., NySz.). Sok sánták és egyébféle sok betegök (JordK., NySz.).

f) *Mend* gimilectvl munda neki elnie (HB.). Gyógyojtván *minden*

¹⁾ Az irodalomban igen ritka, pl. «*valaki* idegen művészetbeli művész» (Renaissance 1910. 556). A kinek van *valaki* félteni valója (uo. 2:6).

betegöket (JordK., NySz.). *Mindenféle* nyelvek (ÉrdyK., NySz.). Itt is egy név, ott is egy név, hányat elvisz *minden egy* év (Arany: Néma bú; régieisen, vö. NySz.).

g) Tagadók: *Es num igger* ember mulhotia ez vermut (HB.); ma: *egy ember sem*. — *Semmi* ember nem tudhatja: nemo potest scire (MA. Bibl. 1: 98). Ne menjetek alkura *senki* idegennel (Fal. 704). Nem álltam vóna én szóba *senki emberfjával* (Nyr. 17: 42). Ha ő a te bajodon nem tud segíteni, az egész föld kerekén *senki lélek* nem (Népk. gy. 3: 325). *Semmi-nemű* evangéliomban írván nem leljük (CornK., NySz.). Arra *semilyen* választ nem kapunk (Nyr. 4: 549). *Semely* nemzet a világon nem oly lobbánakony (BH. 1897. I. 15). *Semelyik* egyház buzgó híveivé sem lettek (Greg. Shak. 319). Ez utóbbi három csak a 19. század óta.

A vonatkozó névmások közül leggyakrabban ezek fordulnak elő melléknévi, jelzői szerepben: *amely, aminő, amilyen, ahány*, s helyettük itt-ott egyik-másik ritkább egyértékesük. Példák:

A mely halat élészer fogsz... (ÉrdyK. stb. NySz. *mely* 3. a. ő). A melyik gyerek szófogadatlan, megveri az Isten (Nyr. 39: 133). Beszédében semmi csúfság nem volt, minemű beszédekkel élnek az gonosz erkölcsűek (CornK., NySz.). *Valamicsodás* határokkal Erdély birattatott, azokban semmi igazítást nem kívánok (MonTME., NySz.). *Valahány* ember, annyi értelem (PPBL., NySz.).

De előfordul azonkívül ilyen használatban az *ami, valami* és *aki* is (ez utóbbiról l. Nyr. 33: 132):

A mi kevés morhácskát vall vala... (KazK., NySz.). Valami igazság vagyon a pogányok könyveiben, Isten tanításából vagyon (Pázm., NySz.). Ki nopus emdul oz tiluvt gimils tvvl, halalnee halalaal holz (HB.). A ki tészta maradt, elteszszük holnapra (Nyr. 39: 132). — Ide tartoznak az ilyen indulatos fölkiáltások: *a ki áldója van! a ki Árgérussa van!* (l. uo.) *A ki lelke van!* (Pet. Barátimhoz).

Névmási jelzők nemcsak főnevekhez járulnak, hanem más beszédrészekhez is; ezeket alább külön tárgyalom.

2. Számnévi jelzők.

Ide tartoznak először is a rendes tőszámnevek erre a kérdésre: *hány?* vagy *mennyi?*

Es num *igger* ember mulhotia ez vermut (HB.). *Keth* barana scele, longitudo vel latitudo metalis 1245, 1255 (NySz.), azaz *két* borona széle.

Hormu ferteu, azaz három fertő (TihOkl. 1055). *Négy kerítés, négy magas fal* (Arany: A rab gólya). *Száz szegényt etetne* (VirgK. 90). *Tíz ezernyi lófő székely* (Arany: Sz. László). *Számlálhatatlan ezernyi ezer nép* (Arany: Arist. A darázsok). *Milliom kis naptól ragyogott a mező* (Arany: Toldi est. 1:2). — Ezeknél *mind a két beszéd* megvan (Arany: Arist. A felhők).

Sajátságos nyelvünkben a kettőztetett számnév a német *je zwei*, a latin *bini* kifejezésére: Mintha csak a földből kelne *egy-egy* ága (Arany: BH. 1: 5¹). Minden egyes gondolatom *egy egy* imádság leszen (Majtényi Flóra). *Ötven-ötven* jó leventét kiszemeltek, hogy követnék (Arany: A csodaszarvas). Ömagát ezer forinttal megajándékozta, mindenik leányt is *ezer-ezer* forinttal (Helt. Krón. előb.).

Sajátságosak továbbá a megközelítő számra vonatkozó kifejezésmódok: *Egy-két* garast! egy-két garast! halk hangja így esedeze (Pet.: Az utósó alamizsna). Kalapja aláhullna, ha négy-öt szál madzag nem tartaná (Arany: A szegény jobbágy). Van benne *vagy hetvenhét* ördög (Vas G.). *Egy vagy két* hete lesz, hogy történt (Verseghy: Ung. Spr. 208). Lesz ide *valami öt mérföld* (uo.). *Mintegy kilencz* óraker történt a dolog (CzF.). B. is megkéslele engemet *úgy mint öt vagy hat* napig (LevT. 1: 9). *Kétezerig való* ember lehetett: es konnten ohngefähr 2000 Menschen sein (Verseghy, id. h.) stb., l. MKszók 3: 176—8, MHat. 1: 344 és Nyr. 37: 37.

A számnevekhez számíthatunk sok más, mennyiségre vonatkozó kifejezést, melyek jobbára határozatlan számot fejeznek ki: *minden, sok, több, kevés, elég, néhány* stb.

Csillog-villog a *sok* fegyver (Gyulai: A gonosz mostoha). Híjatok *több* társat is segíteni (Arany: Aranyaimhoz). A sólyom szép és tekintetes madár, minden részeiben, *minden* magaviselésiben (Pázmány). Sok kinyerünk vagyon és *kevés* halacsánk (JordK.). Hiram, a Tyrusnak királya, igaz *elég* fát igire a templom esenálásra (Székely: Krón. 29). És lön *egy-nyihány* nap után: factum est post multos dies (Heltai: Bibl. 1: B2). Az *egy-nyihányka* közlegény katonánál több nem esvén el (Mon. Írók 18: 105). Akadály miatt *valahány* napig várakozása lön hatalmasságod csauszának

¹) Az *egy-egy* néha írónál többes számmal, pl. Mint te, olyanok voltak azok is, mint egy-egy királyfiak ábrázatjok szerint (Kár. Bibl. Bírák 8: 18). A huzalok mint egy-egy előretolt őrszemek futnak föl a hegyek gerinceire (FövLapok 23: 484).

(Mon. TME. 4: 226) *Hány* lélek elhamvad ismeretlenül szerencse nélkül (Kisf. K.). Egy fillér kis darab, de *annyi* hely sincsen... (Arany: Toldi 6: 10).

A számneveknek sokféle melléknévi származékuk van, s ezek többé-kevésbé eltávoznak az eredeti számjelentéstől: *kétféle*, *kétszeres*, *kétszeri*, *kettős* stb. és a sorszámok: *első*, *második*, *harmadik*¹⁾ stb.

Az úristennek *kétféle* hatalma vagyon (ÉrdyK.). *Sokféle* nép, sokféle mez, páncél, sisak, kézij, tegez (Arany: Keveháza). A ki fel akarja ezeket az bibliában találni, jó *kétszeres* okulárt vonjon orrára (Pázm. Kal.). Azmit már *kétszeri* leveliben Kegyelmed parancsolt (Mon. Okm., NySz.). Im az országczimert, *négyes* szalagjával, ... *hármás* zöld hegyével, egy bitang kalandor játékon nyere el (Arany: Toldi est. 2: 11).

Szent Máté írta meg kenyvének *harmad* részében (ÉrdyK.). Ezen *heted* hónap *tizenötödik* napján (Kár. Bibl. 111). *Harmad* nap a húnok hada mint új vihar föltámad (Arany: Keveháza). ... Aztán *negyed* ízig minden rokonságát (Arany). *Harmad* napot mulattam (Kaz. Pály. 302). Mesék kaszatömlöczről s más rémségek felől, melyek *század éve* történtek s talán nem is igazak (Kemény Zs. Gyulai Pál 1847. 4: 34).

Ilyenek különösen a *-nyi* és *-kora* képzős mellékevek: maroknyi had (Arany: TSz. 11: 20), száz főnyi csapat (uo. 26); annyakora vén asszont (1622. Nyr. 6: 314), két nagy templomkora mekkoraságú szikla (uo. 29: 536, székely mesében).

A számnevek továbbá sokféle összetett jelzőben szolgálnak előtagul (l. bővebben Nyr. 4: 485—490).

Néhány példa: *Kétfejű* sast csinált az asszony az úrral (Arany: Jóka örd. II.). Szép aranyos sisak, róla *három színű* tollak lobogtanak (Arany: Murány ostr. 1: 50). — *Három évi* rozsa (Arany: Toldi est. 1: 30). Ki a zöld farsangban hétszer megkéretett, az ada énnekem *hét hónapi* terhet (Népk. gy. 1: 165). — Mikoron juta *tizennégy esztendő*s korában (ÉrdyK.). *Három-ember*es bor (megivására három ember kell, Kisf. K. Vig besz. 201). — *Száz főnyi* csapatall (Arany: TSz. 11: 26). — *Négy-ló* szekér, *hat-ló* hintó stb. (székely, Nyr. 4: 489, vö. hat-lovas hintó uo.). — *Tizenhatod évi* ember vala (PeerK.). *Hányad esztendei* korában támad embör fel (NagyszK.). *Negyed napi* hideg leli vala (DomK. 284). Gyilkos sziget volt ez: már *heted nap óta* vérrel élt (Arany: Toldi 11: 10). *Harmad fű* ló.

¹⁾ A sorszámok jelzőkül használva eredetileg *-ik* nélkül voltak, csak főnévi használatukban vették föl az *-ik*-et, pl. Ez peesétnek *egyik* Kaifásé, *negyedik* Eródesé (ÉrdK. 65).

Érdekes volna ezeket a szerkezeteket más nyelvekivel összevetni. Ezúttal csak egy példa mutassa a különböző eszjárást: *két esztendő's gyermek*, ném. *ein zweijähriges* v. *ein zwei Jahr altes Kind*, finn *kahden vuoden vanha lapsi*, latin *infans duorum annorum*, fr. *un enfant de deux ans* v. *agé de deux ans*, horv. *dvoletan dječak*.

Az *egy* számnévnek sokféle átvitt használata van (l. Lehr: Toldi 355), köztük leggyakoribb a külön tárgyalandó névelői jelentés, melyben a számnév elveszti hangsúlyát. De elvesztheti számnév létére is, ha nem kitett vagy odaértett ellentét teszi szükségessé a hangsúlyt («*Csak egy* szép lány van a világon» azaz több nincs, Népdal; «Nincsen már hajának *egy* fekete szála», nemhogy sok volna, Arany: Toldi est.). Azt mondjuk pl.: *egy fillért* se ér, *egy koronát* adtam érte, *egy óráig* tartott (ellenben pl.: *két óráig* tartott, holott a német ilyenkor is a főnevet hangsúlyozza: es dauerte *zwei Stunden*). S ez a hangsúlytalan *egy* aztán el is marad sokszor s csak hozzáértjük a főnévhez:

Most *esztendeje* láttalak utószor. *Óra* hosszat vártam rád. *Krajczárért* adják az almát. «*Forint* ötvenér adja ide» (Nyr. 12:213). Én *pillanatig* sem aggódtam (Nagy Ig. Az életuntak 3:1). *Percz* mulva az elátkozott palotát utolsó lakója is elhagyja (Jókai).

Különösen a szó főnév szerepel sok szólásban a hozzáértett *egy* nélkül: *Szóval* = ném. *mit einem Wort*, fr. *en un mot* (angolul *in a word*, névelővé gyöngült számnévvel). *Szót sem érdemel* (a francziában is van ilyen szólásmód: *ne souffler mot*, egy szót se szólni). Biz én árva szót se mondok (Tóth K. Költ. 101). *Szóval sem említi* (Thewrewk E. Phil. Közl. 2:11).

Vö. a latinban: *annum = esztendeig*, azaz *egy esztendeig*; *pedem longus*, vö. *ölnyi* e h. egy ölnyi stb.

Töszámnév mellett a főnévnek egyesszámát használjuk. Ez jellemző magyar sajáttság az indogermán nyelvekkel szemben,¹⁾ s ugyanígy van ez a legtöbb rokon nyelvben, s nemesak a finnugor, hanem a többi urálsági nyelvben is: vogul *sāt et*, *sāt χätel* hét éj, hét nap, osztj. *söt tau* száz ló, *χüdem nęy* három nő; török *dört adam geldi* négy ember jött stb. Azonban a rokon nyelvekben is előkerül hébe-hóba a többes (vö. pl.

¹⁾ Indogermán nyelvben nem volna lehetséges Vörösmarty Főti dalának ez a mondata: «Áldjon meg a három Isten, ha szeretsz.»

az osztyákra nézve Keleti Szemle 10:313) s a magyarban is, még pedig a népnyelvben is:

Két öreg madarak vagyunk már mink (Nyr. 2:153). A királyfinak a két testvérei is megházasodtak (3:323). Megjönnek az én hét vadlúdjaim (3:468). Két atyafiak voltunk (5:64). Minden károktól védelmeztelek (4:191). Sok szép játszó gyermekek (4:143). Valamennyi hegyeken körösztüllát (4:83). Ez mind az én sok gyerekeim (5:273).

Ezt a jelenséget úgy ítélni lehet, mint akármely más pleonazmust vagy értelem szerinti szerkezetet, mely itt a többség képzetének erős asszociációja miatt ilyen szemléletes kifejezést eredményez. Ez úgy látszik leginkább határozatlan számnevek (*minden, sok, valamennyi*) mellett történik. Vö. még ezt a rendes többes számot: *mind a gyerekek; mind az állatok* stb. Ide sorozható az *ezer és száz* is mint határozatlan szám helyettese: *ezer bajokkal küzdeni* stb. S a német *sämtlich* utánzásakép alkotott *összes* mai irodalmi nyelvünkben rendszerint többes számmal jár: Vár körül *az összes hadakat* megnézi (Arany: TSz. 10:72). — L. Szarvas G. Nyr. 24:503.

Ellenben számtalanszor előfordul a számnevek mellett a többes szám régibb irodalmunkban, s ez nyilvánvaló latinosság. Ezt látjuk az egész kódexirodalomban, aztán pl. Telegdynél, Gyöngyösinél, Mikesnél, Faludinál, Apor Péternél, Báróczinál, Dugonicsnál, néha Zrinyinél és másoknál, itt-ott mint régiességet újabb költőinknél is.

Vimagguc mend szentucut (HB.). Két emberek menének fel a templomba (Pesti: Evang. 162). Ezek ama két könyvek, melyekről Dániel mondja... (Pázm. Préd. 15). Mihent megbetegedett, *egy sereg doktorokat* gyűjtöttek össze (Mikes 22. lev.). Vagynak benne legalább száz ugró kutak (Fal. 720). Sokféle beszédekkel, sokféle költött nevekkel mulatozik (Fal. 1). Legtöbb halmokat rak a katonatestekből (Fal. 210). Egynehány mécseneknek (Báróczy Munk. 2:142). Minden aprólék történeteit (2:148). — Általfut ifjúságán, sok bús emlékeken (Tompa). Lebbenő szárnyaim két könnyű karok (Arany). — Néha még népdalban is: Hat katonák megtámadtak, kardjaikkal megszabdaltak (Népk. gy. 3:108). Négy hajdu katonák (Göcseji népd. 3).

Erdekes, milyen álláspontot foglaltak el nyelvtaníróink e latinossággal szemben. Sylvester megrója, Molnár Albert és követői mind a két szerkezetet helyesnek mondják, Glejei

Katona István csak a többest helyesli,¹⁾ de aztán Verseglytől kezdve nyelvészeink mindig helytelenítik a többes számot.

Néhány kifejezésben a régi latinosság megrögződött és általános használatban maradt. Ilyen először is ez a köszönés-mód: *minden jókat! azon jókat!* Továbbá néhány ünnepnévben: *mindenszentek, háromkirályok* (vö. még *három királyok utca*, Nyr. 2:186). Valaha így mondták: *mindszent*; ezt legjobban bizonyítja a számos *Mindszent* nevű helység, de azonfölül pl. a MünchK. naptárában a mindenszentek napja is még *Mend scnt napia*. Vö. még *mindszent hava*.

¹⁾ L. NyF. 30: 21 és Szarvas G. értekezését: A nyelvigazítók, Nyr. 12: 12.

A névelők használata.

(Függelék a kijelölő jelzőkhöz.)

A névelő nem jelző, nem érezzük külön mondatrésznek, hanem azt mondhatjuk, hogy a névmási és számnévi jelzőnek lefokozásából támadt. Szerepe nem mondattani, hanem tisztán jelentéstani, a főnévhez egy jelentésbeli mozzanatot ad hozzá, s azért mintegy elül álló képző (præfixum) szerepét tölti be, a mint hogy pl. a sémi nyelvekben csakugyan ilyen értéke van, pl. arab *al-korān* 'a-korán', *al-kīmīā* 'a-kémia', héber *habbajit* 'a-ház' (*bajit* 'ház'). — Itt a névelők tárgyalását csak függelékül adom a nekik alapul szolgáló névmási és számnévi jelzőkéhez.

A határozott névelő.¹⁾

Alakja és eredete. Nincs minden nyelvnek névelője, nincs pl. a finnben, a latinban, a legtöbb szláv nyelvben stb. De a hol van, jobbra a mutató névmásból fejlődött, így a görögben, a román nyelvekben s a germán nyelvek egy részében, még pedig vagy közönyös mutatóból (mint a görögben s a germánban), vagy pedig a távolabbra mutatóból (a román nyelvekben: fr. *le* = lat. *ille*), így a magyar köznyelvben is: *az, a*. De néhány nyelvjárásunkban és nyelvemlékünkben a közelre mutatóból lett a névelő (mint pl. francia nyelvjárásokban is *ce, cest*, Meyer-Lübke: *Vergl. Syntax* 190):

Úgy eldobom *e* lábodat *e* kugligolóval (Nyr. 26:91, Vas m.). Jábo eszi *e* míreg szegin Gyurit, mer nem lessz abbú semmi, hogy elvegye *e* Lajesi *e* Márijokat..., *a* Lajesi pedig pinzt is keres..., *ez* ószegi (alszegi) kovácsná vót legin *e* müt esztendő..., ötszázat kapna abba *a* minutábo...

¹⁾ Vö. Réger Béla: A határozott névmutató. Nyelvészeti Füzetek 24. sz. (Ugyanaz a Nyr. 34. k.-ében.)

(30 : 486, uo.; l. még Göcsej 6 : 21, csángó 31 : 7 stb., székely nyelvj. 2 : 88—9 stb., *ez és az* vegyest Farkasfán Nyr. 3 : 178). — Nyelvemlékeink közül az Apor-kódexben, GuaryK., VitkK., pl. *ez én* istenem AporK. 142, *ez nép* 143. — Továbbá: *ez e levél* RMNy. 3b : 3, *ezt é* magyarázatot (Tel. Fel. 147), *ezt e* kérdést (Tel. Ev. 1 : 34), *ezt ez* mai vasárnapot (1 : 308); így Kulcs. Ev. s más régi íróknál. Nevezetes, hogy ezt a közelre mutató szerkezetet gyakran alkalmazza Dessewffy József gróf a Kazinczyhoz intézett levelekben.

Említsük még meg, minthogy a magyar nyelvtörténetet is érdekli, a hátuljáró artikulust. Ilyen van az oláhban, bolgárban, albánban, örményben, oszétban, néhány sémi nyelvben, a skandináv nyelvekben stb., pl. oláh *domnul* az úr = latin *dominus ille*. Hasonlóképen a mordvinban (Erza): *ava* asszony: *avas* az asszony; *avanen* asszonyhoz: *avaiten* az asszonyhoz stb. (l. Budenz: Mordvin nyelvtan 19. 20. §.).

Névelőnknek hangalakja néhány kódexben még a 16. században is mindig *az*: *az nap* stb. (pl. Kesztk.), néhányban viszont már a 15.-ben *z* nélkül találjuk mássalhangzók előtt, de ezeknek pótló nyújtásával: *annap* v. *a' nap* (pl. Bécsi K., MünchK.).¹⁾ A pótló nyújtás úgy látszik, csak a 19. században tűnt el egészen a legtöbb nyelvjárásban, még a 19. sz. első felében hiányjellel írták: *a' nap* stb. — Újabban, különösen a Duna felső folyása körül (Mátyusföldön, továbbá Komárom, Tata, Pápa vidékén) magánhangzók előtt is a rövid *a* terjedt el: *a ember*, *a ital* stb. (Vö. az irodalmi nyelvben *ama ember* e h. *amaz ember*.) — Viszont néhol magánhangzó előtt pusztá *z* hanggá rövidül a névelő, pl. *züresbe* 'az üresbe' (Somogy m. Nyr. 3 : 558); így különösen a moldvai csángóknál: *zember*, *zútra*, *zórak* stb. (Nyr. 31 : 3, 4 stb.)

Világos, hogy a mi névelőnk a mutató *az* névmásból fejlődött. Ezt a névmást régi nyelvünk egészen rendesen használta főnevek előtt jelzőül: *az ember* 'ille homo', a. m. mai nyelvünkben: az az ember (azon ember, amaz ember), a hogy még ma is mondjuk hangsúlyosan: *az nap* 'illo die', *a' czélből* 'abból a czélből'. Régi példák:

Tülek maradott nekenk *az* szokásonk, hogy ... (s így többször is,

¹⁾ Vö. Kräuter: A mássalhangzók hasonulása a magyarban, NyF. 44. sz.

Pann. ének). Mene az herre [helyre], holott vala fráter Bernáld (EhrK.). Stb., vö. NySz. — Hej, micsoda zsákmány az-nap esett halva! (Arany: BH. 5:50). Népe, az illirség, s ki lakik az helyen, felzendült... (uo. 7:11).

Legvilágosabb a névelőnek a névmással való azonossága az ilyen szólásokban: *a nyáron, a télen, az idén, a héten, az este*. Mert evvel nyilván ezt fejezzük ki: ama nyáron, télen stb., mely már elmúlt. (Ritkábban vonatkozik a jelenre, ill. a még folyó időszakra, pl. «az idén alig lesz jó szüretünk». «Mégfagy az éjtszaka.» Nyr. 1887 márcz.)

A mutató névmástól a névelő tkp. csak annyiban különbözik, hogy elvesztette hangsúlyát, mert a rámutatást csak gyöngében, mellesleg akarjuk kifejezni s a hangsúlyt a főnévre vetjük. Körülbelül azt fejezi ki a névelő, a mit a mutató névmásnak mai szerkezetével is kifejezhetünk, ha nem a névmást, hanem a főnevet hangsúlyozzuk: jöjjön be az *inas* ~ jöjjön be az az *inas!* hová tetted az *ásót?* ~ hová tetted azt az *ásót?*¹⁾

Ha ezt a viszonyt s ezt a fejlődést így világosan átlátjuk, — pedig e magyarázatomban senki se kételkedhet, — akkor egyúttal világosan áll előttünk a névelőnek értéke, szerepe, rendeltetése. Arra szolgál ugyanis, hogy a főnévben megnevezett dologra vagy mint szemünk előtt levőre, vagy — ha távol van is — mint ismertre rámutassunk. Ez a meghatározás ráillik a határozott névelő használatának minden esetére, s ezzel elesik minden más, többé-kevésbé mesterkéltn magyarázat, mint pl. hogy ez a névelő az egyeditést fejezné ki vagy «a rokon képzetek összességét» stb. eff.

Ha így megállapítjuk a névelőnek eredetét, még az a kérdés, mikor, nyelvünk történetének melyik korszakában vette eredetét. Mindenesetre a magyar nyelvnek külön életében, mert a rokon nyelvekben sehol sincs elül álló névelő. De nincs még a Halotti Beszédben se, mert igaz, hogy ott négyszer is előfordul *oz gimils* stb., de itt mindenütt mutató névmásnak érthetjük: 'az a gyümölcs', a már említett gyümölcs. Ellenben pl. nincs névelőjük a *paradicsomot, ördöng, pokol* és *mend szentököt*

¹⁾ A dunántúli népnyelvben még hangsúlya is van a névelőnek felsorolás esetében, pl. *A földem szántatlan, a szőlőm kapálatlan, a krumpolim szedetlen.*

szavaknak (mint már Mátyás F. megjegyezte, l. NySz. az), holott határozottak, annyira, hogy az első és a negyedik tárgyas igealakokkal áll. De a HB. után rövid idővel, már a Gyulaf. s a Königsbergi nyelvemlékben megvan a névelő: *Oz* kereszt fan figeu kepeben (Gyul.). Ez *oz* isten mint út esmerjük (KönTör.). — Minthogy ebben a korban akár a német, akár az olasz nyelvnek ilyen erős hatására nem gondolhatunk, a velünk érintkező szlávtságban pedig nincsen névelő: alig kételkedhetünk benne, hogy a határozott névelőt nyelvünk önállóan fejlesztette ki.

Használata. Mint már említve volt, általában olyankor használjuk, ha valamely személyt vagy dolgot mint ismertet akarunk jellemezni. Két fő esetet különböztethetünk meg: vagy egyént (ill. egyéneket) jelölünk vele, vagy egész fajt.

A mindennapi beszédben leggyakoribb a szemünk előtt levő vagy előttünk és hallgatóink előtt ismert egyének, személynek vagy dolognak illetően jelzése. Példák:

Add ide az ollót. Látod a szivárványt? Hol van a macska? stb. — Ez nem az enyém. — A bínöknek setétsége: tenebrae peccatorum (DebrK. 2). Három az kérdés... (Pázm. Kal. 661; t. i. az a kérdés, melyre felelőnk kell). A deják nyelv (MA. Bibl. Előb.). Te vagy a nap, én az éjjel (Petőfi). «A ki már nem állja [a meleget], a bokor árnyába dől. Nem egy bokor árnyába, hanem a bokor árnyába. Mert nincsen több bokor ott, csak az az egy» (Tömörkény). Egy nap nem a világ. (Közm.)

Ide tartozik az az eset, mikor a már említett személyre vagy dologra visszamatatunk a névelővel, pl. «Volt egyszer egy szegény asszony. Volt a szegény asszonynak három fia.»

Ide tartozik továbbá az ilyen szerkezetek névelője: az a szegény asszony... , ezt a házat, mind a szenteket (régente, a kódexek koráig névelő nélkül mondták: az szegény asszony, ez házat, mend szentököt stb., de néha már a kódexekben is így: «Betölté mend a földet ez az álom» BécsiK.). Az utóbbit pl. a német rendszeren névelő nélkül mondja: *alle Heiligen* (csak vissza- vagy előremutatás esetén, tehát tkp. mutató névmásul: *alle die Heiligen*); ellenben a franczia: *tous les saints*. Az az a, ez a-félékhez teljesen hasonlóak vannak a görögben: *houtos ho anēr* az az ember, *ekcinai tai hémérai* azok a napok. A névelős főnév ezekben eredetileg és forma szerint a megelőző szónak

értelmezője. De az értelmezőül használt főnév különben is rendszeresen határozott és névelős: Zrinyi, *a költő*. Monda Lajos, *a nagy király* (Arany). Viszont a melléknévi értelmező rendszerint nem névelős: Vettem neki csizmát, *pirosat* stb. (téved erre nézve Réger 36).

Az előttünk levő személyt csak akkor jelezzük névelővel, ha másnak mintegy mutatjuk, de nem, ha ő hozzám szólunk, tehát a megszólításban: *kocsis! anyám!*

A második fő esetben, mikor t. i. nem egyénre, hanem egész fajra mutat a névelő, ezzel szintén mint ismertet határozzuk meg. Ha azt mondom: *a* kutya háziállat v. *a* gólya vándormadár, ez annyi, mintha azt mondanám: az az ismert állat, az a kutya v. gólya. Igen érdekes, hogy ilyenkor az egyes számot használjuk. Mondhatnánk, hogy *a kutyák háziállatok, a gólyák vándormadarak*, t. i. mind a kutyák, mind a gólyák. De egyes számot mondunk, ezzel jelképesen egységbe foglaljuk a kutyáknak, a gólyáknak egész fáját. Hasonlókép, ha egész népről, fajról van szó: *a török* uralkodott hazánkon (~ *a törökök*...), győzött *a német* (~ *a németek*). Megfoghatatlan elhamarkodás volt Brassai Sámuel ítélete, mely szerint a névelő «átmérőileg ellenkező két irányban határozza meg az illető névvel jelelt fogalmat, ú. m. egy esetben általánosítja, más esetben egyéníti» (A bővített mondat 10). Szó sincs róla, hogy ilyenkor éppen a névelő általánosítaná a fogalmat.

Ki az tövics közé vettetött: qui seminatus est in spina (JordK. 394). Az égő tűz, ha olajt öntesz reá, fellobban inkább, hogysem elalunnék (Pázmány). Nem kimélték a vért és nem az életet (Pet. Lehel). A meg-lódult fenyőfa, *mint a nyíl*, siklott alá a tükörfényes kígyóúton (Jókai; id. Réger 38). Még *a jóhoz is fér a szó* (Fal. 667). Kinek nincsen, nehezen fér a megfizetéshez (Fal. 281; így gyakran elvont neveknél). Három az igazság. (Közm.) Nagy úr *a muszáj*, de még nagyobb *a nem lehet*. (Közm.¹)

Az egész fajra való mutató nyilván másodrendű fejlődése a névelő használatának, azért a régi nyelvben sokszor hiányzik, így néha maiglan a régi korból a régi ritmussal megőrzött köz-

¹ Minden más beszédrész is előfordulhat névelővel, ha főnévileg használjuk, leggyakrabban természetesen az önállóvá lett jelző: Ha sárba hull *a fényes*... (Madách).

mondásokban, népmesebeli ritmusos fősorolásokban s itt-ott még újabb költőknél is.

Pl. Harag megbánt elmét (EhrK.). Megesmerne madaraknak, halaknak ..., embernek, fának... jószágit (uo., így az EhrK. igen gyakran, l. Réger NyF. 24:18—20). Ha akarod bírnod a mezőt rokonságnak törvényével (BécsiK, ott ritkán így). Ki angyaloknak kariban vitetendő vala (BodK.). Stb., stb. — Elmúlt esőnek nem kell köpönyeg (Dug. Péld. 1:89). Szálfa nem erdő. (Közm.) Próba szerencse. (Közm.) Árvából lesz jó katona (Népdal; de pl. «jó katona lesz az árvából», itt nem maradhat el a névelő). Arany époszaiban evvel a régiességgel is gyakran találkozunk: Megijedt fegyvertől (TSz. 4:72, így uo. 5:82, 5:32, 6:24, 8:41 stb. stb.). — Prózában föltűnő: «Nemzeti nyelv nem gyermek, kinek lassankint rosszabbítod pórázat...» (Kossuth L. PHirlap 1841. I. 9).

Az általános alanyt jelentő *ember* egész a 18. század közepéig rendesen névelő nélkül maradt, holott ma mindig névelővel mondjuk: sokat el kell hallgatni az embernek stb. (Vö. ném. *man* < *Mann*, fr. *on* < *homme*, de így is *l'on*, és mindig *l'homme* és *der Mensch*; az angolban határozatlan névelővel: *a man*: vö. *one*). — Régies példák:

Az szőnyeget is ha megfordítja ember, nem szinte oly ékes másfelől (MA. Scult. 9, így uo. 126 stb.). Kiknek haszontalanság volt akarni vigasztalást is nyújtani, mert aval nevelte inkább a jajgatást ember közöttök (Hall. HHist. 3:175). Nem azért adott isten embernek nyelvet, hogy némán tartsa (Fal. 8, és mindig így, pl. 7, 120). Nem azért él ember, hogy csak egyék (Kovács P. Közm. 111). Ember ottan egy fűszálat, egy csöpp vizet nem találhat (Arany: Rege a csod.). Nincs ember házában rosszabb a kenyérnél (népies találós mese). — Vö. még: Szegény ember szándékát boldog isten bírja.

Minthogy ilyen esetekben névelő nélkül is határozott dologról van szó, ha ez a mondatnak tárgya, tárgyias ragozással élünk (l. erről Gyulai Pál értekezését Vörösmarty munkáinak első teljes kiad. a Fóti dalhoz való jegyzetben, továbbá Nyr. 39:220).

Példák: Megnyitád mennyországot (Pázm. Imáds. 83, Összes m. új kiad.). Segélje meg magyarokat az Isten (Kurucz költ. 175, így 184, 204 stb.). Kakast ülteti a pujkatojásra (Dug. Péld. 1:249). Bort megissza magyar ember (Vör. Fóti dal). Szép szívárványt barna felhőn nézte ábrándos fiú (Arany: A gyermek és a szívárv.). Vada húsát enném, méhsört vele innám (Arany: BH. 3:10). Nyilat is ellőjük, mindennapi példa... (uo. 1:13).

Irodalmi nyelvünkben bizonyos esetekben sokan elhagyják a névelőt, ez németes szokás (holott a németben is kétes helyességű nyelvszokás, l. Nyr. 26 : 99, továbbá 34 : 97, 208).

Szerző nincs tisztában földadatával (e h. a szerző, mert ismert szerzőről van szó). Bíráló nem helyeselheti... (e h. a bíráló). «Szerkesztő lakása: Halas» (az Irod. Közl. borítékán). «Jelen költemény... teljes, egész» (Arany így kezdi a BH. előszavát, de egy pár sorral odább már azt írja «kéri a szerző ezt tekintetbe venni»).

Egy másféle németesség is nagyon elterjedt nálunk a nyelvújítás ideje óta, hogy t. i. a halmozott egynemű mondatrészek előtt nem tesz ki a névelőt olyankor sem, mikor határozott, ismert személyekről vagy dolgokról van szó:

Festő és professzor magunkban hagyának (Kaz. Pályám eml., e h. a festő és a professzor). Írók és közönség érdeke egyaránt kívánja ezt (Arany: Hátr. próz. 500, az írók és a közönség...). Tanító és tanulók unatkoznak. Ég és föld sötét volt.¹⁾

Hátravan még, hogy szemügyre vegyük a névelő használatának némely ingadozását vagy inkább nyelvtörténeti és nyelvjárási változatait.

A tulajdonnevek közül a személyneveket különféle nyelvek különböző módon használják: a franczia s az angol sohase tesz melléjük névelőt, a görög s az olasz ellenben rendszeren. A német irodalmi nyelv s az északi-német élőbeszéd névelő nélkül használja őket, de a déli-német s a szász nyelvszokás elejbük rakja a névelőt (ez ott már a 15. században közönséges, mint Behaghel Ottó barátom volt szíves értesíteni). Ugyanezt teszi a déli-németséggel érintkező magyarság, tehát az országnak kb. nyugati fele (de a Duna-Tisza közéne is nagy része): a *János*, a *Julcsa*, a *Kovács Péter* stb. A keletibb nyelvjárásokban s az irodalomban a másik használat dívik, s nemcsak a közönséges tulajdonnevek mellett, hanem az olyan állandó jelzők előtt is, minők az effélékben szerepelnek: *Világbíró Nagy Sándor*, *Szent István*, *Ötödik László*. Ellenben ha csak alkalmi jelzője van a tulajdonnévnek, mindig névelővel jár, pl. *a vén*

¹⁾ Más, magyaros használat, noha a szóban forgóhoz hasonlított, az ilyen összetett kifejezések névelő nélküli használata: *égen-földön, úton-útfélen, boldog-boldogtalan*.

*Bencze, a másik Bencze, az első Zrinyi, a szép Vajdáné, a sánta Kovács János, a két Amade.*¹⁾ De ha állandó ragadványnév, akkor csak *Sánta Kovács János*. Hasonlókép a költői nyelvben, pl. *Dárdavető Priamos, Párduczos Árpád. Szép Lenka* áll a part fölött (Kölcsey). *Gyönyörű Piroska* (Arany: TSz. 1: 11, 1: 34, 2: 62). — Így még: *néhai* Perényi Gábor, *özvegy* Fekete Jánosné, *nagyságos* Kovács István úr stb. — Viszont még névelő van az ilyen esetekben: *Az a László, László* (Arany). Jaj de szép ez a *Pest, Istenem, de szép!* (Czuczor.)

A mai nyelvjárási különbség igen régi s megvolt már a 15. század elején. A nyugatibb országrészek íróinál a 15., 16. s 17. században igen sokszor, némelyiknél rendszeren névelővel olvassuk a személyneveket: *Az ylyes, az zent* Ferencz (EhrK.). Ez a *Noémi* (BécsiK.). Így pl. a Komjáthi-féle Szent-Pál-fordításban: *a Dávid próféta, a Máriát* stb., Zrinyi époszában: *a Szulimán, a Kumilla* stb. (Több idézet Régernél 22, 25.) Pesti Gábor azt írja: *az Márta, annak huga, az ki megholt vala* (Ev. 212), ellenben Sylvester: *Márta, annak huga, ki megholt vala* (ÚjT. 1: 145). — Az irodalmi nyelvben Pázmány óta mindinkább a névelő nélküli használat lett szabálylá.

Pázmánynál találkozunk már avval az érdekes megkülönböztetéssel, mely ma is uralkodik keletibb nyelvjárásainkban. Míg t. i. egyéb esetekben névelő nélkül marad a személynév (*Sz. Pál, Sz. Ágoston, Cassiodorus, Eusebius doktor*), addig birtokviszony esetén névelő áll előtte: *Látván az Salamon éppületit, az Sz. Pál mondásaként, az Krisztus tanítványának* stb. Így sokszor újabb íróknál, pl. Beöthy Zsoltnál: *a Vörösmarty legszebb románczai, a Bessenyei köre, a Kazinczy nyelvújítása* (l. Réger 25, 34).

Világos, hogy itt a névelő nem a személynevet határozza meg, hisz az nem szorul rá, hanem az egész birtokviszonyt mint egységes kifejezést, mintha összetétel volna.²⁾ Ezt bizonyítja a következő szerkezet hasonlósága is: *az én könyvem, a te házad*

¹⁾ Ha a többséget nem számnévvel, hanem a többes szám alakjával fejezzük ki, akkor is kiteszszük a névelőt: *az Amadék, a Hunyadiak*. Kipusztultak mind a *Kompoltiak* (Pet. Salgó).

²⁾ Réger eltérő magyarázata (34) nem állhat meg.

stb., a névelő itt se tartozhat a személynévmáshoz, hanem az egész birtokos kifejezéshez: *én-házam* stb. (Vö. még: «Csak néztek az egymás halovány arczára» Arany: TSz. 9. én.) Bizonyítja továbbá a személynevekből való *-é*-képzős birtokszó névelős használata: Boszuló karjától úgy elhullanának, mint a *Sámsonétól* (Arany: Toldi 3 : 6). E kép üldözi most, a *Feliciáné* (TSz. 7 : 30). Itt se a személyt teszi határozottá a névelő, hanem a birtokát, szintűgy a személynévmások birtokszavait vagyis a birtokos névmásokat: *az enyém, a tied, az övé.* (Vö. még: «Legyünk az egymásé» Nyr. 39: jún. székely mesében.) Mindezeket ma a magyar nyelvterületnek nagyobb részén névelővel mondják. Az élőbeszédben sem kap névelőt a birtokos személynév, ha a birtokkal nem egyesül szorosan egy szólamná, hanem a *-nek* rag választja külön a két tagot, pl. *Lajosnak* csak a könyvét lopták el (nem a Lajosnak), Kovács *Jánosnak* a háza is leégett (nem a Kovács Jánosnak). Vö. *az én* könyvemet lopták el, ellenben: *énnekem* csak a könyvemet lopták el.¹⁾

Vannak köznevek is, melyek jelentésüknél, használatuknál fogva a személynevek analógiáját követik s névelő nélkül maradhatnak. Pl. a családtagokat jelölő szók, mert egyértékűek az illetőknek tulajdonnévvel: *apa* mondta; *anya* megtiltotta; hol van *néni*? Ezek a gyermek nyelvérzékére nézve tulajdonnevek. (Szintűgy mondja az északi-német: *Vater kommt, Mutter ist da*, s a francia: *où est maman?*) Ilyenformán lehetne menteni ezeket: *szerzőt kihítták, alperest elítélték* stb., de kétségtelen, hogy ezek a német nyelv szokás utánzásai. — Így szerepel tulajdonnév gyanánt: *Isten* (az *Isten* is), a régi nyelvben *Úristen* is (l. NySz.), továbbá «*Úr Jézus Krisztus*» és ma is: *Krisztus.*²⁾

Különös, hogy a személynevek példáját nem követi a többi élőlény neve. Az állatnevek mindig névelővel járnak: *a Bodri, a Villám, a Lombár* stb. (Így a fák tulajdonneve: *a Normafa* stb.)

¹⁾ Vö. még: *a Pali gyerek, a Kovács szabó* stb. névelővel. Így az élőbeszédben: *a Széchenyi gróf, a Festetics herceg* stb.

²⁾ A Debr. gram. szerint csak *a Krisztus* helyes, ellenben helytelen *a Jézus* (vö. Szemere Pál Munkái 3 : 138). Igaza van annyiban, hogy *Krisztus* eredetileg köznévi; de hisz tulajdonnévvé változott.

Ellenben következetesen névelő nélkül használjuk a helység- és országneveket (s a megyék és világrészek nevét): *Budapest, Párizs, Ujvidék, Obuda* stb. *Kassa* mellett egy felvárban (Arany: Egri leány). *Németország, Belgium, Svájc, Bihar (megye), Európa* stb. A mit látott *Oriárorszáiban* (Pet.: János v. XX.). — A germán és román nyelvek ebbeli eljárása többé-kevésbé megegyezik a mienkkel.¹⁾ A helységnevek körében névelővel jár a városrészek, utcák és terek neve: *a Lipótváros, a Károly-körút, a Madách-tér* stb.

A helység- és országnevekkel különös ellentétben mindig névelővel jár a hegyek, erdők, folyók, tavak és vidékek tulajdonneve: *a Gellérthegy, a Himalája, a Bakony, a Duna, a Balaton, a Nyírség* (ugyanígy a germán s a román nyelvekben). Továbbá a vendégfogadók, a csillagok, intézetek neve, könyvek, újságok czíme: *a Kutyakaparó* (csárda), *a Mars, az Akadémia, a Magyar Nyelvőr* stb. — Mindezek valószínűleg azért (mint helyesen mondja Réger 32), mert e nevek eredetileg s igen gyakran még ma is tkp. jelzői a megfelelő közneveknek: *a Duna folyó, a Bakony erdő, a Mars csillag* (vö. *a Pali gyerek*).

De néha névelő nélkül is, különösen versben: Maros vize folyik csendesén (Népdal). Tisza-Duna síkján, Zagyva folyó mellett (Arany: BH. 1:3).

A személyragos főnevet irodalmi nyelvünk jobbra névelő nélkül használja, pedig az is lehet határozott vagy határozatlan, fejezhet ki ismertet vagy ismeretlent, s az élőbeszédben meg is különböztetjük pontosan ezt a két esetet. Senki, írástudó ember se mondja névelő nélkül: *(a) buzámat mind elverte a jég, Józsefet eladták (a) testvérei*. Pontosán megkülönbözteti beszédünk pl. ezeket: *a három ökröm megmaradt és három ökröm*

¹⁾ A német kivételt tesz néhány országnévvvel: *die Türkei, die Schweiz*; a francia még többel: *l'Italie, l'Allemagne* stb. (Román nyelvekben sok helynév előtt is van névelő, l. Meyer-Lübke: *Einführung in die rom. Spwiss.* 191.) Innen mi nálunk ez a németesség: *a Svájc*. — Néhány nyelvjárási furesaság: *«az Esztergom szíp helyen van»* (Nyr. 9:544); Borsod megyében hallani: *a Miskolczra*, Hajdu m.-ben: *a Váradra*, Biharban: *a Kabára* (de nem: *a Debreczenbe*).

megmaradt (a többit eladtam; a német is megkülönbözteti: *meine drei Ochsen hab ich behalten* és *drei Ochsen hab ich behalten*); *a könyvem megvan* és *könyvem van* (*ich habe mein Buch: ich hab ein Buch*); *nincs meg a pénze* és *nincsen pénze*; *hol van a te házad?* és *hol van neked házad?* *barátod vagyok* és *én vagyok a barátod*; *a szerencséje elhagyta* és *szerencséje akadt*; ha mészárszékben *a czombját* kéri az ember, akkor az egész *czombját* akarja a borjúnak, ha ellenben csak *czombját* kér, akkor egy darabot vesz belőle. Sok ilyen fontos nyelvtani és értelmi különbség elmosódik a mesterkélt irodalmi szokás következtében. Ezt a szokást úgy látszik Kazinczynak köszönhetjük. Azt mondja egyik levelében (Lev. Toldy kiadása 2: 24):

«A' tordai Gyöngyösi ezt írja: *Homloka sík márvány*, nem *a' homloka*. A' másik Gyöngyösi ezt: *Keménynek csendesesen ballag paripája* (nem *a' paripája*), két sütéssel jegyes az egyik pófája stb., játékos zabláját rágdogálja *szája* (nem *a' szája*). S minek oda az *a'*, holott az articulusokat mindenünnen el kellene hagynunk, valahol lehet kár nélkül.»

S a 19. század írói valósággal törvény gyanánt követték Kazinczy szabályát, még a Nyr. 3: 461. lapján is «a névmutató helytelen használata» gyanánt vannak megróva az ilyenek: «*Leült a hivatalos munkáját* folytatni. Magasztalta *a művészetét*. *A vállát* vonogatta.» Viszont Brassai már félszáz évvel ezelőtt hibáztatta azt a mesterkélt irodalmi szokást.¹⁾ Egyébiránt a legújabb irodalom bizonyos esetekben már tért enged az eleven nyelvsvokásnak.

Lássunk néhány szabályos példát, régit s újat (a régibb nyelvben még nem olyan általános e használat, mint az újabb élőbeszédben):

Ez az első része [—] mostani prédikációknak (Zvon. Post. 1. 294). Ezek meg kezdvén lenni, feltekintsetek és emeljétek fel a fejeteket (Káldi: Préd.). Neked kell megmondani, hogy ha az a szép személy *az országom-*

¹⁾ Egy régibb nyelvtan azt mondja (Farkas-Szlemenics: Ung. Gramm. 1816. 122): «Weil die suffigierten Wörter immer ein bestimmtes Ding andeuten, so folgt es von sich selbst, dass sie stets mit dem bestimmten Artikel stehen müssen, z. B. *add ide a pálczámat*». Itt nincs megkülönböztetve a két eset, s evvel az okoskodással az irodalmi szokást is meg lehetne okolni: ha mindig határozott volna a személyragos birtok, akkor sohase kellene a megkülönböztető névelő.

belé-e, ha a városomban lakik-e (Mikes MulN. 246). A szívünkben foganszik meg legelsőbb, azután nyelvünk forr ki (Fal. 99, kétféle használat egy mondatban). Alig van a csontja, bőre (Arany; t. i. alig van meg). Anikó, a huga, hamiskodik evvel (Ar. TSz. 3:32). De nini a Pejkó, a lovam (uo. 9:101). — Kévánja vala a Római birodalomnak a felét (Heltai Krón. 20).

Bizonyos esetekben már az irodalmi nyelv sem igen hagyja el a névelőt, különösen ha melléknévi állítmány van az alany előtt, pl. *igen szép a színe, jó a szímatja, sok az ellensége*. Ha a névelő elmaradna, kétértelműség támadhatna, mert a melléknévet könnyen jelzőnek lehetne érteni: *igen szép színe, jó szímatja* stb. De másféle állítmányok után is kiteszszük most a névelőt, pl. elveszett a könyvem, megkerült a pénzem, hol a fiad? Holott néhány évtizeddel ezelőtt még igen gyakran így írták: *elveszett könyvem, hol fiad?*

A névelő elmaradhat a rokonsági nevek mellett, ha határozottak is: *anyám* elment; eredj ki *öcsédhez* stb. Azután fordítá (a beszédet) apjára, anyjára, Györgyre, a bátyjára (Arany Toldi 4:13; az utolsó főnév mint értelmező már szokatlan volna névelő nélkül). — Ennek a használatnak az lehet az oka, hogy az ilyeneket igen gyakran használjuk megszólításban, tehát határozott létükre is névelő nélkül. (Hasonlókép mondja az olasz megszólításon kívül is: *mio padre, mia madre*, nem *il mio padre, la mia madre*.) — Vö. fönt *apa, anya* stb. e h. *az apa, az anya*.

Névelőt használunk, mint már a tulajdonneveknél említettem, akkor is, ha a személyragos főnév előtt személyes névmással (vagy visszaható névmással) fejezzük ki a birtokost, s a névelő a névmás előtt foglal helyet: *az én fiam*; nem állhat közbül, mert itt a névmás a főnévvel elválaszthatatlan nyelvtani kapcsolatban van, mintha összetétel volna: *én-fiam* (vö. *én-nekem* stb.). Itt már az irodalmi nyelv se hagyja el a névelőt, csak — mint az élőbeszéd is — a megszólításban: *én Istenem! mi atyánk!*¹⁾ De a régebbi nyelv sokszor még ebben az esetben se használt névelőt, nemcsak a HB. korában (*mi isemucut* stb.), hanem később is soká, mikor a névelő használata különben már általános volt.

¹⁾ Oltárrá váljatok, *mi szíveink*, s lobogjon hálalángotok! (Tompa¹ 1:137.) — De a dunántúli népnyelvben néha még ilyet is hallani: *te bajod! magad lábán járj!*

Te beszédidhez semmit nem hajla (EhrK.). Én mondom *a nem én népemnek*: én *népem* vagy te (BécsiK. 184). Szomoró én lelkem (PozsK. 1, s így számtalanszor a kódexekben). Kegyes ábrázatja én arányzó czélom (Balassa B. Költ. 159). Az nyavalyát én ellenségimre téríti (MA. Bibl. 5:26). Én időmben történék (Apor Met. 393). «Ő ajándékja mind az, a mivel bírunk. *Az ő jóvolta tart meg bennünket*» (Fal. 41). Minthogy a nyelv vétett, ő dolga, hogy róla tegyen (uo. 94, így Faludinál igen gyakran). Én *az én barátim barátjait szeretem én barátimnak nézni* (Kaz. Lev. Toldy kiad. 2:43). — Kivetkőzteti embert *magá neméből* és barommá teszi (Fal. 306). Kiki *magá urát* vállára vévén, úgy hordozóskoda ki (uo. 670).

A 19. század eleje óta ez a régiesség már csak költőknél fordul elő:

Csak, hogy búmban, mely emészt, *te szíved* is vegyen részt (KisfS. Gyula 10:37). Én szívem is azért eped, hogy páratlan, nem kettő (Vitk. Munk. 1:25). Nem fedem fel ő nevét tinétek (Sárosy: Arany tromb.² 229). Ő gyenge családi (Arany: BH. 10:8, így NC. 2:27). Ámde a hír lantja nem zeneg, hallgat ő beszédes angyala (Tompa¹ 1:337). Vigasztald meg én szomoru szívemet (Göcseji Népd. 40). Te búbánatodnak vége ne szakadjon (Népk. gy. 3:92). — *Magá kénye-kedvén* (Arany TSz. 1:4). Ki az én erőmön szokta meg a járást, nem tud *magá lábán* (Arany: BH. 7:37, így 9:16).

Nem szoktuk névelővel ellátni a mértéket jelentő részelő (partitív) birtokot, pl. mely szövetnek *méterje* két korona, itálnak *literje*, csirkének *párja*, tojásnak pl. *száza* tíz korona stb. Pedig a mérték fogalma itt határozott, hiszen tárgyas igealakot vonatkoztatunk rá: *párját* tíz fillérért *adják*, *literjét* ötvenért *mérik*.¹⁾

Viszont, noha szintén részelő birtokok, szabály szerint névelővel mondjuk az ik-es számneveket és fokozott melléneveket: *az egyik, a másik, a második, a harmadik, a jobbik, a legszebbik* stb. És érdekes, hogy más nyelvek megfelelő kifejezései rendszerint szintén határozottak: *der eine, der dritte, der bessere, l'un, l'autre, le plus beau* stb. A mi kifejezéseink tulajdonkép személyragosak: *az egyik* a. m. egy-jük, egyikük; vö. régi kódexeinknek ezt a szerkezetét: *az atyafiaknak egy-ik* 'fratrum

¹⁾ Mondhatjuk az *egy* számnévvel is: *egy méter* két korona, mint a németben: *ein Meter kostet zwei Kronen*; de mondják határozott névelővel is: *der M. kostet zwei K., das Paar kostet 2 K.* Néha pedig a magyarban is így: Gunár *a ketteje*, szabad a mezeje (Népdal, Alföld). Hét... dámákat szerencsém adatott nála találni; *az hármát* nem esmértem, de *a négygyét* már azelőtt... tiszteltem (Gvad. RP. előb.).

alter'. — Az *egyik* azonban még ma is járatos régiesen névelő nélkül, noha határozott, mert pl. tárgyas igealak vonatkozik rá: *egyiket odaadom*. A népnyelvben néha szintűgy: *másikat nem adom* (és természetesen soha sincs névelő a kérdő s a határozatlan névmások előtt: *melyik, valamelyik, akármelyik* stb.). Így a régibb nyelvben: «Ez az első része mostani prédikáczióknak, következők *második*» (Zvon. Post. 1 : 294). *Szebbiket, jobbikat, karcsu magosabbikat* (régies gyermekvers). — Névelő nélkül mondhatjuk ma is a sorszámnevet, ha állítmányul szolgál: *Második* voltam száz között (a németben is mondhatni: *ich war zweiter . . .*).

Hasonló személyragos részelő birtok: *a többi* = 'a több-jei', a régibb nyelvben mindig többes számmal jár: *a többi elemtek* (jelzőül pedig az *-i* nélkül mondták: *a több leányok*). És ugyanilyen értelemben szerepelt régente névelővel *az egyéb*, pl. Az egyéb kiseded leányokkal (MargL. 1). Oly dolgokat ad előnkbe, melyről az egyéb írások semmit nem emlékeznek (Helt. Bibl. 1 : a2). Lefelé az egyéb halandó emberekre csak úgy hunyorít mint szolgálaira (Fal. 99).

A személyragos főnév névelő nélkül szerepel szabályosan mint állítmányi névszó: *Barátod vagyok*. Az az ember nekem ellenségem. Szeretője voltál. Semminek elrontója nem leszek. Stb. (Lehet azonban alkalmilag határozott is: *Ez az ellenfelem*. Te voltál *a szeretője*.) — De sok más esetben is határozatlan, tehát nem vehet föl határozott névelőt a személyragos szó: *Bajom volt vele*. *Baja esett v. történt*. *Szerencséje akadt*. *Kárát vallom*. *Sohse látja hasznát*. *Vége szakad*. *Végire jár*.

Sok állandó szólásmódban megtartja mai élőbeszédünk is a régi hagyományos névelőtlen szerkezetet, noha határozott főnév szerepel bennük, pl. *kénye-kedvére, szívem szerint* stb. A határozottság különösen akkor szembetűnő, ha a főnév tárgyul szolgál és tárgyas igealakkal jár, pl. *kedvét szegte, dolgát végzi, végét szakasztja* stb. (l. Lehr: Toldi 393).

Rendesen névelővel jár a felső fokú melléknév, mint a melylyel mintegy rámutatunk a többi közül kiválóra: *Most van a legjobb alkalom*. *Elmulasztottuk a legjobb alkalmat* (nem lehet: *elmulasztottunk legjobb alkalmat*). Ugyanígy a németben; a francziában pedig éppen a névelő különbözteti meg a felső fokot a középfoktól; a két nyelv használata itt általában nem

igen különbözik a mienktől.¹⁾ Mégis pl. a némettől eltérően többnyire névelő nélkül használjuk a felső fokot, ha állítmánya névszóul szolgál: a te könyved legszebb; az én fiam leggyöngébb stb. («Áfiont nem igen tartott, pedig ez akkor kezdett legkeresettebb cikk lenni Törökországban.» Jókai: Fehér rózsza II.) Itt ugyanis arra irányul a kérdés, hogy milyen az illető dolog, a névelőre ellenben rendszerint csak akkor van szükség, ha az a kérdés, hogy melyik (ezt mutatja a rendszeren alkalmazható *-ik* is: a *legjobbik*, a *legkisebbik* stb., l. fönt). Azért mondhatjuk névelő nélkül: legszívesebb üdvözlettel, legmélyebb tisztelettel, legnagyobb buzgósággal; legfinomabb buzaliszt (pl. mint üzleti fölirat v. árjegyzékben); vagy például: mink kapunk legjobb húst, te eszel legtöbb kenyeret (a tárgyatlan igealak is együtt jár a névelő hiányával). — A határozóknak a mi nyelvünkben nincs szükségük névelőre (pl. a francziával s a némettel szemben²⁾, azt mondjuk: *leginkább*, *legelőször*, *legjobban* stb. De újabban a melléknevek analógiájára sok határozót is névelővel használnak, különösen az irodalomban, első sorban az *-an* *-en* ragos módhatározókat (mert hisz ezek nem is egyebek, mint a mellékneveknek ragos alakjai), de ez a használat aztán mindig tovább-tovább terjed.

Példák: (A tallér) a bírói zsebben ... meghúzódik a *legszebben* (Arany: A fülemüle). Hatan együtt szerető kört képeztek ...; a *legifjabb*ban, leg hamarabb Papp Zsófi halt el, alig 15 esztendőskorában (Föv. Lapok 23:565). A nyelv azon javak közé tartozik, melyekkel a *leggyakrabban* élünk ... (Négyesy, Szabad tanítás 1907-iki Kongresszusa 203). A *legmerekében* elutasítanak minden ... filozófiai eszmét (Nyr. 39:jan. Bajza J.). A *legrégebben* (MNy. 1:185). Kérdés tárgyát képezte a *legújabb*ban a szent Ferencz III. rendje tagjait illető búcsukegyelmek érvénye (Szalézi Értesítő 1910). — Szülöttje a *legtöbbször* szerelem (Arany L. Délib. hőse). A kuria a *legtávolabbról* sem szándékozott a német fejedelmeket megbántani (Bp. Hirl. 1910. VI. 10. 7). A kit a *leginkább* gyűlölt a világon (Salgó E. Stendhal: Vörös és fekete 100). Mikszáth munkái a külföldön ... Angliában fogytak a *leginkább* (Renaissance 1910. 1:192; ez így még ritka s nem érdemel utánczást).

¹⁾ A német, mint a magyar is, névelő nélkül mondja a megszólitást: *teuerste Mutter!* = *legdrágább anyám!* A német azonföül mellőzi a névelőt birtokos után: *des Königs jüngster Sohn.*

²⁾ Vö. *le plus souvent*, *le plus vite*; *aufs beste*, *am schnellsten* stb. (ritkábbak: *bestens*, *zuerst* stb.).

Ide tartoznak az ilyen újabb szerkezetek is: *a lehető legjobban, a lehető legszebben*, e régi és magyaros szerkezet helyett: *mentül jobban, mentül szebben*, v. *nagyon jól* stb. Sőt néha fokozás nélkül is: Tiszteelve a vendégi jogot *a lehető nydjásan* üdvözölte őket (Gyulai: Egy m. udvarház). Hogy eszmám tiszta legyen és hajam *a lehető szépen* álljon (Tolnai L. Beszélei 2:3). *A lehető illedelmesen* meghajtottam magamat (uo. 4). — Különös ez: A külső és belső okok *a lehető gondosabban és teljesebben* összevetve... (Greguss: Shak. 119). Továbbá: Én e hiányt *a lehetőleg* kipótolni törekszem (Magy. és a Nagy Világ 1870. 119). Hogy e területnek facsoportjai *a lehetőleg* megkíméltesenek (MHirl. 1895). — Itt említem még ezt a különös hirlapi fordulatot: Stambulov... *a következőleg* nyilatkozott a helyzetről (PHirl. 1886. 245. 8; vö. *a következő módon*). A szerb paraszt *a következőleg* rajzolta ki a jövő képét (Nemzet 1893. XII. 31).

Itt említhetünk továbbá néhány névelős időhatározó szót, de ezek régiebbek s a népnyelvben is közönségesek: *az idén* (az *idő* főnév ragos alakja, vö. még *az este, az éjtszaka* stb.), *a multkor, a minap* (a *mult héten* s a *mult napokban* félek mintájára; *a minap* már MA. grammatikájában; «*e minap*» Com. Balassi árultatásáról), *az előbb, az imént* (az előbbieik analógiájára; «Nem igazi gyermekek valánk-e *az előbb?*» Waren wir nicht vorhin Kinder? Kaz. Barnh. M. 102). — Néhol ez az analógia a köznyelvi határokon túlment, különösen Erdélyben és Szlavóniában, s azt mondják: *a tavaly, a reggel, a tegnap* stb.

Az a tranzakcezió, melyet a tavaly sikerült befejezni («Erdély» 11:67). Kérdötte, hogy a tavaj nálók vót-e sok esső? (Nyr. 4:141.) A tegnap is Csutikánitt vót (uo. 5:566, Udvarhely). A tennap gyulás vót nálunk (uo. 8:327, Szlav.). «Öcsém *az elein* itt járt. Csak *az eleinte* vettem ezt a két ökröt» (ezelőtt egynehány héttel, hónappal, Csík m., uo. 10:330). «Névelő áll ezen határozók előtt: *a reggel, a délbe, a tegnap, a tegnapelőtt*» (a lozsádi nyjban, uo. 24. k.).

Viszont az iméntiekkel szemben különös, hogy megmaradt a régi népies használat olyankor, mikor a hét napjainak, az ünnepeknek s a hónapoknak a nevét használjuk időhatározókul, habár pl. az ismert, most elmúlt vasárnapról vagy májusról van szó: *vasárnap* jól mulattunk, *májusban* fagy volt, *husvétkor* meleg idő volt stb. (Máskor ezek a főnevek is fölveszik a névelőt: «Még *a vasárnapot* se fordítja pihenésre. Legszebb hónap *a május*. Hol töltöd a karácson?» Halász Ig: Rendsz. nyelvtan 143. §. és Zolnai Phil. Közl. 22:72.)

Érdekes magyar nyelvsajátság, pl. a némettel s a francziával szemben, hogy a tulajdonságot jelző mutató névmások elé is tehetünk névelőt, noha itt a határozott s a határozatlan alakú szerkezet úgyszólván tetszés szerint váltakozhat, pl. *ilyen* gyümölcsöt mink nem eszünk' és 'az *ilyen* gyümölcsöt mink nem eszszük meg' (az utóbbi kb. ezt a gondolatot fejezi ki: 'ezt az ilyen gyümölcsöt', tehát voltaképen 'ezt a gyümölcsöt mink nem eszszük meg', németre szabatosan nem is lehet másképp fordítani, mint: *dieses Obst essen wir nicht*). Vö. még: *ilyen* hibákkal sokszor találkozunk, és: *az ilyen* hibákkal sokszor tal. «*Az olyan* város el nem enyészhetik, ki az hegynek felette helyeztetött» (JordK. 365). Ritkábban mondjuk: *az efféle*, *az afajta*, *az enemű* stb. De nem mondaná az ember névelő nélkül: *Az ilyen* embert nem szeretem. Viszont mint állítmányi névszó (ill. ilyennek jelzője) az ilyen mutató névmás mindig határozatlan, tehát nem lehet névelője, pl. Az én kalapom is *ilyen*. «Ez a kis lány *olyan* kis lány, maga jár a legény után» (Népdal).

Nevezetes, hogy Faludi néha más mutató névmás előtt is alkalmazza a névelőt: Gondolnám, hogy *az eme* csipő köntös és vékony tartás egyikre másikra is reá szoktatná kényességemet: io penso che il loro abito rozzo e tenue vitto sarebbero per domare la mia natura (Fal. 236). *Az eme* szeles urfiak távul jártak Eusebiustól (302). Ohajtom megtudni az eme nevezetes fővárosokat... (791).

Még nevezetesebb Faludinál s néhány régibb, 16. századi forrásban a határozott s a határozatlan névelőnek együttes használata: Miként *az egy tolvajt* szabadejtá meg (Jézus; GömK. 39). «Régi jó szolgálai beúsznak vala, *az egy szép szigetre*, ki víz közt vala. Az Porus hadából sokan jönnek vala, mindennap *szigetben* harcolnak vala» (RMK. 4: 138, Ilosvai). Mikor juta Sándor *az egy tartományban*... (uo. 148). Király csináltata Babiloniában az tiszta aranyból *az egy magas ágast*, felásatá *az egy szélyes mezőn* (RMK. 6: 89). *Az egy borzas szüzet*... megszépítik (Istvánfi: Volter és Gr. 217. vers). — Mert *az egy olyan úrfi*, a mely imígyen áll elő az udvarban, palotás kudarczot nem vallhat: un uomo, che sostiene le sue pretensioni... , deve vincere la causa (Fal. 230). — Más oka van ennek a kapcsolatnak a következő érdekes szerkezetben, t. i. a határozatlan névelő a főszóhoz, a határozott pedig egy megelőző jelzőjéhez tartozik: «Mint a bolond szeretettől megszédült és vakult *egy* ember, helybehagyá a Vencének gonosz fogását» (Fal. 634; mai irodalmunkban többnyire így bekebelezve: *egy* a bolond szeretettől megszédült ember, «*egy* a sorvadás végső fokán levő beteg» stb.) «A Szövetségtől kiküldött bizottság vezetése mellett létesített *egy* másik... tudományos vállalat...» (Akad. Ért. 1910. 421, Goldziher).

Határozatlan névmások és számnevek előtt ritkán van alkalom a határozott névelő kitételére; pl. Szétnézek és többé körültem nincs *a néhány* kedves barát (azaz az a néhány barátom, a ki volt, Arany: Évek, ti még jövendő évek...). Ne kínozd *a sok* kérdésekkel (Fal. 116). Most megmaradt *a sok* hús, nem jöttek meg a vendégek. — Egy kissé szokatlan a névelő mai nyelvézékünkre nézve a következő idézetekben:

Mert itt a rettentő sok eseléd, a sok mindenféle mesterember, a sok kufár, kalmár, kereskedő vala mind ez városban (Mikes: TLev. 138). Ott a sok gyümölcs, noha nem sokféle, szilva nincsen, hanem a sok őszi baraczk (uo. 181). Az udvarában és a városon *csak a sok* vendégség és mulatság volt (Mikes: MuLN. 91). Az udvarnál pedig *csak a sok* tánc és vendégség volt (uo. 210). Mindezekre Beliza *csak a sok* könnyhullatásokkal felele (uo.) Azon nap *csak a nagy* nyughatatlanságban telék el (uo. 229). Csak legalább egy pipát is láttam volna...; de *csak a sok* tarkaság, ágbogas fejek, piros, fehér czipők... (Kovács P. Fars. kaland 8, Olesó Ktár). A város körül mindenfelől a *nagy* tágas és széles mező látszott (Hall. HHist. 3: 10; előbb nem volt szó mezőről). Menjen a fő asszonyok látogatására, a hol fennforog *a minden* szép és jó (Fal. 204). *A minden* bővségnek kebelében attól tartanak, hogy ne szűkölködjének végtére (uo. 275). Mint férhet szívedhez, hogy *a minden* bőségnak eszközei között ne tekints feléjek? (388). — Jó Balassa Menyhárt ezt hogy megtudá, *csak az egy imegbe* kapuhoz szalada (Tin. 290).

A határozatlan névelő.

Határozatlan névelője sincs minden nyelvnek, rendesen csak azoknak, a melyeknek határozott névelőjük van, pl. a germán és román nyelveknek. De a kettő nem jár mindig együtt, pl. a sémi nyelvekben s a görögben van határozott, de nincs határozatlan névelő; viszont a votjákban (*odik*), az észtenben (*üks*) s a törökben (*bir, ber*) van határozatlan névelő, de nincs határozott.

Valamint a határozott névelő a mutató névmásból, épúgy vált a határozatlan az *eggy* számnévből a jelentésnek s a hangsúlynak elgyöngülésével.¹⁾

¹⁾ Evvel együtt jár egyik-másik nyelvjárásban a hangalaknak a megfogyatkozása, t. i. a mássalhangzónak elrövidülése: vót *écécér egy* ember (pl. Dunántúl, a számnév magánhangzó előtt mindig: *eggy* ember) s mássalhangzó előtt az elveszése is (Dunántúl: *ék-kis* kenyeret stb., *sót é kis* kenyeret; Zilahon: «*aggy ikis* kenyeret» (Nyr. 27. k.).

A határozatlan névelő azt fejezi ki, hogy több személy vagy dolog közül egyről van szó, de nem jelöli ki, hogy melyikről. Régebben ilyen értelemben néha főnévileg is használták, nemcsak jelzőül, pl. Monda azért üneki egy: dixit quidam (JordK. 392). Megint más egy monda (Telegdy: Ev. 1:565). Ezt versekben ily gyönyörűen foglalta egy (Dug. Péld. 2:28). — Rokontelműek vele a határozatlan névmások: *valaki, valami, valamely*, s a régiéknél *némely, néminemű*. Vö. *néminemű* egyiptombeli király (Pesti G. 121. mese). Vala *egy néminemű* koldus Lázár nevű (MüncK. Luk. ev. 16). «Itt volt *valami* mesterember és itt volt *egy* mesterember' majdnem egyet jelent» (Nyr. 13:74; Komáromy L.). A latinban is akárhányszor *quidam* felel meg neki, a finnben *eräs* vagy *muutama*.

Magát a névelőt nem mutathatjuk ki a kódexek kora előtt,¹⁾ de a kódexekben már egészen közönséges:

Menjünk pispekségherre [-helyre], holott vagyon egy jó pap (EhrK. 6). Ha egy szőr- avagy hajszálon kötnének egy golyóbist fel (BodK. 1). Ott láték egy Máriának képét (NádK. 664). Fejér ruhát adata őrejája, mint egy bolon[d]ra (WeszpK. 86). Olyan gyönyörűséges szép volt, akár csak egy arany galamb (Népk. gy. 1:481).

Így szerkeszthetjük a személyragos főnevet is: eltemettem *egy barátomat* stb. — Így mondja az olasz: *un mio amico*, s néha a francia: *un mien ami* (így írja Lafontaine; «*un sien portrait*» Voltaire), de rendesen *l'un de mes amis*; a német s az angol csak ilyen körülírással mondhatja: *einer meiner Freunde* v. *ein Freund von mir*, a *friend of mine* (vagy pedig nem fejezik ki a birtokviszonyt: *ich habe einen Freund begraben*).

Ha a személyt vagy dolgot nem mint egyet sok társa közül akarjuk megjelölni, hanem csak mint az illető osztályba, fajba tartozót, akkor egyáltalán nem szükséges a névelő, pl. a sas *madár*, a kutya *háziállat*, én őt *becsületes embernek* tartom, *mint vértanu* halt meg, *bárónak* mondja magát. Ilyen esetekben a német többnyire, a francia gyakran határozatlan névelőt alkal-

¹⁾ Néha még későbbi írónál is föltűnő a határozatlan névelő hiánya. Vö. Ott ülvén az ágy előtt székben (Cserei 59, MKönyvtár). Kaltemplat is lövés miatt meghala (76). Jelenleg az ormó... nem hasonlótlan koporsófödélhez, mely... (Arany: Hátr. próz. 550).

maz: *der Adler ist ein Vogel, l'aigle est un oiseau* stb., — *dieser Herr ist ein Franzose, ce monsieur est Français*; *ich halte ihn für einen rechtschaffenen Mann, je le crois honnête homme*; *er ist als Märtyrer gestorben, il est mort martyr*; *er gibt sich für einen Baron aus, il se dit baron* stb. — Vö. még: *Gonosz fa* nem tehet jó gyümölcsöket, és *jó fa* nem tehet gonosz gyümölcsöket (Máté ev. 7:18, MünchK.): *Ein guter Baum* kann nicht arge Früchte bringen, und *ein fauler Baum* kann nicht gute Früchte bringen: *Un bon arbre* ne peut produire de mauvais fruits stb. (Károlynál: Nem teremhet a jó fa hitvány gyümölcsöket, sem a megveszett fa jó gyümölcsöket nem teremhet).

De, bár szükségtelen, az ilyen esetekben is gyakran kiteszik a névelőt, s ez a használat veszedelmesen közeledik a némethez, különösen ha a főnévi állítmányhoz járul a névelő¹⁾:

Körmével hamar egy sért ása (NádK. 668). Tarts kezdedben egy égő gyertyát (GömK. 246). Egy fekete szerencsen ló volt alatta (Zrinyi Szig. vesz. 2:32).

De vagyok egy reménytelen bínös (NádK. 661). Te egy kevély asszony-állat vagy (NagyszK. 367). Ez is egy kiváltképpen való szép szolás a mi nyelvünkben (GKat. Corp. gramm. 321). Inkább lennék egy gerbér (ÖtvMest. 50. vsz.). Az egy igen különös ember (Kaz. Leveli¹, 1:363). A grófné egy áldott lélek (Kaz., id. Nyr. 12:366). Szomszédném egy híres altista énekesnö (KisfK. Vig besz. 39). Nem vagyok én bajnok, csak egy földönfutó (Arany: Toldi 12:5). Oh ez egy szép, egy ritka nap lesz (Vajda J. Találk. 60). Ez a dolog nyilván egy erős tévedés stb. (Rákosi J., I. Nyr. 27:281). Ön egy szerencsés ember, Nordin (Mikszáth, PHirl. 1886. 246). Ön egy szerencsétlen ember (uo.). Ez egy nagy munka, ez egy nehéz munka, de egy dicső munka (Beöthy Zs. egy fölköszöntőben). Komám asszony, mért kend kényes, a kend ura csak egy béres (Népk. gy. 2:227).

Néha meg az irodalomban határozottan németesen használják, többi közt a relativ mellékmondatok főszava előtt (I. Helyes Magyarság 87, Galambos D. Tanulmányok a magyar vonatkozó névmás használatáról, NyF. 43. sz.).

Egy hosszú, száraz ember volt, egy komor s elborult arcczal (Kaz.,

¹⁾ Nekem föltűnő ez a használat, én ezeknek legnagyobb részét nem mondanám s nem írnám, de Arany, Mikszáth, Beöthy, Vajda, Rákosi nyelvérzékével szemben a magamét nem tarthatom csalhatatlannak (vö. NyK. 19:11 és MNy. 7:109).

id. Nyr. 12:366). Egy sajtáságos meddőség¹⁾ állt be (Finály: Hogy is mondják... 22). Egy sajtáságos fogalomzavar áll be (uo. 27). Akkor mondtad, jó leszek katonának, besoroznak egy szép magyar huszárnak; jertek fiuk, álljunk be katonának, öltözzünk föl egy szép magyar huszárnak (írástudó ember szerzette népdalban, Népk. gy. 3:192). — «Kegyelmedre köszönöm e pohárt *egy* egészségért, *melyet* nem lehet megezáfolni (megtagadni): ich bringe dem Herrn *eine* Gesundheit, welche er mir nicht wird abschlagen können (KirBesz. 77; helyesen: *olyan* fölköszöntő fejében, melyet...).

Az *egy* szócska határozott számadatokat határozatlanná tesz: *egy hús* = mintegy hús, körülbelül hús, *valami* hús. Hasonló szerkezet van a német népnyelvben: *ein* zwanzig Stück (vö. ugyanilyen értelemben: *einige* zw. Stück, v. pl. a spanyolban: *unos* dos piés 'mintegy két láb'). Ez a használat minálunk is a népnyelvre s a költői nyelvre szorítkozik (és szorosan véve talán nem is tartozik a névelő körébe):

Vitéziből egy nyolczvanat halálra vágtak ott (Szász K. Nibelung-ének). Van legalább egy hús hete (Nyr. 4:322). Mikor már egy harmincz lépésre voltak (20:213). Egy éjjél után megyen haza (Krizsa 478). — Embere mintegy éjjélkor juta ide (LevT. 1:256; l. erről MKötőszók 3:176).

Hasonló szerepe van névelőknek az ilyen kifejezésekben: *egy kevés, egy kis, egy pár, egy darabig* (= *ein wenig, ein bischen, ein paar, eine Weile*). Sokkal ritkábban fordulnak ezek elő ugyanilyen értékkel névelő nélkül, s az ilyen használatot Arany János gúny tárgyává tette «*Kis polemia*» czim alatt (Hátr. próz. 325; németben is van a közbeszédben *paar Leute* e h. *ein paar Leute* stb., l. Zeitschr. für den deutschen Unterricht 17:792).

Ritkán [s csak] némelyeknek volt abba fűzve vagy *kevés* pántlika, vagy *kevés* zsinór (Apor: Met. 354). Nincs harangszó, csak *pár* ágyudörrenés, ennyiből áll a tüzéri temetés (Népk. gy. 1:217). *Darabig* némán maradtunk (Obernyik Beszélyei 35). Hogy kalandorunk meg is házasodjék, ez kevésse váratlanul lepett meg (Kovács P. Fars. kal. 47).

¹⁾ Elvont jelentésű főnév előtt egyáltalán ritkán használjuk az *egy*-et; ilyen példa: Aztán *egy hidegség* végig futott rajta, fázott, mégis izzadt (Arany: Toldi 8:14, így a Szent László fűvében is). Vö.: Jaj, ne menj ki szentem, *valami hidegség* úgy borzogat engem (Az egri leány).

Más beszédrészekhez járuló jelzők.

(Függelék a melléknévi jelzőkhöz.)

Nyelvünknek egyik jellemző sajátága más nyelvekkel szemben, hogy nemcsak főneveket egészíthetünk ki jelzővel, hanem más beszédrészeket is, nevezetesen mellékneveket, határozókat és névmásokat: *jó nagy, sebes vágatva, jó magam* stb. A melléknevek és határozók jelentését legtöbbször fokozza az ilyen jelző s egyértékű egy-egy fokozó határozóval, más nyelvek határozót használnak ilyenkor, pl. *olyan jó: so gut, tam bonus*, finnül *niin hyvä*, vagy *milyen jól: wie gut,¹⁾ quam bene, kuin hyvästi*.

Ezek a mi jelzőink annyira közelednek sokszor a határozókhöz s annyira váltakozhatnak velük, különösen újabb nyelvünkben (pl. e h. *nagy büszkén: nagyon büszkén* stb.), hogy ragtalan határozóknak is tartották őket.²⁾ De ha határozók volnának, igék mellett is lehetne őket használni, már pedig nem mondhatjuk és sohase mondták: *nagy büszkélkedik, sebes rágtat* e h. *nagyon b., sebesen v.* Mégis, mivel pl. *vajmi félelmes* annyi mint 'nagyon félelmes', ettől az analógiától félrevezetve, 17. s 18. századbeli írónk a helyett hogy 'nagyon félek', ilyeneket is írnak:

«*Vajmi félek!*» (Molnár: Jeles épületek XXIII). Vajmi öli ez a teremő lelket (Révai levelében, Figyelő 1882. 13: 311). Ezt egy hirtelen feltámadás vajmi elkedvetlenítette volna (KisfK. Sulyosdi S., Vig besz. 126). Vajmi boszorkodunk (régí Balázs-napi versben, Figyelő 1877. 3: 373). De

¹⁾ Vö. még az ilyen német kapcsolatokat: *die undurchdringlich feste Mauer* (Schiller: Tell 3: 2). Az indg. nyelvekben csak kivételesen fejlődtek a mienkhez hasonló szerkezetek: *eine ganze gute Frau, ein rechter dummer Kerl* (német népnyelv); ófrancia *demie morte*, olasz *tutti pieni*, görög *pás poikilos* 'egész tarka'.

²⁾ Vö. Nyr. 4: 442 és 9: 309.

vajki fél még a pogány török is (Ozeglédi: Japh. 91). Vajki látom én s bánom (Fal. 142). Vajki szereti a szép szót és szelid intést a közkatona (Fal. 217). Sőt Kármán J. azt írja Fannijában: Ha a... hegyekre nézek, óh *mely óhajtanék* túl rajtok reppenni! Szintúgy Kazinczy (Munk. 1: 245): Romlott ember, *mely nem ismeri* az atyai szívet: homme dénaturé, qu'il connait peu l'âme d'un père. — Viszont, míg a köz nyelv szokás állandóan azt mondja (régebben) *a mely nagy*, (ma) *a milyen nagy*, Faludi nem ritkán ilyen idegenszerű szerkezetet használ: Ezeket *oly tüzesen*, *a mint igazán* mondá (168). A maga-megalázás *a mint mély*, *úgy bátorságos* fundamentoma a több jóságos cselekedeteknek (179). *A mint fényesnek* látszik a világ előtt, *oly utálatos* az isten előtt (560).

a) Jelzős melléknevek.

Ennek a szerkezetnek rendesen fokozás a célja: *olyan jó*, *milyen nagy*, *jó nagy*, *nagy hatalmas*. De vannak egyszerűen minősítő, megkülönböztető jelzővel ellátott melléknevek is. Így pl. az ilyen színjelzések: *világos kék*, *sötét zöld*, de ezeket ma összetételeknek vesszük (talán a német minta szerint: *hellblau*, *dunkelgrün*, vö. fr. *bleu clair*, *vert foncé*). A *szép* igen gyakran szerepel más melléknév jelzőjéül:

Grizeldiszt... szép öltözött!) lóra felültette vala (RMK. 2: 34, vagyis szépen öltöztetett lóra). Szemközt vele nyájjas, szép zöld hegyorom (Arany: Szondi két apr.). Szép piros vértől iszamós a padló (Arany: Egri leány). Szép csöndes a tó (Arany: Arist. 1: 60). — Ellenben pl. nem a melléknévre, hanem csakis közvetlenül a főnévre vonatkozik a *szép* ezekben: *egy szép kis leány*, *egy szép kis erdő*.

De előfordulhatnak különféle más minősítő jelzők is melléknevek mellett; pl. Nagy késálgodás *lelki üdvözülő* embernek ez világon élni (ÉrdyK. vagyis lelkileg üdvözülő). Az asszony *szokása szerint való beteges*, de nem oly igen, az mint véli Kd. (LevT. 2: 276).

De leggyakrabban fokozásra vagy legalább bizonyos minőségi foknak a jelzésére szolgál a melléknév jelzője. Legközönségesebb itt a következő mutató, kérdő stb. névmások használata: *ily*, *ilyen*, *oly*, *olyan*, *mily*, *milyen*, *minő*, *mi*, *vajmi*, *micsoda*, *amilyen*, *akármilyen* stb. (a kérdők rendesen fölkiáltó mondatokban).

¹⁾ A jelzős melléknévi igeneveket itt a jelzős melléknevekkel együtt tárgyalom.

Ily hideg, ily embertelen a böles, mind valamennyi vagyon (Ungv. Tóth L. Versei 99). *Oly hús az erdő* (Arany Költ. 1 : 3). *Ha még oly nehéz...*

Ez a hús *azon nyers* (Gyarm. Nyelvm. 2 : 94). A csizmám *azon új* (uo. 113). *Gunyája még mind azon jó, noha kissé pállott* (Arany: TE. 5 : 7). *Még azon füstös* (Arany: Arist. 1. 357). «*Mereven akkora: azon akkora*» (Nyr. 10 : 183). *Még szomorúbb látvány lenne, ha midőn a haj megfehéredik...: a régi érzés azon fiatal* maradna (Mikszáth Almanachja I. évf. 64).

Milyen jó! — *Minő öreg a köszén?* (Hanusz I.) *Micsoda szerencsés* vagyok! (Báróczi Erk. mes.) *Micsoda elhagyatott hely ez?* (Jók. Magyar Föld 108.) *Micsa okos* gyermek ez! (Nyr. 6 : 181.) *Vagy azt se látja még: holyan tiszta az ég?* (Tompá: A bojtár.) — *Akármely férges légy belől...* (Fal., NySz.) *Akár minő rossz* legyen a káposzta, csak abba szalonját jól rakjanak (Dug. Péld. 1 : 269). — *A milyen szép és kellemes, oly felséges, kegyes, jó* (KisfS. Csobáncz). Ez a világ *a milyen nagy*, te galambom *oly kicsiny* vagy (Pet.). *A milyen bolond*, még azt is megteszi (Nép). *A mi nagy* [így] a kedvetlenség, melyet e történeteken érzek: szintúgy igen nagy álmélkodásom is (Kaz. Cic. 174).

Valami ünneplés az, midőn leírja a nagy rónán keresztül bolyongó ökröket (Arany: Hátr. Pr. 255). *Valami derék* legény az a Pista! (Nép.)

Régies fölkiáltások *mi, vajmi, ki, vajki, mely* névmási jelzőkkel (az első a költői és szónoki nyelvben még ma is): A seb *mi hosszú* és a seb *mi mély!* (Pet.) *Vajmi erős* katona az ördög (Dug. Péld. 1 : 102). *Ki igen bódog*, ki mastan igyekszik (DebrK. 241) *Ó ki nagy* keserűséggel mondja akkoron az édes anya Mártának (WeszpK. 23). *Ládd-e ki nem eszes* ez a luterista! (Pázm. Lev. 316, vagyis: milyen esztelen.) *Vajki nagy* dolog! (Fal. 85.) *Vajki nehéz* munka a búbot okosan feltenni! (uo. 142, így Faludinál gyakran). *Vajki nagy* könnyűség ez a tanulónak (Gyarm. Nym. 1 : VIII). *Ki esúfos gőze van ennyi sok félének, mely idegen* büze ennyi esemegének (Orczy L. KöltH. 101). *Mely rekedt* torkom, *mely sárba málladtak szárnyaim* (Berzs. és Kaz. Lev. 32).

Számos más esetben *melléknév* szolgál *fokozó* jelzőül melléknevek mellett. Így pl. azt mondjuk: *gyönyörű szép, ritka szép, remek szép, remek jó, szent igaz, kimondhatatlan édes, édes kevés, istentelen nagy, irdatlan nagy, holt részeg, szörnyű rút, iszonyú keserű* stb.

A gyönyörű szép jó földet... (Mikes 150. lev.). *Való szent igaz* (Nép, Kisújszállás). *Kétszeres káros* lett volna (Levél 1831-ből). *Igaz elég, tiszta hamis* (Telegdinél, I. Gácsér: Tel. Nyelve 57). Ezeknek is igaz elég követői vadnak (Kulesár: Ev. 524). Tündérországban *éktelen sok a kincs* (Pet. Szerellem átká). Szomjaim *krisztustalan nagyok* (Pet. Vízet iszom). *Teljes-lehetetlen* célba venni fejét, mert rezeg szünetlen (Arany: NC. 3 : 103). Sok példát idéz Binder J. Nyr. 18 : 244—246.

Fokozó jelzőül legtöbbször ez a kettő fordul elő: *nagy* és *jó*. Az előbbi ma már régiesnek hangzik, csak egy-két állandó kapcsolatban maradt fenn (pl. *nagy beteg*), de a régi nyelvben úgyszólván minden melléknévhez hozzájárulhatott. A *jó* jelzőnek korlátolt a használata, inkább csak bizonyos hangulati értékkel fordul elő («a beszélőnek v. annak érdeke szerint, a kiről szó van»; l. Lehr: Toldi 318 és Halász Nyr. 12: 25).

Nagy búdosó elmével (VitkK.). Nagy sok, nagy szép (Telegdinél, l. id. h.). Nagy rettenetes stb. (Zrinyinél, l. Nyr. 12: 545—6). Béli Pál nagy okos ember lévén nem engedi vala magát (Cserei: Erd. hist. 86). Nagy hatalmas császárok (uo. 142). Amaz nagy szent ember és nagy úr Haller János (Apor: Met. 323; több példa Aporból Nyr. 24: 409). Nagy sok kint vallottam (Kármán J.). Nagy sok sűrű daru (Arany: TSz. 6: 23). Hogy-hogy nagy jó uram épen azokféle? (uo. 1: 24; így Aranyánál gyakran, vö. Lehr: Toldi Est. 110).

Meglátja az ember Szatmár tornyait egy jó órai távolban (Pet. Úti rajzok). Jó szép kérdés (Arany). Újdivatú nyakravaló készül most számatokra, nem cifra, de jó szoros (Pet. A mágnásokhoz). 37 levél van benne..., de látszik, hogy jó egynéhány hiányzik is már belőle (Nyr. 34: 50¹). — A népnyelvben sokszor el is veszti eredeti jelentését s tisztán fokozó értékű: Biz ez jó rozsdás, jó poros stb. *Jó rossz* már ez is (Nép, Hont m.).

Kedvelt kifejezőmód, különösen a népnyelvben, az úgyn. *figura etymologica*: *mélységes mély, szépséges szép, telides teli* stb. (l. Thewrewk E. Nyr. 3: 385 és Binder J. uo. 18: 248.)

Még gyakrabban élünk, sőt visszaélünk ezekkel a fokozó jelzőkkel: *borzasztó, szörnyű, iszonyú, rettentő, rettenetes, rémítő* (és *rém*). Ezek eredetileg csak kellemetlen tulajdonságok mellett vannak helyükön, de aztán az élőbeszéd — nagyzóló természeténél fogva s egyéb jelentéstani okokból (l. Nyr. 18: 245) — átviszi őket a közönyös, sőt kellemes fogalmakra is. (Ugyanezt a használatot sokszor megrótták a németben: *furchtbar nett* stb.; a francziában pedig a *précieux*-k nyelve annyira meghonosította, hogy már Vaugelas, a régi grammatikus, helyesli: *il a une mémoire effroyable, un ruban furieusement bien choisi*.)¹)

Rettentő vad csata (Pet. Négy nap dörgött az ágyu). Szörnyű tu-

¹) Vö. a Molière-féle Kényeskedők magyar fordításában is: Rettenően kellemes illat (9. jel., Hevesi S. ford.). Megdöböntön szép (uo.). Jól választottam meg a szalagot? Örült jól (uo.).

datlan (Arany: Arist.). Egy rémitő szép palota (Arany—Gy. Népk. 2:447). Rettentő nagyon szép ház (Csoma: Jászberény nyelve 57). Szörnyű derék ember, borzasztó jó kenyér (Nép, Kisújszállás). Jaj de iszonyu szép hangja van a kisasszonynak (Somogy m.). Egy nagy kereszt, rajt egy istentelen nagy kép (Nyr. 18:125).

Néha mennyiséget jelentő jelzöt vesz föl a melléknév, különösen ha maga is mennyiséget jelent (így legkivált a számnév, de erről külön szólok). Pl. *fél érett, fél holt. Arasznyi magos* víz vót benne (Nép, Félégyházi). Az ilyen *-nyi* képzős jelzöt rendszeren még számnév előzi meg; vö. Oly mély fundamentumot vetett, kin a magas kerítés bátorságosan megállhatna, vastagon és két száz könyökni magassan (Hall. HHist. 3:37). — Ez újabban, talán német hatás alatt, a *-nyi* képző nélkül is előfordul: «Nemesek bizony és hat láb magasak» (Arany: Arist. A békák). Gyorsasággal *egy ember magassan* vermet ásának (TelK. 302). Ötszáz könyök hosszú százlábuak másztak (Vértesy J., BSzemle 142:280).

A *-nyi* képzős jelzőkhöz hasonló az *-ú -ű* képzősek. Ezeket mindig megelőzi még egy jelző, mely jelentésére nézve az *-ú -ű* végű melléknévnek alapszavához tartozik, pl. *nagy fontosságú elv* 'a melynek nagy a fontossága'. *Zengő szavú dal* 'melynek zengő a szava' (Arany: BH. 2:25). Ilyenkor az *-ú -ű* előtti jelzős kifejezés nyelvézékünkre nézve összetételt alkot: (*nagyfontosság*)-*ú*.¹⁾ — Néha az első kifejezés maga is több tagú, úgyhogy egész lánczolatot jelző keletkezik: *Fényessé sült nyakú* púposteve (Vértesy J. id. h. 285). *Gazdag aranyhímmel vont falu* sátorban a nagyok, a bölcsek telepedtek sorban (Arany: BH. 1:7). — Ezt a szerkesztésmódot algebrai képlettel így fejeztem ki: (*fél + szem*) + *ú*, Nyr. 4:485; hasonlóképp Misteli: ((*öt-láb*)-*nyi magasság*)-*ú köfal*, s ő összeveti más nyelvesaládok hasonló szerkezeteivel (l. Charakt. 356, jegyz., 313, 331). Összevethetni velük a német *gut-herzig*, s az angol *good-natured*-féle kifejezésmódot. Hasonlók a rokon nyelvekben, pl. vog. *nilä-sempä* négy-szemű stb. (a finnben az első tag genitívus-raggal is: *hycán-*

¹⁾ Ha főnév az első tag, nem is lehet szó másról, mint összetételtől: *borízú, rózsaszínű*. L. bővebben Nyr. 4:481.

luontoinen 'jó-természetű', *pahan-tapainen* 'rossz-szokású', *isän-luontoinen* 'atyja-természetű'). L. bővebben Nyr. 4:488.¹⁾

Hasonlókép szerkesztjük sokszor az -s és az -i képzős melléknéveket:

Mondd meg, *mi dolgos* vagy, miféle ember vagy? (RMK. 2:90; sok ilyen példa NySz. *dolgos* 2). Zöld hajtókás, sárga pitykés (Pet.). Szép ruhás urak (Arany: Toldi 4:16). Harmadnapos hideg rázza (Népk. 2:49). Három-emberes bor (a megivásához három ember kell, egy a ki issza, kettő a ki fogja, Kisf. K.Víg besz.). Ótakós hordó, kétkulacsos ember stb. l. Nyr. 4:487-8.

Kettőd-napi, harmad-napi, minden-napi hidegjelés (NySz.). Mult-évi, jövő-évi, semmi-házi, sok-házi stb. l. Nyr. id. h. Hatvan esztendei özvegyek (ÉrdyK. stb., l. NySz. esztendei). Tizenhatod évi ember (PeerK. stb., l. NySz. évi).

Az említett *hat láb magas*-féle szerkezetben a melléknévnek főnév a jelzője. Ámde a mi nyelvünkben ritka a melléknévnek ilyen, főnévvel való kiegészítése, holott pl. a vogul akárhányszor mond ilyent: *nép teli hajó* e h. néppel telt hajó.²⁾ A magyarban rendszeren csak fokozó kifejezésben egészíti ki a főnév a melléknévet, de ezt a szerkezetet már összetételnek érezzük: *jég-hideg*, *nyíl-sebes*, *csoda-szép* stb. Az arany idő is neki *halott-sárga* (Arany: BH. 2:4). Vö. még: *fene rossz*, *mennykő nagy*, *disznó forró* stb. (ezekről Binder J. Nyr. 18:246).

Végül még megemlítem ezt a melléknévi jelzőből és ige-névi jelzettből álló érdekes kifejezésmódot: *jó futó ló* = 'jól futó ló'. A népnyelvben fokozva is: *jobb futó* (így Gyarm. Nyelvm. 1:69, ott ilyenek is: *szép-író*, *szebb-író*). Vö. még: *bő eresztő*, *bő költő*, *jó iható*, *jó szenelő* stb. (Háromszék, MNyelvészet, 6:318, 323 és MTsz.)

b) Jelzős határozók.

Nevezetes jelenség, mely a magyaron kívül más nyelvben aligha előfordul, a határozó szónak jelzővel való használata: *nagy könnyen*, *jó soká*, *olyan nagyon*, *szakasz-*

¹⁾ Mint a magyar -ú -ű, a mordvin -sa is csak jelzős főnevekhez járul: *fkä-pona-sa* 'egy-szín-ű', *kolma-kizi-sa* 'három-év-ű'.

²⁾ L. erről Beke Ö. FuF. 13:23. Ein Possessivkompositum in den fu. Sprachen.

tott úgy stb. Ezt a szerkezetet nézetem szerint csakis úgy magyarázhatjuk, hogy eredetileg a megfelelő jelzős melléknévek szolgáltak mintául: *nagy könnyű* mintájára *nagy könnyen, jó sok: jó soká, olyan nagy: olyan nagyon, szakasztott olyan: szakasztott úgy* stb. Hiszen az olyanokban, minő *nagy könnyen, jó szoros* tulajdonkép nem is *kell* határozó szót látnunk, hanem a *nagy könnyű, jó szoros* melléknévnek rendes ragos határozó alakját. — Ide tartozik a határozó igenevek jelzős használata: *nagy bánkódva, sebes vágtatva*; ezek vagy a többi határozó szók analógiájára keletkeztek, vagy a megfelelő jelzős elvont főnevek példáját követték: *nagy bánkódással, sebes vágtatással*.

Határozók előtt is leggyakrabban a melléknévi névmásokat használjuk jelzőkül s ezek többnyire fokozást fejeznek ki:

Hatalmas Cæsar, *ily* alatt heversz (Shak.¹ 2:53). Cæsar, nem öltelek meg *fél ily örömet* (Vör. JCæs. 5:5). Anyámról már letettünk akkorába, *olyan odáig* volt szegény: so elend wie sie damals lag (Dóczi: Faust¹ 138). *Olyan folyást* (Arany L. Népm.¹ 107).

Micsoda édesdeden tudta minden kétségemet megerőtleníteni (Báróczi: Munk. 8b:79). Hejh, *milyen jól* esik nekem ez (Pet. Rózsabokor). — Ott essem el *bármily sárosan*, vérezen (Pet. Arany Jánosnál).

A régebb nyelv fölkiáltásokban ezeket is gyakran használta jelzőkül: *mi, vajmi, ki, vajki, mely* (az első kettő néha újabb korban is: *mi jól, vajmi ritkán* stb.; *mely* csak mesterkélt régieskedéssel, pl. Tóth Bélánál: *mely ritkán*). Még Gyarmathi azt írja Nyelvmesterében (2:97): «E két névmással: *melly* és *ki* igen ékesen tétetnek a határozók elibe: p. o. *melly* okoson, *melly* böltsen beszél. *Ki* jelesen tánczol. *Vajki* elmésen ír.» — Más régi példák: De jaj! ki sokan vannak, kik a világi jókért megvetik Krisztust! (Pázm. Pr. 186). Ki jól tudja a köznép, hogy természetire nézve semmivel sem alábbvaló a főembernél (Fal. 12). *Vay ki igen* szeretjük mindnyájan az ingyent (Decsi: Adag. 214). *Vay*-ki régen fáradunk (Hall: HHist. 2:151).

Ezt a szerkezetet is meg lehet itt említeni: *mi-hamar, mi-hamarabb*. (Küldjük Hermet, csak sietve, hogy a fürtös Nympha tudja *mi gyorsabban* végzésünket. Egy. Phil. Közl. 8:59.)

Ritkán fordul elő, még pedig nem mennyiséget jelentő határozók jelzőjeül az *annyi, ennyi* névmás: *Anyi* tágosan, mint egy kemenczekürtő, úgy fogták oda a szelet (ErdTört. 2:64).

Érdekesek a következő példák, mert ezekben a névmási jelzők nem magára a főnévre, a főnév fogalmára vonatkoznak, hanem az egész ragos főnévvel kifejezett módhatározóra:

Oly fél szájjal szólnak, hogy... (Balásfi T., id. Nyr. 9:319). Nem is *oly szíve*ből mondtam (Dug. Sz-recs. 1:163 = nem *oly szívesen*). Hát még a kiket *oly lelkemből* szerettem... (Tompa¹ 1:107). Sírt sírt *olyan lelkiből*, hogy a bort elfelejtette (Nyr. 8:90). — Akármennyit éljen az ember, *akármicsoda kedvére* töltse napjait, de mindazoknak a halál a vége (Mikes 48. lev.). A friss szalmán amin *oly kényére* feküdt eddig: sur cette paille fraîche où elle dormait *si bien* (Kaz. Munk. 1:212). — Miért *oly lábhegyen*? (Arany: Arist. Madarak 922. Természetesen nem a lábhegy minősége van itt jelezve, hanem a lábhegyen való «hegyke» járás fokozása.) Kezébe fogván a mogyorófa botot: *jó napszállat után* azzal kiballagott (Tompa: A keresztútról; = jó későn).

Ellenben pl. ebben a kifejezésben: *ez egyszer* — az *ez* tulajdonképp nem a határozó jelzője, hanem az *egy-é*: 'ez egy szerben, ez egy ízben'.

Az előbeszédben igen gyakran (az irodalomban ritkábban) fordul elő határozók előtt az *azon* névmás, még pedig eredeti 'ugyanaz' jelentésével, pl. *azon sárosan* jött be a szobába, vagyis ugyanabban a sáros állapotban. Irodalmi példák:

Nyúzott marhából mess egy szeletecske húst, *azon jó* melegen, kösd a fájós szemedre (PP: PaxC. 51). *Azon* hevenyében (Fal. TÉL.). S még *azon* mosatlanul (SzD. Kiadatlan költ. 113). Kiki megbokrosodva s *azon* koszorúsan megy haza (Arany: Arist. 3:136; vö. uo. Gloss.). *Azon* szép kék tolasan (Szász K. Ebers: Egy polgárm. 2:71).

A határozók mellett is gyakran fordul elő ez a két fokozó jelző: *nagy* és *jó*.

Nagy gyakorta énelem tusakodtatok (Tin. 205). Nagy hirtelen annyi gaz török rohana reánk (Erd. Tört. 2:177). Nagy szomorán visszatér (Cserei: Hist. 212). Meg ne vesd mások ítéletét nagy könnyen (Fal. 612). A *virtus igen alatt*, a gonoszság *nagy fenn* vagyon (Fal. UE.). Nagy készen szokellenek karjaid közé (Kármán). Toldi meg nagy-búsan haza felé ballag (Arany, így gyakran). Csak aliglan tudtam hazámba a nagy-messze-vetett tenger mélységes öléből visszakerülni (SzD. Kiadatlan költ. 97). — «A mai beszédben is divatosak: nagybölesen, nagyigazán [ritka], nagykésőn [nagy későre], nagymessze [ritka], nagynehezen, nagysokára, nagysietve» (CzF. Nagy 2.); azonfölül pl. nagy néha, nagy ritkán.

Jó-régen hallom a kakast (Arany: Arist. 1:101). Köti őket asztal-lábhöz, jó szorosan, erős bogra (Gyulai: A gonosz mostoha). — «Jó messze, jó távol esik tőlünk, jó sokáig késik» (CzF. jó 8.).

Más, de szintén fokozó jelzők: *Jeles jól*: excellenter, egregie SI. Igen jeles jól élnek (MA. SB. 126). Ha úgy akarnák, a mint tudnák, *nagy szép könnyen* kimenekedhetnének belőlök (Fal. 376). A természet semmit sem adott *teljes tisztán* elönkbe (uo. 608). *Szörnyű bölcsen* tész (Arany).

Megismernék-e bátyjokat... Azt felelék, *minden bizonyosan*, hogy úgy (Fal. 746). Ott is marad *örök mindétig* (a koszorú a haza homlokán, Pet. Bordal). *Erős kegyetlenül* (Arany: Toldi 10:9). *Kegyetlen vadul* (uo. 11:6).

Néha igen e nevek szerepelnek így, különösen néhány állandó kifejezésben:

Az pörnek *kellő közepette*: *litis intermedio* (Ver. Verb. 293). *Kellős közepett* SI. (rendesen így: *kellő közepén*). *Szakasztott szinte*: *penitus, plane*, *præcise* PP. *Szakasztott úgy* (Fal. 361). Aminta elő vala, mert *veszett délg* [alig] várja, hogy szent nevét hallja annak (Balassa B. Költ. 115).

Az eddig említettek mind fokozó jelzők. Sokkal ritkábban fordul elő ez a szerkezet olyan jelzőkkel, melyek nem fokozók, vagy legalább nem határozottan azok, hanem egyszerűen minősítik, módosítják, kiegészítik a jelzett szó értelmét. A jelzett szó ilyenkor mindig melléknévből való *-n*-ragos határozó.

Azonnal *férfiás elszántan* nyugovó táborra menének (Vör. Eger 3:749) Még ilyen *világos-kereken* szólani és ily eszesen senki fiát se hallék (Arany: Arist. Darázsok 595). *Rút-piszkosan* élsz (uo. Felhők 885). *Bús számkivetetten* (Arany: TSz. 9:53). *Szelíd nyugodtan* néz reám (Szász K. Műford. 160). Lili... *boldog büszkén* számolt le Nagy János úrnak tíz ezüst forintot (Benedek E. Elb. 19, MKtár). Más példák Nyr. 9:315; vö. uo. 310.

Érdekes régi népiesség a fokozó *nagy*-nak s az *ily, olyan, milyen, kicsoda* névmásoknak a *föl, le-féle* határozók, ill. igekötők előtt való használata, a mai irodalmi prózában szokatlan (vö. Lehr: Toldi 315, s vö. az e szakaszban már idézett, *ily alant, nagy fenn-féle* példákat).

Nem mondja, hogy nagy fel-emeljete (Szoboszlai 111). Nagy fel van a nap (Arany: Shak.¹ 14:53). Szarvát öklelőre nagy lebecsátotta (Arany: T. 9:9; Lehr e helyhez több példát idéz).

Azért magasztalta *ily fel* ötet Isten (Pázm. Pr. 41). Mivel vagy oly fel? (Arany: Arist. Darázsok 1265). Azt kell néznünk, hogy *kicsoda felment* volt, és fejedelmek rendin volt; úgy meglátjuk, hogy mélységben esett (Mikes 13. lev.; I. erről a mondatról Nyr. 36:323).

Néha még fő név is előfordul határozó előtt mint jelző: *Csoda igen szereti* vala (Pontiánus 124). — Hisz önök *fele didkul* beszélnek (Vas G. Régi jó idők).

Külön tárgyalom a *határozó igenév* jelzős használatát, ez szintén olyan sajátos szerkezet, a milyent se rokon, se idegen nyelvekben nem találunk. *Nagy nevetve*: ez a kifejezés mód

talán még abban a történelőtti korban keletkezett, mikor még érezték ez igenévnék főnévi természetét, úgyhogy körülbelül annyi volt, mint 'nagy nevetében v. nagy nevetéssel'. A jelző itt is legtöbbször *nagy*.

Kezdenék nagy reszketve csiripelni (Pesti: Fab. 61b). Nagy lelke fájva keresi az orvos Krisztust (Zvon. Post. 1:501). Nagy bánkodva mégyen a templomba (Hall. HHist. 2:53). Nagy szivek szakadva hogy vára-koznának (Gyöngy. MV. 3, MRemekírók). Nagy óva tészí lépését (GyöngyD. Rózs. 1:237). Nagy gondolkodván alá s fel jár vala (Husztí: Aen. 25). A kibül lefordította Jékai Mór nagy fáradva (Osztrák-M. Monarchia, Magy. 1:176). — *Milyen* szívzakadva (Kaz. Bácsm. 95; a 2. kiad.: mely nyugtalansággal, Kaz. Munk. 9:86). *Olyan* megtagolván (NySz.). *Oly* tömve vala a templom (Kaz. Levelei, Toldy kiad. 2:60).

Más jelzők: Kinek *szép mosolygva* monda a püspök (Káldi: Vas. Préd.). *Szép menve* (Háromszék, MNyszet 6:217). Vacsora elején *fél gondolkodva* ült az asztalnál (Vitk. Munk. 2:17). *Fél halva* (Vör. Z. 3. és 9. én, vö. félholt, félholtan). *Kís vártatva, kevés vártatva* (vö. Kevéssé vártatván vépének őhozzá, MünchK. 66). *Keserő sírva* bálványozó helyre kényszerítetik futni (Medgyesi). Kiáltják *rút káromkodva* (GyöngyD. Rózs. 2:891). *Dühös tornyosodva* rohannak egymásra (Csokonai). *Bús-mormolva* fut a csermely (Vör. Eger 1:26). Más példák Nyr. 9:311.

c) Jelzős névmások.

Érdekes, hogy a névmásoknak, ezeknek a tartalmatlan kifejezéseknek is lehet bizonyos esetekben melléknévi jelzőjük, mely a névmás jelölte személynek vagy dolognak egy-egy tulajdonságát fejezi ki.

A személynévmás a mi nyelvünkben igen ritkán veszföl jelzőt¹⁾:

Ki a manó? sógor uram? «Én, én! *tulajdon én!*» oui, moi-méme, en propre personne (Kaz. Kényt. ház. 102; vö. *tulajdon maga*). Ha nem adhattam boldogságot sebhedt szívének, *gyöngye én*... (Athenaeum 1874. 1160). — Még inkább főnévvé válik a névmás ilyen kifejezésekben: A ki barátom, az *más én* (Pázm. Pr. 140; nyilván a latin *alter ego* utánzása).

¹⁾ Egyes nyelvekben nem ritkaság: olasz *povera me*, ang. *poor me!* (Thack.) én szegény! (szó sz. szegény én, vö. szegény magam); *poor we* (Shak.), *wretched me* (Dick.) 'én nyomorult' stb. (I. Storm: Engl. Philologie¹ 208). Vö. lat. *oh me miseram!* Továbbá ném. *die Vorstellung von unserm eignen Ich*; «pflegte ich Hertzbrudern, wie meinen andern Ich» (Simpli-cissimus, 17. száz.).

«A mely a trónra a nagy Ént teszi Isten helyett (a mint sorban tanítják az új bölcsék legezímeresbjei)» (Kisf.-társ. Évlapjai új f. 2 : 134). — Hisz ez szakasztott én vagyok (Vör. A fátyol titkai; vö. szakasztott olyan).

Mondja meg, széleshírű Ön! (Thewrewk J. Velencei szappanpor 171.)
Hogy fogalma legyen kedves önnek üzletünk felől (Kisf.-társ. Évl. új f. 2 : 134). Az ön névmás jelzős használata — megszólításban is: Tisztelt Ön! — divatos volt néhány évtizeden át a 19. század közepe táján.

Annál gyakoribb a maga névmás jelzős használata: jó magát, úri magát, szegény magam stb. (vö. úri személyét, szegény fejem s más efféle kifejezéseket, a melyek jelentésükre nézve szintén közel állnak a névmásokhoz).¹⁾

«Frater dictus, quod sit fere alter, más magunk az atyafi» (Pázm Préd. 919). A hol az ember oly sokat hallhat s láthat, mint én ezen második magamtól (Kaz. Leveli, Toldy kiad. 2 : 365). Őtet úgy kell nézned mint második magadat (Vitk. Munk. 2 : 168). — Igen kedveli a maga jelzős használatát Kisfaludy Sándor; a Regékből valók a köv. idézetek: Másnap délben elindultam bízván bátor magamban (Döbrönte 3 : 13). Őtet látom termetedben, őt egész temagadban (Gyula 4 : 13). Add egy másnak, érdemesnek malasztal tőlt magadat! (Tátika 1 : 37). A többitől elloptá egészen elcserélt magát (Somló 2 : 5). — Végre is huszárnak képzelte jó magát (Garay : Obsitos). Szívesebben hallok őt saját magamnál (Vör.). Mert ha látom szép páros voltokat, megsiratnom kell árva magamat (Pet. Járnak-kelnek...). A Hirlap szerkesztősége szeretné ösmerni mind a te, mind szegény magamnak nézetét (Eötvös J. Összes m. 20 : 15). — Arany János költeményeiben is igen gyakran találkozunk ilyen szerkezetekkel: Egy öreg karszékbe úr-magát vetette (Toldi 2. én.). Tizenkét vitéznek drága sok marháját, vitézlő magammal minden apródságát (uo. 11 : 17).²⁾ Buda király pedig szomorú magában ül vala mint egy pók palota zugában (B. H. 10. én.). Hová sietsz Heléna, szép magad? (Szentiv. álom.) — Nem kérek mást, csak édes magadat, s egész magamat kínálom cserébe (Dóczi : Széchy M.¹ 133). Legyen tied az életem s egész magam (Krizsa Vadr. 419). Jo magam, szegény magam, úri magam (palócz nyelvjárásokból NyF. 16 : 38, 21 : 559). — Más efféle példák Nyr. 9 : 319, Barbarics uo. 16 : 300, Lehr : Toldi 73. és Akad. Ért. 1902. 572.

A magam jelzős szerkezetei közül a legsajátságosabbak az

¹⁾ Más nyelvekben is, pl. ang. *myself* stb., ném. «Selbstbewusstsein ist das Bewusstsein von unserm eignen Ich oder Selbst» stb. — «Úri szemelyemnek kankós a gallérom» (Erd. Népd. 1 : 112; 1. Lehr : Toldi 73, uo. több idézet).

²⁾ Ilosvainál is így hangzik ez a hely : «Tizenkét vitéznek minden sok marhája tiéd léssen, vitéz magammal apródsága» (Toldi 152—3. vers).

ilyenek: *másod magammal, harmad magammal* stb. *Harmad magammal jöttem* a. m. hárman jöttünk, ha magamat is hozzászámítom, magammal együtt, úgy hogy magam vagyok a harmadik (vö. ném. *selb-ander, selb-dritt* stb.).¹⁾ A határozott sorszámok analógiájára keletkeztek már régen az ilyen határozatlanok: *sokad magával, kevesed magával, hányad magával, néhányad magával, többed magával*, sőt még különösebbek, mint példáink mutatják:

Szent Symycerius papot is fogák meg harminczkettőd magával (ÉrдыK. 413b). Csak nyolczad magával Noé megmarada (RMK. 2: 97). Csak harmadmagával maradt a tanyán a gányó, két fiával (Pet. Elbesz. 34, MKtár). Látogatni jött most negyvened magával (Arany: Toldi 2: 4). — Nagy *sokad* magával jöve (ÉrдыK. NySz.). Kimene eleibe a Sardanapalus nem *sokad* magával (Szekely I. Krón. 35). *Sokad* magokkal reá ütnek (Misk. Vadkert 332). *Sokad* magával jöve (Mikes: TLev.¹ 38). *Felesed* magával kimenvén (Megy. Ör. él. 2). Én *kevesed* magammal vagyok: nos pauci sumus (Helt. Bibl. NySz.). *Egynéhányad* magával (NySz.). Péter borozgatott *néhányad* magával (Tompa: A vámosujf. jegyző). Én *többed* magammal vagyok, mégis kevesebbel beérem (Nép, Lehr: Toldi 47). Midőn ez *többed* magával sovány elmésségét rajta gyakorolta (KisfK. Víg besz. 194). — *Feled-magával*: egyedül, társ nélkül, özvegyen (Szekelyf. MTsz.).

«*Agarad magammal* (Borsszem Jankó) oly tréfás kitétel, melynek analógiája a nyelvben nem akad», mondja Thewrewk E. Arany Arist. Glossz. 288; de ilyen analógiás képzéssel többször is találkozunk: Annak minden paraszt tartozik kitérni *akárhány ökröd vagy lovad magával* legyen is (Jók. Rab Ráby¹ 1: 33). Egy pár ezer forint, a mit ő *czigányod magával* bizonyosan bekapott volna (Üstökös 23: 331).

Szól a bíró nagy Isten szavával *tizenharmad székhülö magával* (Arany: Török Bálint). — Nem keserűség-e *aprós magaddal* [apró gyermekeiddel] téli időben házadból kibúdosnod? (MélotaiNyilas: Zsolt. 90).

A régiéknél néha hiányzik a sorszámképző: Kit mingyárt hivatnak *harmintz magával* (Bartha: Krón. 1666. 64. v. 69. l.). Az hadi nyereséget az hadi fejedelmek *egynéhány magokkal* elosztják vala (Decsi; még ehhez hasonló példák NySz. *egynéhány* Szól. és Lehr: Toldi 47). — Nagy készülettel és *számtalan magával* eleiben nyomoték (ÉrдыK. 511b). *Feles magával* (Misk. Vadkert 694). Ezen nap jutott segítségünkre az török császár

¹⁾ A mai német irodalmi nyelvben szokatlan, de a régieben s a népnyelvben egészen közönséges és eleven kifejezőmód, pl. így: kfn. *selbe ander, selbe vierde*. Így az angolszászban: *he vas twelfta sylf* (szó sz. tizenketted maga volt, Mätzner 2: 41). A hollandi nyelvben: *met hem derden*, szó sz. 'vele harmadikkal' = harmad magával. Így ó-francz. *lui tiers* stb. — A magyar szerkezetről l. még MHatározók 1: 369.

vadász mestere is *nem keves magával* (Tudománytár 1839. 322). — Bak Orbán foglyá esék *ötvenhat jó magával* (Tin. 210).¹⁾ Ez nap jött közinkben Rác Ábrahám az német párttól, *jó sok legénymagával* (Tudománytár 1839. 259).

Az analógia termékei még az ilyenek: Telik ebből a parányi napidíjból, úgy-e, liszt, fa, paszuly s minden egyéb *harmad magammak?* (Arany: Arist. Darázsok 300.) Ha *többet magáról* szól (Bárány: Nyelvkönyv, idézi Thewrewk E. Arany Arist. Glossz. 287). Egy genus *többet maga nélkül* nem család (egy botanikus előadásából; = egy genus *csak többet magával* család). Napszámba jár, oszť abbul tartja fönn *másod magát* a feleségivel (Nép, 1908-ban hallottam). *Harmad magamat* küldött érte (Nép, id. Lehr, Akad. Ért. 1902. 573), azaz: hármunkat. — Három nevezetes király ment bé Trójába erős fegyveresekkel, *három ezred magoknál többekkel* (Hall. HHist. 3: 98).

Néha a birtokos névmásnak is van jelzője:

Jobb *egy enyém*, mint két *másé* (v. jobb *egy magamé*... Közm.). Vigyázz azokra *az én kis enyéimre* (Petőfi, Arany és Pet. lev. 193). — Üdvözlöm *kedves tiedet* (levelekben). — *Az édes mienk* kevés (Fal. 724). Jobb a *kicsiny* [ill. a *kevés*, Dug. Péld. 2: 30] *édes mienk*, mint a *sok másé* (Kovács: Közm. 224). Nehezen felejtí az *édes mienk-et* (Arany). *Őseinktől elfajult rossz mieink* azok, kik nyelvünkről gonoszat súgnak be (Révai, idézi Csaplár: Révai élete 404). *Szegény mienk* (Nyr. 14: 516). — *Édes övéi* közt enyhül Toldi gondja (Arany: TSz. 3. é.). — Vö. még: *Boldog egymáséi* (Kardos Nyr. 16: 300).

Nem igen gyakori a mutató névmás jelzővel:

Adjon Isten *sok ezt!* (a borra von., v. *sok eszt* t. i. ész, tréfás föl-köszöntő). *Sok ilyen* kellene. A gyávaságra nézve felülmúlja bátyját, pedig *ezt a leghíresebb ilyennek* ismerik (Győry V. Shak.¹ 13: 248). — Vö. még: *mind-az, mind-azt, mind-ezek*. — Egy lyukas tallért felismert; *tulajdon az a pénz*, melyet küldött a Máriának (Mikszáth: A jó palócok; a. m. ugyanaz). — *Szakasztott olyan, szakasztott az* (l. Nyr. 16: 299). Szakasztott olyan az egyik, mint a másik (Mikszáth: Öreg szekér 226). Szakasztott az a száj (Miksz. A tek. várm. 11).

A mennyiségre mutató névmások számnévi jelzőt vesznek; ez jellemző magyaros mondatszerkezet, más nyelvben alig fordul elő, vö. *három annyi: dreimal so viel, két akkora: doppelt so gross* (némileg hasonlít a mienkhez a finn: *kaksi sen vertaa* v. *kaksi vertaa*).

¹⁾ Hasonlókép van sorszámnev helyett tőszám a köv. német példában: «Er fiel selbst *funfziger* einen Wagen an» (Lessing: Em. Galotti 3: 1).

Pl. Száz annéjat véssen (MünchK., NySz.). Apátok még tán jobb gazda, mint mi voltunk, mert most *hat akkora* a gazdaság, mint akkor volt, mikor mi neki átadtuk (Pet. Elbesz. 35, MKtár). — Végy fél ennit: sume hujas medium (MA. Bibl., NySz.). Ha... *fele ennyi*... volna (Helt. Aritm. J. 3). — L. még alább.

Többször használunk jelzöt a határozatlan névmások előtt, de ez a használat csak újabb irodalmunkban terjedt el ennyire¹⁾:

Az a *valaki* a Napkirály volt: «*dieser Jemand* war die Sonne» (Kaz. Regék 226). Mert az a valaki nem más vala mint a Holdkirály: «denn der Jemand war niemand anderer als der Mondkönig» (uo. 227). Az a *boldog valaki* (Csok. Lilla 1: 11). Jókai esküdni kész rá, hogy az a *bizonyos valaki* él (Arany életéből, levelek, 66). *Más valakit* alkalmazzon (Baks. GyÖ. 2: 57). — Egyszerű és igénytelen *valami* (Arany). Közleni akarna fontos valamit veled (Arany: Hamlet¹ 28). Az emberi tudomány gyarló egy valami (Szász K., Ebers: Egy polgárm. 2: 62). Lássuk, mennyire *bízhatunk benne*, hogy csakugyan jó valami a halál (Péterfy J. Platon a görög filozófiában 42). — Egyrül követem és *más egyre* [= más valamire] kérem a kegyes olvasót (Fal. UE. előb.). — *Olyas-mi* = olyas mi, azaz olyas valami. Csak *ilyenmire* élük a világot (Fal. 4). Az *ilyenmire* nincs ürességek (uo. 64). Harag... *olyaski* ellen, ki magát berántani nem engedi (Jók. Vadon v.¹ 64). *Más mi*: aliud quid SI. *Édes mit* (Arany: Arist.). A *mi* névmást leggyakrabban Faludi használja jelzővel: Jobban kellett magát a *közönséges-mi*, míg új, hogysem a ritkaság, ha már ó (Fal. UE.). *Minden miben* találkozik valami jó és rossz (Fal. 479). *Mindenkiről s miről* józan való ítéletet tud tenni (413). — *Más némelyeket* a világi érték és gazdagság segíti az isteni szolgálatra (Pázm. Préd. 597). Ilyenek-Lenkey kapitány és *más többek*, kiknek nevei... (Kossuth L.). *Más sokan* (Fal.; vö. *mind a négyen*, s a legújabb élőbeszédben: *ezek a négyen* stb.). — Elbeszélte, *mi mindent* látott (l. Baksay, Nyr. 31: 97). — *Édes mindnyájunké*. Üdvözlöm *kedves mindnyájukat* (levelekben). Gyökeres, idegenszerűségektől ment nyelvén okulhatunk *édesmindnyáján* (Polit. Hetiszemle 1897. 14. sz. 12). — *Mi egyéb? mi más?* Mutass *olyas másra*, a minek jobb hasznát vehessem (Fal. 231). «Hogy az Isten-karddal... Enyim az! *ki másé?*» (Arany: B. H.) Jár a költő mint Illyés tűz-szekérben, fent, fent... honnan mindenki más leszédül! (Tompa¹ 1: 43). Ó is hivatva van, talán inkább, mint bárki más (Gyulai: Arany J. 14, Olesó ktár).

¹⁾ Részben a németet utánozták íróink, ott ez gyakori kifejezőmód (az angolban is előfordul: «*In her manner... there was an indefinable something*», Dickens).

d) Jelzős számnevek.

A számnevek jelzője kevés kivétellel szintén számnév, még pedig legtöbbször szorzó értékkel. Ilyenek pl. (rendszerint egybeírva): *kétszáz, háromszáz, ötezer* s a belőlük képezett *kétszázadik* stb. Azelőtt azt is mondták: *két hús, két negyven, két hatvan* (vö. fr. *quatre vingt* stb., l. Nyr. 40:43, 379). Magyar nyelv-sajátság az *annyi* és *ennyi* számnévmás szorzása:

Két annyat: duplum (JordK. 44). Három annyit, hét annyit, hatvan annyit (NySz.). Négy annyit, négy annyiszor (Calepinus). Ez az árulót négy annyiba hagyá megbüntetni, mint egyéb bűnöst (Szekely I. Krón. 133). A vásznakat meghozták, Isten ezer annyival fizesse Kdnek (LevT. 2:279). Egy fertály-óráig két annyit mondanak, mennyit a pap fenn a széken huzomos egy-óráig (Fal. NA.). Legalább duplával, tripla annyival meg ne erőltess (Fal. NE). Ha ez a pénz volna csak foglaló s még száz ennyi lenne borraivaló... (Pet. Alku).

Szintén szorzó értékűek az ilyenek: *Sok százezer* emberekkel (Zrinyi). *Ezernyi ezer* nép (Arany: Arist. Darazsak 975).

Más esetekben, jelesen határozatlan számnevek előtt, a jelző csak nyomósításra szolgál s a jelzett szóval rokonértelmű:

Nagy sok virága vagyon (Melius: Herb. 107). Vagyon reménysége *számtalan* sok hadán (Zrinyi 5:6). *Tömérdék sok* ló (Merényi: Népm.). *Töméntelen sok sok* tülök (Népk. gy., id. Binder Nyr. 18:243). *Istentelen sok* ember (Nép, Kisújszállás). — *Sok számtalan* tatár (Zrinyi 1:68). Sok számtalan szent angyalok (Mélotai Nyilas I., Binder id. h.). — Az frás művészetéhez *sok minden* szükséges (Eötvös K.). Elárult *sok* mindent (Bródy S.)

Névmás szolgál a számnév jelzőjéül ezekben a nyomatékos kifejezésekben: *mely sok, oly sok*, és ezek analógiájára még nyomatékosabban: *mennyi sok, ennyi sok, annyi sok*.

Ördögnek igáját..., kit jaj *mely nagy* sokan vonsznak mastan (DebrK. 13). Juttassuk eszünkbe, *mely sokképpen* vétkeztünk ezekben (Pázm. Préd. 73). *Vajki sokan* ottan lesik őket (Thaly: Adal. 1:25). — *Mene* [olv. *méné* = *mennyi*] *nagy sok* keserűséget szenved (CornK. 4). *Mennyi sokféle* emberek űzik az torkosságot (Born. Préd. 410, NySz.). *Ennyé sok* inségben mégsem tanulhattok (Tin.). *Annyi sok* jó dinnyét eszünk (Mikes 186. lev.). Mi szükség ez nagy pusztában *ennyi kevesen* laknonk? (LevT. 1:272). *Mennyi számtalan* királyi virtusi (Zrinyi). *Amennyi sok* eger taval volt, *annyi keveset* láttam ez idáig (Nép, Lehr: Toldi estéje 237; uo. más példák is).

Határozatlan névmás szerepel a körülbelül való szám kifejezésére az ilyenekben: *Valami négyszáz* forint ára posztóra vagyon szüksége (1561-i levélben). Lehetett *valami két* mérföldre tőle (Pet. János v. XX). — L. erről bővebben Nyr. 37: 37.¹⁾

Néha végül szorosabb értelemben vett melléknevek (tulajdonságnevek) is előfordulnak számnevek jelzőjéül, de ez csak látszat, mert ilyenkor a melléknév tulajdonkép az ott lapangó vagy oda értett főnévnek a jelzője:

Boldog ketten, elfeledten (Arany L. Elfrida). Édes ketten (Gyulai, id. Nyr. 16: 300). Sűrűen ostromolva ötöt kérő többektől (Kisf. S. Somló 2: 22). Így Cecrops, így Hermes, Saturnus, más többek (Orczy: KöltH. 9). Más egyik azt meré mondani (Fal. NA. 5., az olasz eredetiben: un altro). Más huszan (Vör. 2: 391, Családi könyvtár). Öten-hatan beülnek (a szánba), másik öten-hatan befogják magukat (Beöthy Zs., Vas. Ujs. 17: 60).

¹⁾ A litvánban is van: *ar kadu szimtu*, szó sz. valami százzal. Delbrück Vergl. Synt. 1: 517 így magyarázza: «mit irgend einem Hundert, welches nicht das bestimmte zu sein braucht.» Azaz 'valami olyan szám, mint száz' tehát körülbelül száz.

Többszörös jelző.

(Második függelék a melléknévi jelzőkhöz.)

Számtalan esetben két, három vagy több jelzője is van egy és ugyanazon főnévnek.¹⁾ Ez esetek közül külön kell választanunk azt, a melyben az első jelző közvetlenül csak a második jelzőhöz tartozik, a főnévhez ellenben csak közvetve, pl. *oly nagy öröm, nagy jó uram, három esztendő*s gyerek (l. Más beszéd-részekhez járuló jelzők).

Ha mind a két jelző közvetlenül hozzátartozik a főnévhez, két eset lehetséges. 1. Valamint a legközelebbi jelző megszoríthatja a főnévi fogalom körét, pl. *alma: piros alma*, épúgy megszoríthatja ezt a jelzős kifejezést a hozzájáruló új jelző: *piczi piros alma*, vagyis a piros almák közül a picziny. *Szép kis leány, jó kis fiú* stb. A könyvnek *második történeti szakasza*: a tört. szakaszok közül a második. — 2) Sokszor azonban a két jelző nem kétszeresen, hanem egyformán szorítja meg a fogalom körét s egymással csak mintegy értelmezői viszonyban vannak: A könyvnek *második, történeti szakasza* = a második, még pedig a történeti szakasz, itt tehát a második szakasz = a történeti szakasz.²⁾

¹⁾ Viszont az se ritka, hogy két főnévnek egy közös jelzője van, pl. *nagy szorgalommal és buzgósággal*. Haza jön a vitéz király nagy örömmel, diadallal (Gyulai: Gonosz mostoha). Néha azonban nyomatékosság vagy ritmus kedvéért ismétlik a jelzőt: *nagy szorgalommal és nagy buzgósággal*. — Különös szerkezet: Nagy búcsú volt, messze földről *az catholicus mind urak s mind nemesség község* oda takarodtanak (Apor: Met. 435).

²⁾ Ilyenkor mindig *vessző* kell a két jelző közt a kétértelműség elkerülésére, l. erről bővebben Nyr. 27:497. — Más példa: «Népvándorlások, népkeveredések és *egyéb, apróbb események* változtatják a *népélet* viszonyait» = egyéb, még pedig (az említettekkel szemben) *apróbb esemé-*

Kegyetlen, vérengző zsarnokok = a kegyetlen zsarnokok ugyanazok, a kik a vérengzők, tehát a. m. a kegyetlen és vérengző zsarnokok. — Az ilyen egyenrangú jelzőket igen gyakran összekapcsoljuk így az és kötőszóval, pl. a legjobb és legszeretőbb anya, a magyar és osztrák közös ügyek; a bor sebes és fennszálló ereje (Kármán: Fanny¹). — Okvetetlen ki kell tenni a kötőszót, ha a két jelző nem egy és ugyanazon egyénre, hanem két különböző egyénre vagy dologra vonatkozik, pl. az osztrák és a német császár, a jobb és a bal part, fehér és vörös bor. Szomorú és víg állapotban (Pázm. Préd.). — Még inkább szükséges a kötőszó (rendesen *de*), ha a két jelzőt ellentétesnek akarjuk föltüntetni, pl. Ama régi együgyü, de igazmondó vers (Pázm. Préd., Jeles írók 36 : 119). *Nemcsak* tudós, *de* istenfélő, jóerkölcsű mesterek (uo. 96).

A második fajta jelzők közül figyelemre méltók a rokonértelmű jelzők. Ezeknek halmozása a stílus szemléletességének igen kedvelt eszköze, különösen a szónoki s a költői nyelvben, leírásban, jellemzésben stb. Az egymásra következő jelzők gyakran a tulajdonságnak fokozását fejezik ki.²) Példák:

Díszes szép asszony (Telk.). Gyenge, ékes, lassú, zengedező szava (Gyergyai: Árgirus 1 : 51). Nyugodalmos, állandó, örökké maradó mennyei ország (Pázm. Préd.). Fényes tündöklő orezával (Fal.). Új, szokatlan panaszok (Jósika). Rémült, halovány kegyes arczczal (Vör. Zalán). Nagy szerenese elhagyott agg ősz fejemnek (Vör. Cs. és T. 1 : 23). Nincs semmi visszataszítóbb, mint az üres, nyavalyás, bűnös kebelre ráházolt hazafiság (Széch. A m. Akadémia körül 1842, 45). Híves, borongó őszi nap (Arany). Szélvészes, zimankós, viharos borúval (Arany: Toldi 1. én.). Komor, mogorva férfiú volt Orbán (Petőfi). Sehonnai bitang ember (Pet.).

Ide tartoznak a kettőztetett jelzők: egy nagy nagy hegy, sok sok ember, fő fő emberek; — továbbá: újdonat-új stb.

nyek. Nem lehetne itt: *egyéb apróbb események*. — «Az első két fejezet, az utolsó három esztendő» logikusabb kifejezés mód, mint a két első f., a három utolsó e., mert az a kérdés, hogy melyik két fejezet, melyik három esztendő; vö. a két első lába, a két hátulsó lába.

¹) Szép és tekintetes madár (Pázm. Préd., Jeles írók 36 : 18). Ártalmas és veszedelmes könyvek (uo. 97.) A hazug és csalárd világ (uo. 42).

²) L. erről bővebben a Binder J. Nyr. 18 : 243, Prohászka: Petőfi nyelvének költői sajátosságai 20, 21.

Ugyanolyan stílusbeli ezélokra szolgál sokszor a nem-rokon értelmű jelzők halmozása, de olyankor ezek közt is rendszeren van valami jelentésbeli vagy legalább hangulati s alaki kapcsolat.

Füstökádó nagy kémény (Arany: Toldi 1. én.). Hosszú, kaeskarings, sístergő nyílával (uo.). Koronás, keresztés, hármás zöld hegyével (Arany Toldi est. 2:11). Kidölt, száraz törzsök a mult (Arany). Mintha most ocsudnék buta, nehéz borbul (Arany).

Az eddigi példákban többé-kevésbé közönyös a jelzőknek sorrendje, úgyhogy meg is lehet változtatni. De sok más esetben csak egyféle sorrend lehetséges.¹⁾ Így természetesen olyankor, mikor az egyik jelző a jelzettel állandó kapcsolatban van, állandó kifejezést alkot, a főnév jelölte nemnek egy-egy faját nevezi meg. Ilyenek pl. ezek is: *arab paripa*, *Debreczeni Grammatika*, azért ha még egy jelzöt alkalmazunk, ez nem furakodhatik közójük, hanem elül kell állania: *jékete arab paripa*, a híres *Debr. Grammatika*. Sokszor az ilyen kifejezés csak idő folytán állandósul s eleinte nem olyan szoros a kapcsolat, Kazinczy pl. még azt írja: Felüle *arabs fehér lovára* (Pály. 160). Tagadja a *Debreczeni híres Grammatica* (Lev. 3:250). Így írja: Ilyen színű vala *papi kiseded sipkája* is (Pály. 126); ma azt mondaná az ember: *kiseded papi sipkája*. Zvonarics azt írja: az utolsó *számadó kemény napon* (Post. 1:329); ma így volna: az utolsó *kemény számadó napon*. Csereinel ezt olvassuk: A mellette levő magyar-gyölölő *minister német urak* (Erd. hist. 39) = német minister urak. Faludi azt írja: *Utazó terepes kalap* fején, zarándok pálcza kezében (332); ma: terebélyes utazó kalap.²⁾ Vö. még:

Gyors hadi mén. A dobogó hadi mén (Vör.). Csárdabeli szép aszszonynál (Arany: Kondorosi...). A gazda pedig mond egy szíves jó estét (Arany: Családi kör). Így a mindennapi beszédben: szerencsés jó napot! nyugodalmas jó éjtszakát! áldott jó ember stb. Immár az áldott szép nap feltűnt, a színadó (Arany: Hátr. költ. 205; nem lehetne: a szép áldott nap, holott pl. azt mondjuk: minden áldott nap).

¹⁾ Vö. A magyar szórend 82—84. l.

²⁾ Nem tiszttem a *vőfély alacsony szolgálát* (Arany: TSz. 11:125, kéziratí változat, l. M. Könyvszemle 1906. 36) — e h. alacsony vőfélyszolgálát. Sőt: a *Duna két parton* (Arany: Török B.) = a két Dunaparton.

Mai nyelvszokásunk a főnévvel szorosan összeköti az anyag-
neveket, tehát azt mondjuk: *szép arany karperecz, drága gyé-
mánt nyakék*. Az üdö ezüstté fordítja szép arany hajadát (Zrinyi).
(Hiszen most többnyire egy szóba is írjuk az anyagnevet a jel-
zett szóval: *aranygyűrű, ezüstkanál* stb.) Ez a szokás úgy látszik
újabb keltű (talán a német nyelvszokás hatása), mert régente
alkalmasint más szórend divott. Így olvassuk pl. «*Arany ezüst
atyai háztul hozott marháim*» (LevT. 2 : 385). Egy *ezüst* nagy
crucifixus (Kaz. Pály. 135).

A népneveket se szoktuk elválasztani a főnévtől, nem mond-
juk: magyar szép vitézek, török utolsó császár, hanem: *szép
magyar vitézek, az utolsó török császár*.¹⁾ — Kivétel, ha a másik
jelző már szorosabb viszonyban van a főnévvel, pl. *a német
császári kormány*.²⁾

A nagyságra, mértékre vonatkozó jelző többnyire meg-
előzi a tulajdonságra vonatkozót, pl.

Egy özvegyasszonynak vala *egy kisedet beteg fia* (DomK. 66). A feje-
delem elejébe vitetvén egy kis kerek asztalt és arra egy nagy ezüst me-
denczét (Mikes). Ott a költő sírja, a kicsiny fehér domb (Arany: Czakó
sírján). Piczi piros alma terem minden sorba (Népdal). Egy nagy zöld
legyező, egy hosszú piros szalag stb. De például: Itt születtem én ezen
a tájon, az alföldi szép nagy rónaságon. Pet. Szülőföldemen. Egy szép kis
czicza stb. — A mértékjelző közbül két minőségjelző közt: *Epedő nagy
kék szemével* (Arany).³⁾

Érdekes a számnév s a melléknév viszonya. Mai napság
a számnév rendszeren megelőzi a melléknevet, s így többnyire már
nyelvemlékeinkben is:

¹⁾ De Cserei M. azt írja: A második harczon general Crecqui com-
mendója alatt levő *francia egész armáda* megveretik (Erd. hist. 87). Ez a
Balacsán, két zászlóalja *magyar és oláh jó vitéz katonái* lévén, Hajsztertől
elkéredzék (uo. 200). És Mikes: az egyiptomi leghíresebb király (43. lev.).

²⁾ Mikes (109) mégis azt írja: *Testét a császári török templomba te-
mették*.

³⁾ Az *egész nagy* csapat: — ez a két jelző mindig ilyen rendben. —
A *roppant* szó ma rendszeren csak más jelző fokozója: *roppant nagy* stb.,
de régente így is szerkesztették: Czellen egy *nagy roppant* szentegyházat
építe (Pázm. Kal. 790). Az egen tüzes *roppant* seregek látszanak (Pázm.
Préd.). A nagy *roppant* hajók az ablakom előtt mentenek el (Mikes, NySz)

Mend paradisumben uolov gimilcietul munda neki elnie (HB.). Semmi eledelt vele nem vln, hanem csak két kis kenyeret (EhrK. 27). Hét szent angyalok állnak ő elétté (ÉrdyK. 337). *Sok apró tördeléseket szedett egybe* (Telegdi, NySz.). Őt fiatal hadi mén . . ., három erős apród (Vör. Cserhalom). Szedegeti a sok szép emléket (Pet. Szülőföldemen). Tudta, kinek híják a két szép fiatait (Arany: Toldi est. 2:16). Sok nehéz aranyhím terheli ruháját (Arany: Toldi 1:8). — Vö. még: Népes családok jönnek sok, az intézetből éppen kiszabadult, föllélekző süldöcskével (Herman O.). Az elnökségbe beválasztódott minden, a kongresszuson képviselt testület egy-egy tagja (Világ 1910. X. 18. 10). Csak két szép ló van a vásárban, a többi hitvány. Minden áldott nap stb.

De ha valamely tulajdonságot erősen ki akarunk emelni, akkor a mellékevet eleje teszszük a számnévnek:

Az áldott szent három úristen (ÉrdyK. 553b). *Édes négy gyermekem!* (Apor: Végr. 409.) Ezeket az édes négy gyermekeim osszak egyaránt (uo. 388). Minden lófó vagy darabant embernek az felesége nagy kontyot viselt, abban nagy két töt szúrt fel, mintha két szarva lett volna (Apor: Met. 345). Benne van szép két szem, a mely hódítóan beszél (Katona: Bánk bán 1:9). Őlts piros két szárnyat vállaidra (Vör. Hedvig). *Rövid egy év alatt is . . .* (Dunántúli Prot. Lap 12:855). A vízben gyönyörű szép hét vadcaesa uszkált (Berze Nagy J. Hevesm. népm. 21. mese). A kirának vót gyönyörű szép három lyánya (Népk. gy. 9:61). A hidassába igen jó három disznó hizik (Nyr. 33:240). *Jó két mér föld; olyan három csikóm van! milyen két ló ez! Milyen rossz két gyerek ez! Milyen áldott két csikó ez* (Pet. Vándorleg.) stb.

Ezt a szórendet azelőtt nemcsak ilyen nyomósító értékkel használták, hanem sok más esetben is (így néha még újabb írónál s a mai népnelyben¹⁾):

E dologban *e nagy két akadálytul* így megmenekedvén . . . (Veresm. Megtér. 33). Deli pár pisztolyom (Csinom P. nótája, vö. Nyr. 37:233). A fejedelemasszony gyors egynehány írókat állítván a templomban (Cserei 163). S esodálkozással olvastam, mire vették a jámbor császárt a mellette való gonosz némely ministeri (uo. 287). Az itt levő nemesség mezön fűvön legelő sok lovaival együtt elhajtatá (uo. 366). Gyermekeim tartozzanak az háromszéki minden plébánusnak kiadni azon 80 forintot (Apor: Lev. 380). Homlokán bársonyra varrott, drága medalyban rakott három s néha két szál darutoll (Apor: Met. 347). Sombori némely atyafiak az Sombori Borbára fiaival mulatván (Rettegi Gy., Hazánk 1:372). Sófálván is volt anyai kevés jószága (uo. 3:75). A legóbb különbféle borokkal telnek a pintesek

¹⁾ A számnév fogalmát itt a legtágabb értelemben vesszszük, tehát a határozatlan stb. számnév is ide tartozik.

(Vitk. Munk. 2:93). Édes lehellete vérző minden sebeimet begyógyítja (Kaz. Munk. 9:131; a német eredetiben: all die verbluteten Wunden). A vármegye veszélyborús egyik korszakát... A szomorító kevés cselek arra akartak emlékeztetni... stb. (a 19. század első feléből idézve Nyr. 26:109). Rojtos két saruján... (Vör. Cserhalom). Egyike a hold költői sok nevének (írja Brassai, s ezt Fiók K. PhilKözl. 11:428 így javítja ki: egyike a hold sok, költői nevének). Tizenkét vitéznek drága sok marháját... (Arany: Toldi 11:15; Ilosvainál 152: tizenkét vitéznek minden sok marhája...). Négyyszögű két ablakát... (Belényesi G., id. Nyr. 7:266). Egy dombormívű szép ezüst pár kapocs (uo.). Lakott abba egy vak pár ember (Nyr. 37:370). Majd megrepedt a szívem a szép két leány után (4:474). — Vö. még *farsang három nap* e h. három farsang-nap (vö. Nyr. 6:114). Továbbá: Két ellenség a *Duna-két-parton* (Arany: Török B.). Sok szegény legény gyűl oda mindenfelől, *Tisza két mellékről*, Ér és Szamos mellől (Thaly K.).

Ennek a szórendnek nyomatékos használatát látjuk a háttározatlan névelőnek ugyanolyan közbeszúrt elhelyezésében. Valamint azt mondjuk: *gyönyörű két állat*, épúgy mondjuk: «*gyönyörű egy állat!*» (Arany: Nyalka huszár). Hasonló példák:

Szép értékű egy ember (Fal., így Faludinál többször, l. Nyr. 40:231). Egy hon nemtője lenni, mi szép egy gondolat! (Garay: Magyar hölgy). Nyomorú egy élet (Arany: Koldusének). Gonosz egy ló a tett (Arany: BH. 1:14). Nagy állat egy ember (Nyr. 9:175). Jaj, de kutya egy idő vót (18:373). Kívánok olyan egy pipát, hogy a dohány belőle soha ki ne fogyjon (18:186; több népnyelvi példa Molecznél: A m. szórend tört. fejl. 158).

De azelőtt nyomaték nélkül is ugyancsak így mondták:

Néminemű Kd birtokában levő *egy* levélre lévén szükségem (LevT., id. Molecz: A m. szórend tört. fejl. 158, uo. több példa). Főrdni való egy vasabrincses kádam (TörtT. 1908. 352). Ballait is az Ér mellé küldötte s még más egy tisztet (Thököly Lev. 43). Igen ártalmas könyv, Bronne nevű egy orvos írta (Fal. 123, így Faludinál sokszor, l. Nyr. 40:231). De más egy valaki azt mondotta (Gaal Gy. Tudós palóc 1803. 3:25). Az erdő... lankáson lejtett a völgyre néző egy más meredély széléig (Belényesi 1873. Nyr. 7:266).

Ez a sajtóságos szórend, melyhez hasonlót az indogermán-ságban keveset találunk,¹⁾ a magyar nyelvnek rokonaiban is előfordul, így pl. a vogulban s az osztjákban:

¹⁾ De ném. *solch ein Mann, welch ein Pferd*, ang. *such a man, what a pity, half an hour*.

vog. *tulmaç-sq w kit nãrã masili*: szó sz. borz-bőr két saruját fölölti (Munk. Vogul n. gy. 3: 382). Így: 'vasmellű két kacsa', 'fegyveres ember hét fiad' stb., l. NyK. 26: 141.

oszt. *tëbëna jija kãt tãdak õmest*: szó sz. a tornázban vizes két edény áll (Patk. 126); *ïoutlũndi kãt çui õzãs* 'lövõ két embert talált' (Pápay).¹⁾

A törökségben is megvan ez a szórend, és nevezetes, hogy az oszmanliban rendszeren csak úgy használják, mint mi használjuk mai nap, t. i. a tulajdonságnak nyomatékos kiemelésére²⁾:

güzel iki kiz-dir = szép két lány ez! *eji ütş tşodçuk-dur* = derék három gyerek ez! *kara deniz büjük bir deniz*: szó sz. a fekete tenger nagy egy tenger; — de az 'egy' számot más esetekben is így helyezhetni el, pl. *kõprüde duran bir adam gördün*: szó sz. a hidon álló egy embert láttam, — tehát egészen úgy, mint a régi magyar példákban.

A melléknevekkel együtt igen gyakran szerepelnek a névmások is jelzőkül. Ilyenkor a névmás rendszeren megelőzi a melléknevet, pl. *Melyik magyar* lírikust lehet összehasonlítani Petõfivel? *A mely magyar* költõk... *A mi szabad* ideje maradt... *Ez egész világon*... *Valami idegen* íz stb. De a mutató és határozatlan névmások használatában sokszor ugyanolyan fordított szórenddel találkozunk, minõt az imént a számneveknél említettem, így különösen régibb íróknál s újabbak közül leginkább erdélyieknél:

Egész ez világnak állapotja lészzen (Born. Ének. 348). A mit széles e világon lát (Fal. 598). Egynél sem hitványabb széles e földön (Arany. Arist. 1: 235). — A logika iránti azon franczia szenvedély (Belényesi). A sajtó az egyesre nézve a külvilágra nyiló az a nagy ablak (Felméri L.). A két toronynak egyikén terméskõbe metszett *ily* felírást vettem észre (Vitkovics). Királyi arát megilletõ *akkora* bokrétát, mint egy lovag paizsa (Belényesi). — A hamisságnak nagy része *vagyon az emberi akár-mely* társaságban (Fal.). Türhoztelen *valami* gáncsat találtak a félben (Fal. — Ezek és más példák idézve A m. szórend 83—4 és Nyr. 7: 266).

¹⁾ Több ilyen osztják példát is közölt velem Beke Ödön; érdekes volna a többi rokon nyelvben is kutatni a dolgot.

²⁾ Kúnos Ignác szives közlése.

Határozóval bővített jelző.

(Harmadik függelék a melléknévi jelzőkhöz.)

A melléknévi jelzőhöz határozó is járulhat: *nagyon jó ember, igen szép virág*. A melléknév ebben eredetileg az igeállítmány analógiáját követte.¹⁾ E föltevés mellett szól az is, hogy határozót leginkább olyankor alkalmazunk, mikor a jelzős kifejezés vagy pedig maga a melléknév állítmányul szolgál: *az nagyon jó ember, ez igen szép virág*, vagy csak: *ez nagyon jó* stb. Más esetben aránylag sokkal ritkább a melléknévhez járuló határozó, pl. *a nagyon jó embert* könnyen rászedik, e helyett inkább azt mondjuk: *az olyan embert könnyen rászedik, a ki nagyon jó*, vagy: *a ki nagyon jó, azt könnyen rászedik*. — Az ige szerkezetét utánozzuk természetesen akkor is, ha a melléknévi igenevet bővítjük határozóval: *szépen járó ló, az egykor virágzó város, a soha meg nem szünt osztályharcz*. De ez a szerkezet is inkább az irodalmi nyelvben divik, az élőbeszéd sokkal ritkábban él vele. Sok esetben, mikor más nyelvek határozóval bővítik a melléknévet, mink melléknévvel egészítjük ki, pl. melléknévi névmást s nem határozó névmást használunk: *oly hosszú ~ so lang, aussi long, tam longus* stb. (l. bővebben a Más beszédrészekhez járuló jelzők szakaszát).

A tulajdonságnevet rendszeren csak fokhatározóval bővítjük, mely a tulajdonságnak kisebb-nagyobb fokát jelöli s közvetlen a melléknév előtt foglal helyet.²⁾ Ilyen határozók: *igen*,

¹⁾ Vö. NyK. 34: 92, Kalmár Elek.

²⁾ Pl. Amaz igen tudós Vasquez (Illy. Préd. 2: 60). A kivétel fölötté ritka: Főnépeknek halálok *káros igen és veszedelmes* szokott lenni (LevT. 2: 174). Az Isten fia a Krisztus *igen* vala *aldzatos szívő*, ez a nép pedig mindenben vala neki ellenkező (Bogisich: Cationale 42).

nagyon, fölötte, rendkívül, egészen, lehetőleg, közel, kissé, egy kicsit, kevésbé, többé-kevésbé stb. (l. Nyr. 18:246). — A középfokú melléknevet *-nál, -vel, -szerte-féle* mértékhatározókkal egészíthetjük ki: *ennél szebb* lovat sohse láttam, *sokkal különb, kétszerte nagyobb, szebbnél szebb* stb. (l. MHat. az ill. határozókat és Binder Nyr. 18:337 és 299). Ezek is rendszerint egy szólamot tesznek a melléknévvel, a kivétel a mai nyelvben igen ritka, a régibb nyelvben azonban lazább a kapcsolatuk: közbül akárhányszor más mondatrészek helyezkednek el.¹⁾

A fokhatározón kívül másféle határozóval (mód, idő stb.) ritkán bővítjük a melléknevet, s ha igen, akkor mintegy az igenévéhez közeledik a tulajdonságnév használata. Dessewffy J. gr. azt írta egy helyt: *Oly a gyász közt víg színű és tekintetű* erdőben még nem sétáltam. De Kazinczy ezt kifogásolja, megjegyzi: «Szokatlanul vannak a szók összefűzve,» s így javítja ki: *Még nem sétáltam erdőben, mely a gyász közt...* (l. Kaz. és Dess. Lev. 2:283). Szintügy hibáztatja ezt: «Némely *soká gyermektelen* asszony», s azt mondja, hogy ez hallatlan szólás (uo. 284). De másutt ő maga ír ilyet: «Hátha meg kellene válnom e *nekem kedves* örömtől?» (Und wenn ich sie verlieren sollte, diese Freude? Sara Sampson 134).

Vö. még: Nem ártana több figyelemmel lenni egy *kétségkívül nem mindennapi* tehetségre mutató ifjú iránt (Pet. Elbesz. stb. 44, MKtár). Lekötelezne B. úr, ha e *különben is* álnév helyett mást sziveskednék választani (uo. 43). «Ha *korán-hév* napnak elhagyta sugára» (Arany: BH. 5:13). Romlásnak indult *hajdan erős* magyar (Berzsenyi). — Kénköves tüzzel teli pohár (Pázm. Préd.). A gazdagságban és uraságban telhetetlen szű (uo.). Oh te ezer átokra méltó, utálatos rút test (uo. 1. ádv. préd.).

Ellenben az igenévi jelzót gyakran kíséri mindenféle határozó, a milyent t. i. maga az illető ige is fölvehet: a Buda-

¹⁾ Heródes Antipás, *kínél* föld *gonoszabb* embert nem hordozott... (Pázm. Pr. 22). *Mennél* közülök *jobb* vitézek valának, annál inkább vesznek vala (Detsi: Sall. 80. A *mentül, mennél, annál*-féle szerkezetekről l. MKötöszók 3:208). Nines *ennél* a földön állat, mely *bolondabb* (Orezy: KöltH. 189). Mentem még én *enne* haza, mikő vendég vaotam, *kutyább* ideöbe is (Nyr. 5:326). Kinek *sokkal* minálunknál több hada vala (Thaly: Adal. 1:39). *Tízszerte* Jodoknál *gonoszabb* volt a lány (Arany: TSz.). — L. MKötöszók 3:208.

pestről induló vonat, a korán érett ifju, a szinekkel pompázó költői nyelv stb. s más ilyen, mellékmondatokat helyettesítő tömött kifejezések egészen közönségesek a magyarban, valamint más nyelvekben is, különösen az urálaltaji nyelvekben. Igaz, hogy mai élőbeszédünk a hosszabb határozói kifejezéseket az igenévi jelzők mellett se kedveli. — Néhány példa:

Az ország is megelégedvén ilyen rajta történt szerencsétlenségével (Cserei: Erd. hist. 81). Menjen rá az ő jószágiban quártélyozó székelységre (uo.). Ki is . . . az újonnan választott Apaffi Mihály jámbor fejedelmet persequálni kezdi (uo.). Erdélyben soha azelőtt nem láttatott vad jávor jöve a mezőn legelő barmok közepén (308). Dániel Gábor is szép dali jóra menendő iffju legény (367). A szeszec méreg gyászos hatását sínlő szá-nalmas áldozat (Toldy G. Varázsrontó 225, lánczolatot jelzők). — Szokatlan már ma az ilyen túltömött mondat: «Hetek óta tartó lázas munka eredményét, az Iparcsarnokban és a környékén állított épületekben izléssel és szakértelemmel csoportosított és hatásosan összeállított vas- és gépipari kiállítást ma d. e. adták át ünnepiesen rendeltetésének» (Bp. Hirlap 1911. máj. Hasonló példák Nyr. 26: 108).

Az értelmező jelző.¹

Az értelmező abban különbözik a közönséges jelzőtől, hogy a jelzett szóval nem egyesül olyan szorosán, hanem mint utólagos kiegészítés, értelmezés, részletezés járul hozzá, külön szólamban, külön hangsúlyllyal, s az írásban rendszeren vessző választja el tőle.²) Ennek az az oka, hogy rendszerint valami mellékesebb körülményt fejez ki, vagy legalább olyant, a mely utólag jut az embernek eszébe vagy pedig szándékosan hagyja utoljára, hogy külön rá irányozza a hallgató vagy olvasó figyelmét. A mi nyelvünkben a közönséges jelzőtől az is föltűnően megkülönbözteti az értelmezőt, hogy nyelvtani alakjára nézve, ragra s rendszeren számra nézve is, megegyezik (kongruál) a jelzett szóval. Értelmezői viszonyban szerepelhetnek mindazok a beszédrészek, a melyeket az eddig tárgyalt jelzői szerkezetekben láttunk, leggyakrabban a főnév (köznév vagy tulajdonnév, gyakran pedig jelzős főnév³), továbbá a melléknév s a melléknévi igenév. Ez utóbbiak mai irodalmi nyelvünkben ritkák (miért? mert a németben is ritkébbak), csak költőinknél fordulnak elő gyakrabban, továbbá a népnyelvben és régiebb íróinknál. A költőknél azért, mert a vers, mint Arany János mondja, «a gondolatokat nem,

¹) Az értelmezőről általában l. Wegener: Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens 32. Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte, 4. kiad. 155 és 288. Brassai: M. Mondat 3:200—201, jegyz. Kalmár Elek, NyK. 34:93. — Némelyek csak a főnévi értelmezőt nevezték értelmezőnek v. értelmezvénynek, s megkülönböztették tőle az utójelzőt v. «utól álló melléknévi jelzőt.»

²) De nem szükségképen; Arany János is akárhányszor vessző nélkül alkalmazza az értelmezőt. Sokszor nem is lehet, mint látni fogjuk a 3. pontban.

³) A birtokos is lehet értelmező, -é képzővel: A jó hír, a becsületes emberé, többet ér a czímnél, rangnál.

mint a folyóbeszéd, egymásba fúzi, de egymás után sorozza» (Prózai dolg. 7). A régiségben pedig és a naiv népnyelvben azért, mert «ezeknek a kifejezéseknek a tartalmát a lélek még nem appercipálja egyszerre, hanem csak asszociatív fúzi egymáshoz» (Nyr. 39 : 399, Kertész M.). Ez a szerkezet nyilván ősbibb az elülálló jelzőnél. — A rokon finnugor nyelvekben úgy látszik szintén nagyon gyakori a melléknévi és számnévi értelmező.¹⁾

Az értelmező az illető mondatrészt, a jelzettet, megismétli, a már megnevezett személyt vagy dolgot új néven vagy valamely jellemző sajátosságánál fogva újra megnevezi. «Ott vala... Szömöre a kádár» (Arany: BH. 1 : 8): itt a *kádár* = *Szömöre*. Ha melléknév az értelmező, a jelzett szót természetesen hozzáértjük: «A nap... Toldit az öreg nézte» (Arany: Toldi est. 1 : 4) = Toldit, az *öreg Toldit* nézte. Néha csakugyan ismétljük, s ezt teszi igen hatásosan a költői nyelv s a széppróza: «hajnal, szép piros hajnal», «halott, szép fehér halott» (Jókai). — Vö. a birtokviszonyban is a jelzett ismétlését: Isten veled, hazám, bátrak hazája (Eötvös). Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja (Arany).

A nyelvészek sokszor — és joggal — rövidített vagy pregnáns mondatot látnak az értelmezőben.²⁾ Néha az értelmezőnek mondat-értéke egészen világos, élénken érezzük, annyira, hogy kötőszóval is kifejezhetjük a viszonyt.³⁾ Pl. helyett: «hozzá

¹⁾ Beke Ö. szíves közléséből idézek egy-két példát: cseremiszi *tsəβə m̄n̄n̄m p̄d̄ram m̄n̄d̄z̄a-γ̄ən*, szó sz. tyúk tojást nagyot ha tojik (NyK. 38 : 207); *βətk̄βa βəδəom̄ izažom̄ pua*, a vízanya vizet jót ad (l. még Beke, Cser. Nyelvt. 229); votják: *m̄nam n̄ljosi uan̄ kn̄in̄, jun t̄seberes̄*, nekem lányom van három, nagyon szép; *mon t̄n̄d̄ sin̄ pono k̄ik̄*, én neked szemet csinállok kettőt (Wichmann, SUS. Aik. 2 : 122, 132).

²⁾ Verseghy azt mondja, ha nyomaték kedvéért hátravetjük a jelzöt, pl. «bosszút állott rajta, hallatlant», ez helyett van mondva: mely hallatlan volt (Anal. 2 : 125). Lehr Toldi 205 azt írja: «Disznót ölték, nagyot kettőt = még pedig nagyot. Az ilyen jelző sokszor relativ mondat értékével bír.»

³⁾ S néha kötőszó nélkül is nagyon közel áll az értelmező a mondat-értékhez, vö. Öt fiatal hadi mént, mind gyorsat, erőset... (Vör. Cserh.) ~ mind az öt gyors volt és erős. Csak két lovat láttam a vásárban, azt is gebét ~ az is gebe volt. — Vö. még az *is, és* kötőszóval: Oktalanság *nagy is* a kétségbeesés (Fal. 54). Vétek ellenben, s *nagy is*... engedni (uo. 75). Lárma leve s nagy (Kaz. Pály. 181).

almát, szépet», azt is mondjuk: hozzál almát, *de* szépet ám!
 «Gazdaságom van, *de* nem sok, s van adósságom, *de* sok» (Pet.).
 A magyarázó és fokozó értelmezőt akárhányszor *tudniillik* vagy
még pedig kötőszóval fűzzük a jelzett főnévhez. Pl. ehelyett:
 «nyujtotta kezét, a jobbot», azt írja Arany J.: Nyujtotta kezét,
 a jobbot tudniillik. Ehelyett: «de van náluk egy bűn, halálos»:
 «De van náluk egy bűn, még pedig halálos» (NCz.). Fogok neki
 ujsággal kedveskedni, *és pedig* olyannal, a melyet még nem is
 hallott (Csokonai).

Az értelmezők használatának főbb esetei a következők
 (vö. A magyar szórend 85, Lehr: Toldi 205; a fölsorolt esetek
 néha nem válnak el pontosan egymástól):

1. A jelzett szóhoz bővebb magyarázatul hozzáadjuk
 a személynek vagy dolognak valamely más, pontosabb nevét
 (főnevet) vagy egy-egy jellemző sajátosságát (melléknevet), — még
 pedig néha pongyolaságból olyan jegyet, a melylyel tulajdonkép
 kezdeni kellett volna a kifejezést,¹⁾ de legtöbbször megfontoltan,
 oly czélből, hogy a személyt vagy dolgot jobban megismertes-
 sük. — Példák:

a) Főnevek: Az ő királyi székiből, a jászolkából (Pázm. Pr.). Van
 a léleknek egy erős szava, a nagyravágy (Madách). Egy mosdó korsót
 medenczéjével ezüstet (Radv. Családelet 1:3). Egy kis collatióra, egy darab
 peccenyére, borra egy kancsóra, tánczra kuferczesre kelmedet is invitálván
 (Csok. «Ván, vén», Toldy 1. kiad. 735).

Gyakran szerepelnek értelmező jelzőül tulajdonnevek (különösen
 a régibb nyelvben s a szónokias stílusban): Ezt tanította a pogány bölc
 Plátó is (Pázm. Pr. 101). Jól mondotta egy tudós ember Adrianus (Káldi
 Pr. 226). Kire nézve mond egyik közzülök, Ardonius *nevű* (Hall. HHist.).
 Gabnatenyésztő fejedelmi anyánkat, Déméert (Arany: Arist. Béke 370—
 375). — Fiával egyetemben Teleky Jánossal (1588. Nyr. 39:398; uo. sok
 más példát idéz s a használatot magyarázza és értékeli Kertész M.). —
 Földrajzi nevek is: Ez levél adatott az kegyelmes uraságod háza alatt,
 Kanizsa vára alatt (1551. LevT. 1:81). Ez elmúlt cseterteken a vizen a
 Dráván átal mentek volt (TörtT. 1908. 434). Hazánk gyöngye, a Balaton...

Jelzős főnevek: Kik kezett vivék el Lotot es minden jószágival [,]
 Ábrahámnak atyjafiát (JordK.). Ott vergőde Lajos, rettentő sorsu királyunk
 (KisK. Mohács). Hajna, a szép deli ifju leányzó. Megtért szép Ete, a had-
 zavaró hős. Kél Huba, a napkelet ifju sugára (mindezek Vör. Zal. 1. én.).

¹⁾ Nincs igaza Brassainak, ha az értelmező használatát a legtöbb
 esetben pongyolaságnak tartja (M. Mondat 3:200, Böv. Mondat 24).

Kél a hold, az éj lovagja (Pet.). Toldi György talán, a rókaalkü bátya? (Arany: T. 1:9). Egy fehér zászló van kezemben: szeplőtelen becületem (Komjáthy Jenő). — Terjedelmes értelmező példája: «Szuhay Mátyásról, II. Rákóczi György kállai kapitányáról, majd Thököly furfangos hadnagyáról sok monda élhetett a sajóvidéki nép ajkán» (BSzemle 138:71).

Melléknevek és melléknévi igenevek (a régieknél sokkal gyakrabban, mint ma, l. Nyr. 39:409): Annak az végiben volt egy setét bolt, egyet más tartó (Apor: Met. 431). Nines fa oly magas, mely egykor mag ne lett volna (Eötvös). Egy tűz van csak erős (Vör. Tűz és víz). Nem vagy mai gyermek, se leányzó gyenge (Arany: BH.). Zendül rege és dal, édesdeden ömlő (Arany: BH. 5:53). Veszi hegyes törét, az aranyos metszöt (uo. 3:2). — A nép a melléknévi értelmezőt többnyire az *az* mutató névmással kapcsolja: Aide [add ide] a kendőt, aszt a pirossat! (Vác, NyF. 10:44). Hajtsd ki a malacgot, azt a vadast! Add ide a köcsögöket, azt a tarkákat! (Kisújszállás, Gajda Béla értesítése).

A következő példákban az ige választja el az értelmezőt a jelzettől: Tahát Béla király az ő szűz leányához mene, szent Margit asszonyhoz (MargL. 29). Uram, azt is látod, az pogány töröknek miként vásik foga, az hitetlen ebnek (Zrinyi: 2:72). A nép igen szerette mind keresztény, mind török (Mikes: TörLev.). Más faj állott a kihunyt helyére gyöngö fővel, romlott, szívtelen! (Kölcsey: Zr. dala). Azonban hamar egyéb tárgyat vett megbámulni valót (Vas G. Nagy Idők). Roff is oda szállott, jó Buda testvére (Ar. BH.).¹⁾

2. A melléknév igen sokszor valami fokozást, nagyítást, valami meglepőt fejez ki:

Isten adjon tanácsadót, jobbat, mint én voltam (Ar. T. E. 1:29). Még ajakán a csók, a bűnös, a bűvös (Ar. TSz. 6:8). E szó, ez utóbbi, a kimondhatatlan (uo. 6:13). Oh a közönség, az ezerszemű, olyan könnyen rá nem szedhető (Tóth K.). Az arczán tűzrózsák égtek, perzselők, észveszejtők (Móricz Zs. Hét kr. 71). Csinyos leány volt valaha ez is, pirosarczú, gömbölyű, jókedvű (ua. Trag. 23). «Túrós csusza következett. Izez, tejfölös, töpörtös, kövér» (Móricz Zs.-nál így gyakran, l. Dénes Szilárd Nyr. 41:374). Teremj rózsát, szépeket! (Erd. Népd. 1:438). A népnyelvben igen gyakori eset, «hogy ha a jelzón különös hangsúly áll, a mondat végére kerül. Pl. Van ott nyomor, jó!» (NyF. 16:38, Heves m.).

¹⁾ Az utolsó példában az *is* kötőszó is közbül van, a jelzett szó mellett. Erre legtöbb példát a régieknél s a népnyelvben találunk: Dávid ellene támadott gonosz fiát is, Absolont, tehetsége szerint ótalmazta (Pázm. Préd.). Ott be nem bocsátának még Évát is, a mi nagyanyánkat (Mikes). Sőt a Csáki István szép jószágát is Gernyeszeget magáénak tevő (Cserei: Erd. hist. 168). — A népnyelvben néhol most is így: Ott vót Pálfy is, a főbíró (NyF. 48:40). S néha mind a két tagnál kiteszik a kötőszót: Az ángyi is, a Vargáné is ott vót (uo.).

Értelmezőül ilyenkor leginkább mennyiséget jelentő szók szolgálnak: *sok, nagy, elég, semmi, akárhány* stb. (A régiiek sokkal gyakrabban éltek e szerkezettel, mint a mai nyelv.)

Erről írást tudom sokat hallhattok (Tinódi). Kevés jószágomat úgy óltalmazom az elidegenítéstől. Gonddal, nagygyal tartom (LevT. 2:345). Mostan semmi hírt nem tudok írnom... Félelemben elégben vagyonk mind a pártosoktól s mind törököktől (1558. TörtT 1908. 457). Kiáltás, futkozás táborban nagy esék (Zr. SzigVeszed. 6:64). Fenyegetőzéssel is sokkal volt (ErdOrszgy. XVI. 352). Reménségem nagy vagyon, hogy veszed kell az én fegyverem miatt (Hall.: HHist. 3:157). Kinban vagyon nagyban miatta a monsieur (Fal. 107). Okot adnak nagyot haragosinknak, hogy... (uo. 376).

Ma a fokozó értelmező a mondatnak nyomatékos befejezéséül szolgál:

Van a nagy alföldön csárda sok (Pet.). Másutt is kapott az oly ütést eleget (Arany: Toldi est.). Nincs panaszom semmi (Ar. TSz. 2:56). Volt még azután is viadai akárhány (uo. 2:48). «Was wollen Sie mehr?... Mi kell több?» (Brass. MAKÉrt. 1860. 1:280). «A kiemelt mondatrész, különösen a jelző hátravetése nagyon gyakori: Van ebbe tők, annyi! Búsék ajtójokba nem látok legyet egyet se» (Radványi K. Ipolyszalkai nyj. 44).

Itt is elválaszthatja az ige a jelzettet az értelmezőtől: Sérelem lött mértékletlen (Szabács viad. 26). Perlekedés, zenebona támada nagy köztök (Fal. 122). Időd is több vagyon írni, mint nekem, alkalmad is inkább útnak eresztetni (Kaz. Cic. 132).

Érdekes az az eset, mikor a mennyiséget jelentő melléknevet teszszük előre (ragozva is) s a főnevet teszszük értelmezővé, pl. Szegény hazám te, neked *kevés* van ilyen *csillagod* (Pet.). Ez a szórend nyilván a rendes jelzői szórend analógiájára alakult: neked kevés ilyen csillagod van.

Más példák: Én előttem még egy sem kompareált kárvallott ember (BSzemle 141:63). Így más számnevekkel is: Küldött már hatszázat törököt pökolban (Zrinyi SzigVeszed. 5:50). Tízezeret kioszta tüzes gránátot (uo. 13:100). 200,000 tallért adjon a lengyel király a tatár khánnak ködmön árát (MonH. Írók 8:208). — Vö. még: Legkevesebbet 30 pengőforintot elköltenél (Ar.-Pet. lev. 66).

3. Legfontosabb az az eset, mikor mind a kettőt külön-külön kiemeljük: a jelzettet külön előkészítő mondatrészül alkalmazzuk, az értelmezőn pedig a mondatnak főnyomatéka van.

(szükséges értelmező¹⁾). A jelzett ilyenkor rendszeren ellentétben van valami más jelzettel, pl. *Búza* kevés termett, de *kukoricza* annál több. *Időm* sok van, de *pénzem* kevés. (Ilyenkor az értelmezőt nem tehetjük vesszők közé!)

Hirt semmit nem mondhatta (LevT. 1:67). Az rabokat es mind megszabadította, barmot sokat (uo. 1:85). Bort kevesesekét mindenkor, sert eleget ittunk (Bethlen M. Önéletr. 284). Látom, hogy el-keseredtél, könyvet is sokat ejtettél itt az virágszedésben (Gyöngy. Rózsakoszorú 211). Sipos Dávid, ez jó asztalos, jobb kőműves, kőfaragó pedig speciális (Rettegi György, Hazánk 2:236). Utam az Erdélyieknek minden hospitalások mellett pénzbe is igen sokba került (Kaz. Lev.). Mind papiroost, mind betűt tisztát fordítok rá (Kaz. Lev. 1:302; Kazinczy még gyakran használ melléknévi értelmezőt). Férjjel igen jóval áldott meg az ég (Kovács P. Fars. Kal.). Beszélő sokkal jobb vagyok, mint hallgatója más beszédinek (Vör. A fátyol titkai). Olyat csinál, min üdvösség zamatja semmi nincs (Arany: Hamlet). A zendülést elnyomta csak félelem által; vért keveset ontta (Ar. BH. 12. é.). Ilyen ismétlés csak a következő tűnt föl nekem (Prohászka: Pet. ny. fősajáts. NyF. 58:17, jegyz.).

Az értelmező az ige mögé is kerül, de szintén erős nyomatékkal:

Gombok voltak akkorák rajt, mint egy-egy pogány fej (Pet. A jótanító; = gombok akkorák voltak rajt). Pedig erő benne volna módnélküli (Arany: Toldi 2. é. = pedig erő módnélküli volna benne). Csak lé volt hétféle (Népmese).

4. Sokkal ritkább eset az, melyben a jelzett szón van a főnyomaték, az értelmező pedig gyöngye hangsúlylyal a főszólam után következik, pl. *Nem tudom, szerencse-e nagyobb*, vagy költői érdem, ha sikerül a képzelet világából oly alakot idézni elő... (Arany: Próz. 296). *Több szegényt látni jót*, mint gazdagot (Dug. Péld. 1:156). *Kukoricza se termett elég, nem-hogy búza*.

Még néhány szót egyes idegenszerű értelmezői használatok-

¹⁾ «Apposition mit prädikativem Nachdruck», mondja Delbrück Vergl. Synt. 3:197 (Brassai szerint az ilyen értelmező nem is jelző, hanem «tulajdonítvány» vagyis névszói állítmány, Mmondatt 3:241). — Úgy látszik a latinban s a görögben is leginkább ilyen esetekben kerül hátra a jelző (nem mint Delbrück véli 3:95), pl. In quo admiratio magna vulgi atque turbæ, delectatio nulla extitit (Cic. Epist. 7, 1, 3).

ról. Németes a jelzőnek értelmezőül való hátratétele, ha csak a jelzõt kell hangsúlyozni, illetõleg, ha az egész jelzõs kifejezést egységesnek kell vennünk (s ide tartoznak tulajdonkép az olyan állandó értelmezõk is, minõ pl. Zrinyi *a költõ*, ha egy névül vesszük, l. Greguss Á. Nyr. 1 : 261 és Arany J. uo. 25 : 358).

Idegszerûek tehát: Timotheus, a ki *Sándoron a Nagyon* megmutatá: mire mehessen erejével a muzsikaszér (Fal. 231). Hol *Mátyás, az igazságos?* (Kisf. K. Rákosi szántó dala). József a romboló után megismer-teti Leopoldot, a helyreállítót (BSzemle 142 : 312). Nietzsche, a mûvészt, s Nietzsche, a filozófust levezettük a filológusból (Babits M. Nyugat 4. évf. 2 : 62). Még Brassai is németesen írja: Zichy, *a képíró*, lakott Peter-burgban (Szórend és accentus 30, e h. a képíró Zichy). Én *Kazinczyt, a szabadkõmûvest* akarom elétek állítani... S *Kazinczyt az író*t nem választ-hatjuk el *Kazinczytól, a szabadkõmûvestõl* (egy emlékezésébõl). Itt *nem Teleki, a nyelvész* beszél, hanem Teleki a patrióta (egy nyelvészeti érteke-zésbõl). Továbbá: *Lázár a pásztor, Paul Jones a kalóz* stb.

Ellenben magyaros jelzõs példák ezek: Ó, a ki *a pásztor Dávid* ke-zével sujtotta le *az óriás Góliádot*, kegyelmesen reám tekintett... (Kossuth L. lev. 1889. VII. 5). *A költõ Zrinyi* nem tartá elegendõnek, hogy nagy õsében lelkes hazafit tüntessen föl (Salamon F.) *Az apa Dumas* (Greguss: Shak. 363, *Dumas père*). *Madarász Henrik, Ördög Róbert* stb.

Régebben gyakran utánozták a latin s német «attributum prædicativum» szerkezetét. «A latin különösen a hely, idõ, kor s kedélyállapotnak jelölésére többszörte prædicativ kifejezést használ, midõn mi adverbialissal élünk» (Szarvas G. NyK. 10 : 150). Latinos példák a következõk:

Én az maradok, *a mi* születtem (Kaz. L. 2 : 141, e h. a minek szü-lettem). Most elõttem a gabona, fürend és vad esik csak, a mint látám, *még katona*, hogy emberek hullottak (Kisf. S. Boldog szer. 1. ének, e h. mikor még katona voltam, katona koromban). «S borostyánnal koszoruzva viszlek haza *hölgyemet*. Szigligetben fogunk élni, szerelmünkben *boldogok*» (Kisf. S. Szigl.). «Vilma volt első, ki Kétesy ömlengéseit elérte. Maga bol-dog [lévén] a szerelem által, idegen szerencsét sem gátla» (Kisf. S. Vig besz. 21, Olesó ktár). Szenvedjek öröklétü kint, *ha egyszer özvegy*, nõ leszek megint (Arany: Hamlet 3 : 2). — Hasonlónak látszik Arany Koldus-éneké-ben: *Szegény harczi* jövök. De ez a mondat a *szegény* értelmezõi haszná-latának analógiáját követi (mit csináljon szegény? sajnálom szegényt stb.).

«E latin sajáttság némely kifejezésekben már egészen meghonosult; ilyenek különösen: Elemér, a ki *első* érkezett meg a kítüzött helyre. Bem, ki *utolsó* hagyá el a csatatért — a magyaros '*elsőnek* érkezék meg', '*utolsó-nak* hagyá el' helyett, vagy pedig: első vala Elemér, utolsó vala Bem, a

ki...» (Szarvas G. id. h.) Más példák: Kik legelsőök laktak abban a klastromban (17. száz. NySz.). A ki legelső jön (Vör. Eger 2:62). A hol valami kapni való van, ott az, a ki első jön, jól jár (Thewrewk E. Nyr. 26:10). Ellenben: Új műformákra, új hangra *elsőnek* mutatott utat és adott példát Beöthy: Széppróz. 2:349). — Azonban a régi *elsőben* helyett (NySz.) a nép mondja: *elsőbb* (MTsz. és MHat.), mint *később* h. mondjuk: *később*, *hamarabb* h. *hamarabb*.

Egy másik latinosság annyira el volt terjedve a 19. században, hogy még magyar nyelvtanba is bejutott. Imre S. azt mondja Mondattanában (1862. 71): «Különösen a czéljelentményű részesülő mint jelző (áll a név után), pl. Zrinyi a hazát megszabadítandó, önkényt áldozta fel életét. Előálltam okaimat elmondandó». Erre már Brassai azt mondta: «Apage!» (MMondat 3:189.) Vö. Huszonheten a népvezérek közül hivattak meg vele együtt a tanácskozmányokban részt veendő (Jók. Fehér rózsza). Még furcsább volt, mikor egyzetetés nélkül használták, pl. «E kérdést eldöntendő, keressük föl MA. magyar-l. részében a czécz szót» (Szily K. Nyr. 18:98). Erre a szerkezetre mondta Arany J. (Próz. 375, j.): «Nemsokára oda-jutunk, hogy jó lesz magyarul: ezek a könyvek drága».

A névmások szerepe az értelmezős szerkezetekben.

Igen érdekesek azok a különféle esetek, a melyekben mutató névmásnak van értelmezője, főnév, melléknév vagy számnév. Ha Zrinyi Miklós azt írja az Áfiomban: «*Annyit* kellene *pénzt is* rendelni, hogy megérnék vele», ezt lehetett volna úgyszólván minden értelemváltozás nélkül így is kifejezni: *pénzt is annyit* kellene rendelni, s így is: *pénzt is* kellene rendelni *annyit*, vagy pedig: *annyit* kellene rendelni *pénzt is*... De nem írhatta volna az értelmezői szerkezet elkerülésével: *annyi pénzt is kellene rendelni*, mert az adott helyzetben okvetetlen mind a két fogalmat külön-külön ki kellett emelni, ezt pedig nem lehet a rendes jelzői szerkezetben. — Másféle példák különféle névmásokkal s különféle helyzetekben:

Olyat rikoltottam volna *egyet* (Nyr. 5:221, a névmáson van a főhangsúly; vö. egy *olyat* rikoltottam).

Ezek mindenik a Mahomed vallását követték (Mikes TLv. 204). *Ezek akármelyik* béfér (Nyr. 2:39). Sőt az ki atyafi sém volt, mégis *azokat* atyafinak hívtak *sokat* (Apor: Met. 357). — Mind a három partitív értelmű a. m. ezek közül mindenik ill. akármelyik.¹⁾ (Érdekes a két első példának

¹⁾ *Ezek akármelyik* eredetileg a. m. ezeknek akármelyik, az *-ik*-nek eredeti személyrag értékével. — Vö. az ilyen latin partitív értelmezőket: *Volsi maxima pars caesi* e h. *Volscornu m. p. L.* erről Paul: Prinzipien⁴ 155.

szöveggyezetésbeli eltérése.) — A következőkben is partitiv viszony lappang: «Az urunknak igen jóakarója. Ez is javallotta *egyik* a császárnak, hogy utána küldjön Franciaországban» (Mikes 3. lev., = ez is egyik volt azok közül). A nép és a régiak nyelvét *ez teszi egyik* kedvessé, gyermekdeddé (Imre S. Középk. stíl. V. szakasz). *Ezek egy se* adja tele az üveget (Csoma K. Jászberény nyelve 56). — Továbbá az ilyenekben: Csak kenyeret adott, *azt is keveset* v. *azt se eleget* (= abból is keveset, abból se eleget). A volt a fehérszörű ló, *az is a legkövőbbik* (Dug. Péld. 2: 25). Egye meg a pondró, *az is a nagyobbik* (uo. 34). Gyermek volt Cyrus, *az is* csak *gyáva juhász gyermek* (Ungv. Tóth L. Versei 112). Görögnek való a kereskedés! *Annak is csak a czinczdrnak!* A magyar nemes kardjából nem lesz soha rőf! (Jókai: Rab Ráby¹ 2: 13). — De mit annunk [= mit adunk] mast *arra, a nemességre?* (Felsőőr, NyF. 9: 10.) Mer[t] *az* 78 éves, az öreg Unger (uo.).

Külön kell tárgyalnunk az ilyen szerkezeteket: *az az ember, ez az ember, azt az embert, ezt az embert*. Ez a szerkezet úgy látszik csak a 16. század második felében keletkezett, a kódexek korában még csak így mondták: *az ember, ez ember* (hangsúlyos névmási jelzővel, innen maradt fönn máig: *az nap* = azon a napon), későbbi irodalmunkban is inkább így találjuk: *azon ember, ezen ember*, néha *amaz ember, emez ember*. De a 16. század végétől kezdve *az az ember, ez az ember* (s *ez ez ember*) is, s itt *az ember* már értelmezője az első *az*-nak:

Nem most kezdetett *ez e* veszekedés (Mon. Kép. 15). Errül e sz. János alázatosságáról emlékezvén (Pázm. Préd.),¹⁾ Ebből az Istennek reánk

¹⁾ Itt a névmásnak értelmezője egész birtokos szerkezet (birtokos a birtokkal), erre régi íróinknál sok példát találunk: Oh Istenem, adj énékem állhatatos szívet, hogy ezzel a Sirena éneklésével semmit ne gondoljak (Tolnai: Vig. 83). Visszajövő útjokban Budára bemegeyen a fejedelem annak a régi híres dicsőséges magyar királyok residentiájának meg-látására (Cserei: Hist. 11). Azok az Angliának nemesei (Fal. 63). Amabba a kínok völgyébe (uo. 37). Örömet engedném neked azt a szép lelkek gyönyörűségét (Kaz. Munk. 1: 37). Poharazást, kártyát és kávéházakat, ezeket az úri rend csapszékeit (Vitk. Munk. 2: 160). — Névmás-birtokossal: De szépen szól *ez az én madaram* (Arany: A fülemile). Érdekes ez a mi közigazgatásunk stb. — Ha főnév a birtokos, mai irodalmunkban rendszeren e közé és a birtok közé helyezzük a névmást: a Szirénának ezzel az éneklésével stb. — Itt említjük meg, hogy ha a névmás magára a birtokosra mutat, ezt ma sohase használjuk *-nek rag* nélkül, pl. csak *ennek a vidéknek a szépsége*, nem pedig *ez a vidék szépsége* (itt a mutató névmást a szépségre, illetőleg az egész birtokos szerkezetre lehetne érteni). Eltérő példa: Ezek a 12 esztendőök forgásában sz. Péter mind Jeruzsálem-ben lakott (Pázm. LuthV. 9).

való gondviseléséből... (Káldy Préd.). A te tanításod, uram, szinte ebből a forrásból buggyant (Fal. 96). Mi ehhez a törvényhez sem akarunk hallgatni (uo. 556). Én alig hallám végig, a hadnagy már az ajtónál volt vízárt; pedig az a nagy szelesség sem jó (Kovács P. Fars. kaland 19, Olesó Ktár). E mihán e kölok mihán kerütem én ebbe e bajba (Göcsej, MNyelvészet 2:414).

Abban a korban, melyben általánossá lett a határozott névelő használata, az analógia érzeke lassanként mindinkább megkövetelte, hogy minden határozott személy vagy dolog előtt ott legyen a névelő, tehát *az nap* helyett azt kezdték mondani *az a nap*, *ez ember* helyett *ez az ember*, s nemcsak a mi nyelvünkben látjuk ezt a fejlődést, hanem más nyelvekben is, pl. a sémi nyelvekben, a görögben, a mordvinban.¹⁾

De az *ez ember*-féle jelzős szerkezet, mikor fölvetta a névelőt, különben se maradt változatlan, hanem meglazult, úgyhogy azóta a névmás és a főnév külön-külön ragozódik, éppen mint a görögben. Eleinte annyira laza volt ez a szerkezet, hogy alkotórészeit a 16. s 17. században szétválaszthatták egymástól a legkülönfélébb mondatrészek, kötőszók, igekötők, sőt maga az ige is, pl. «*azok is az esküvések*» (Pázm. Öt levél 131), holott ma s már a 18. század eleje óta csak így mondhatni: azok az esküvések *is*, mert a névmás s a főnév egymástól elválaszthatatlanná vált.²⁾ — Régi példák:

Választ teszen erre *is* a káromlásra (Tel. Evang. 1:433). Ezek is az nyomtatások erősen hazudtatják egymást (Pázm. Öt lev. 243). Azokat is az két dolgokat... nem az ó testamentomnak könyveiből, hanem csak tradíciókból tudták a zsidók (Pázm. Kal. 473). Mert arrul is az bibliának részéről... ismét azt mondhatnók (uo. 462).

Azt *penig* a téli üdőt nem nyugodalommal mulatá el (Detsi: Sall.

¹⁾ Pl. a héberben *ze ha-jóm* 'ez a nap' (így az arab és az asszír nyelvben is), a görögben *tuton ton anthrópon* 'ezt az embert' (a göröggel Misteli is egybevetette a mi szerkezetünket Charakt. 366, jegyzet), a mordvinban (erza) *ne čitne-se* (háttuljáró artikulussal, Wiedemann 43). — Ugyanennek az analógiának a folytonos terjeszkedése okozta azt, hogy újabban személyragos főnevek előtt is országszerte kiteszik a névelőt: *a házam, a kertjük*, sőt Dunán túl a tulajdonnevek előtt is: *a János, a Kati*.

²⁾ L. MKötőszók 1:35, MSzórend 87. — Egy nyelvészünk, Vadnay Rudolf (Nyelvünk hangolvadásáról) egybe is írta: *ezta* hangot, *ebbena* nyelvjárásban.

Jug. 52). Ennek peniglen az örömnnek nagy voltát jelenti a próféta (Tel. Evang. 1:74). Ez pedig az határozás nem mindig nyilván kifejezett szókkal léssen (Pázm. Öt levél 132).

Ezt azért az bálványozást [= ezt a bálv. *tehd*] így magyarázza szent Ambrus (Pázm. Fel.). Ezt is azért az Izrael városocskáját Betlehemet azért mondja a szentírás becsületes épületnek (Pázm. Préd. 71).

Mit választasz inkább? ezt-e a pénzt? (Káldi: Préd. 209).

Nemesak győzedelmét vesztötte azzal el a dolgával (Veresm. Megtér. 48). — Embernek sokkal inkább kell abba *maradni* a gyülekezetbe, melybe az evangéliumnak tiszta tudományát látja (uo. 224). A magyaroknak nagy okok volt ezt *megnívelni* az föltámadást (TörtTár. 1878. 1:11).

Azkit az *mondott* az ember (RMNy. 3b:42). Ezt *kell* azért az áloreczát levonni az sátánnak hívségére esküdt Zopyrusokrúl (Pázm. Kal. 450).

Ez a régi szerkezet máig fönnmaradt néhány nyelvjárásban; így a mátyusföldiben: *ezt is a botot* (Nyr. 20:267), és a nagykanizsaiban: *ezek is a szamarak* (NyF. 48:40).

A szóban levő szerkezet, mint tudjuk, nemcsak a ragot ismétli, hanem a névutót is, s ezáltal elég kellemetlen, terjengős kifejezésmód keletkezik: az *alatt* a föltétel *alatt*, ezek *között* a körülmények *között* stb.

Reá vigyázzatok, az ki visszavonást szerez, az kívül az tudomány kívül, melyet ti hallottatok (Pázm. Kal. 114). Némelyek azt tartják e fölöl a tartomány fölöl, hogy a régi Sicilia ez lett volna (Hall. HHist. 3:94). A tolvajok magok megvallották, hogy e nélkül a vitéz ifju nélkül ök győzedelmek lettek volna (Mik. MulN. 373). Ha e mellett az ethika mellett híven megmaradsz (Fal. 218). Kár ennek a jó kis madárnak elveszni a miá a gaz ölv ragadozó miá (Rettegi emlékír. Hazánk 3:286). Midön a fölöl az igazság fölöl általam tökéletesen meggyőztettek (Kaz. L. 1:131). A főcselekvény a körül a harez körül forog, melyet az ő kezéért vív két vetélytárs (Beöthy: Széppr. 2:157). Fogytán van a hold, úgy ballag lefelé a megé a messze kéklő hegy megé (Pet. Világos kék...). Majd oda ülök a mellé az emberséges ember mellé (Bajza: Fekete lovag). Ne rémül meg a miatt az elvitt egy levél miatt (Tompa M., Arany Lev. 1:270). Lehetetlen, hogy a vonatkozásokat a közt a hősi kor közt és a törpe jelen közt ne lássuk (Apponyi).

De érdekes, hogy régibb íróinknál találunk egy rövidebb kifejezésmódot, mely csak a főnévhez ragasztja a névutót, és sajnálhatjuk, hogy ez a szerkezet nem tudta kiszorítani azt a másikat:

Azok a dolgok közül . . . főképpen való haszna vagyon az históriának (Detsi: Sall. 2b). Teljes életében bajt víjt és viaskodott ezek a gonosz

bajnokok-ellen Kristus (Pázm. Pr. 570). Előállat némelyeket azok a bizonyságok között (Pázm. LuthV. 42). Az ecclesia ezek az eszközök által végére mehet az igaz értelemnek (uo. 245). Azok a ravasz emberek előtt csak egy csúf kezd lenni a szent egyigység (Veresm. Megtér. 73). Ezek a szavai után egészen elnehezedvén a királynét megöleté (Mik. MulN. 107). Mind ezek a változások között se kisebbé, se nagyobbá nem lett (Fal. 607). Nem vagyok azok a királyok közül az első, a kik... (605). A bába az az üdö alatt sem becsülte a jányát (Nyr. 12:563).

Ehhez hasonló rövidítés, mely nagyon elterjedt az újabbkori népnyelvben, hogy rendszeren csak egyszer, a főnévnel, teszi ki a többes-képzőt (l. erről Zolnai, NyK. 23:46—7):

Én erre a szavaira megneheztelék (18. száz. Rettegi emlékir. Hazánk 2:228). — Dalold, madár, aztat a bús verseket (NépkGy. 2:180). Áldja meg az Isten azt a házakat, a hol nekem egy óráig helyt adtak (uo. 200). Azt a drága poharakat (Merényi: Ered. népm. 1:157). Erre a magas egekre (Kálmány: Koszorúk 1:141). Itt vannak eze' ládák (Nyr. 12:562). Rakd é azt a cserepeket (Vác, NyF. 10:44). Rám nézett avvá a nagy pislancsaivá (szemeivel, uo.). Van anná a svábokná sok péz (Heves m. NyF. 16:38). Láttam ebbe a házakba annyi egeret, hogy! (uo.) Csak ne vón mán eső, hogy ezt a kis életeket hadd rakhatnánk össze (Mátészalka, Nyr. 56:544). Ezen a csúszós-mászós utakon (Nyr. 6:329; így Jászberényben is, l. Csoma K. Jász. nyelve 56, 57). — [Viszont értelem szerinti szerkesztéssel: *Ezeknek a két szent jámbornak.* Tel. Evang. 1:110.]

Egy nyelvjárás, a domokosi (Szolnok-D. m.) végrehajtotta ezt az egyszerűsítést az egész vonalon s így beszél: *Az a gyermeket láttam mán. Add az a gyermeknek. Az a háztúl semmi se szerencsés. Az az emberé a ház. Ez ez emberek nem jófélik* (Nyr. 42:67).

Az eddigiekben a mutató névmásnak volt értelmezője. Más esetekben viszont a mutató névmás szerepel mint értelmező, s a régi és a népnyelv itt is fölmutat olyan tősgyökeres kifejezéseket, a miket az újabb irodalom elhanyagolt. Ha Arany János azt írja: «Vadat és halat, *azt* látok én» (A walesi bárdok), itt a névmást lehetetlen is volna elül alkalmazni. Ilyen ez is: «Hazudni, *azt* tudnak» (Népszava, ezekben a főhangsúly az igén van). Továbbá ez a régi és népies kifejezés-mód, mely az újabb irodalomban már meglehetősen ritka: «Kettőt szoktam én a magyar nyelv dolgában fejesőválva nézni. *Egyiket azt*, mikor valaki *azt* mondja, hogy ez új szó... (Csok. Minden munk. 326, a főhangsúly a névmáson, vö. MKötőszók 1:16). — Néha azonban könnyen és alig észrevehető értelmi különbséggel

föl lehet cserélni az értelmezőt az elülálló jelzővel. A régiak pl. így szólnak: «Annak . . . okát ezt mondja az evangelista» (Tel. Evang. 1:127). «Okát ennek azt adja» (Veresm. Megtér. 326). Ma így szólnánk: annak ezt az okát v. ilyen okát adja; a régi és az új szerkezet úgy viszonylik egymáshoz, mint 'annak oka ez' és 'annak ez az oka'.

Partitív értelmű a következő régi és népies szerkezet:

A lovat is azt ütik, a ki legjobban húz (Kovács: Közm. 92, vö. a lovak közül is azt ütik; nem is lehetne így: azt a lovat is ütik . . .). Az ökröt is azt tartják legjobban, a kit le akarnak vágni (uo. 93). Még harezmez is *e* volt királyomon, midőn a büszke norvégit legyőzte (Arany: Hamlet 1:1). — A szó valamint a pénz *a'* jó, a mely elkél (Medgyesi, Corp. Gr. 708). Ujságokat ezeket hallottam (Kaz. L. 5:331).

Tulajdonságot és mennyiséget jelentő mutató névmások is elég gyakran szerepelnek értelmezői minőségben s ezek néha főhangsúlyosak, pl. 'bort annyit ittak, hogy egészen eláztak',¹ máskor pedig — sokkal gyakrabban — az ige után következnek gyöngébb hangsúlylyal, pl. a következő idézetekben:

Feleletet reá *ilyet* tén (Veresm. Megtér. 254). Sokakat mondott nékie *afféléket* (Báráczai Munk. 2:129). Hol vegyek többet *ilyet*? (Kaz. L. 10:146.) Tekerő nyilallást érze *olyanformát*, mintha orra alatt reszelnének tormát (Arany: Toldi). Egyik falutól a másikig *vivő* úton bizony nem drótoz, sőt falu is találkozhatik *olyan*, a melyikben egy másik tót eldrótozott az orra elől mindent (Gárdonyi). — Az pisepek jobbágyi felét se míveltek *annyyat*, mint az tebbi uraim jobbágyi (LevT 1:174). [Simonyi,] a ki órát sem fordított a magyar nyelv vizsgálatára *annyyit*, ahány hetet én szenteltem annak . . . (Brassai, PhilKözl. 9:353). A lelki jókat . . ., igazságot, az örök életet és *egyebeket efféléket* illik kérnünk (uo. 179). — *Valamit olyat* stb.

A határozatlan névmások is elég gyakran szerepelnek értelmezői szerkezetekben, kivált a régiségben s a népnél:

A régi nyelv s a nép azt mondja: *valamit olyat, valamit jót, vkit ügyesebbet, valakinek másnak* vagy megfordítva is: *másnak valakinek*, holott a mai irodalmi és művelt köznyelv ezek helyett rendszerint szorosabb egységbe fűzött jelzői szerkezeteket alkalmaz: *valami olyat* v. *olyas vmit, vmi ügyesebb embert* stb. —
Példák:

¹) L. a melléknévi értelmezők 3. pontját.

Mihelyen azt látják, hogy *valakitől miféleképp* iratott, ottan törvényt tesznek rejá (Tel. Fel. 22). Ha valamit olyat találtam (Tel. Evang. előb.). Ha szerenese néki valamit jót adott (Zrinyiász 2:49). Valamit olyast mondott volt cselédemnek (Kaz. L. 2:225). Azt mondták, a házra van valaki evő (Nép, Gödöllő). Ha valakit ügyesebbet nem emlegetsz (Nyr. 5:30). — Valamit olyat írt (Kaz. L. 5:465). — *Némelyeket* olyakat parancsola (Tel. Ev. 2:178). — *Ha ki* találkozott azért udvarában *ilyen zabolátlan nyelvé*: előhivatta (Fal. 298). Tudósítson, *ha mit újabbat* érthetett (Thököly Lev. 11). Tapasztalunk *mit ilyest* (NySz.). — Megfordított rendben, úgyhogy a hat. névmás az értelmező: Midőn Cs. *olyast* mondott *valamit* (Kaz. L. Toldy kiad. 1:136; Kazinczy még igen gyakran él ezekkel az értelmezői szerkezetekkel). — Mikor *ollyast mit* cselekszik (Fal. 135). *Olyast mit* ereget (uo. 623; ma *olyasmit*).¹⁾

Érdekes a *páros* határozatlan névmásnak (*ki—ki*) *partitív* értelmezőül való használata a régiéknél s a népnyelvben (az újabb irodalomban ritkábban):

A kapu előtt megharcoltak, *sokat kit* levágtak s *kit* elfogtak benne (TörtTár. 1908. 471, = sokat közülök részint levágtak, részint elfogtak). Az öregek pedig, *ki ide, ki oda* ült a pagát ultimó mellé (Vas G. Régi jó idők 338).

A határozatlan névmásnak értelmezője legtöbbször (a) *más* vagy *egyéb*, vagy viszont (b) emezeknek az értelmezője a határozatlan névmás. Újabban ezekben a szerkezetekben a ragtalan alakok analógiájára többnyire csak a második tagnál marad meg a rag, úgyhogy szorosabb kapcsolatok keletkeztek, melyekben az első tagot a második tag jelzőjének érezzük (*holmi egyebet* stb., l. e fejlődésről Zolnai Gy. NyK. 23:52—3 és Kertész M. Nyr. 39:400). Értelmezős példák:

a) *Akar kinek egyéb szentnek* (ÉrdyK. 531b; vö. akármely egyéb szentnek). Azt a prédát sokkal nagyobbra becsülé, mint *akármit* nyert volna *mást* (Mik. MulN. 16). Akár aludjam, akár vigyázzak, akár *valamit egyebet* tegyek... (VirgK. 115). Kacagtam rajta, mert *holmit egyebet* juttata eszembe, a mit tőle más esetekben hallottam (Kaz. L. Toldy kiad. 1:363). Az ember sok esetekben hasonlatlanabb magához, mint *akárkihez egyébhez* (Kaz. Roch

¹⁾ Nem értelmező jelző a névmás ebben a kifejezés-módban: Onnan hozott *olajt mit* (RMNy. 3b:64), mert ez a. m. olajt és (vala)mit. Ez két külön tárgy, azért e szerkezetet a halmozott mondatrészek közt kell tárgyalni. L. Nyr. 42:7. Beke uo. 135. KSzemle 14. évf.

51). Ha *valakinek másnak* oly esetben verseit kénytelenítettém olvasni (Arany és Pet. lev. 74).

b) Ábrahám nem *másnak valakinek*, hanem magának hitt az Istennek, mikor megigazúla (Pázm. Kal. 451). Most nincs *másrul miről* írnom (TörtTár. 1908. 480). A biblia könyvek nem említenek *mást valakit*, a ki... (Fal. 53). Vajjon nem találhatjuk-e *másban miben* víg örömünket (Fal. 106). Mely boldogtalan volna, ha ő *másnak* találna *valakinek* szép lenni, nem teneked: ce serait un malheur d'être belle pour un autre que pour toi (Kaz. Munk. 1:105).

Nem tudá *egyebet mit* felelni (ÉrdyK. NySz.). Ha úgy tud jót tenni mesterségesképen *mással kívül*, hogy valóságosképen inkább magával tégyen jót (Fal. 342). Te *másban miben* részesültél, ... a mi élteti tagjaidat (no. 571).

Hasonló szerkezetekben fordul elő a tagadó névmás: *senkit idegent, semmit mást*, vagy megfordítva: *egyebet semmit* stb. Mai irodalmunk ezek helyett is rendszeren ragtalan jelzöt használ: *semmi idegent, semmi mást, egyéb semmit*. — Értelmezős példák:

Semmit effélet nem mondottak (Pázm. Öt lev. 155). Hogy az ember semmit jót nem cselekedhetik, ha... (Pázm. Fel. 176). *Semmi*, kettő, [így, vesszőkkel] nem oly barátságos, és egyes egymás között, mint a jámborság és igazság (Veresm. Tan. lev. 273). *Senkit idegent* véretek elejbe ne ültessetek (Fal. 619). Ennek a népnek nincs senki pártfogója (Hétfalu, Nyr. 4:556). Elmegyek én messze útra innen, a hol senki ismerősöm nincsen (Népk. gy. 3:174).

A két tag között más mondatrész, rendszeren *nincs* v. *sincs*: *Senki* nincs rokona: nullus est propinquus (BécsiK. 8). *Senki* nincs annál boldogtalanb, mint... (Pázm. Pr. 35). *Semmi sincs* oly ártalmas a hadviselésben, mint a harag (Zrinyi: Aphor. 42). Négy szem közt, hol *senki sincs* tanu (Arany: Arist. 3:115). — Embert *senkit* nékem olyant ők nem neveznek, a kinek ítéletin megmaradhassak (Veresm. Megtér. 180).

Semmire egyébre ne ügyekezjék (VitkK. 6). Én semmihez egyébrez nem nyúlok (LevT. 1:152). *Senkit egyebet* nem látának: neminem amplius viderunt (Helt. Ujt. L5). *Senkire másra* nem ragad a gonosz (Fal. 70). — Közbeszúrt más mondatrészekkel: *Semmit* nem mást akart jelenteni, hanem hogy... (Illy. Préd. 2:3). Ha *senkire* vádat másra nem emelhet (Arany: TSz.). — Kinek sem egy segedelme nincs *egyéb* (BécsiK. Eszter 14:3). *Semmit neki* ne szólna *egyebet* (VirgK. 40).

Új hírt semmét [olv. *semmit*] nem írhatok (LevT. 2:24). Bajvívó társára *senkire* nem talál (Zrinyiász 11:97). Köszönöm, köszönöm, nincs panaszom *semmi* (Arany: TSz. 2:56). Ha... olyat csinál, min üdvösség zamatja *semmi sincs* (Arany: Hamlet 3:3).

Egyebet semmit nem mond vala (VirgK. 82). Csak énnálam vagyon nincsen *egyébnél senkinél* (NémGl. 307)

A *semmi*-nek ellentéte, a *minden* is előfordul hasonló módon alkalmazva :

Előbb teljesíti vala meg *mindennél egyébnél* (MargL. 36); *mindenre egyébre* (uo. 165; ma: *minden egyébnél, minden egyébre*).

Azért *hadi népem mind* haza szélessze (Arany: BH.). A pettyek rajta: *mind rubin* (Arany: Szentiv. álom! 155). *A többi mind* . . .

Fegyverrelő nép mindenki felüljön! (Arany: BH.).

Mind a pénz, mind az emberek — elhomályosult értelmezői szerkezetek.

A *más* és *egyéb* természetesen mint főnevek értelmezője is előfordul:

Egy képet irtanak mást (Hall. HHist. 2:46; ma: egy más v. másforma képet festettek). Úgy sincsen ennek haszna már egyéb (Arany: Arist. 1:376).

Az *egyéb*-nek értelmezői használata különösen érdekes az ilyen népies összetett mondatszerkezetekben :

Nincsenek itt gyűlölöm, [nincs] egyéb [azoknál], kiket nevetek; nincsenek itt ismerőim, egyéb, kiket szeretek (Kisf. S. Boldog szer. 1. ének). L. erről a szerkezetről MKötőszók 3:155.

A kérdő névmásoknak is van értelmezőjük egyes igen kedvelt szerkezetekben, de maguk mint értelmezők ritkábban fordulnak elő, csak minőségre és mennyiségre vonatkozó ilyenféle kérdésekben: Hát kalapot *milyent* vettél? Hát készpénzt *mennyit* kaptatok?

A nagyon is általános jelentésű *ki* és *mi* névmás körét szorítja meg az értelmező melléknév vagy főnév az ilyen kérdésekben :

Mit kellessék *legjobbat* török hasznára cselekedni (Zrinyiász 8:25). *Mi* van *bohóság*? (Arany: Szentiv. á.). Azok hirül hozzák, *mi* van odafenn *változás* Németországban (Jókai: Eppur si m. 4:85). *Mi* van azon *sírni való*, hogy a ménes ott delelget? (Szaboleska.) *Mi* van itt *látni való*? *Mi* van *eladó*? stb. (Vö. *mi látni való van itt?* stb.)

Mit akartál volna *egyebet* tenni? (Krizak. 46). *Micsoda* ez *egyéb* megkésagult agyas elmélkedésnél? (Ker. Préd. 908). Hát *ki* volna úr *más* széles e határban? (Arany: Toldi 1:9). *Micsoda* jövendóm van *nekem más*? (Abonyi: A mi nótáink 1:105). — (Vö. *Mi egyebet* akartál volna tenni? stb.)

Ide tartoznak végre az ilyen bosszankodó kérdések néha tréfásak): *mi a fene? mi a manó? ki az ördög?* stb.) Ugyanezeket megtaláljuk több más nyelvben is: a szlovénban *ki vrag?* s a tótban *ki čert?* 'mi (az) ördög?' ném. *wer Teufel?* *was Teufel?* *was der Kuckuck?* fr. *qui diable?*¹⁾

Ki a manó? sógor uram? 'qui? vous?' (Kaz. Kényt. ház. 102.) *Mi a hó?* (Csok. Dorottya 3. k.) *Mi a hé-hó!* (Kemény Zs. Zord idő 1:105, 169). *Mi a tatár?* (Pet. Salgó). *Mi a gonosz lelt engem?* (Arany: Arist. Darázsok 936). *Mi a csapás hoz erre?* (uo. Madarak 847). *Ki a bolond ad értetek pénzt?* (uo. Acharn. 698). Még most nem vesznek össze. *Ki a bolond verekednék ebéd előtt?* (Jókai: Rab Ráby¹ 1:301). *Ki az ördög gondolta volna?* (Gyulai: Vén szín. II.) «*Mi a kutya baja van neki?*» (Nép, Veszprémben hallottam). *Ki a súly?* (MTsz.) *Mi a szösz?* *Mi az istenlora?* stb.) — Más példák Lehr: Toldi 360—1.

Ezek a fölkiáltások ragozva is előfordulnak, még pedig kétféle alakban: a) kettős ragozással: *mit az ördögöt?* s ez szakasztott olyan szerkezet, mint a mutató *ezt az ördögöt*; — és b) csak egyszeri ragozással: *mi az ördögöt? mi a fenének?* Ezt a rövidebb szerkezetet nyilván a sokkal gyakoribb ragtalan kifejezés sugallta, mert ez mintegy állandó, egységes kapcsolattá vált,²⁾ melyben elhomályosult az értelmezői szerkezet. Példák:

a) *Mit a gútot* [gútát] giresávaskodol annyit? (Háromszék, Nyr. 23:99). *Mért az ördögért?* (Kriza: Vadr. 365). — Ide tartoznak az ilyenek is: *Hogy az ördögbe? Hogy a fenébe ne volna? Hogy a lánczos mennykőbe ne higgyem?* (Kaz., id. MHat. 1:71.)

b) *Mi a lánczos gútát kerestek ti itt?* (Vör. A fátyol titkai). Lassan! hó! megálljunk! Nincsen itt ellenség: *Mi a szösz csinálunk?* (Arany: NC. 3:110.) *Mi a fityfenét akar az a gróf?* (Miksz. Különös házasság 1901. 2:153.) *Mi a fenét csináljak én teveled?* (Gárd. A láthatatlan ember 160). «Ma éjjel szükségem lenne egy jól töltött fegyverre. — *Mi a csudának?* kérdezte Claude megdöbbenve (Uj Idők 1908. 2:196). *Mi a manónak tettet azt a tüt ebbe a zsákba?* (Népk. gy. 2:420). *Mi a súlyt?* (MTsz.) *Mi a tüzes gútót?* (Kriza: Vadr. 434.)

¹⁾ A görögben is van hasonló szerkezet: *poion ton mython?* micsoda szót? szó sz. 'milyent a szót?' — Nem kérdő névmással: Szóljon *akárki a tatár* (Csok. Ódák VI. A Dorottya kínjai).

²⁾ L. erről Zolnai Gy. NyK. 23:55. — A *hogy a fenébe* féle kifejezőmódot kihagyással magyarázzák e h. 'hogy? a fenébe juss!' (Kúnos és Munkácsi: A belviszonyragok, akad. értekezés 1884. 68. l.) Vö. «*Hogy lesz már, a kőbe?*» (Arany: Rózsa és Ibolya).

Vége előfordulnak ugyanezek a szólások névelő nélkül is' s akkor a névmás egyszerűen melléknévi jelzője a főnévnek: *mi fene? mi ördögöt? ki patvar?* (l. a névmási jelzők tárgyalását).

A vonatkozó névmásnak is lehet értelmezője, leggyakrabban az *a mi* névmásnak ilyen kapcsolatokban: *a mit szépet látunk, a mit újat hallottam*. De mai köznyelvünk ilyenkor többnyire az egyszerűbb jelzői szerkezetet alkalmazza: *a mi szépet látunk, a mi újat hallottam*. Amolyan példák:

Kévántam... a mit szépet láttam nála (VirgK. 8). Valamit méltót kérend, kétség nélkül megnyeri (CzechK. 104). Valamit jót tézsen... (ÉrdyK. 610). Valamit egyebet mívelünk, csak barmokkal köz számárkodás (Pázm. Pr. 3). Az szentelt edényeket egyes itatra, vagy a mire másra akarjátok, arra deputáljátok (Balásfi: Csepregi isk. 31).

De az *a ki* is előfordul ilyen szerkezetben: *A kit legbolondjabbat találók* (Haller: Gesta Rom., Katona kiad. 249). A kit halhatatlant vettem tollamra, az amúgy is örök életet fog folytatni (Ágai: Por és hamu, előszó).

A vonatkozó névmástól el is választhatja értelmezőjét egyegy más mondatrész (kötőszó), még az ige is:

Köszönjük, *a mire* minket *jóra* int (LevT. 1:12). *A mi* pedig *pérez* készen vagyon, így következik (Apor: Lev. 404). A mit a nemzet lelke értékeset termett (BSzemle 141: 350—1). Gyilkol, a mit áraszt illatot (Arany L. Délibábok h., e h.: gyilkol az illat, a mit áraszt). A mit az emberiség czélszerűt, szépet vagy kényelmeset kigondol, abból belopja magát lassan lassan valamicske mindenüvé (Miksz. Mikor a méceses... 1903. 215).

Sokat írhatnék, *az kiket* így tette nek *katholikus atyják gyermekeit* erővel kálvinistákká (Apor: Met. 439). A ki volt halottunk, kedves életében, csendes sírban fekszik, eltemetve régen (Arany: Toldi est. 1:20). *A kit* e nemben a magyar nemzet jelenleg *legnagyobbat* produkált [t. i. Munkácsyt], azt, mikor nagyot alkot, nem lehet nélkülöznie... A magyar nemzet becsülete megkívánja, hogy *a ki* tegtöbbre vitte művészetében *magyar ember*: annak művei a nemzet birtokában legyenek... A ki magyar azt látni akarja, az ne legyen kénytelen idegen országra menni; a ki idegen látni akarja, kénytelen legyen Budapestre jönni (Rákosi J. BHirl. 1891. X. 18).

A mai népnyelvben ez a szerkezet sokkal gyakrabban előfordul s az értelmező főnév rendszerint a mellékmondatnak végén van (l. Bacsó Gy. NyF. 37:53, Galambos D. uo. 43:6 és Batta B. uo. 51:39).

A ki úgy korán *gyün fog*, nem lesz állandó (Abauj, Nyr. 6:172). *A kit* elloptak *kincseket*, mind helyre igazodik (8:231). És pejig *a kihez* mentek *vala lelkiatyához* gyónni, a *czirkulálá* ökot (8:232).

Még névmás is lehet a vonatkozó névmásnak értelmezője, különösen a *maga* névmás, pl. az öccsétől kért pénzt, a *kinek magának* se volt egy fillérje se.

Ó szerelmességős bölcsesség, *ki csak tennen magad* ismerted szerelmes szí[v]nek természetit (NagyszK. 1). — Költői inverzióval: *Magam* neked *ki* vagyok idegen, ez a csermely az én üdvözetem (Tompá Munk.¹ 1: 139).

Hasonló szerkezet régi íróinknál: *a ki ő is* (a. m. a *ki szintén*), de ez a latin *qui et ipse* utánzása lehet¹):

Az *ki ő is* tanítványa vala: *qui et ipse discipulus erat* (Fél. Bibl. 50; de magyarosan is mondjuk: *a ki maga is* tanítványa volt). Vö. MKötőszók 101. §.

A *maga* névmás igen gyakran szerepel értelmezői szerkezetekben, még pedig kétféle sorrendben: *maga a király* vagy *a király maga*.¹) Mind a két esetben a második tagon van a főhangsúly, az első pedig az előkészítő mondatszakaszban foglal helyet: *maga a király* mondta, — a király *maga* mondta. Példák:

a) Jézust ömagát találák: *inventus est Jesus solus* (Helt. UT. R4).

b) Önenmaga az Isten is azt vallja (Helt. Bibl. 4: 8). Elhagyom a nyilatkozat[nak] indokát, csak a nyilatkozatra magára teszem meg észrevételeimet (Pet. Vegyes műv. 3: 63). Kétségbeejtő már a hely *maga* (Arany: Hamlet 1: 4). Az *n* és *ni* hangok *közt* maguk *közt* is különbséget kell tennünk (PhilKözl. 10: 410). — Vö. még: Csak egy ellensége volt: önmaga (Szemere Gy. Ugor Ágnes II.).

Ez a szerkezet szakasztott mássa az '*ez a király*' féle szerkezetnek, s a kettőnek történeti fejlődése is egészen egy nyomon

¹) Kétségkívül a német *der ich, der du* utánzása Faludinál az ilyen szerkesztés: Hintómból gyalog szállok, és *ki én* sokakat vendéglettem, idegen asztaloknál nyalakodom (Fal. 287, épigy Const. 828). Irgalmas gondviselőm! *ki te* árvaságomban el nem hagytál, *a ki te* érdemetlen voltomat a szent papságra felemelted (742, így 589). Sőt: Összetalálkoztam minapiban egy főasszonynyal, *ki ő* annyi meg annyi jót monda leányáráról (197, így 761). Magyarul az első két esetben: *én a ki, te a ki*, a harmadikban csak *ki* v. *a ki*. — De kivételesen előfordul Aranynál: *Kit* mint gyermekünket úgy szerettünk *téged* (Toldi 4: 18; Lehr összeveti az ilyenekkel: *Te, a kivel veled* született a jószívűség).

²) A németben, francziában a '*maga*' hátul áll: *der König selbst, le roi lui-même* ('*selbst der König*' csak ilyen értelemben: 'sőt a király is'). A finnben elül áll: *itse kuningas*.

jár. Mai nyelvünkben *maga a király* is — legalább rendszeren — szétválaszthatatlan szórendi egység, mint *ez a király*, de a régebbi nyelvben épúgy megtúrt közbeszúrt más kifejezéseket, leginkább kötőszókat, de néha még az igét is. Példák:

Mikor a törökök kezdének közelíteni Konstantinápolyhoz, akkor *maga is* a császár a pápához ment (Mik. T. Lev. 79). Hát még ezután mit fognak irántam mondani, magának is a fejedelemnek (118). Még Kazinczy-nál is: Familiáját, sőt magát is a vajdát Hunyadi Székelynek is hívták (Erd. lev. 223). — Magokon *pedig* a fejedelem szolgáin kíméletlenül esett a tatár korbácsolás (Cserei: Erd. hist. 12). Micsoda szekereken jártak magok *rég* en az erdélyiek (Apor: Met. 363).

Ábrahám nem másnak vkinek, hanem magának *hitt* az Istennek, mikor megigazúla (Pázm. Kal. 451). Azt *maga is tudta jól* Teleki Mihály és a többi társai (Cserei: Erd. hist. 89). — Újkori példák: Fegyvert öltve... *maga állt előttem* a várnak asszonya (Arany: MO.). Magának *kell-e* a nőnek magát eltartania (BHirl. 1908. VIII. 23, 12). — Megfordított sorrendben is: Nagyon kilátta, hogy ma órá *szorult a beszéd* magára (Arany: Toldi est. 1: 22).

Szintén értelmezői szerkezet mai nyelvünkben az *én magam, téged magadat, ő neki magának* stb.

Engemet magamat egy nyáj juh mellett hagyatok (Nyr. 6: 92). Legyen szabad nyiltan s őszintén szólanom hozzád magadhoz (Eötvös J. Összes m. 20: 13). — Az alkotó igaz fényt önte, nem port, s nem ruhámra, hanem *magamba énbélem* (Vitk. Munk. 2: 122).

Ámde a 15., 16. században még nem értelmezős, hanem birtokos szerkezetet alkalmaztak e névmás használatában: nem mondták *ő neki magának, titeket magatokat*, hanem *ő magának, ti magatokat* stb. (Ez összefügg a *magam*-nak eredeti főnévi jelentésével.)¹⁾

Ti magatokat elhímtlek (JordK. 115). Rágalma[z]sz én magamat (Tel. Fel. 3). *Ő magokat is megölé* (Magyari: Orsz. roml.). *Ő magok az császárok* (Pázm. Öt lev. 150).

A személynévmásoknak főnévi és melléknévi értelmezőjük is lehet: *En szerencsétlen, mit cselekedtem! Mit csinálsz te boldond? Mi első Ferdinánd, én alulírott.*

¹⁾ Ugyanúgy viszonylik egymáshoz a német *ich selbst, wir selbst* s az angol *myself, ourselves*.

Hát mi bűnösök hogy ne félnénk? (Mikes.) Ki vagy te, bánat embere? (Vör.) Ihol én, ihol én, pörölye világnak (Arany: BH.). De te, gyermek-özvegy, Szigfrid után sírtál (uo.). Ti urak, ti urak, hitvány ebek (Arany: A walesi bárdok). S ő bujdosik hazátlan, a dalnak férfja (Arany: A lantos). A gyermeket olyan szépen el lehet láb alól tenni, hogy észre se veszi, se ő, a gyerek, se más (Népk. gy. 9:440). — Vallatni engem, halhatatlan istent (Arany: Arist.) — Milyen örömöm nékem, a ti, barátjaim, jelenlététekben boldogságom napját ülni (Vitk. Munk. 2:60; szokatlan e h. barátaim, a ti jelenlététekben). — Soha bizony nekünk katolikuskoknak nem adák (Apor: Met. 429).

Ebben a szerkezetben az értelmezőt a régi nyelvszokás *-ul*, *-ül*-ragos határozóval is helyettesítette (l. erről MHat. 1:327; az újabb irodalmi nyelv ezt a szerkezetet elfelejtette, mint annyi mást).

Látván azért *mi*, *erdélyiekül*, hogy Tökölyi fejedelemsége csak pünkösdi királyság... (Cserei: Erd. hist. 215). *Minket magyarokul* meg is vendégele mindkétszer (uo. 364).

Még meg lehet említeni egyes különösebb eseteket. Így pl. a személynév más mellett ezt az értelmezőt: *egyik*; pl. *O* is ingerlé *egyik* a tatárokat, hogy kijöjenek rablani (Cserei: Erd. hist. 234), vagyis: ő is egyik volt azok közül, a kik ingerelték. Az *egyik*nek ugyanilyen használatát láttuk a mutató névmás mellett. — Érdekes még a *szegény* melléknévnek (a régi és népnyelvben a *nyaralyás*nak is¹⁾ értelmezői használata a személynév más mellett: Bolond ám ő szegény (Decsi: Adag. 161). Szent ember vala Jeremiás próféta, mégis a gonosz Sedechiás király miatt *neki* is *szegénynek* el kelle veszni (Cserei: Erd. hist. 163). Tán magamnak sem fájt úgy e seb, mint *őneki*, *szegénykének* (Pet. Elbesz. 33—34, MKTár). Nem volt akkor *minálunknál szegényeknél* elhagyottabb és boldogtalanabb nép (Bp. Szemle 141:50). Népies felkiáltás: *jaj nekem szegény fejemnek!* — Sokszor a *szegény* előtt nincsen kitéve a személynév más, hanem csak oda van értve:

Nyöszörögve kiment [a medvekölyöknek] szegénynek párája (Vör. Tündérv. 96). Hogy megmosák fejem az imént, szappan nekül, [nekem]

¹⁾ A székely nyjban így is: *búfejem*, *búfeje* (MNyelvészet 6:318). — A személyn. helyett *maga* is állhat: Maga is szegény 38 esztendő korában halt meg (Rettegi Gy., Hazánk 1:134).

szegénynek! (Arany: Arist. 2:348). Jaj, e gyalázat! hogy csúfol [éngem] szegényt! (no. Plutos 1042, az eredetiben: *talain' egō*). Szerelemnek ravasz-ságát sokszor szegény próbáltam, míg hív szívre találtam (Amade: Vers. 51). — Nincs mihez folyamodnunk, *szerencsétlen fejünknek*, egyébhez panaszon és könnyhullatáson kívül (Báróczi, Dusch 1. erkölesi levelében). — Meg nem feledkeztél rólam . . . Eszedbe jutottam *szegény barátod!* (Révai, idézi Bánóczi: Révai M. 378).

Néha másféle értelmezők előtt is csak úgy oda van értve a személynévmás, kivált megszólítások (vokatívusok) előtt¹⁾:

Dalold, *madár*, aztat a bús verseket (Népk. gy. 2:180). Üdvöz légy, jó anyám! (Komjáthy J.). — Gyöngybe foglaltalak, ősz szakállamat (Vör. Az ősz bajnok). Könyörgő szép szavunk minket meg nem tartott, gráciát fejünkre *senkisé*m találunk (Thaly: Adal. 1:276).

Ritka eset az, hogy maga a személynévmás szolgál főnévnek értelmezőül:

Szegény hazám, *szegény hazám te*, neked kevés van ilyen csillagod (Pet.) Most már úgy-e te is érted az egész dolgot? *Férjaid mi is hamar megértők*, de az asszonyféle szeret mindenbe kötelőzködni (Kovács P. Fars. kaland 57, Olesó könyvtár). Áldott vagyok, *méhed gyümölcse, én!* (Komj. J.)

Számnévi értelmező.

Nemcsak a tőszámnevek, hanem a sorszámnevek s egyéb számnévi származékok is szolgálhatnak értelmezőkül.

Pl. A pún háborúban, *a másodikban*, Hannibalé volt a főszerep. — Csak lé volt *hétféle* (Népmese). — Tetteért kemény büntetés sujtotta, *háromszoros*.

De sokkal gyakrabban szerepel a rendes tőszámnév:

Álgyújok öreg nyolcz vagyon (LevT. 1:161). Vagyon 17 párnám, hosszú vánkos kilencz, kisebb 17, dunyha egy (TörtT. 1908. 354). Török három ezer elveszté életét (Zrinyi: SzigVeszed. 4:102). Két asztag volt, kikben volt kalangya búza hatszáz (Gér: KárCs. III. 367). Adok érte jó forintot százat (Arany). Fogait mutatja, mindet a harminczat (Arany).

¹⁾ Alakra hasonló, de értelemre különböző a latinos attributum prædicativum: Fogsz heverni, [mint] megvetett rongy, útfelen (Arany: Érzékeny búcsu). Óriás, bús fejek görgünk tovább, rugdos bennünket egy isteni láb (Oláh G., Nyugat 1908. X. 1:185). Több példát l. fönt.

Csupa vívódásban telt éjjele három (Arany). Akkor kísértet látogat meg három (Pet. Téli éj). Debreczeni kerek erdő, vagyon abban szarvas kettő (Népdal). Minket téptek hollók, varjuk darabra, ezerre (Tolnai L.: Czifra Ferkó). Van váram kettő (Gárd. Egri csill. 36). Ebből nem tanuljuk meg, mi az a nyelvtani érték; hanem tanulunk ám *egyebet kettőt* (Brassai: Szórend és accentus 45).

Sokszor számnévjelzős mérték- és pénznevek szolgálnak értelmezőül: Gabonát tizenkét köblöt adnak (RMK. 6:96). Igen szép uj kapornát is valami 16 okát, uj olaj magot 10 okát (Radv. Csál. 1:68). Pénze volt szegénynek készen vagy háromezer forint (Rettegi: Hazánk 1:143). Hat forintba vélek megalkudtam, Előpénzt nékiek két forintot adtam (Gvad. FNót. 128).

Az *egy* számnévnek sokszor van értelmezője:

Petrus Canisius két katekizmust csenalt: egyet kicsint, az apró gyermekeknek, mást nagyot az öregeknek (Tel. Fel. 140). Szent-Léleken is tegnapelőtt egyet nagyot csattant (Apor P. lev. 142). Válassz egyet jót helyettem (Arany-Gy. Népk. 3:187). Válassz egyet mást magadnak helyettem (uo.). — Néha megfordítva: Ugyan jót vágott egyet a nyakam közé (Kónyi, id. Beöthy Széppr. 2:119). Sikolt nagyot egyet (Arany). Megkoppintám a szegyet, nagyot sikoltott egyet (Népk. 3:227).

Az *egyik* és *másik* alak is gyakran szerepel értelmezői szerkezetben, hol elül, hol pedig hátul:

Sajnálom ily akadályait e kezdett dolognak! sajnálom, *egyikért az úrért, másikért azért*, mivel igaz lesz az a jövendölés... (Kaz. L. 1:262). — Mintegy kopár örömmel, *a szemünk mosolygva egyik*, a másik könyezve (Arany: Hamlet). — Vö. még: *egyiket azt, ő is egyik* stb. fönt a mutató s a személynévmás értelmezői használatánál.

Jegyzet. Tulajdonképp itt volna helye a határozó alakú értelmező tárgyalásának (l. fönt 52. l.). «Őszi idő *a javából*» (Pet.) = javabeli őszi idő, v. a javából való őszi idő. «Egész úton *haza felé* azon gondolkodám» (Pet.) = az egész haza felé vivő (v. való) úton stb. — Értelmező határozót láthatunk a következő kifejezésekben is, melyekben határozó szóhoz járul az értelmező: *benn a házban* (a házban értelmezője a *benn* szónak), *kinn a pusztán, lent a sírban* stb., továbbá: *itt a szobában, itt benn* (benn az *itt* értelmezője), *oda haza, arra hátra* stb. — Sőt az ige határozóját is értelmezőnek mondhatjuk, ha amúgy közbevetőleg egészítjük ki vele az ige fogalmát, pl. De bánja, *nagyon ám*, a lovagi törvény (Arany: TSz.).

A birtokos jelző.

Birtokos szerkezetnek nevezhetjük az olyan kifejezést, a mely birtokviszonyt jelöl vagyis birtokosnak és birtoknak egymáshoz való viszonyát. Ha mind a birtokos, mind a birtok meg van nevezve, amazt birtokos jelzőnek nevezzük s a birtok neve a jelzett szó: *magyarok Istene*. De egy szóval is kifejezhetjük a birtokviszonyt: 1) Van úgy, hogy a birtokost nem fejezzük ki külön szóval, hanem csak a birtok nevéhez függesztett személyraggal: *Istenük, Istenem* (németül, latinul ilyenkor is két szóval mondják, birtokos névmással vagy a mutató névmás birtokos esetével: *ihr Gott, deus suus* v. *deus illorum*, de pl. finnül is csak: *jumalansa*). 2) Máskor meg a birtokot nem kell megnevezni s ilyenkor a mi nyelvünk egy külön képzést alkalmaz: *magyarok-é* (holott más nyelvekben a rendes birtokos eset szerepel: lat. *Hungarorum* stb.).

1. A birtokos szerkezetnek alakja.

Ha csak a legismertebb nyelveket nézzük is, a birtokviszony kifejezése nagyon különböző formákban történhet.

1. Legegyszerűbb alakja az, mikor a birtokoszó s a birtokszót minden rag vagy képző nélkül rakják egymás mellé, mint pl. ma is igen gyakran a vogulban, osztjákban, cseremiszbén, továbbá a héberben¹⁾ stb. és természetesen a kinaiban.²⁾ Pl.

¹⁾ Ott azonban a birtok rendszeren az alanyesettől eltérő tőalakban jelenik meg (*status constructus*), de nem személyraggal, mert ezt csak akkor használja a héber, mikor a birtokos nincs megnevezve, tehát úgy, mint pl. a finn nyelv.

²⁾ Ilyen ragtalan szerkezetre még az indogermánságban is van példa,

vog. *vāta-γum mañ pī* 'a kereskedő fia, szó szerint 'part-ember kis fi.'; cser. *aβam pələš* 'anyám füle' (Beke, CserNyt. 184).

Kétségtelen, hogy valaha megvolt nyelvünkben a ragtalan birtokos szerkezet, mely szerint pl. az anya háza egyszerűen *anya ház*, a halász fia *halász fi* volt. De mikor idővel elterjedt a határozottabb, raggal való kifejezőmód, a régi szerkezet csak egyes állandó kapcsolatokban maradt fenn, ezek összetételekké váltak és mintái lettek a mai birtokos összetételnek: *atya fi* (az atyám fia) > *atyafi*, *lúd láb* (a lúd lába) > *lúdláb* stb. stb.

2. Az indogermán és finnugor nyelveknek nagy részében külön birtokos-eset, genitívus van: *deus Hungarorum*, finnül *unkarilaisten jumala*. A finnugor nyelvekben ennek ősi ragja *-n*, pl. a finnben: *jumala* 'deus': *jumalan* 'dei'.

Kétségtelen, hogy ez az *n*-es birtokos alak megvolt a finnugor alapnyelvben, mert hisz nemcsak a finnben van meg, hanem a hozzá közelebb álló nyelvekben is, a lappban, mordvinban, cseremiszenben is. Blomstedt azt állította, hogy e nyelvek genitívusa csak akkor fejlődött, mikor a többi rokon nyelvtől elváltak,¹⁾ de már Castrén (Sam. Gramm. 110) s később Donner (Gegenseitige Verwandtschaft der fu. Sprachen 68) rámutatott, hogy ugyanez az alak megvan az uráli nyelveknek másik ágában, a szamojéd nyelvekben is²⁾: a déli nyelvjárásokban *-n*, a tavgiban *-ŋ* (a jurák és jeneszeji szamojédban elveszett a rag). Castrén azt is észrevette, hogy a többi urálaltaji nyelvekkel is közös e ragos alak: «a törökségben *-ŋ*, de néhány nyelvjárásban *-n*, a mongolban rendszeren *-n* (nyelvjárásokban *-ŋ* is), a tungúzban *-ŋi*.» (A török genitívusról l. Munkácsi NyK. 17: 151, 155.)

Alig gondolhatunk tehát mást, mint hogy ez az *n*-es birtokos eset az egész nagy urálaltaji nyelvcsaládnak egyik közös nyelvtani alakja volt (s ebből az következik, hogy annak a «glottogónikus» kérdésnek, milyen eredetű ez az *-n*, sokkal nehezebb és bizony-

az ófranciában s az óangolban, ott azonban nem primitív kifejezőmód, hanem nyelvtörténeti fejlemény: *Sarai, femme Abram; la mort li Rei; — in the temple Salamon, in the priest hand* (Mätzner: Engl. Gramm. 2b: 302).

¹⁾ Szinnyei is egyszerűen annyit mond: «gen.: nicht-ugrisch *-n*» (Finnisch-ugr. Sprachw. 69).

²⁾ S ebből Wiklund is az alaknak igen nagy régiségét következteti (Monde Oriental 1: 52, NyK. 36: 455). Vö. Budenz: Sprachstud. 2: 9.

talanabb az eldöntése, mint a hogy sokan gondolnák).¹⁾ De egyes nyelvekben idővel elveszett, mint a hogy a franczia, az olasz, a spanyol elvesztette a latin genitivust, s a finnugor *-n* annyival könnyebben elveszhetett, mert a szóvégi orrhang nagyon ki van téve a mondatfonétika hatásainak.²⁾ S a hogy elveszett e rag egyes szamojéd, sőt finn nyelvjárásokban (az észtkben, livben és vótban), épúgy elveszhetett a magyarban s legközelebbi rokonai-ban. De még ezekben is maradtak, úgy látszik, egyes nyomai.

A magyarban rég így magyarázták ezt a Faludinál előforduló kifejezést *erön erővel* ~ 'erőnek erejével'. Ebben nincsen semmi lehetetlenség; ellenkezőleg: bajos föltenni, hogy itt *erön* rendes *n*-ragos határozó, mert alig van rá példa, hogy ilyen két mérőben különböző ragos határozó ilyen állandó kapcsolatot alkosson (rendesen csak egyenlő vagy ellentétes ragok fordulnak így elő, pl. *nyakra före, házról házra*).

Így magyarázom az *-nként* ragot, illetőleg ennek régi s eredeti *-n-kéd* alakját. *Napon-kéd* = napnak idején, *zur Tageszeit*; finn *päivän aikana*; eredetileg így mondták: *minden naponkéd* vagyis 'minden napnak idején' (l. MHat. és TMNy.). A *házankéd* és *hármankéd*-félék s az *-nként* alak csak utólag keletkeztek, mikor rég elhomályosult a *kéd*-nek időjelentése.³⁾

S végre nagyon alapos Budenznek az a föltevése, hogy a *tennen, ennen*-féle névmási alakok «vége még az eredeti genitivus-

¹⁾ Ahlqvist, Weske, Winkler, Szilasi eredetileg helyhatározónak tartják s hivatkoznak pl. erre a finn szerkezetre: *minun on nélkülä* (de ez a genitivusi értékből is kifejlődhetett), vö. Szilasi: Nyelvészeti Tanulmányok 46. — Budenz, Setälä, Wiklund, Szinnyi «possessiv» melléknévképzést látnak benne (vö. itt alább), l. Budenz: UA.; Setälä: ÄH. 382, Wiklund: Monde Oriental 1: 52, Szinnyi: Fu. Spw. 69. (Szinnyi erre a szerkezetre hivatkozik: *tämä metsä on valtton*, 'dieser Wald ist dem Staate gehörig'; de ez nem bizonyít semmit, mert könnyen megmagyarázódik a gen. értékéből, vö. *dieser Wald ist des Staates*, *haec silva reipublicae est.*) — Mind a két föltevés lehetséges, de mind a kettő nagyon bizonytalan.

²⁾ Ilyen hatások okozták a ragnak mordvin *-n* és *-nün* hangalakját is.

³⁾ Wichmann MNy. 4: 210 a *-kéd*-et **kēj-t*-ből magyarázza, mely azonos volt a **kény-t*-tel, az *n*-et pedig a *hármán-ként*-félék analógiájából származtatja. De nyelvemlékeink bizonyítják, hogy eredetileg csak *-kéd* volt a hangalakja e ragnak, nem pedig *-két* v. **kēj-t* v. **kényt* stb. — Régi gen. lehet még az *éjten-éjjel* stb., TMNy. 651, j. és Nyr. 33: 476.

ragot tünteti föl» (MUGSz. 194). Szinnyei azt írja (NyK. 35 : 434) : «A régi nyelvmelékek nem azt bizonyítják, hogy az *-n* genitivusrag (hiszen akkor az *én* alakot is genitivusnak kellene tartanunk), hanem azt, hogy képző (vö. Budenz : UA. 288)» [ott ugyanis Budenz a f. *minä sinä hän*, mord. *mon ton son*, m. *én* stb. névmásokat elemezve az *n*-t képzőnek mondja]. Ámde szó sincs róla, hogy az *én n*-jét ragnak kellene tartanunk, s azt se bánom, ha az *ön* névmást is eredetileg alanyesetnek tartjuk (= finn *hän* s a fölszólító 3. szem. végén *-on én ön*, finn *-hon hän* stb. NyK. 33 : 252). Azért a fejlődést egészen jól elképzelhetjük a következőképen. Személynévadásaink alanyesete valaha ilyenformán hangzott: *én, tē, ő* és *ön, mi, ti, ő* [vö. az *ő* házok] és *ön*. Ezekből az *n*-es genitivus így volt: *enēn, tēn, önön, min, tin, önön*. Később az egytagú és kéttagú alakok kölcsönös analógiás kiegyenlítődése által egyfelől *tēnēn, minēn, tinēn*, másfelől *en és ön* alakú genitivusok keletkeztek. Tehát :

Eredeti alanyesetek: *én tē ő* és **ön; mi ti ő* és **ön*.

Eredeti birtokos esetek: *enēn tēn *ön* és *önön; min tin *ön* és *önön*.

Analógiás új kéttagúakkal: *enēn tēnēn önön, minēn tinēn önön*.

Analógiás új egytagúakkal: *en tēn ön; min tin ön*.

Végre az *ön* mint alanyeset — ha ugyan volt valaha a magyarban a 19. század előtt ilyen alanyeset¹⁾ — elavult s csak *ő* s utóbb a többesben *ők* maradt meg ilyen értékkel.

3. A birtokviszonynak harmadik formája az, a melyben a birtokszó személyragot vesz föl: ez a rendes szerkezet a magyarban s a török nyelvekben, gyakori a vogulban, osztjákban, cseremiszbén, meg nem nevezett személynévadási birtokos mellett pedig általános minden finnugor nyelvben.²⁾

¹⁾ Én itt csak azért vettem föl, hogy megmutassam, hogy ez se akadályozza a genitivusi magyarázatot. Szinnyei, mikor az *ön*-t régi alanyesetnek tartja, főleg a kódexekben előkerülő *önnönébe, önnei*-féle ragos alakokra támaszkodik. De ezek is egészen jól fejlődhetnek az eredeti genitivusi értékből. Nekem se kerülték el figyelmemet s régen megmagyaráztam és analógiákkal is megvilágítottam őket a Budenz Albumban (60—61).

²⁾ Előfordul a birt. személyrag más nyelvekben is, pl. a sémi nyelvcsaládban, a kopt nyelvben, a maláj nyelvekben: héb. *abhi* atyám, kopt

4. A birtokos olyan határozó alakját veszi föl, mely valami tekintetben közel áll a birtokviszony jelentéséhez: pl. valami ablativusi határozót, a mely a birtokviszonyt mint a származás vagy függés viszonyát fejezi ki, mint sok román és germán nyelvben, gyakran a votjában és zürjénben is.¹⁾ Vagy pedig dativusi határozóét, a mely a birtokot mint a birtokosnak juttatott vagy tulajdonított részt, osztályrészt fejez ki, így a német és francia népnyelvben,²⁾ s leggyakrabban a szláv nyelvekben s a magyarban. Végre néha nyugvást jelentő (lokativus, adesszivus-féle) határozó is szerepel s ilyenkor a birtok mint a birtokosnál, a birtokos keze ügyében levő van fölfogva, így néhány finnugor nyelvben.³⁾

5. Sokszor a birtokos nevéből képezett melléknév fejezi ki a birtokviszonyt és szolgál genitivus gyanánt, pl. a *királyi korona*, *corona regia* ~ a király koronája, *corona regis*; *erilis filius* mintegy 'úri fiú' ~ *eri filius*, az úr fia.⁴⁾ Kikapá levelét az *anyai* kézből (Arany: Mátyás anyja).

Vannak egyes más esetek, melyekben a birtokviszonnyal váltakozik a melléknévi jelző, de úgy, hogy a birtokos válik főszóvá s a birtok helyett alkalmazzák a melléknevet, pl. *farsang utója* h. *utolsó farsang*, *május elseje* h. *első május*, *Európa többi része* v. *országa* h. *a többi Európa*, *a gimnázium*

t-a-sbō anok szó sz. 'tanításom [az] én', maláj *ruma-hnja rādža* szó szerint ház-a király, király háza (l. Misteli: Char. 128).

¹⁾ Fr. *le fils de dieu*, ang. *the son of God*, ném. népny. *der Sohn vom Müller*; votj. *anailis kadirzā* 'anya tisztelete', szó sz. anyától.

²⁾ Ném. népny. *dem Müller sein Sohn* (birtokos névmással! = a molnárnak a fia).

³⁾ Zürj.-votj. *-len -lön*, pl. votj. *nillen motorez* 'a lány szépsége', szó sz. a lánynál.

⁴⁾ Az indogermán nyelvekben nagyon el van terjedve ez a birtokos melléknév, legközönségesebb a szlávtságban, de gyakori a görögben s a szanszkritban is. Pl. a mennyeknek országa az óbolgárban *cēsaristvoje nebesiškoje* 'mennyei ország' (vö. *munhi uruzag* HB.), a bivaly bőre szerbül *bivolska koža* 'bivalyi bőr', a szoba ajtaja *sobna vrata* 'szobai ajtó'; görögül Odysseus háza *Odyssēios domos* 'odysseusi ház', Nestor hajója *naus Nestoreē* 'nestori hajó' stb. — Itt említhetjük az indogermán melléknévi birtokos névmást: *mein Vater*, *pater meus*, szemben az urálatjai főnévvel: *az én atyám*, *minun isäni* (de az angolban is van: *the life of me* stb. Mätzner: 2b: 220, s a franciaiban nyomatékosan kétféle birtokos együtt: *c'est mon opinion à moi*).

első osztálya h. az *első gimnáziumba* jár a gyerek stb. Ezek nagyon elterjedt kifejezések, de egytől egyik idegen eredetűek (vö. *der letzte Fasching, der erste Mai* s az ilyen latin szerkezeteket: *in mediis res, in mediis castris*). — «*Első márczius*» (KisfK. A kérők 1. fv.) «*Tizenötödik márczius*» (Petőfi egyik költeményének a címe).

6. Végre magyar sajtáság a birtok nevének elhallgatásával a birtokos nevéből alkotott *é*-képzős birtokszó: *a magyaroké, az emberé, az emberét, az emberétől* stb. Más nyelvek ilyenkor is a genitívust használják, pl. (az egyik hegynek a csúcsát látni innen), *a másikat* nem látni: *der des andern* ist nicht zu sehen, *alterius* non videtur stb. — Ugyanez az *é* elem van meg a mi birtokos névmásainkban, de ezekben még személyrag járul hozzá: *enyé-m, tié-d, (tè-éd), övé(je), mié-nk, tié-ték, övé-(jök)* (= *der meinige*) stb.).

Evvél az *-é* képzővel eredetileg azonos az előbbi pontban említett melléknévi *-i*: *a királyé* = *a királyi* (pl. korona). A melléknévekben *i*-vé rövidült, mert rendszeren egy-egy szócsoporthoz leggyöngébben hangsúlyozott szótagában volt, ellenben az önálló főnévi használatban megőrizte hosszú időmértékét. Persze azért lehetséges, hogy eredetileg mind a kettő helyi jelentésű volt s hogy a *házi, erdei*-féle melléknévek őrizték meg e képzésnek legeredetibb jelentését (vö. TMNy.).

2. A birtokos szerkezetnek értéke.

Ez a szerkezet számos esetben nem igazi birtokviszonyt fejez ki, de az eltérő esetek is közelebbi vagy távolabbi rokonai a birtokviszonynak. Semmi esetre se láthatunk a birtokviszonyban valami általános, határozatlan «adnominális» jelzői viszonyt, ettől rég elkülönült a birtokos szerkezet, mióta — akármiféle eredetű — genitívusi ragot vagy személyragot vett föl.¹⁾

Tulajdonképi birtokviszonyt is kétfélet szoktak megkülönböztetni: «aktiv és passzív», cselekvő és szenvedő v. egyenes és

¹⁾ A birtokos szerkezeteknek osztályozásáról érdekesen szól Delbrück *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen* 1: 333–335. A magyarra azonban alig alkalmazhatjuk az ő osztályozásának sorrendjét. Vö. még Balog P. Nyr. 20: 399. Kalmár E. NyK. 34: 75, 82, és különösen Misteli: Char. 385.

fordított birtokviszonyt. Cselekvő vagy egyenes birtokviszony: *a gazda földje, az atyának gyermeke, az embernek felesége, cselédem; szenvedő vagy megfordított viszonyt fejez ki: a föld gazdája, a fiúnak atyja, az asszonynak ura, uram, asszonyom.* (Persze nem lehet minden birtokviszonyt megfordítani, nem lehet pl. *a kovács földje* mellett *a föld kovácsáról* vagy *a tanító könyve* mellett *a könyv tanítójáról* beszélni. A megfordítás leginkább személynevek közt lehetséges.) — A kettő mellett harmadikul meg lehetne különböztetni a kölcsönös birtokviszonyt, az egyenrangúság viszonyát: *Károly Anna testvére* és *Anna Károly testvére*; a ki *nekem társam*, annak én is *társa* vagyok; *barátai, ellenségei egymásnak* stb. *Latiatuc, feleim, mic vogmuc* (HB.). Azt mondjuk: *egymásnak játszótársai, tanulótársai, dolgozótársai* vagyunk, tehát a *társ* összetételeiben az előtag is cselekvő személyt jelent. De néha ezt a viszonyt átviszik a megfelelő elvont fogalomra, pl. «Ezeket *az országlásnak társa* Vénus... megenyhíti» (1613-i nagyszombati kalend. D5). Így beszélünk újabban *munkánk társáról* (vö. *életem párja, sorsom részese*), sőt *munkatársunkról, bajtársunkról, iskolatársunkról* stb. *Pályatársa életemnek* (Arany: Oh ne nézz rám). Régibb nyelvünk ez utóbbi használatot nem ismerte (vö. NySz. és Helyes Magyarság 3. kiad. 78).²⁾

Azok az esetek, melyekben nem valóságos birtokviszonyról van szó, a következők:

Birtokviszony alakjában fogjuk föl és fejezzük ki azt is, ha valami az embernek rendelkezése alatt áll, tőle, akaratától függ: *valakinek joga, hivatala, kötelessége, tartozása, munkája, levele*, továbbá *mulatsága, öröme, bánata, sikere* stb. *Az író munkája* (és fordított viszonyban: *a munka írója*). És az írónak nemcsak *munkájáról, művéről, könyvéről, költeményéről, verseiről* beszélünk, hanem *tárgyáról, személyeiről, alakjairól* is, *Shakespeare nőalakjairól, Caesarjáról, Arany Toldijáról* stb. «Míg Vas Gereben *művének minden hőst* népiesen, olykor parasztosan beszélteti, addig *Eötvös[nek] földművelői* is nemesebb szavakkal

²⁾ Más érdekes különbségek is lehetnek a birtokviszonyban. Pl. *levelem* lehet nemcsak az, a melyet én írok, hanem az is, a melyet mástól kapok. «Alig méne el tegnapi levelem, midőn egy barátom által egy esomó levelem érkezék» (Kaz. Bácsm., febr. 19).

fejezik ki magukat.» (Bodnár Zs.) Továbbá az ilyenek: *a mi özvegyünk, a te koldusod* stb. *A mi emberünk* se rest, haza nyargal egyenest (Pet. Arany Laczihoz). (Ezek a nyugati nyelvekben gyakoribbak; joggal vetette össze Barbarics a dativus ethicussal PhilKözl. 14: 393). — Ide számíthatjuk az ilyeneket, a mikben a genitivus mintegy meg van személyesítve: «Tartja őket: a puha élet, a testi kívánság, egy szóval: *a fajtalanság nyomoréki*» (Fal. 354). «*Sors bitangja*» (Vör. Csongor és T. 1. fv. «kit a sors hazátlanná tett», magyarázza Torkos; a kit a sors hányt-vetett).

Birtoknak tekintjük azt is, a mi valakihez vagy valamihez hozzátartozik, körébe esik stb., es lehetséges, hogy épen a hozzátartozás volt a birtokviszonynak eredeti értéke. Ilyenek pl. valaminek *párja*, vkinek v. vminek *árnyéka, képe, rajza*, vkinek *esze, lelke, állapotja, szerencséje* stb., dolgoknak *rendje, sora, dísz*e stb. Így különösen a személynek vagy dolognak tulajdonsága, a cselekvésnek helye és ideje.

Nem hagyja nyugodni véres multak képe (Arany). Melyen drága kövek ezer színe játszott (Arany). Terhes kalászos habzó aranya (Arany). Miért reszket koronádnak gyémántja? (Arany.) A bánat fellege (Kaz. Marm. 137). Az eljárás módja, a vegyítés aránya, nem pedig: az eljárási mód, a vegyítési arány, l. Nyr. 13: 9.

Fráter Bernáld csudál vala ő nagy szépségéről (EhrK. 18). Tudod, mi a virág? a földnek jósága. Tudod, mi a jóság? a lélek virága (Petőfi). Hová levél te, lelkem ifjúsága? (Arany.)

Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács! (KisfK.) *Fejének párnája* a szín ágasa volt (Arany: Toldi). Az fő-gazda az asztalnak az *közepin* ült (Apor: Met. 383). Hol jársz *közelében* ily veszedelemnek? (Arany.) *Megpihen legszélein* az égi határnak (Arany). — Herodesnek *születése napján* (Pesti G. Máté 14: 6). Karácson, *bódogasszony, pinkest estin* . . . , egyéb szenteknek *estin* (MargL. 15). *Szent István napja* stb. *Adáz tusa napja* (Arany: Szondi két apródja). *A nyugalom enyhületes percze* (Arany). *A halál napja, órája; télvíz idején; az ifjúság tavasza* (Kaz. Marm. 170) stb. stb. — Továbbá: *a fejem alja, a ház eleje, külseje, belseje* stb.

Viszont mint a hely vagy idő birtokát, vagyis mint szorosán valamely helyhez, időhöz tartozó szót fejezzük ki, ha állandó vagy szoros kapcsolatban van valami az illető helylyel vagy idővel. A mezőkön termő lilium helyett mondhatjuk: *a mezők liliuma* (bibliai kifejezés), a tavasszal nyíló virágok helyett: *a tavasz virágai* stb., az égen levő csillagok helyett: *az*

ég csillagai. (Itt ismét találkozunk a birtokviszony az *-i* képző jelentésével, vö. *a mezei liliom, a tavaszi virágok, az égi csillagok.*)

Mezőnek vadai (Károlyi 50. zsolt. 11; vö. *a mezei vadak* uo. 8:8 és 17:44). *A mezőnek vadja* (Arany: Toldi 5:13). Vélné, hogy a *menny csillagi* (Arany: Keveháza). *A puszták szellője* (Arany). De *a hintó népe* nem hallotta a szót (Arany). Mit tőlem irigyel *fél ország asszonya* (Arany: Murány o. 4:21). — *Gyermekkorának játszótársai* (Arany). *Az éj csendjében. A napnak fáradaimai.*

Az összetartozás viszonyában a birtokszó számos esetben cselekvést fejez ki, s ilyenkor a birtokos ennek a cselekvésnek vagy alanya, vagy tárgya. Amaz a szubjektív vagy alanyi, emez az objektív vagy tárgyi birtokviszony.

A szubjektív vagy alanyi birtokost azért nevezzük így, mert a cselekvő-alanyát nevezi meg annak a cselekvésnek, a melyet a birtokszó fejez ki: *a gyermek sírása, a föld forgása, a tenger zúgása, a lomb hullása, a madár éneke* stb. stb. *Dalukat az égnek morgása* kíséri. Hallom *indulóját* költöző *madárnak*. Midőn szórja méltó *dühének villámit*. A hír *szózatának* egy *múló visszhangja*. (Mindezek Aranytól.)

A jelzett szó, mint az iménti példákban, többnyire elvont, cselekvést jelentő főnév, más esetekben azonban a cselekvésnek tárgyát kifejező konkrét szó, még pedig vagy eredményt jelentő: *a jegyzőnek, az írónak munkája, a szép asszony főzte*, vagy pedig személyt nevez meg, a ki tárgya az illető cselekvésnek: *a fejedelem kegyeltje, az anya kedveltje, (az én) szerettem, az én szeretőm* (régiszenvedő értelmű használat, vö. *szerető fiaim*: filii mei dilecti EhrK. stb.), *a mester tanítványa*. Ez utóbbi fajtához tartozik az az ősi finnugor és török igenévi szerkezet, a melynek legismertebb példái: *isten-adta* (azaz *isten adottja*), *eb-szülötte, eb-adta, szü-ette*. (Tüzetesen tárgyaltam ezt a szerkezetet a NyF. 47. számában: Igenévi szerkezetek.)

Az objektív vagy tárgyi birtokos maga a tárgy, elszenvetője annak a cselekvésnek, a melyet a jelzett szó fejez ki: *a levél írása, az alkotmány elkobzása, a hazafiak üldözése, az Isten félelme* v. *tisztelete, a jobb jövő hite* stb.

Jár *Úrnak félelmében* (JordK. 739). Akadékoz minket *Istennek szolgálójától* (Illyés Préd. 2. tartalomj. 3). «Tanét bizonyos rendeket az ő alattvalóknak gondjok viselésére» (Zvon. Post. 2:181) ~ *alattvalóik gondozására*.

Az idézett példákban tárgyas igékből képezett elvont főnevek szerepelnek, de használunk másféle elvont jelentésű főneveket is, és néha — nagyobb szabadsággal — kiterjesztik e használatot tárgyatlan igék származékaira is (de ez utóbbiféle példák nem nagyon mintaszerűek).

A szabadság *vágya*. «Az emberi szabadságot biztosító intézmények szenvedélyes *vágya*» (Beöthy: Széppr. 2: 262). Megecsküté *a maga hűségére* (= a maga iránti hűségre, Mikes: MulN. 198). Elsírtuk *a mult panasztát* (Arany). Férfié *az élet gondja* (Arany: Oh ne nézz rám). — Semmit hasznosnak nem ismerek, mint az Istennek jótéteményeinek *megemlékeztetit* (TihK. 15; de közönséges kifejezések: Kazinczy *emlékezete*, a szabadságharez *emlékei*). Mintegy mély álomból, az isteni dolgok *csudálkozásából* felocsúdván előtte látá szülöttét (Pázm. Préd. 103, e h. *csudálásából*). Tihanyi prókátor, kire ideig-óráig volt egy pernek *felvigyázása* bízva (Vitk. Munkái 3: 73).¹⁾

Itt is megesik, hogy a jelzett szó személyt fejez ki, illetőleg annak a cselekvésnek végrehajtóját, a melynek tárgya a jelző, pl. *vkinek segítője, pártfogója, üldözője, gyilkosa, irígye, a földrajz tanára* stb.

Bencez, *fegyveremnek régi hordozója* (Arany: Toldi e.). Földi léted boldog hízlalója (Arany). — Menden lelkeseeknek *uralkodója* (EhrK. 147). A szamaritánusok nagy *haragosi* voltak a zsidóknak (Mad. Evang., több példa is a NySz.-ban).

A tárgyi birtokos viszonyt igen gyakran összetétellel fejezzük ki: *levélírás, istenfélelem, birtokvágy, helycsere* stb., *levélíró, kefekötő, apagyilkos* stb. (L. Nyr. 4: 295, 341, 387, TMNy. 367).

Meg kell jegyeznünk, hogy ez a tárgyas birtokviszony néha kétértelmű, pl. *az anya szeretete* nemcsak az anya iránti szeretet lehet, hanem az anyai szeretet is (így az indg. nyelvekben: *amor matris, l'amour des femmes* stb.). A magyar nem is kedveli ezt a szerkezetet annyira, mint pl. a latin: *amor matris* magyarul inkább *az anya iránti szeretet, timor hostium: az ellenségtől való rettegés*.

Érdekes sajátága és előnye a mi nyelvünknek, hogy az alanyi és a tárgyi birtokviszonyt gyakran sokkal pontosabban megkülönböztethetjük egymástól, mint más nyelvek, mert a cselekvést jelentő névszavainkban

¹⁾ Nyilván a latin *usus* példájára írják régibb íróink: Az embert az Isten az okosságának élésével megajándékozta (Illyés: Préd. 1: 239). Az okosságának élésétől megfosztatnak (Madarász: Evang. 453). — A tárgyatlan igék mellett használt gen. obj.-ról általában l. Delbrück: Vergl. Synt. 1: 350.

különbséget teszünk a visszaható, a műveltető és az egyszerű cselekvő alak között. Így a németben *die Zerstreuung der Gäste*, az angolban *the transformation of men* stb. kétértelmű, magyarul vagy a *vendégeknek szórakozása*, vagy *szórakoztatása*, az *embereknek átalakulása*, *megváltozása* vagy pedig *átalakítása*, *megváltoztatása*. — Nyelvünknek ezzel a jelességgel visszaéltek azok, a kik a szenvedő főneveket is megkülönböztették a cselekvőtől: *a világ teremtése*, *az ember rendeltetése*, *hivatása* stb. Néhány ilyen kifejezés (mint pl. az imént idézettek közül a két utolsó) meg is maradt irodalmi nyelvünkben, a *születést* pedig a népnyelv is megkülönbözteti a *szülestől* (l. Helyes Magyarság 3. kiad. 70).

* * *

A testet s a testrészeket az embernek birtokául fogjuk föl s fejezzük ki s ezekhez hasonlóan aztán a résznek az egészhez való viszonyát általában birtokviszonynak tekinti a nyelv:

Kincc ez nopen *testet* tumentinc (HB.). *Ő nyelvekkel* családrdságot szólnak: *lingua sua dolose blandiuntur* (KulesárK. 7). *Vad lovatok lába* (Arany). *Szép barna szemének felvirrada héja* (Arany). *Udvaron fehérlik szőre egy tehónek* (Arany: Családi kör).

A fa ága, *a ház teteje*, *fala* stb. *Az kamorának teteje* . . . , *az kamora padlására* (Ponciánus 16). Kifelé az évnek *a szekere rúdja* (Arany).¹⁾

Tél eleje, *ősz vége*, *ünnep délutánján*, *husvét szombatján*.

Vminek fele, *negyedrésze* stb. Ennek a sok bornak *harmada* sem kél el (Gyarm. Nym. 1 : 89).

A résznek az egészhez való viszonyát láthatjuk az úgynevezett részelő birtokviszonyban (genitivus partitivus), mert hiszen *a húsnak kilója* = a húsnak egy kilónyi része, *a tejnek java* = a jó része, *a testvéreknek egyike* = egy része stb. Mégsem bizonyos, hogy ez a használat az előbbiből fejlődött, mert a milyen közönséges *az ember lába*, *a ház teteje* a finnugor nyelvekben, époly ritka a részelő genitivus,²⁾ és pl. a finn nyelv ezt a viszonyt a külön partitivus esettel fejezi ki, mely eredetileg ablativus (vö. a mi *-ből* és *közül*-féle partitivusainkat, l. MHat.). Könnyen lehet, hogy a mi nyelvünk ezt a szerkezetet a szlávtság-

¹⁾ Érdekes: *a torony órája*, birtokviszonyban, mert a toronynak kiegészítő része, birtokos összetétellel is: *toronyóra*, ellenben nem *fal órája*, se *falóra* (*Wanduhr*), hanem *fali óra*, mert itt a kapcsolat nem olyan szoros.

²⁾ Még leginkább névmásoknál fordul elő, pl. zürj. *hodnim og sotče*, *sinimlen i šandžik vera*, szó sz. a melyikünk meg nem ég, azunknak is különb a hite (NyK. 15 : 412).

ból vette, ott ugyanis sokkal kiterjedtebb használata van; pl. óbolg. és szlov. *krinica medu* 'amphora mellis', szerb-horvát *komad hljeba* szó sz. 'a kenyér darabja', *koja vas je ono govorila?* quæ vestrum id locuta est? óbolg. *kotoraago vasü osülü vü studenecü vüpadetü...?* cuius vestrum asinus in puteum cadet...? Lukács ev. 14:5 = ugyanígy a MünchK.-ben: *tü kiteknek* számara a kútba esendik...? (Vö. még: *Tü kitek* toldhat állatjához egy sengnét? *quis vestrum potest...?* MünchK. Máté 6:27. — L. Vondrák: Vergl. Gramm. 2:324).

A részelő birtokviszonyban a birtok lehet:

1) Főnév, még pedig elsősorban mérték neve¹⁾ (vö. a melléknévi jelzők közt az ilyeneket: *egy akó bor, két rőf vászon, három pár czipő*):

[A bornak] másfél forinton adják *csebrit* (LevelesTár 1:24). A bornak *akója, hektoliterje, literje* stb. Feljebb *iczejét* ne kezdhesse négy pénznel (t. i. a bornak, 1503. NySz.). Fekete tafota 380 réf, *réfit* hármával egy forinton (NySz.). A vászonnak *méterje*, a húsnak *fontja, kilója*, az árúnak *darabja, párja, tuczatja*.

De ide számíthatni az ilyen kifejezéseket is: *a húnok hada, vándormadarak csapatai, fák csoportjai* stb. *Halaknak nagy sokaságát* (MünchK., Lukács ev. 5:6). Továbbá: *a pénznek szűkiben* vagyunk, *mindennek bőviben* voltak, *a pénz hja*.

E csoportnál említhetjük az olyan fokozó kettőztetéseket (figura etymologica), minő pl. az *énekek éneke*, mintegy az énekek közül az igazi ének. Ezek részben a bibliából, részint más idegen kifejezések utánzásából kerültek irodalmunkba, leginkább költőink nyelvébe.²⁾ Példák:

Titkok titka (Geleji Katona egy munkájának címe). Fogok érettek a más világon, az Urak Ura előtt esedezni (TörtTár. 1908. 364). Butáknak

¹⁾ Vö. ném. *ein Eimer des besten Weins* 'a legjobb bornak akója' (de *zwei Eimer Wein* két akó bor), ang. *a dozen of cravats* 'a nyakravaló tuczatja' (és 'egy tuczat nyakravaló'), így a szláv nyelvekben, a latinban stb. — A gen. part. Delbrücknél: Genitiv des geteilten Ganzen.

²⁾ Énekek éneke = *Canticus canticorum* (héb. *šir haššürim*); szentek szente: *sancta sanctorum*. Vö. *servus servorum Dei, miserorum miserimus, vanitatum vanitas*, fr. *le brave des braves*, ném. *das Buch der Bücher, der schrecklichste der Schrecken*, óskand. *karl karla* hősök hőse; még a szanszkritban is: *sákhā sákhinām* barátok barátja, a legjobb barát (Delbrück 1:337). — L. még Nyr. 3:387, 8:120.

a butája vagy (Vitk. Munk. 2 : 127). Rettenetes baj, minden kínok kínja (KisfK. Vig besz. 49). Feleségek felesége, lelkemadta kicsikéje (Petőfi). Szentek szente (Pet. Bucusi Kunszentmiklósti). Bosszúért kiált fel az egek egére (Arany: Toldi).

Sokkal ritkább ez esetben az egyesszámú birtokos¹⁾: *Hatalnac halatalaalholz* (HB.; tkp. szintén a. m. haláloknak halálával vagyis a legborzasztóbb halállal). A király *erőnek erejével* rajt volt (Petőfi). *Ő lelkennek lelke*, szememnek világa (Arany: Toldi). *Éjnek éjszakáján*.

2) Lehet a birtokszó melléknév; ez magyaros, népies kifejezésmód, mely a melléknévet külön szólamba téve nyomatékosabban kiemeli. Kár, hogy az alapfokú melléknév e szerkezetének mai irodalmunkban olyan gyenge a keletje, holott a népnyelv kedveli (viszont az irodalmi nyelv gyakran használja így a felső fokot, pedig az élőbeszéd nem él vele; mind a két esetben félreismerhetetlen a német nyelv hatása!).²⁾

a) *Az beszédnek az igyenesse jó s az mankónak az horgassa* (Pázm. Kal. 153). A férfiak azelőtt az *nagyja* az embereknek musztos süveget viselt pompára (Apor: Metam. 346). *Az embereknek az nagyja* (uo. 360). *Az embereknek az igen nagyja* (uo. 371, a. m. az előkelők, legelőkelőbbek). *Az jámbora az asszonyoknak* teljes életében nem ment abban a házban (uo. 400). *Akárminő víznek legjobb a csendesse* (Dug. Péld. 1 : 4). Be gyönyörű karácson ez! *napnak, éjnek a szépe* (KisfS. Tátika 2 : 35). Nógasd czelra *bajtársid tunyáját* (Arany: Tassóból 16). Nagy meredek szótól *az okossa* döbben (Arany: BH. 11 : 91). — *Hadd hulljon a férgesse!* *A java, legjava, rossa, apraja, örege* stb. Vö. még: Mind elvitték a *legények elejét* (Népdal). (Más példák Lehr: Toldi 161—2.)

b) Gyakori a felső fok: Az istenutálóknak az legelmésebbével és legélesebb értelműjével... (MA. Tan. 47). A politikák legmagyarbika: a sültgalamb-várás-politika (Arany L. Délib h. 1 : 67). Elhulltanak legjobbjaink a hosszú harez alatt (Szózat).

3) Számnév a birtok, még pedig vagy határozott tö- vagy sorszámnév, vagy határozatlan számnév és határozatlan névmás, (a mai irodalmi nyelv inkább a közül-féle partitívus határozót

¹⁾ Más nyelvekben is ritka; pl. ang. *the life of life* (Young, a. m. a legboldogabb élet); *my soul's soul* lelkem lelke (Bulwer); *te heart's heart* (a szívnek legmélye, Shelley).

²⁾ Más indg. nyelvekben is inkább csak a felső fokot szerkesztik így, csak a görögben s latinban találunk gyakrabban alsó fokot: *dia theòm, deile xeinòn, in hoc lubrico aetatis*.

használja, csak az 'ezeknek egyike'-féléket használják gyakrabban holott épen ezt nem ismeri mai előbeszédünk, vö. az előbbi pontot!):

Huszonegy fél-imeg . . . *Ezeknek tizenhároma kebeles* (RMNy. 2b : 35). Ketteit az ládáknak arannyal beborítottá (KazK. 100). Gyöngynek a kettei jegyi személyünket (Balassa B.). Vagyon hát flintám, ennek is négye szép és mind jók (TörtT. 1908. 351). Hatunk között igazságosan feloszolván (uo. 348). Gunár a ketteje, szabad a mezeje (Népdal). L. még NySz. *négy, öt*, Lehr: Toldi 366. Így: egyike, másika, harmadika, szenvedőknek ezrei stb.

Ide tartozik a kelet (dátum) kifejezése módja: *január elseje, december 22-én* stb. — és: 1848. *márcziusában* stb.

Határozatlan számnevek vagyis mennyiséget jelentő melléknevek mellett¹⁾: *Éjeknek soka* (MargL. 8). És árada azért könnyednek is soka (Thaly: Adal. 1 : 128). Meggyőz a soka, a sok dolog (Gyarm. Nyelvm. 2 : 199). Szenvár, vér soka fojtogatja gyöngé mellett (Vitk. Munk. 1 : 61). Vétkes vágyaik sokával (Vör. Hedvig). Olesó időnek hasztalan soka (Arany: Széch. eml.). A majorság mutatja barmaid sokát (Arany). Tüszöszerű zöld öv szorult derekára, mit gyöngy soka tarkít (Szász K. Álmos 15). — Kit vádol annyi név és bűn tömérdeke (Sárossy: Arany trombita 2 : 37). — A bornak *kevese* mindenre hasznos, a soka ártalmas (Pázmány). Mert méznek *kevesse*, de nem a *felesse* adhat ízt szájadban (Beniczky: Ritm. 185). — Igért prédájának adja is *elegét* (Gyöngy. Kemény J. 3 : 5 : 2). — *Mindnyájunk mindnyájatok, némelyike, valamelyiktek* stb. *Mindenükünknek* (TörtTár. 1908. 348, 1769-ből). Némán háta mögött a *többije* állnak (Arany: BH. 7. én.; eredetileg maga a *többi* is személyragos alak, a. m. 'többje' v. 'többjei', s a régieknél többesszámú állítmánnyal jár). — Kérdő névmás is: *melyikünk? melyiktek?*

Itt a helye, hogy az iménti 2. s 3. pont kapcsán megemlékezzünk az *egyik, harmadik, szebbik*-féle *ik*-es alakok szerkezetéről. Régente azt mondták: *a testvéreknek egyik, a gyermekeknek harmadik* v. *szebbik*, s ez annyi volt, mint ha ma azt mondjuk, hogy *a testvéreknek egyike, a gyermekeknek harmadika* vagy *szebbike*, vagyis birtokviszony, még pedig részelő birtokviszony volt bennük kifejezve. Az az *-ik* t. i. a mai *-uk, -ük* személyragnak eredetibb alakja, a hogy több nyelvjárásban mai napig fönmaradt: *lovik, kezik* stb. Tehát mintegy *a testvéreknek*

¹⁾ Vö. lat. *plurimum aetatis*, görög *polloí Trōōn*, szerb *naš je malo, a mnogo mađara mi kevesen* vagyunk, de sok magyar, szó sz. a magyar-nak soka.

egyik v. *szebbük*.¹⁾ Később az *ik*-ben elhomályosult a többes 3. személyre vonatkozás, úgyhogy aztán jelzőül is használták az ilyen alakokat: *az egyik testvér, a szebbik gyermek*, de azért a partitív értékük megmaradt: *egyik* a. m. több közül v. öközülök egy, *a szebbik* a. m. kettő közül a szebb. Legrégibb bibliánkban ha jelzőül áll a sorszámnev, még rendszerint iktelen: *másod capitulum, harmad capitulum* stb. S maig is fönnmaradt a *harmad-rész, negyed nap, ötöd ízben* stb.²⁾

Feleségeket vőnek, kiknek egyik hivattatik vala Orphának és másik Rutnak (BécsiK. 1 : 4). Engemet . . . , ki egyenlő te szolgáló lányodnak egyikkel nem vagyok (uo. 2 : 13; Károlynál: Nem vagyok én olyan, mint egyik a te szolgálóleányid között). Úgy lőtt a napok egyikben (MünchK. 156; Kár.: azok a napok között egyen). Leestek ugyan, miként fejedelmeknek egyik (Döbr. 154). Judás, tizenkettőnek egyik, előttök megyen vala (457). Két szép vitéz fia László és az Mátyás Vajdának maradának, kinek az kisebbik nagyokat szolgálja végre Magyarországnak (RMK. 4 : 40). Minden cserépedény, valamelybe ezeknek [az állatoknak] valamelyik esik, tisztátalan lészen (Kár.: Bibl. 1 : 97, Károlynál még rendszeren így). Kettőt állatnak elő, hogy az sors ez kettőnek az egyikre essék (MA. Tan. 1106).

Ennek a szerkezetnek a maradványa lehet ez a még ma is élő népies kifejezésmód: «*Ezek akármelyik befér, e helyett: ezek közül akármelyik befér*», beválik (Szék., Nyr. 2 : 39). Vő. *Ezek mindenik látni kívánják* (LevT. 2 : 44). Bért ti mindig húztok valahol, *ezek meg egy sem* (Arany : Arist. 2 : 41).

Az imént (a 2. s 3. pont alatt) tárgyaltakból egy érdekes keverék szerkezet kerekedett: *java buza, fele úton* < *jó buza* × *buza java* és *fél úton* × *út felén* (a példákat más helyen, a személyragos melléknévi jelző tárgyalásában idézem).

Meghatározó birtokosnak (*genitivus definitivus*)³⁾ nevezik egyes nyelvtanírók az olyant, minő: *Buda vára, Róma városa, a Duna vize*; mert meghatározzák, melyik város, melyik

¹⁾ Vő. Nesze, tedd el, itt van kilenczvenkilencze [az aranyoknak]; de a századikat könnyű helyütt hagyom (Arany : Toldi 10 : 14).

²⁾ Érdekes, hogy már Gyarmathi Nyelvm. 1 : 87 megemlíti a melléknévi (*harmad nap mulva*) iktelen alakot s megjegyzi, hogy ezt magányosan nem lehet használni, mert akkor mindig ott van az *-ik*. (A két első napján inneplek, de az harmadikon dolgozom.) — Vő. most Kertész M. Egyik, másik, többi (Nyr. 42. k.). A cseremiszen is: Beke, CserNyt. 176.

³⁾ «Genitiv der Umschreibung (definitivus)» Delbrück. Másoknál genitivus identitatis, appositivus, explicativus.

víz. Itt a birtokviszony részint abból magyarázódik, hogy a legtöbb helység alapítójától, birtokosától vagy védőszentjétől vette nevét (*Szentmárton városa* = Szent Mártonnak városa, *Zichyfalva* stb.; vö. «*Chakwara generatio[nis] Chak*» Kézai, NySz.; *forcosfolua* 1222. *folutoa* 1231. *Apat toa* 1240. OklSz. stb. stb.), részint pedig a folyó van megszemélyesítve vagy pedig az egész és rész, tartó és tartalom stb. viszonya van birtokos alakban kifejezve (*a Duna vize* = a Dunának a vize, *Erdély országa* eredetileg a m. az erdön túli vidékek országa); a többi ezeknek az analógiája hozza létre. Hasonló szerkezetek sok más nyelvben is közönségesek.¹⁾ L. Schuchardt fejtegetését Nyr. 41 : 7—12. Magyar példák :

Castrum Bersencheuara uocatum (1341. OklSz.). Fél'én tartod az nagy orrod, kevély Pozsony vára (Thaly : Adal. 2 : 243). Niniue varasat az Isten megtarta (Born. Ének. NySz.). Jerusalem várassát siratta (Illyés : Préd. NySz.). Werusalmafolua 1315. Wluesfolua 1353. stb. (OklSz.) Predicalvan Yvdeanak puztayaban (JordK. NySz.). Francia tartománya fele vevn vtat (EhrK. 129). Ilyen olesón adák el szegény Erdély országát (Cserei : Hist. 182). Cadit in meridiem ad Lopuchustauara 1285. Balaton tava stb. Hátszeg völgye. Felméne Mózes a Moáb mezőségéről a Nebó hegyére (Kár. Bibl. Móz. V. 34 : 1). A Bakony erdeje. Érnek vala éjt-zakára Kur vizének a partjára (Arany : Rege).

Az ÉrdyK. azt írja (551) : Pathmos szigetben; sőt Ilosvai (Toldi 5) : Duna szigetbe jutának. Így Székely István krónikájában (16. száz.) szintén személyrag nélkül : az Eufrátes víz mellett 76b, a Renes víz m. 103, a Morva víz m. 183 ; juta Chous szigetbe 90, jövén Lesbon szigetbe (uo.). — Ma is *Pest városa* mellett *Pest város*, a *Balaton tava* mellett a *Duna folyó*. Kur-folyót ők általuszták (Arany : Rege). A Zagyva folyó, a Mátra hegység stb.

* * *

Jellemző uráلتaltaji sajáttság a viszonyszók (névutók s névragok) birtokos szerkesztése : *én-reá-m*, *te-benned*, *ő-rajta*, *mi-mellénk*, *fölétek*, *ő-bennük* (nem *ők bennük*, vö. az *ő házuk*).

¹⁾ Finn *Helsingin kaupunki* Helsinki városa, *Päättilän kylä*, *Köyliön järvi* stb. Lat. *urbs Romae* (és *arbor palmae*) stb., olasz *la città di Venezia*, *l'isola di Veglia*, fr. *la ville de Paris*, ang. *the town of Halifax*, *the Kingdom of Hungary*, *the isle of Wight*, *the month of July* stb. A németben rendszeren csak *die Stadt Wien*, *die Insel Veglia*; néha *die Wiener Stadt*, ered. a. m. a bécsiek városa (*Wiener* többes gen.). A szlávokban is előfordul, vö. Vondrák : Vergl. Gramm. 2 : 327.

A ház fölött-féle személyragnélküli szerkezetet is birtokviszonynak vehetjük, a ház-föl birtokos összetétel ragozásának, vö. *tej-föl*: a *tej fölött*, mintegy 'a tejfölon' (l. bővebben MHatározók, bevez. 1: 11—14). A tanító *elejbe* = eleibe, elejébe; a mester *után* = utján; *cuzikun* HB. = közükön, közöttük stb.

A személyragon kívül a birtokos jelzőnek másik alaki kifejezője is jellemzi a névutók *-nek*-ragos szerkezetét, mely a régi-ségben sokkal gyakoribb, mint mai napság; ma inkább csak a nép használja egyes állandó kapcsolatokban (*ennekelötte*, *minék-utána*) s a költői nyelv mint régiességet.

Krisztusnak fölöle parancsolok: ex parte Christi præcipio (EbrK. 148). A czellának kivüle (VirgK. 40). A nagy desperatióknak miatta (Arany). — NB. A várba mégyen az ifjú király, *kinek hozzája* mégyen a vén atya (Hall. HHist.). «Istennek előtte, ante Deum; *tenéked utánad*, post te» (MA. Corp. Gram. 262). *Nekem jöjjön velem* most mindjárt (Baksay: GyÖ. 2: 132). — Több példa MHat. 1: 12 s a 2. k.-ben sok helyt.

* * *

A birtokos viszonyok közül utolsónak hagytuk a minőségi birtokost (*genitivus qualitatis*), mert ennek magyarváltáshoz kétség fér. A nép alig él vele, sőt a művelt élőbeszéd sem, úgyszólván csak a költői nyelvben találkozunk vele. Egy-két ilyen kifejezés, meglehet, az eddig tárgyaltak észjárásbeli alapján termett: *a szerelem bolondja* («*A szerelem bolondjai*» Jókai regénye), *a ruha bolondja*, *a szerelem betege*. De a legtöbb ilyen kifejezés s ez az egész használat idegen eredetű, részint az egyházi, részint a költői fordítások révén férközött be irodalmunkba (gyakrabban először Kazinczy élt vele Ossziánjában, aztán Vörösmarty és Petőfi). Példák:

Siralom völgye (magyarán *sírabnas völgy* volna). A *tett embere* (*ein Mann der Tat*). Azt fogadá Urunk, hogy igazságnak lelkét ad nekünk (Pázm. Kal. 521). Ki vagy te, *bánat embere*? (Vör. A hontalan; vö. *bánatos ember*). Holdnak éjjelén (Vör.). Csendnek völgye (Vör.). A vérnek mezején büszhözödő testek (Arany: Sz. László füve). Ha életében nem szerettem volna a szőke fürtök kedves gyermekét (Pet. «Ha életében» ...) [Az őszi táj képe] egy más világba vonja a merengés emberét (Pet. Ősz elején). Szerencsétlenségnek embere, ki vagy te? (Pet. János vitéz VI.). Hogy... igyam a keserűség poharát (Pet. Széphalom). A ködök országa im meg-elevenül (Arany: Hátr. ir. 1: 123). Ő bujdosik hazátlan, a dálnak férfja (Arany). Úgy vándorolt... örömtelen szerelmével a fájdalom hölgye az

álmaiban látott sír felé (Jókai, nemz. kiad. 10 : 231). Mivé levél ó hír nagy nemzete? (Szelestei: Széch. eml.) — *A filozófia doktora = doctor philosophiae.*

Mennyiségi birtokos (*genitivus quantitatis*) egyáltalán nincs a magyarban, csak kivételesen utánozza egy-egy régi írónk a latin szerkezetet: Megprófétálá *a hetven esztendőnek fogságát* (Székely Istv. Krón. 42).¹⁾

3. A *-nek* rag használata.

A dativusnak birtokos jelzőül való használata (a «dativus genitivalis», mint Versegly nevezi) a finnugor nyelvek közül úgy látszik csak a magyarban fordul elő,²⁾ itt pedig valószínűleg szláv eredetű, mert viszont a szláv nyelvekben ez a használat egészen általános. Pl. óbolgár *ne by umrŭlŭ mi bratŭ* = nem halt volna meg nekem a bátyám; szerb *onaj mi je brat, koji . . .* = az nekem barátom, a ki . . .; szlovén: *bog je oče vsŕm ljudem* szó szerint = Isten az atyja minden embernek; kisorosz *pes psu brat* = kutya kutyának barátja.³⁾ Az egyezés annyira megy, hogy a magyarban épen úgy mint a szláv nyelvekben inkább csak nyomaték nélkül járatos a dativus a birtokos helyett (l. erről bővebben Nyr. 37 : 300—302). Érdekes, hogy már a HB.-ben előfordul a *-nek*-ragos birtokos, noha ez a rag akkor még félig-meddig névutó volt, mert hiszen nem illeszkedett: *levn halal nec es pucul nec feze* stb. Kétségtelen, hogy ez a használat a honfoglalást követő században keletkezett az akkori erős szláv hatás következtében.⁴⁾

¹⁾ Mink a mértékszót közönséges jelzővé teszszük: *quatuor jugerum ager*: négy hold föld, vagy pedig *-nyi*, *-ú*, és időneveknél *-i*, *-s* képzővel alkotunk belőle melléknévi jelzőt: *négy holdnyi szántóföld*; *corona aurea parvi ponderis*: csekély súlyú aranykorona; ang. *half a mile's riding*: fél mérföldnyi nyargalás; *one day's error*: egy napi csalódság; *ten years' war*: tíz éves háború (a németben is: *ein zehnjähriger Krieg*, továbbá: *ein Ritt von einer Meile, vier Joch Feld*). Vö. még magy. megfordítva: a vajnak fontja!

²⁾ A vogulból Beke (NyFüz. 25 : 33) egy példát idéz, Kara az északi osztjából kettőt (NyK. 41 : 152), de ezek is bizonyára orosz hatás eredményei.

³⁾ Más nyelvekben is, l. Nyr. 41 : 345, j.

⁴⁾ Még a névutók is fölvevették ezt a szerkezetet: *a tengernek közepette, Krisztusnak felőle, ennek utánna* stb. L. MHat. 1 : 11—14, Brassai: Böv. m. 36—38, Gyarm. Nyelvm. 2 : 138.

Ámde az is kétségtelen, hogy a honfoglalás előtti korban mindig *-nek* nélkül mondták a birtokost. Legrégibb nyelvelmünkben, az 1055-i Tihanyi alapító levélben, s a többi régi oklevélben, valamint a helynevekben számtalan birtokos kifejezés fordul elő, de mindig *-nek* nélkül, úgyhogy a viszonyt csakis a birtokszó személyragja jelöli, pl. a Tih. oklevélben: *Keuristue* (-töve), *Putu-ueieze* (-vésze), *Uluues-megaia* (ölyves megyéje), *Fizeg-azaa* (Fizegy aszaja, aszója), *Gnir-uege-holmodia* (Nyír vége halmadija vagyis halmocskája) stb. A HB.-ben sok ragtalan birtokos mellett csak kevés *-nek*-ragos fordul elő.

Mióta meghonosult a *-nek* ragnak genitivusi használata, a két szerkezet között bizonyos jelentésbeli különbségek állapottak meg. A ragtalan és a ragos birtokos nem egyértékű s a *-nek* rag kitétele vagy elhagyása nem önkényes és nem csupa formai különbség. A ragtalan birtokos a birtokszóval szoros egységet alkot, úgyhogy az egész kifejezést majdnem összetételnek tekinthetjük, mindenesetre egységes szólamnak ejtjük, egyhangsúlylyal: *Isten fia, a vár ura* (mint eredetileg az indogermán nyelvekben is: g. *Diós-küroi*, ófn. *gótes boto*, Brugm. Kurze vergl. Gr. 56). «Szóla Eleázár *mind az zsidók képében*» (RMK. 2 : 322): ezt egészen úgy kell hangsúlyozni, mint pl. *mind az zsidókért*. «Ez volt *élete czélja, éjei álma, napjai küzdelme*» (Gyulai Emlb. Aranyról 5): ezek a birtokos kifejezések csak olyan értelmi és hangsúlybeli egységek, mint ha a szónok így fejezte volna ki: Ez volt *élet-czélja, éjjeli álma, napi küzdelme*.

Azért mondjuk elül álló névelővel: *az én fiam, a te házad, a maga háza, a János háza*, noha nem az első szóhoz, hanem az egész kifejezéshez tartozik a névelő, tehát tulajdonképp a birtokot határozza meg, azt teszi határozottá, s mégsem állhat ez esetben a birtokszó előtt (megjegyzem, hogy sok vidéken, pl. a felső Tisza vidékén nem mondják: *a János*, de névelővel mondják a birtokviszonyt: *a János háza* és *a Jánosé*).

Ilyen esetekben nincs helyén a *-nek* rag, noha elvéve itt is kiteszik a gyakori ragos birtokos analógiájára.¹⁾

¹⁾ Pl. Tihó egykor Tuhutum vezérnek birtoka volt (Kaz. Erd. lev. 295; itt a kifejezésnek a hosszúsága is okozhatta a *-nek*-kel s mellékhang-

A névelő még más tekintetben is bizonyosságot tesz föl fogásom helyességéről. Csakis a *-nek*-ragos birtokviszonyt lehet névelővel megszakítani. Országszerte így mondjuk ma: *Jánosnak a háza*, holott sehol se szakítják meg névelővel a szoros kapcsolatú, ragtalan birtokviszonyt: *a János háza*. — Fogjuk látni, hogy más közbeszúrások is rendszeresen csak ragos birtokos után fordulnak elő.

Nem szakítjuk meg *-nek* raggal az olyan birtokviszonyt, mely állandó szólássá változott. Nem mondjuk *Istennek háza*, *Istennek hírével*, *a falunak szája* stb., hanem *Isten háza*, *Isten hírével*, *a falu szája*, *a haza bölcse*, *farsang utója*, *pünkösdi hetiben*, *feje tetején*, *háza népe*, *szemed láttára*, *kezem ügyében*, *eszem ágában*, *énekek éneke* stb., sőt egy szóvá egyesítve: *faluszája*,¹⁾ *vásárfia*, *hegyalja*, *hazafia* (a 18. száz. végén s a 19. elején), *szóllásmódja* (szintén), *nevemnapja* stb.

Hogy várhatok én Isten áldását teljes életemben? (Vör.). Messzely bor árát sem hagyott benne (Pet.). Födéléből egy-egy lécz közét lefunak (Arany; vö. Akad. Ért. 1902. 609).

Az ilyeneket nemhogy a *-nek* raggal, hanem még melléknévi jelzővel se szoktuk megszakítani, habár a melléknév értelme szerint a birtokszóhoz tartozna is: nem mondjuk *a nevem mult évi napján*, hanem *a mult évi nevemnapján* stb.²⁾

Vö. A fejedelem mellett levő császár kápicsi basája velünk volt (Mikes 36. lev.). Minden magyar szók és szóllás módjai (Magyar Museum 1788. előb.). Egész szóllás formái (Lovász: Nyelvúj. 65, = egész szólásmódok). A megavult szóllásformáit (uo. 69). A Budán összegyűlt haza szépei (Bajza Munk.¹ 2: 7). S betüidben nem tudhatom minő Isten csodája van (Sározy: Tromb.² 202). Szép isten hírirel (Nyr. 3: 220). Nem képzelhettek magamnak 13 - 14 éves magyar szülő gyermekét (Szarvas G. Nyr. 15: 7). — NB. Egy ökrek istállója (Pesti: Fab. 26). Magyarország egy királyok hazája és a király e királyok királya (Sár. Tromb.² 100). Ez a végletek érintkezése

súlylyal való megszakítást, mint az egységes szót is megszakíthatjuk mellékhangsúlylyal, ha az átlagosnál hosszabb).

¹⁾ «Irodalmunk szószozlói és *faluszájai*» (Brass. Szépir. Figy. 1: 289).

²⁾ Nem volt tehát igaz a Brassainak, mikor még a *tisztelt hazámfiát* (s a *latin nyelv-tant* is) hibáztatta, holott ez szakasztott olyan kifejezés volt, mint *kedves atyámfia*.

megmagyarázza, hogy ... (Greg. Shak. 20).¹⁾ — NB. «Szép Isten hírvél... így hallottam igen sokszor a székeleyknél; ebben az *Isten hírvét* alkalmasint egy szónak veszik» (Kriza, Nyr. 3 : 220). — Vö. a cseremiszbén is (Beke, Cser. Nytan 184. jegyz.).

Régi irodalmunkban, kivált a vallásos tárgyú iratokban, a szóban forgó esetekben is többnyire *-nek* raggal van megjelölve a birtokviszony, — talán, mert a latin genitivust szabatosan akarták fordítani, — s aztán a vallásos fordításokból mint kenetes kifejezőmód ment át ez a szerkezet az eredeti munkákba is.

A *-nek* ragnak ezt a pazar használatát találjuk a kódexekben, aztán pl. Sylvesternél, Pázmánynál, Balásfinál, Matkónál s még Faludnál is.²⁾ Az itt következő példákban mai nyelvérzékünk szerint fölösleges a rag és bizonyosan fölösleges volt elődeink nyelv szokása szerint is: Egy bírónak napiban... lőn éhség a földön. Azért elmene ember Judának Betleheméből hogy zarándoklana Moabitidisnek vidékében (s így tovább, BécsiK. 1). Másik az e[n]magamnak megismeretmről (VirgK. 43). Kiknek kellene lennie Istennek fiainak (NádK. 5). Még a halálnak félelme sem félelem a jámborok előtt (Fal. 597). Ők az örömmek fiai (598). — Természetes, hogy sokszor már régi íróink nyelvérzéke is szabadul e pedáns szokás nyűgétől, s azért akárhányszor ilyen elevebb szerkezetet olvasunk náluk: Krisztus tanítványi álom miá megnehezültek (NádK. 178). A tőr fejével itik (ütik, uo. 251). Stb. stb.

¹⁾ A régi írók annyira visszaéltek a *-nek*-kel, hogy néha még ilyenkor is éltek vele: Megölték volna, ha némely királynak baráti nem ellenzették volna (Helt. Krón. 75, = némely király-barátai, némely királypártiak). Mikoron meggondolom, micsoda életünknek állapotja következendő legyen: quæ conditio vitæ futuræ sit (Decsi: Sall. 15). Megrögzött, örekedett főnek fájdalma (Com. Jan. 56, fejfájás). Örömmek könnyeit hullatnak (Csokonai). — Vö. még: Kérem Kdet, *nevemmel mondanó ő keme szavainak* adjon hitelt Kd. (LevT. 2 : 356.) *Abbeli kegyelmed jóakarattját...* akarják megszolgálni (Thaly: Adal. 1 : 301). Értem Reverendnek jövetelit és több Kdnek lengyelországi híreit is (Thököly Lev. 21).

A következők is szokatlanok s utánzásra nem méltók: Ez kevés hazánk békesíggivel is gyümölcsösen élhessünk (TörtTár 8 : 22; ~ hazánknek e kevés békességével is...). Megküldötte már az általa magyarból németre fordított Teleki utazását (Kaz. Levelei, Toldy kiad. 3 : 54; ~ T. utazását, melyet ő magyarból n. f.). «Rövid magyarok története» (iskolai könyv címe a 19. század közepe táján). Vö. Helyes Magyarság 37.

²⁾ L. erről a régi nyelv szokásról Bellaagh Al. a Pázmány-féle Kalauz kiadásában 152. l., Komáromy L. Nyr. 2 : 262, Zoltvány I. NyK. 19 : 38. — Mikes már ritkán ír fölösleges *-nek*-et.

De ama pedáns használat annyira ment, hogy a *-nek*-ragot többszörös birtokviszony esetén kétszer-háromszor is kiteszik a régi írók egymásután, úgyhogy láncszemek módjára függnek egymáshoz ezek a *-nek*-es birtokosok. Példák:

Magát megalázá az ótörvénynek tisztulásának törvénye alá (CornK.). Az csillagnak megjelenésinek ideit (Sylv. Máté 2. fej.). Ha az embernek testének bőrén égés lezend (Kár. Bibl. 1 : 99). Így még Apor Péternél (I. Nyr. 24 : 410). — Így névutók előtt is, pedig itt mind a két *-nek* fölösleges: Szent léleknek jövetelinek *utánna* (ÉrdyK. 507 = a szentlélek jövetele után). Úr istennek szentinek eleiben menvén (uo. 514).

Evvel a laza és ízléstelen szerkesztésmóddal szemben viszont már a régieknél s egész máig a legjobb íróknál előfordul a többszörös birtokviszonynak egyetlen *-nek* nélkül való magyaros, erővel teljes szerkezete:

Szent Péter vasa szakadása napja (LobK. 16). Úgy tetszik fülemben ő dobja szava (RMK. 4 : 92). A Tóbiás hala epéje testi vakságot gyógyított (Pázm. Préd.). Atyátok fia lelke megnyerése nálatok ilyen elvetett dolog-e? (Veresm. Megtér. 99.) Elindultam nemzetem eredete felkeresésére (Kőrösi Csoma S. levele Tud. Gyűjt. 1821). (E rag) az alanynak a tárgy . . . külsejével való kapcsolata megszüntét rajzolja (Brassai. MMDt. 3 : 341). Te, kit nem érdekel a hitvány földi ember, míg a hold lakói állapotja bánt (Arany: Czakó sírján). Rongyos a kend háza vége, szennyes a kend lánya képe (Csallóközi népdal 1817-ből, Ethn. 13 : 39). Mart ajja pataka (erdélyi pataknév, Erdély 15 : 181; hasonló helynevek a régi oklevelekben: Mihály háza teteji stb.).

Ezekből a kifogástalan példákból is kiviláglik, milyen keveset ér az az iskolai szabály, mely szerint két egymástól függő birtokos közül a második *-nek*-kel jár (így ítélt Brassai is, A m. bővített mondat 35, l. még Nyr. 28 : 224). Fogjuk látni, mikor kell a *-nek*, s mikor melyik birtokos mellé kell. Egyelőre csak kifogástalan példákat idézünk arra a szerkezetre, melyben a *-nek* épen az első birtokoshoz járul:

Az szűz Máriának szeplőtelen fogantatása napját (DebrK.). Te haragodnak szellelte fúvásától (KosztK. 28). Ha valamely lónak a hátulsó rokkant lába ina ere rövidebb (Tseh M. Lovakat orvosló könyv² 1797. XVI. és 41). A keresztény hitnek ágazati tanulásában (Fal. TÉ.). Ropog a pásztornak kunyhója fedele (Csok. Dor. 2. ének). — Négy birtokviszonyú főnév közül a másodiknak van *-nek* ragja: «Báró Simon József . . . Hessen-Homburg regiment híres ezredes kapitányának példás élete leírása» (Nagy

Pál könyvének a címe 1819). Öt közül a harmadiknak: «A nemes haza törvényei folytatásának praxissa megtanulásáért sokat jártam, fáradtam» (1709-ből, Tört. Tár. 1902. 583).

«Olykor meg» — jegyzi meg helyesen Brassai, Nyr. 1 : 14 — «lehetetlen is, legalább száj vagy fülficzamodás nélkül eleget tenni annak az élettelen, gépies szabálynak. P. o. ilyekben: az apád szeme világa; az ember füle dobja; a szomszéd fia szeme láttára; a pap kocsisa füle hallatára stb. — nem lehet így mondani vagy írni: szemének világa, fülének dobja, szemének láttára, fülének hallatára!» Az ilyenekben t. i. mint már láttuk, a két utolsó szó mai nyelvünkben sokkal szorosabb jelentésbeli egységet tesz, semhogy a *-nek* raggal szét lehetne őket választani. Hasonló példák:

Heródesnek *születése napján* Heródiásnak leánya tánczot tén (JordK.).¹⁾ Dicső szent Jánosnak nyaka-vágásának szent *ünnepé napján* (Liszi: Magy. Műs. 98). Az édesanyám *neve-napja* stb. Más *keze ügyében* lenni: in medio esse PPBL. Ez a szerződés a szép asszony *pénze ára* (= pénzébe kerül, Jókai: Eppur si muove). — Ellenben szokatlan pl.: A nap kibú... meg-látni a csodát: a hős király *kezének ügyében* a kapát (Garay: Mátyás k.).

De természetesen fordulnak elő olyan esetek is, hogy csak az utolsó birtokosnál kell kitenni a *-nek*-et. Pl. Urunk születése ünnepének előestjét a régiek ajtatos csendben szentelték meg (Szvorényi Nytan 70).

Vagy: Az Izrael fiainak állapotjok (Telegdy: Fel. 25, RMKtár) Szeged felé leszen az vezér hada nagyobb részinek fordulása (Thököly 81. lev.). Uram, bocsásd el a te szolgálodat, mert megértem látni a m. nemzet szabadságának napját (Palóczy L. 1848-ban).

Ezekben az előző birtokosok az utolsó birtokkal szemben szorosabb kapcsolatban vannak egymással.

* * *

A *-nek* rag használatára nézve a következő általános szabályt állíthatjuk föl:

A birtokos és birtok kapcsolatát akkor lazítjuk meg a -nek raggal, ha a kettőnek az adott helyzetben külön-külön jelentősége van s ezt közlésünkben éreztetni akarjuk. Ennek külső jele a -nek

¹⁾ De a kódexekben *-nek*-kel is: ő születésének napját stb., l. NySz.

ragon kívül a két tagnak külön hangsúlyozása és külön szólamban való elhelyezése.¹⁾

1. Ide tartozik először is az az eset, mikor a birtokos az előkészítő szólamban van, a birtok pedig mint legnyomatékosabb fogalom a főszólamban. Ha pl. már említve volt, hogy a szomszédot is tűzkár érte s most az a kérdés, öneki mije égett le, a felelet így alakul: *a szomszédnak* || *csüre* égett le, vagy pl. *a szomszédnak* || *mindene* leégett. (Ha ellenben pl. azt tudjuk, hogy egy csür égett le s most a kárvallott kilétét közlik velünk, akkor ezen lesz a nyomaték s a mondat formája pl. ez lesz: *a szomszédom* csüre égett le, — noha alább más formával is találkozunk). — Más példák:

Az beszédnek az igyenesse jó, s az mankónak az horgassa (Pázm. Kal. 153). Az megholtnak fiai voltak, az apjoknak az fejihez állottanak (Apor: Met. 408). Európának éppen a szélén vagyunk (Mikes 37. lev.). A prózai embernek a mézeshetei is prózaiak (Pet. Utirajz XVI.). De már az egésznek csak hült helyét találta (Nyr. 13: 477). Az ocri kávésnak két lánját ismérék (Népdai).

Ugyanilyen hangsúlyozással a névutók birtokos szerkezete: A jelzőnek... sajtásága, hogy *a jelzett szónak* || *előtte áll* (Brassai: A bőv. mondat 8, no. 33). Toldinak a Pejkó csak *elibe* fordul (Arany: TSz. 5: 57).

Rendesen ilyen a felsőfokú s a tagadott birtok szerkezete: Gyümölcsének legjavát nekem adta. Az épületnek legnagyobb része leégett. A csürnek nem a teteje égett le. A csürnek nemcsak a teteje égett le. Stb.

Azonban a nyomatékos birtok nemcsak a főszólamban állhat, hanem az utána következőben is. Ilyenkor a birtokos rendszeren szintén közvetlen a birtok előtt áll.²⁾

Ne kívánjad a te felebarátodnak házáat... (igy Károlyi bibliájában; nem ilyen jó a Káldi fordítása: Ne kívánjad felebarátod házáat...; 1. erről: Joannovics Nyr. 2: 300). Jobb a szeretőnek sebe, mint a gyűlölőnek csókjá

¹⁾ A *-nek* ragos szerkezetnek ezt az általános érvényű törvényét és lényegét az eddigi számos tárgyalásban sehol se ismerték föl, így legutóbb Lehr sem Akad. Értesítő 1902. 606. stb. A hangsúly maga nem volt elég a kérdés eldöntésére, mint Brassai és Szarvas, aztán Brassai és Joannovics elintézetlen vitája mutatta (1. Nyr. 1: 355 és 2: 300). Azt pedig nem igen fogadhatjuk el, a mit Szarvas állít (uo. 1: 352), hogy kevés kivétellel «tetszésünkre van bízva, hogy *nek*-es vagy *nek*-telen kifejezéssel éljünk».

²⁾ Néha ilyenkor is előkészítő a birtokos, pl. Nemzetének || épen úgy bámulta *hősiességét*, mint fájlalta *gyarlóságait* (Gyulai emlékb. Aranyról).

(Kovács: Közm. 91). Ropog a pásztornak kunyhója fedele (Csok. Dor. 2. én.). Nem vagyok én magának húga (Vör.). Hull a fának a levele (Pet., vö. hull a fáról a levél). — Hős küzdelemnek nyerje bérét (Gyulai). A szomszédnak leégett a csüre is. — A *-nek* ragú név állhat a birtokszónak akár *előtte*, akár *utána* (Nyr. 14: 392).

S végül az se szükséges, hogy erős nyomaték legyen a birtokon, mégis lehet annyi fontossága, hogy külön hangsúlyozzunk, s ilyenkor is szükséges a *-nek* rag:

Az kétfelé eresztős hintónak az *fájának* az *dereka* felül vasban volt foglalva (Apor: Met. 364; itt két birtok van külön hangsúlyozva). — Sok példát idéz Szarvas Nyr. 1: 354.

E szabályok szerint *-nek* rag kellene s hiányát érezzük a következő mondatokban (a milyenek az irodalmi nyelvben a ragtalan szerkezetek analógiájára elég gyakran előfordulnak):

A Koszoru' egyik főcélja versenyt nyitni a nemes ambícióinak (Arany: Hátr. pr. 42). A mit látsz, mindaz egy göröngy, az összetört felség' mintája csak (Arany: János kir., utolsó jel.). Görögország' mind a három tragikus színpadra hozta (Greguss: Shak. 194). Az arab írásjegyek' egyik lényeges része a diakritikus pontok (Szilády: A defterek 7).

Találékonyasága nem a fabulák' költése, csak felruházása körül jelentkezik (Arany: Próz. 82). Nemesak az igenevek' használatát tárgyalja, hanem szól eredetükről, alakjaikról... (Phil. Közl. 19: 855). — Itt okvetetlen kell a *-nek* rag, de azonfelül elevenebb volna a kifejezés, ha a tagadó szó magához a tagadott birtoknévhez csatlakozna: Találékonyasága a fabuláknak nem költése, csak felruházása körül jelentkezik. Az igeneveknek nemesak a használatát tárgyalja...

Oh te! (úgymond) mért tartál meg szívem' még több kínjára? (Kist. S. Tátika 2: 74). Most készüljetek az élet' élőbb mását látni, mint az álom a halálnak (Szász K. Shak. Téli rege, utolsó jel.).

Tompa' ez új kötete arról tesz bizonyoságot... (Arany: Hátr. pr. 42).

2. A birtokos előkészítő mondatrész lehet akkor is, ha nem a birtokon, hanem valamely más mondatrészen van a főnyomaték. A birtokos sincs főnyomaték, de elég fontos arra, hogy mint lélektani alany a birtokszó nélkül álljon a mondatnak tüzetes része előtt. A birtok ez esetben gyöngé hangsúlylyal hátrább áll, úgyhogy a főnyomatékos kifejezés elválasztja az elül álló birtokostól. Pl. Hazádnak || rendületlenül légy híve, oh magyar!

Oz gimilsnec vvl keseruv vola vize (HB.). A Bakonyinak már le-
hullott levele (KisfS., vö. a Bakony már elhullatta levelét). A szerencsének
letapodja kényét (Berzs., vö. a sorsot legyőzi). Czudar mostohádnak nem
léssz többé rabja (Pet. JV.). De az úristennek más volt akarata (Pet.).
Az öreg Miklósnak földerül orczája (Arany: TE.). Jó kedvének harag a
szomszédja (Lévay). Olesó húsnak híg a leve (Közm.).

3. Az iméntihez hasonló szerkezetet használunk néha akkor
is, ha a birtokoson van a főnyomaték.

Erről mi urunknak *J. Krisztusnak* kell tanácsát kérnünk (EhrK. 5).
Feleségül aki *bodnár mesternek* veszi el leányát... (RMNy. 1569, a jászai
bodnárezéh rendtartásában). Cserei Pálnak is megsérté az vállát (Zrinyi
3. én.)¹⁾ Az mezőket virágoknak színli czifrázatjával (Gyöngy. Rózsas-
koszoru). A menyin már maradtunk, egy szilvafának is elférünk árnyéká-
ban (Mikes¹ 414). Oly asszonynak győzedelmeskedett fájdalomán, mely...
(Báróczi Munkái 8: 27). Te is szerzetemnek nőttél fel ölében (Ányos).
Ennek is utáлом hamis biztatását (Ányos). Minden órának leszakaszd
virágát (Berzs.). Mi sorsnak üldöz fegyvere? (Vör. A hontalan.) Engemet
illatnak szédíte meg árja (Vör.). Zsványoknak vigyem el átkozott pénzt?
(Pet. JV.) Örökös hajnalnak játszik pirossága (Pet.). A kinos éhség sok
várnak lerontá büszke erősségét (Arany 2: 393). Nemzetemnek vagyok
katonája (Arany).

Ezeket, különösen a közbeszédben, gyakran úgy is szer-
kesztjük, hogy a birtok közvetlen a birtokost követi. Pl. a ki
bodnár mesternek a lányát veszi el... Egy *szilvafának*
árnyékában is elférünk. *Oly asszonynak* a fájdalomán győzedel-
meskedett... *Nemzetemnek* a katonája vagyok stb. Mindig
a birtokoson levő nyomatékkal.

Igy szerkesztjük különösen a többtagú birtokost, pl. a *kovácsnak*
és a *bognárnak* a gyerekei jöttek velem.²⁾ Ha a zálog az elzalogosítónak

¹⁾ Ennek az *is*-kötőszós szerkezetnek a régiéknél ilyen változata is
volt: Cserei Pálnak is az vállát megsérté. Pl. Az embernek is élete merő
külömbösgat (Hall. HHist. 1: 52). Annak a falunak is az nevit szántsándék-
kal elhallgatom (Apor Met. 417). Vö. MKötőszók 1: 35.

²⁾ Lehet rag nélkül, de akkor kétértelmű: «A kovács és a bográn
gyerekei...» A kovács maga vagy pedig a gyerekei? Igaz, hogy az első
esetben az élőbeszéd inkább így mondaná: A kovács jött velem meg a
bognár gyerekek. — Néha azonban az első birtokos ragtalan s csak a
másodiknál teszik ki a *-nek* ragot: A ki annak gyümölesében ött volna,
minden jó és gonosznak tudója lött volna (Pósházi: Igazság istáppja 2: 92).
Gyapjút sokadalom és szabadságnak idején nem szabad egy mesternek

vagy oly harmadik személynek birtokában van, a ki a birtokot szerezte... (Polg. Törvjav. 290. §) Katona egyéniségét csak általános tényezők nevelték-e: korának a lelke, a nemzetnek a lelke, az európai költészetnek a lelke...? (Négyesy, Beöthy-Emlékkönyv 257.) — Így mondjuk továbbá ma többnyire a kérdő birtokost: *Kinek* a pipája maradt itt? (Népd.) S mindig így a mutató névmást: *annak* a pipája...

Ezek a példák megegyezik Brassai szabályát, mely szerint az «akcentuált birtokos *-nek* nélkül» áll mindenkor.¹⁾ Igaz azonban, hogy ez esetben sokkal közönségesebb a *-nek* nélkül való egységes birtokviszony, s az idézett példáknek nagyobb részét szintén át lehet így alakítani: a ki bodnármeister leányát veszi el; mi sors fegyvere üldöz? nemzetem katonája vagyok stb.

4. Olyan esetek is vannak, hogy a birtokviszonynak mind a két tagja nyomatékos és természetesen nem hiányozhat a *-nek* rag. Pl. Minden dolgoznak a végét tekinted (*respice finem*). Szomszédomnak is a csüre égett le.

5. Bizonyos kifejezések akkor is megkívánják a *-nek* ragot, mikor az eddigi szabályok szerint fölösleges volna, így különösen a 3. szabály esetében. Ide tartoznak:

a) Bizonyos állandó, személyragos birtoknévből és igéből álló szólások, minők pl. *elejét veszi, végét veti, vége szakad, végét járja, kedvét szegi, kedvében jár, kedve szottyán, kedve telik, kedvét keresi, kérése mászik, csúfjára van, eszébe jut, nyomát veszti, hire*

megvenni... (1655, Tört. Tár. 22 : 252). Se maga, se társának becsületével nem aggódik (Fal. 701). — Legújabbán sokszor olyan ügyetlen szerkezettel is találkoztunk, hogy az első birtokos ragos s a második ragtalan, pl. Az ország[nak] három legfőbb hivatala a *Hunyadi családnak s a haza'* esküdt ellenségeinek kezébe jutott (egy iskolai könyvből). — Vö. Nyr. 4 : 119.

¹⁾ Már Fogarasi azt mondja Heureka cz. értekezésében (Athenæum 1838. 293): «Ha a genitivuson fekszik a hangsúly, a reá következő ige a birtokot jelentő szót el is választja a genitivustól». Ezt az elválasztást éppen a *-nek* rag teszi lehetővé. — Brassai annyira megy, hogy szerinte a *szomszédnak háza* (nyomatékos birtokossal) «idegenszerű, magyartalan szólam» (Böv. m. 27). Viszont Brassai szabályának a másik fele sem áll, hogy t. i. az akcentuálatlan birtokos mindig *-nek* raggal jár (akcentuson Br. a főnyomatékot érti). Ime pl. a köv. mondatokban nem a birtokoson van a mondat nyomatéka, mégse kell a *-nek*: Isten befejezte a teremtés munkáját. Jupiter szobra a templomban állt. A költségvetés tárgyalása csendesen folyt le (vö. Nyr. 1 : 300, 355).

megy, fülébe jut, hasznát veszi stb. stb.¹⁾ Pl. e h. «Nemzetemnek vagyok katonája» azt mondhatjuk: nemzetem katonája vagyok. De már e h. «*öcsémnek jutott eszébe legelőbb...*» nem mondjuk: öcsém eszébe jutott.²⁾

b) Sok névmás olyan esetekben is *-nek* raggal jár, mikor a főnévi birtokost anélkül használjuk: azt mondjuk pl. *ennek* a vallomása fogja eldönteni a pört (nem *ez'* v. *e'* vallomása), s nem mondjuk többé, mint a régiek: *ez-okáért*, (e h. *ennek-okáért* v. *ez okért*). — A névmásoknak a birtokviszonyban való szerepéről külön fogok szólni; ott lesz szó az *én anyám* és *nekem anyám* közti különbségről stb.

c) A személyragos névutó mellett is mindig *-nek* raggal jár a birtokos (kivéve a személynévmást: *én utánam, ő miatta*), pl. *annakutána, minék-előtte* stb. Jól tudom, mi lappang bokrodnak mögötte (Arany: T. 2. én.). E szabály alól jóformán csak a *közepette* tesz gyakrabban kivételt: az általános hanyatlás közepette stb. (l. MHat. 1 : 12 és 2 : 117—8).

d) A főlös *ő* névmással való régies szerkezet mindig *-nek* raggos, akármelyik tagon van a hangsúly: *Istennek ő hatalma* vagy újabban *az ő hatalma*.

Kivész annak ú lelke: peribit anima illa (JordK. 104). A kénces *Erdélynek* ő tartományában (Thaly: VÉ. 1. k.). Petőfinél is régiesen: Nagy az én szívemnek ő gyönyörűsége. És Móra Istvánnál: Hiszek az Istennek ő igaz voltában (Husvétban, költ.). — Névelővel: Eltöré a képnek az ő lábát (Székely I. Krón. 44). A *töröknek* az ő ereje is lovasból áll (Zrinyi: Áfium). Nem olyan-e ezeknek az ő dicsőségek és fényes-

¹⁾ Ezekből igen sokat felsorol Lehr Akad. Értesítő 1902. 607—8, de abban nincs igaza, hogy a nyelvészek ezeket «nem veszik észre», mert már rég szolt róluk Joannovics: Nyr. 14 : 14, 53, 55.

²⁾ Szokatlan szerkezetek: Ez a Pénzös Jánosnak a híre a császár fülébe is mönt (Vikár: Somogym. Népk. 284). Egész házam csúfjára vagy (Kármán). Másszunk a király képeré (Pet.). Mindenben férje kedvét szokta keresni (Jók.). Ilon, hogy töltse atyja kedvét... (Gyulai). Az eszközök fölhasználása, melyekkel a veszélyes komplikációk' elejét vehetni... (M. Figyelő 4 : 245). Nyáron a rekkenő hőség az ott egybegyűjtött tárgyak' ártalmára van (Új Idők 18b : 313). L. Lehr, Akad. Értesítő, 1902. 609, Joannovics Nyr. 14 : 14, 57, 29 : 525. — Különös, hogy Lehr csupa olyan példát idéz (608. l.), a mely nem bizonyít semmit, mert részint inverziók, részint pedig előkészítő bennük a birtokos, tehát mindenestire *-nek* rag kell bennük.

ségek ... (Mikes: TLev.). Paripámnak az ő színe fakó (Pet.). Imádkozás *papak* az ő dolga (Lévay; e h. a *pap'* dolga).

e) Ha pusztá melléknév vagy számnév a birtokos, szintén rendszerint *-nek*-kel mondjuk, még pedig nyilván a két-értelműség elkerülésére, mert t. i. ilyenkor a *-nek* nélkül melléknévi jelzőnek lehetne érteni a birtokost.

Pl. az esztétikus a *szépnek* törvényeit keresi (nem: a szép törvényeit). Csak egyiknek a nevére emlékszek. Csak az elsőnek a nevét tudom (nem: csak egyik nevére, csak az első nevét). Nehéz a némának szaván eljágni (Dug. Péld. 2: 109). Nehezen lehet a vaknak felesége jámbor (uo. 110).

f) Az *erőnek erejével*-féle kifejezések rendszerint egy alakban állapodtak meg, vagy ragos, vagy ragtalan birtokossal, s alakjukat bármilyen hangsúlyozás esetén megtartják, pl. *éjnek évadján*, *halalnac halalaal* (HB.), ellenben *énekek éneke*, *szentek szentje* stb. (de pl. *éj évadján* Miksz. 23: 209, jub. kiad.).

4. Közbeszúrás és fordított szórend.

Eddigi fejtegetéseimben azt hiszem kimerítettem a *-nek* használatának eseteit, a nélkül hogy a közbeszúrásokat s a birtokosnak hátravetését (az inverziót) említettem volna. Pedig nyelvtanaink arra a kérdésre, hogy mikor kell a *-nek*, elsősorban avval a két szabálylyal szoktak felelni, hogy akkor kell, ha a birtokos s a birtok között más mondatrész van¹⁾ és ha a birtokost hátravetjük. Pedig nem ez teszi szükségessé a *-nek* ragot, mert e ragra az ilyen esetekben rendszerint amúgy is szükség van, — hanem ellenkezőleg a birtokosnak *-nek*-ragos alakja teszi lehetővé más mondatrészek közbeszúrását. Minthogy ilyenkor a két tagnak sokkal nagyobb az önállósága s külön-külön hangsúlyuk is van: igen természetes, hogy elhelyezésük sincs ahhoz a szigorú szabályhoz kötve, mely a ragtalan birtokost a maga birtokához köti.

¹⁾ Lehr A., ki szintén ezt a két fölösleges szabályt állítja föl első sorban (Akad. Értesítő 1902. 606), még azt a furcsaságot is elköveti, hogy a névelőt is mondatrésznek tekinti! Azért idéz itt ilyen példákat: Lehozván penészes börtönnek az öblit (Arany). Hull a fának a levele (Pet.)

1. A közbeszúrás leggyakoribb a mi 2. szabályunk esetében, mikor t. i. azért van *-nek* ragja a birtokosnak, mert előkészítő mondatrészüil szolgál, ellenben a birtokszó, mint az adott alkalommal kevésbé fontos, csak a főszólam után következik ¹⁾:

Az öreg Miklósnak földerül orczája (Arany). A Bakonynak már le-hullott levele (Kisf.). Embernek, lónak nem látod nyomát (Garay). Jánosnak valami jutott az eszébe (Pet. JV.). — De lehet magán a birtokon a főnyomaték (1. szabályunk), pl. Embernek, lónak akkor már nyomát se láttuk (több előkészítő mondatrészt).

Néha pedig (a mi 3. szabályunk esetén, l. az ott idézett példákat) a birtokoson van a főnyomaték s azért következik utána az ige, mielőtt a kevésbé hangsúlyozott birtokszót ki-mondaná az ember.

A közbeszúrás egész mondat is lehet, mellékmondat vagy fő-mondat:

A feljebbező parancsolóinknak, a mennyire lehet, rázogatjuk nyakunkról igáját (Fal. 366). Sokszor annak, a kit utólért a halál, kizöldült szájában a kövér búzaszál (Arany). A bámuló népnek, bár látott elégszer, csaknem elvakítá szemeit az ékszer (Arany). Kinek | vettem eszembe | hogy orvossága nem találkozik (Haller HHist. 3 : 185).

Ragtalan birtokos után más közbeszúrás nem lehetséges, mint a birtoknak melléknévi jelzője, az is csak úgy, ha nincs külön hangsúlyozva s ha nem nagyon terjedelmes. Pl. Péri lányok szép hajáról (Mikszáth: Jó pal.). Nógrád s Gömör közt hosszan nyúlik el a Mátra egyik erdőséges ága (Pet. Salgó).

Másféle közbeszúrást — például egész mondatot vagy mondatértékű igenévi szerkezetet — a ragtalan birtokos után nem alkalmazunk. Szokatlanok pl. a következők:

A cumai Sibylla (a többiről nem szólván) *könyvei* oly becsületben valának a római tanácsnál (Fal. 692, e h. a c. S. könyvei, a többiről nem szólva...). *A legidősb* — külseje után ítélve az akkori kereskedőkhöz hasonlított — *száraz arcában* álnok kifejezés honolt (Mifjuság 10 : 668).

¹⁾ A miket Lehr idézett (id. h. 606—7), azoknak legnagyobb része ide tartozik. Egyébiránt Lehr csupa verses példát idéz, a verselő pedig az ilyen folyvást váltakozó két rokonértékű szerkezetet sokszor nem eléggé különbözteti meg egymástól.

A források, érteve a nyugati írókat, lelkiismeretes felhasználását bizonyító jegyzetei alaposságra vallanak (Tört. Szemle 1 : 593). Hasonló idézetek Nyr. 40 : 229.

2. Szintén a *-nek*-ragos szerkezet meghonosulása tette lehetővé a megfordított szórendet, a birtokosnak hátratétele, a mely a ragtalan birtokos használatában lehetetlen volt, ellenkezik is a finnugorságnak rendes nyelvszokásával; ez is bizonyítja e szerkezetnek idegen eredetét.¹⁾ De sok esetben ma már semmikép se érezzük idegenszerűnek az inverziót, így a következő esetekben (vö. Molecz: A m. szórend tört. fejl. 161, Simonyi: A m. szórend 88, Helyes Magyarság 3. kiad. 36):

a) Nemesak az irodalom, hanem a népnyelv is sokszor hátraveti a birtokost, ha a birtokon igen erős nyomatek van s a birtokost mint már említettet és ismertet kevésbé hangsúlyozzuk. A kettő között ilyenkor, ha van a mondatnak igéje, ez közbül esik, mert közvetetlen a nyomatekos mondatrészt, tehát itt a birtokot kell követnie:

Csak vagy felét vittik el az ílisnek (RMNy. 2b : 185). Mert a lovát is megölték volt immár Hektornak (Hall. HHist. 2 : 126). Egynéhány rendbeli leveleit vettem a fejedelemnek (Mikes). Azért vétünk, hogy ... csak héjára nézünk a dolognak (Fal. 440). Színét se láttam a pénzének (Brassai: Nyr. 1 : 110). Szeme fénye lól már az egész nemzetnek (Arany: BH. 3. ének). Nem kiküszöböléséről van szó a görög nyelvnek, sőt az várható, hogy a czélba vett intézkedések komolyabb tanulásához fognak vezetni (Tanár. Közl. 23 : 541). Mért busulsz te bús gerlicze? párod repült *néked* ide (Népk. 1 : 213). De az is abbú a végébű vót vágva a vászonnak, akibű a bátyja (Berze N. J. Népm. 74). Ocsmány vers, pökedelve nemzetemnek (Kaz. L. 1 : 114). A háború ellensége a házi boldogságnak (Kisf. K.). A munka egyik legszebb rendeltetése az embernek (Deák F.). Napszámosává szegődél hazádnak (Vör.). Bujdosója lennék a nagy világnak (Pet.). — A közbeszédben különösen indultatos kifejezésekben: a teremtésit az apádnak! stb.

Névutók előre téve, nyomatekkal: Előtte a seregnak szinte úgy mint közepiben (Fal. 209). Eleibe kelek önekik (BécsiK. 199). A zsámoly alatta van a széknek, a mennyezet felette van az ágynak, a szikla közepe van a tengernek (l. Brassai: Böv. m. 38). A padlózat nedves volt és hiányos, itt-ott a pusztá föld látszott s alája lehetett nyúlni a leszakadozott deszkának (Miksz. 4 : 203, jub. kiad.).

¹⁾ Mátyás Flórián azt írta (NyK. 3 : 359): „Helyezre nézve a birtokos előbbrevalósága egyszerű viszonyban kétségtelen. Az ellenkező eljárás nyelvkorcsítási merénylet!» — Eredetileg azonban az indogermán genitivus is elül állt, l. Delbrück: Syntaktische Forschungen 4 : 152.

Ide tartoznak igen gyakran az ilyen állandó szólásmódok: *vége van, vége szakad, végét szakasztja, végére megy, utána jár, elejt veszi, hírét se hallottam, színét se látta stb.*

Ha megegyezik Károli is nagyságoddal, vége lesz az ő igyekezetinek (Bercs. Lev., NySz.). Bárcsak hamar vége lenne unalmas óráinak (Csok. Tavasz). Még vége sem szakadt az üdvözléseknek (Nyr. 14: 53). Végét vettem czivódásuknak (uo.). Végére jární valaminek (NySz.). Az ecclesia ezek az eszközök által végére mehet az igaz értelemnek (Pázm. LuthV. 245). Elejét venni a királyválasztás miatti villongásoknak (Salamon F.). Színét se láttam a pénzednek (Brass. Böv. m. 27). És még csak hírét sem hallhatók egymásnak (Pet.). Így elejét álljuk szépen a pörnek (Pet.). Urát is adhatom mindenkor szavammak (Arany). Nehogy baja essék kocsinak vagy lónak (Arany). Viseld gondját madaramnak! (KisfS.) Már most jól gondját viseld, Farkas, a nyakadnak! (Tomp.) Igen utána jár a nagy urak példáinak (Fal.). Közé vág a lovaknak.

Analógia útján sokszor akkor is így szerkesztjük ezeket, ha nincs nyomaték a birtokon:

Tudja Isten, mikor lesz vége ennek a kavarodásnak. Majd én járok végére a dolognak. A kis Pista szür-tarisznya nélkül állott eléjük gulyáséknak (Vas G. Parlagi képek). Dehogy leli helyét Miklósnak az anyja (Arany). Rég érezzük híját egy toronyórának (Tomp.).

b) Néha nem a főnyomaték van a birtokon, de mégis elég erősen van hangsúlyozva, hogy megelőzze a birtokost. Ilyenkor nem követi az ige, de néha más mondatrészek választják el a birtokostól.

A kezdetiben e résznek így szól (Dáv. Vall. 137). *Egy* lelki vigasztalása a szent léleknek minden világi gyönyörüségeket meghalad (Pázm. LuthV. 172; lehetne a rendes elhelyezéssel, de higadtábban, kevesebb hangulattal: a szent léleknek *egy* vigasztalása . . .). Mert ám iszonyú sápitása annak a pápista embernek felette igen meggyőzött (Czegl. BDorg. 82). Koporsóját kívül az nagy rendeknek fejr bársonnyal, az alábbvalóknak fejr gyolesesal vonták be (Apor: Met. 402; e h. a nagy rendeknek koporsóját kívül . . .). Felénél többet beszédinknek, sok titkos cselekedetinket Cythere felé küldjük (Fal. 137). A mint nem tudod, mint támadtál elő semmiségedből, úgy nem tudod szándékát felőled teremtődnek (576). Úgy meghajlik szive a szomorúság miatt az embernek (616). Házasságát költőnknek Dugonics nem tudom mi alapon teszi épen 1563-ra (Arany: Próz. 264).

c) Néha nincs is semmi nyomaték a birtokon, mégis hátra van vetve a birtokos, mert ennek kitételére eleve nem is gondolt

a beszélő mint az adott helyzetben fölöslegesre s csak a birtok megnevezése közben eszmél rá s veti oda némileg pongyolán, oylanformán mint az értelmezőt a főnévéhez:

Ez rövid summáját az bűnöknek tarts mindenkor eszedbe (Born. Préd.). Heli tudta a vétkét fiainak (Pázm. Préd.). Azt is agyonverte egy oszlopa a mostoha-anya koporsójának (uo.). Magok voltanak kiköltői a sok gaz találmányoknak (Matkó). Három vagy négy hónapját e télnek töltte el ked itt a magyar asszonyokkal (Mikes). A mi betegünk csak tíz nap fekszik: mint lehet azért vége felé életének? (Fal.) Pásztorítsd ide azt a szárnyát a gulyának (Debreczen).¹⁾

Már akkor is, szokása szerint magyarnak, kiki feleségéhez szívódott (Mon. Hist. Írók 27: 88). Legelsőben is maga megcsókolá a kezét az új császárnak (Mikes 91. lev.). Az isten mára halasztotta halálát urunknak (92. lev.). Mondjátok meg, mindjárt kivágattatom a fenekét hordójának (Cserei: Erd. 139). A minapi bomlásában az udvarnak felém is csapott az irigység (Fal. 10). Ha belül láthatnánk szívét a kevélyeknek (100). Hol anyjok e kicsiknek? (Szász K.) Törődöm is én a kifogásaikkal — az én kedves szomszédainknak (l. Joannovics, Nyr. 14: 56). Eligazítom a baját a hitvány kölyöknek (Krizsa 396). — Heted napig hagyják *alatta* az anyjának az bárányt (MA. Bibl. 1: 6°).

d) Előfordulhat az az eset is, hogy a birtok maga előkészítő része a mondatnak, míg a birtokost a főszólamban kell elhelyeznünk, mert nyomatéka van. Pl. A. Nekem || üres a zsebem. — B. *A zsebem || nekem is* üres, de a fejem tele gonddal.

A háza a bírónak égett el, de a csüre a papnak. A házat a fiainak verték fel, de a csürit a leányomnak (Gyarm. Nyelvm. 2: 51).

Más esetekben idegenszerű ez a fordított szórend: régebbi irodalmunkban latinosság, Kazinczynál s követőinél pedig németesség.

Pl. Mindön javát istennek birják (SándorK. 2). Egy szegény áras-míves ember, a ki kedvében az istennek elhalálozott, menny felé mégyen: che muore in grazia di Dio (Fal. 34). — Rhea, az anyja a halhatatlanoknak: Rhea, die Mutter der Götter (Kaz., így gyakran, l. Simonyi: A nyelv-újítás és az idegenszerűségek 61). A szoba, hol egy kórágó legtúlzóbb nélkülözés között is nemét a csinnak megörzé (Kemény Zs. Élet és ábránd 4: 1, így többször is). Gyula! sikolt még egyszer, hangján a kétségbeesésnek (Arany J. novellájában, Életképek 1846).

¹⁾ Mindezek Molecz példái közt (160), de szerinte ezekben is ki volna emelve mind a birtok, mind a birtokos.

Németes ilyen szörenddel az *egyike* és a *daczára*: egyike a legjobbaknak, daczára a tilalomnak, daczára annak (l. Nyr. 4: 197).

Költői szabadságból is gyakran használták ezt az inverziót, kiterjesztve a jogos használat határait:

De mind veszedelmes szerelme ezeknek (Gyöngy. MV. 2: 21). Ne-vekedj, fiatal dísze a ligetnek (Kaz. L. 3: 299). Hogy is ne hullna levele szegény fának a sir fele (Tompá). Szívét nem bántá még nyila szerelemnek (Arany). Hallák dobogását súlyos erős lábunk (Arany: TSz.). Teste az érznek, lelke a szónak, lelkeket oldó szent szerelem (Komjáthy). S *gondod kinek* kiterjed mindezekre, tudod-e hogy meghalt az este a kis Demeter Rózsika? (Szabolcska: Dal a kis D. R.-ról). — De szívem rögtön elszorul *miatta* sajtó fájdalomnak (Tompá).

5. Névmások a birtokviszonyban.

Külön szölok a névmásoknak itt való szerepléséről, mert mind alak, mind jelentés tekintetében érdekes különösségeket mutatnak.

Névmás a birtokviszonyban rendszeren mint birtokos fordul elő, ritkábban mint birtok. Az utóbbi minőségben rendszeren csak a kérdő, határozatlan és vonatkozó névmások szerepelnek.¹⁾ Peldák:

Kid van neked? (wen hast du?) *Kije* van a városban? *Mim* vagyok nékem nálad az égben? (Biró Márton, NySz.). *Mid* van? (Arany: Arist. 2: 57). *Mid* van még eladó? (uo. 59.) *Mimbe* került, hogy e szívet béklyóban tartsam! (Szász K. Ebers: Egy polgárm. 2: 153). *Hol* a baj? *mije* fáj? (Shak. 12: 67.) *Én* vagyok az úrnak a védő fiskálisa. *Hogyan?* *micsodán* nekem az úr? (Jók. Rab Ráby.)

Nines *valakid* a városban? *Nincsen* *senkim*. Van valamim, valamijük stb. *Semmi* az embernek több *nines*, mint a baromnak (Illyés: Préd. 2: 68). *Hát* már *semmid* se vagyok én neked? (Miksz. 22: 120, jub. kiad.)

Akije volt, az is meghalt. — *Mindeneket*, *valamie* vagyon: *univerſa* quæ ei tradita fuerant (MA. Bibl. 1: 36). *Amijek* volt (Haller: Paizs 211).

Ezeknek analógiájára mutató névmással: *Ezem* van (Arany: Arist.

¹⁾ Szintúgy más finnugor és török nyelvekben. Vö. votj. *maid van?* *mid* van? *eser. moč?* *mid?* (Beke, CserNytan 271; más votják és vogul példák Nyr. 25: 27). *Így* a kazáni tatárban *nejem bar?* *mim* van? (Bálint G. Nytan 105), *ozm. nen var?* *mid* van? *mi bajod?* (was hast du?) *kimimiz* 'némelyikünk' stb.

Lysistrata 795; das hab ich). Hogy megint *ezjek* légyen . . . Hordja el a patvar a sok *ezjeket*, azjokat (um diese zu haben . . . , Kaz. Diog. 256).

Ugyanezek előfordulnak a részelő birtokviszonyban (mint a számnevek, melyeknek partitiv használatát már a 2. szakaszban láttuk)¹⁾:

Tü kitek toldhat ő állapotjához egy sengnét? (quis vestrum? MünchK. 24 = ti közzöletek DöbrK. 373). Melyőnk nem ismeri? (Arany: Arist. 1: 87.) Démétér uccse, nem tudom kivenni, melyőtök isten (Arany: Arist.). Melyőnk dobá a sulykot távolabb? (Szász K. Shak. 14: 217). Melyitök akar legelőbb reá kerülni? (Szász K. Ebers: Egy polgárm. 2: 152). — *Melyünk*, *hármunk* helyett *melyőnk*, *hármónk* stb. a *kettőnk* analógiájára; a népnyelvben ilyen alak is van: *melyikőtök* (igy Eötvös K. Tünetmények 31). — Tudnivaló, hogy maga a *melyik*, *egyik*, *szébbik*-féle alak már maga is személyragos partitivus volt, l. a 2. szakaszt!

Irodalmi nyelvünkben Kazinczy óta az *én* névmás is előfordul birtokszóul használva²⁾:

Szeretném tudni, mi az a magam, mi az a te *Éned*, a mit mással kívánsz szerettetni? je voudrais bien savoir quel est ce moi que vous voulez qu'on qu'on aime en vous (Kaz. Munk. 1: 51). Ha a test a maga elemantumaira oszlik széllyel, nem történik-e valami olyan a mi *én*-ünkkel is? (Kaz. Siposhoz 136). Az egész világot csak kedves-énje körül szeretné forogtatni (Nagy Ignác: Tisztújítás 4: 1). Siron túl is él itt lelkem, kis fiamban, gyermekemben, énemnek folytatása vár (Dömötör Pál). — Vö. még: *Ő*, vagy *úgy*, csak *ő* az, a ti *őtek* (Zichy A. Böles Náthán 37).

Sokkal gyakoribb a névmás a birtokos szerepében.

A személynévmásnak ragtalan *én*, *te*, *ő* stb. alakját ugyanazon esetekben használjuk, a melyekben a ragtalan főnévi birtokost, de a 3. személy névmássa néha fölös módon van kitéve főnévi birtokos után is, különösen a régibb nyelvben. — Néhány példa:

Hétszerrel nagyobbban ostorozlak a *tü* bünötökért: propter peccata vestra (Helt. Bibl. LLI4). Az *ő* és az Ilonka nevének kezdőbetűjéből . . .

¹⁾ Névmás + gen. part. a latinban, görögben, németben is, s a mi ránk nézve különösen figyelemre méltó, a szláv nyelvben is, pl. szerb *koja vas je ono govorila? quæ vestrum id locuta est?*

²⁾ Az *én* nek ez a főnévi használata után az egykorú, az *én* rejtélyeibe mélyedő német filozófiai áramlattal függ össze, mondja Barbarics (Phil. Közl. 14: 393).

(Szemere Gy. Ugor Ágnes II.). — Melynek nagyon siettetője volt az *én ő* halálokön tett első szomorúságom (Rettegi Gy., Hazánk 3: 346). — Te, *én enyém!* (Kaz. Munk. 5: 62; az eredetiben csak: *Mein!*) Ha majd visszatérek az *én enyémhez* (Pet.). Kérjétek az aratásnak *hw* [= *ű*] urát (JordK. 381).

Nevezetes, hogy a többes 3. személyben az *ő* névmás mint birtokos megőrizte ősi *-k* nélkül való alakját: *az ő házuk*, nem *az ők házuk*. Hasonló jelenség az is, hogy többes 1. és 2. személyű birtokosnak csak a rövid *mi ti* alakot használjuk, nem pedig a bővült *mink tik* alakot: *a mi házunk*, *a ti házatok*, nem *a mink házunk*, *a tik házatok*. (Szintűgy: *ő-bennük*, *mi-nekünk*, *ti-miattatok* stb.) Egyes nyelvjárásokban mégis járatosak ezek a szerkezetek: *az ők házok*, *a mink házunk*.

Én magam, *te magad*, *ő maga* stb.: ezeknek a kifejezéseknek tagjai régente birtokviszonyt fejeztek ki, míg ma értelmezői viszonyban vannak egymással. Ma pl. így ragozzuk őket: *engem magamat*, *őneki magának*, *őket magukat*, ellenben azelőtt így mondták: *én magamat*, *ó magának*, *ó magokat*, csakúgy mint pl. (az) *én házamat*, *ő fiának*, *ő apját*. (Vö. még az *en-magam*, *ten-magad*-féle genitívusos szerkezeteket.)

Régi példák: Nem volt soha senki oly böles *ő* magától (RMK. 6: 51). Hogy az gyalogok az eledeleket *ű* magok vinnék (Deesi: Sall. 39). Az harist az *ő* maga nyelvén fogják meg (Deesi: Adag. 22). Bornemisszszává tötte magát, mintha az bor nem ivás *ő* magában isteni szolgálat volna (MA. Tan. 1283). Hogy felejtkezhetik el mirőlünk, a kiket az *ő* maga képébe öltötetett? (Fal. 43).

Az *én te ő*-féle birtokos mellett volt azelőtt a személynévmásnak egy másik, nyomatékosabb birtokos alakja is: *en ten ön*, *min tin ön*, továbbá *enën tēnēn önön*, *minēn tinēn önön*, később *ennēn tēnnēn* stb. (magáról az alakról l. az első cikkben adott magyarázatot). Ezek még a 19. század íróinál sem ritkák, de ma már jóformán teljesen elavultak (vö. az *Önmagam* cikket Nyr. 41: 224). — Néhány példa (vö. NySz.):

Enn szivem is már habozott (Amade¹ 22). Szívérdeklő verseiben önn dalait zengette (Kisr. S. Somló 1: 12). Korán árva s ön ura lön (Kisf. K. Vig besz. 7). Az özvegyet *ön és fiának* jámbor élteért mindnyájan tisztelték (Czuczor 1: 166). Az Isten súlyosan büntet engem en vétkemért (Jók. Eppur si m.¹ 6: 151). En bálványom (Arany: Év kezdetén). Ten népedet (Arany: Az ut. főpap). Ön szép keze míve (Arany: TSz. 2: 49).

Enen szememmel láttam (BécsiK. 307). Enen magam látám (uo. 159). Tenen neved: nomen tuum (KesztK. 141). Az *cennē* bőrrömet is (Pesti: Fab. 40). Nem vattok tűnnön magatoké (Szár. Cat. J2). Lelked körüljár s minnen belseinkre fordítja kardjainkat (Shak. 2: 102).

Vala *ön belöle* kül (EhrK. 10). Ihus megiszamodék ön benne (WinkK. 325). Enön rám: ad me ipsum (DöbrK. 96). Ennen bennem megfogyatkozom (NagyszK. 67). Mit vetélködtek vala tün köztetek (kőszttötec)? quid inter vos tractabatis? (Helt. UjT. L6). Békeség legyen min köztünk (Tel. Ev. 2: 477). A nagy embert a külföldiek jönnek bámulni, saját honfijai pedig önközepettök sem látják (Tudománytár 11: 229). Önkénte (I. Nyr. 29: 36).

NB. Szent Ágoston *önnön ő* magától is néminemű helyen különböz (Eszterh. Any. 90). Nem termi se pusztá, se város a boldogságot: *ten te* magadba teremtsd (Vitk. Munk. 1: 150).

Míg az *én te ő* névmás a ragtalan főnévi birtokost helyettesíti: viszont a *-nek* ragos birtokos helyett a *nekem neked neki*-féle alakok szerepelnek, így különösen mint előkészítő mondatrész, ha a rákövetkező birtok-főnéven nyomaték van.¹⁾ Példák (több idézet Nyr. 39: 301 és Akad. Értesítő 1902. Lehr):

De qui legen neki atia ozut nem tudhotyue (Königsb. tör.). Nem remélik vala öneki megjöttét (BécsiK. 2). Igy akarom öneki maradtát: sic eum volo manere (MünchK. 215; a DöbrK.-ben 276 kevésbé helyesen: így akarom ű maradtát). Hallván az asszony nekem beszédemet (TelK. 298). És legottan megtisztúla neki poklossága: statim igitur purgata fuit ejus lepra (Pesti: Ev. 14). Én mostan csak szólok Pál apostolnak ő életiről, végezetre szólok *neki* haláláról (RMK. 4: 173, itt a *neki* a *-nek*-ragos főnévvel párhuzamos). Megvévük öneki minden városit: cunctas urbes ejus cepimus (MA. Bibl. 1: 158). Feledték a tusát, mert ötet, nekiek tűzőket, nem láták többé (Kaz. Munk. 7: 206). Szemeim önként és nékem akaratom nélkül egyszerre oda fordultak, a hol állál (uo. 9: 197; Kazinczy sokszor használja így). Ez már neki szokása: das ist so seine Art; ez nekem természetem: ich bin so geartet (Márton ném. szót.). Én voltam *tenéked* ekkoráig a *te* büszkeséged (Pet. A vén zászlótartó; itt a *te* fölösleges ismétlés, Petőfi itt a *tenéked* szót talán nem birtokosnak, hanem dativusnak vette).²⁾ Ott járt

¹⁾ Az *én te stb.* névmásokat tulajdonkép csak olyankor volna szabad használni, mikor a birtokszóval együtt nyomatékosan ejtett egységet alkot, de újabb időben gyakran elhanyagolják a két használat megkülönböztetését, illetőleg az *én te ő-t* használják a *nekem neked neki* helyett is, néha olyankor is, mikor nyelvérzékünket nagyon is sérti, pl. «A nuntius olyan buzgón fáradozott ezen haza javáért, mintha ez az *ő szülőföldje* is lenne» (Fraknói, BSzemle 141: 17). Helyesen: mintha ez *öneki* is szülőföldje lenne.

²⁾ De hasonló példa akad a régiségben is: Ne üldözted *nekem* az *én*

minálunk tudakozódni, mert a bátyám neki az ügyvéde (Mikszáth). Ha neki fia volt, nekem szeretőm volt, ha neki kedves volt, nekem kedvesebb volt (Népk. gy. 1 : 255).

Néha a nyomatékos birtok megelőzi a *neki* névmást: Minden dolgod neked csak álnokság (Balassi B.). Lelke neki büszkén ragyog: die Seele strahlet in Stolz ihm (Kaz. Munk. 7 : 211). Nem vagy te szunnyalmában álma neki: nicht bist du im Schlummer sein Traum (uo. 311). Mért busulsz te, bús gerlicze? párod repül néked ide (Népk. gy. 1 : 213).

A névmásnak külön nyomatéka is lehet: Mezitelen vóltod néked is sajnálom (Felvinczy Gy. Szép hist. 1689. B5b). Gondold! egy leányt kerítettek a nyakamba nekem is (Kovács P. Fars. kaland 13).

Ez utolsó példát nem lehetne így mondani: az *én* nyakamba is egy leányt kerítettek, mert a *nyakamba keríteni* azok közé az állandó szólások közé tartozik, a melyek mellett a birtokos, ha főnév, mindig *-nek* raggal jár (1. a 3. cikkeknek 5 pontját), ha pedig névmás, természetesen mindig *nekem neki* stb. alakban jelenik meg, tehát pl.: *eszembe jutott valami nekem is* (nem lehet: *az én eszembe is jutott valami*), *öneki* is csúfjára van a fia, *neki* kedvében jártam, *neki* hasznát vehetjük, *kedve* telik neki ebben stb.

A személynévmásokhoz még megjegyezhetjük, hogy ha két különböző személy szerepel mint birtokos, a sz ó e g y e z t e t é s - n e k ugyanaz a szabálya, mint ha két különböző személy a mondatnak alanya:

Az *én* s másoknak is vékony ítéletünk szerint (Thököly Lev. 6). Se te, se feleséged fia nem vagyok (Fal. 733). Taval ilyenkor a te és Lidim karjaitok közt farsangoltam (Vitk. Munk. 2 : 85). A kisasszony meghalt az *én* és uralam hamis vádunk következtében (Shak.¹ 12 : 99). Útjának ezélja annyiszor vesz ködbe az *ő* s a mi szemünk előtt is (Beöthy: Széppr. 2 : 343).

A *magam magad* stb. névmás rendszerint nyomatékos¹⁾; ha tehát birtokos, rendszerint ragtalan. — Néhány példa:

Fiam a házi fészekből maholnap maga szárnyára kél (Fal. NU.). A magyar, e megőrült kába, maga veri kardját a maga hasába (P. Horváth Ádám). «A pron. poss. bizonyos összeköttetésekben, pl. tempus, locus, deus, numen-nél, a valami személy vagy tárgynak illőt, helyesét, kedvezőt jelent: *suo loco* a maga helyén, *suo tempore* a maga idején» (Thewrewk E. Aeneis 2 : 396-hoz).

híveimet (RMK. 4 : 175). Vö. még: *nekem nem enyém*: mir gehört er nicht (a népiyelvből és Szemere Pálnak egy leveléből idézve Nyr. 41. k.).

¹⁾ Névmásunknak ezt a nyomatékos genitivusi használatát úgyszólván egészen elhagyta mai irodalmi nyelvünk, helyette következetesen a *saját* melléknevet használja: a *magam háza* helyett *saját házam* stb.

A *-nek* raggal is előfordul néha a *magam* névmás, abban a ritkább esetben ugyanis, mikor egymaga szolgál előkészítő mondatrészsül vagy mikor csak rajta van a mondat nyomatéka s a birtokszó más szólamban következik, sokszor az állítmány közbevetésével: Magamnak is leégett a csűröm. Az idézetek saját magamnak a népnyelv tőjéről való metszései (Lehr). «Magamnak is ugyan kutyául lőn dolga» (Pet. JV.). — L. Nyr. 14: 104 s l. még itt alább.

Nevezetes, hogy a *magam* névmásnak birtokviszonyban kétféle szerkezete van. Néhol, leginkább erdélyi nyelvjárásokban így szerkesztik:

*a magam házam, a magad házad, a maga háza,
a magunk házunk, a magatok házatok, a magok házok.*

Ellenben az országos köznyelv a birtokot rendszerint a harmadik személy ragjával mondja, akármilyen személyű a birtokoskép szereplő névmás:

*a magam háza, a magad háza, a maga háza,
a magunk háza, a magatok háza, a maguk háza.*

Ennek az a magyarázata, hogy *magam* eredetileg olyan személyragos főnév volt, mint pl. *személyem, csekélységem*, vagy akár *bátyám, fiam*, s valamint azt mondjuk pl. *a bátyám háza* (nem *a bátyám házam*), épúgy mondjuk még ma is: *a magam háza*.¹⁾ Hogy emellett ilyen szóegyeztetés is keletkezett: *a magam házam, a magad házad*, azt az *én, te* személynévmásokkal való rokonértelműség okozta, vagyis *az én házam, a te házad* analógiája.²⁾ (Hiszen ha alany a *magam*, csakis első személyű igével köthetjük össze: *magam láttam, mint én láttam*.)

Példák a rendes használatra: Magok ótalmába cselekedték (LevT. 1: 225). Magok tudatlanságához képest ítélnek (Frank. Haszn. 61; vö. no. 12: Az ő magok tudatlanságokhoz kípöst ítéltek). Magok igazságába bízók-

¹⁾ Vö. ezzel a következő cseremiszi szerkezetet: *məjn d'oratəmə d'əyžə* 'az az ember a kit szerettem' (tkp. 'nekem szeretett embere'); *məjn nalšəš üdəržə* 'az a leány, a kit el fogok venni' (tk. 'nekem elveendő leánya') Beke, CserNytan 264.

²⁾ Révai Ant. 330 és Gram. 362 kikel némely nyelvtanírók ellen, hogy ilyeket tanítanak: *magam szavam, magad szavad*, s ezt oly rossznak mondja, mintha *agyam veleje* helyett azt mondanák: *agyam velöm*.

nak (Zvon. Post. 2 : 288). Magam veszedelmére nemzettem (Fal. 113; de előfordul Faludinál a másik kifejezőmód is). Más régi példák Révainál Gram. 1 : 363.

Példák az egyeztető szerkezetre: Az aranyat magatok szükségtekre és hasznokra fordítsátok (Balásfi : Csepr. isk. 31). Nékik magok királyok vagyon (Mik. Lev.). A melyet érdemel a te nemesi *magad viselésed* (Mik. MulN. 119). Hogy *a magam igaz mehetségemet*... eleibe nem terjeszthetem, sem... *a magam állapotáról* nem beszélhetek (Cserei : Erd. hist. 45, tehát egyazon mondatban kétfélekép). Bár az magad lovadon ne jártál volna (Apor : Met. 355). Magad nemzetségében is tapasztalni fogod (Fal. NU. 2. kiad. 199). Nem magok tudatlanságokat vetik okul, hanem a kaján irigységet (Fal. 348; érdekes, hogy a többes 3. személyben rendszeren így egyezteteti Faludi a birtokot, pl. még 74, 75, 691). Vakoskodunk magunk dolgainkban (516). A törvénykezést is kerüljük még a magunk kárunkkal is (Bod : Lex. 158). Én a magam tavalyi boromból egy hordót adtam el (Kaz. Lev. 5 : 222). Inkább akarátok a magatok kezetekben, mint a bárki másében látni (Kaz. Cic. 71). A maguk módjuk szerint (Belényesi, BSzemle 10 : 80). A magik dógikot (Kriza¹ 402). A magok testököt (452). «A magok szénájokot vitte el a víz. De már : a magam lova, a magunk háza stb.» Heves m. NyF. 16 : 38, tehát a többes 3. személyben egyeztetik, mint Faludi! A magad lábodon jársz (Nagybánya, Winkler József közlése).

De a köznyelv is ezt az egyeztetést alkalmazza, ha a névmás és birtoka külön-külön szólamban van, vagyis ha *-nek* raggal kell ellátni a névmást. Mint hogy t. i. ilyenkor lazább a két tag közti kapcsolat, a pontosan megfelelő személyraggal akarjuk világosabbá tenni a birtokviszonyt.

Másik az e[n]magamnak megismeretemről (VirgK. 43). Magamnak is három falumot dúlták el (TörtT. 1908. 475). — Dativus-félének vagyis határozónak érezzük a névmást ilyen mondatokban: Magamnak is ez a szándékom. Magamnak se volt kedvem hozzá.

Előfordul ugyan ilyenkor is a másik szerkezet, de ritkábban, s azért hibáztatták Petőfinek ezt a mondatát: *Magamnak* is ugyan kutyául lett dolga.¹ De nem is mondhatni másképp pl. a következőket: Légy ura magadnak (Fal. 516). Elvesztettük igaz mértékét magunknak (612).

Érdekes, hogy ilyen szerkezettel előfordul a *nekem* névmás

¹ Nemcsak Szarvas hibáztatta, hanem Arany J. is azt írta: «Ezt úgy sejtem P. csak maga gondolta jobbnak így» (l. Nyr. 25 : 401). Erről soká és sokat vitatkoztak; tüzetesen tárgyalta a kérdést Lehr 'az Akad. Értesítő 1902-i évfolyamában.

is ebben az állandó szólásban: *vége nekem!* Pl. Bizony vége nekünk! (ErdTört. 1 : 8; vö. NySz.). Vége neked es (Kriza¹ 420). Most vége neked (432). Vége nekünk (401). Nekem vége, nekünk vége lesz (Lázár: Alsó-Fehér vm.). Vö. Joannovics Nyr. 14 : 53! A *vége* szóban itt minden esetre elgyöngült, elhomályosult a harmadik személy értéke, mint akár ebben: *Jártányi erőnk* sem lesz (Gvad.); holott tulajdonkép így kellene: *jártunknyi* erőnk se lesz.

A *magam*, ill. *magunk* szerkezeteihez hasonlókat használunk más ilyen személyragos kifejezésekkel: *mindnyájunk*, *valamennyünk*, *néhányunk*. Pl. «Nem esuda hát, ha mindnyájunknak ez a vélekedése (vélekedésünk)» (Gyarm. Nyelvm. 2 : 155). Ez a fiatal özvegy bálványa mindnyájunknak Kassán (Kaz. Lev. 1 : 7). Szíves nyughatatlan kívánsága ez mindnyájunknak, nemcsak nekem (uo. 247). — Hiába, mindnyájunknak van egy-egy bogara (Gyarmathy Zsigáné, MSzalón 3 : 289). Mindannyitoknak együttvéve sincs annyi befolyástok (Joannovics példája Nyr. 26 : 243). L. ezekről bővebben Joannovics Nyr. 14 : 105—7; ő az utóbbi példákban, dativus mellett, csak az egyeztető szerkezetet helyesli.

A mutató névmásokat ma mindig *-nek* raggal szerkesztjük,¹⁾ csak a többest használjuk még néha ragtalanul, pl. *azok' kedvéért*, *azok helyébe* stb. De pl.: Ugra annak birtoka volt (Kaz. Erd. lev. 295). Régente azonban gyakran mondták *az okáért*, *ez okáért*, e h. annak okáért, ennek okáért; más esetekben is használták birtokosul a ragtalan mutató névmást, s ez nyilván ősi használat maradványa volt:

Ne mondj engemet te leányodnak, hanem *a' leányának*, kit illet az igazságnak áldozatja (KrisztL. 8). Vegyen gombot az én köntösömrre, mert egyébként kész volna, csak *az héjával* vagyon (LevT. 2 : 25). *Az bosszuságára*, aki jár életem vesztére s kárára (Balassi Költ. 152). *A' helyébe* (Kár. 109. zolt. 4). — Kész ott ügyeket felvenni s tulajdon magát tenni *azok* szószóllójának (Gyöngy. Rózsák. 199).

A kérdő névmás mint birtokos ma többnyire *-nek* raggal járatos: Ki volt itt? *kinek* a pipája maradt itt? (Népdal²⁾). De a régiségben, a népies beszédben s a szépirodalomban igen gyakran

¹⁾ «Ki beszélne így: *ez vallomása* nyom vmit, e h. ennek a vallomása?» (Joannovics, Nyr. 1 : 299).

²⁾ Különös szórenddel: *Kinek ez a kardja?* — Enyém az! — Nem igaz, nincs a neved rajta («Giliczei Péter», székely ballada).

ragtalan (kivéve a többséget, mely úgy látszik mindig ragos: *kiknek* a hibája volt...? stb.):

Ki hatalmával teszed ezeket? (MünchK. 53.) Ki bűneiért kelletik az Krisztusnak bűdosni? (Tel. Ev. 1: 126.) Hogy megjelentse, ki ágából való az mi urunk? (Kulesár: Ev. E8b.) Ki lova fia vagy? (Szirmay: Hung. in parab.² 129.) Ki kedvéért ered az édes öröm? (Kaz. Munk. 2: 277.) Ki szózatja ez? (Kaz. Sara S. 132.) Ki' szavát hallom? cujus nomen audio? (Vers. Phras. 149.) Hidegen fogadták azt, tudván, ki barátja vagyok (Vitk. Munk. 2: 90). Míg döntve nem lesz, ki joga különb (Arany: János kir. 2: 1 vége felé). — Kicsoda szörzése és találása által... építettött ez az mise alkotmánya? (Zvon. Osiand. 136.)

A határozatlan névmások közül *valaki* rendesen szintén *-nek* ragot vesz föl, mert a nyomaték a rákövetkező főnéven szokott lenni, pl. ha *valakinek* a becsületszavában se lehet megbizni...; de régebben ragtalanul is használták. A *senki* (és a *más*) névmás mindig maga nyomatékos, ma mégis gyakran mondják *-nek*-kel, pl. *senkinek* a szavában ne kételkedjél; de régente és élénk vagy népies beszédben ma se veszi föl a ragot. *Mindenki* (és *minden*, *mind*) nyomatékos létére is jóformán mindig fölveszi a *-nek*-et (csak kivételkép fordul elő a nélkül), pl. *mindenkinek* a szavában kételkedik; *mindennek* a kezdete nehéz.

Példák *-nek* nélkül: a) *Valaki'* levelét elfogni: intercipere literas. Valaki' hírét nevét alázni: refringere gloriam alicujus. Valaki' barátságán felhagyni: renunciare alicui amicitiam (mindezek Bod P. latin-magyar szótárában, így uo. gyakran). Azolta mindig érzem, hogy *valami* híjával vagyok (Vitk. Munk. 3, így uo. 4). — — b) A bizonyos, hogy hozzánk illik a gyász, ha szinte *senki* haláláért nem viselnők is (Mikes 97). Nem enged senki merészségének (Kaz. Cic. 46). Nem majmolja senki olesó fogásait (Arany: Bolond Ist.; ez így a szövegből kiszakítva a *-nek* hiánya miatt kétértelmű). Nem kell nekem senki párja (Népk. gy. 1: 213). Nem kell nekem senki sókjá (uo. 250). Ne örvendjen senki szíve, míg a madár nincs kezibe (uo. 3: 143). — *Más* ruhájába törüli a kését (Nyr. 13: 90). — — c) Mert csak ő egyedül *minden* teremtője (Balassi Költ. 123). Egy mondja *mind'* nevében, a mit én (Arany: Arist. 3: 334).

Vége a vonatkozó névmások természetesen *-nek* ragot kívánnak, mert nem rajtuk van a nyomaték, hanem a főnéven vagy valamely más mondatrészen; így már a HB.-ben: *kinec* ez nopun tetet tumetiuc. «Egy lakosnál vevék szállást, kinek csúrt láték udvarkáján» (Kaz. Erd. lev. 54). Mégis elég gyakran elő-

fordul a relativ névmás ragtalan birtokosként is, kivált a régiségben; de ilyenkor alkalmasint egy szólamban ejtették a két tagot, tehát a névmást hangsúlyozták:

Boszonkodik vala csak ez egy barátira, *ki* cselekedése lón oly nagy kárára (Tin. 58). Vesze egy vitéz, az jó Forgács Simon, *ki* vitézségét látták ott a harczon (uo. 86). Annak is, *a' ki* egészségeért isznak, nemhogy használna, de nagyot árt efféle köszönet (Pázm. Préd. 226). Mivelhogy a király, *ki* személyén sok áll, a főfő urakkal menne ellenségre (Liszi: MMárs 74). Nemzetedben legfrissebb asszonyosság, *ki* szelidségéhez nem fér semmi vadság (Gyöngy. MV. 2 : 261). Annak csalásában mint lehessen módja, *ki* vigyázásával gátoltatik dolga (uo. 3 : 11). Számlálja amellet maga sok gondját is, *kik* súlya megnyomná nagy Atlas vállát is (Thaly: Adal. 1 : 157). Ismét eljövendő dicsőségben, a *ki* országának nem leszen vége (Bíró Márton: Angy. 166). Él a szent kereszt vitéze, a *ki* hunytát könnyezed (Bajza¹ 1 : 151). — Azt a törvényt tette Kelemen kőműves, melyik' felesége hamarébb kihozza az ebéd vékáját, *kő* közé rakassék (Népk. gy. 1 : 175). Így volna személyraggal is: amelyikünk v. amelyőnk felesége...

Mínthogy a vonatkozó névmás első és második személyre is vonatkozhat, ilyenkor a birtoknak 2. vagy 3. személyű ragja is lehet:

Kiknek Krisztus vezéreték, szent igéje ösvényetek (Born. Ének. 522). Kinek éltem holtom más késétől függ (cujus vita necisque potestas ex opibus alienis pendet (Kaz. Sall. Jug. XIII.). Had ura, im hallj szót, kinek neved Isten (Arany: BH. 1 : 34).

6. Szóegyeztetés a birtokviszonyban.

A birtokos szerkezetekben számbeli és személybeli egyeztetést találunk. Az utóbbi természetesen legfontosabb a névmásos kifejezésekben, azért a névmásokról szóló szakaszban volt róla szó.

Igen érdekes a főnevek birtokviszonyában a számbeli egyeztetés megléte vagy hiánya. Ha t. i. a birtokos többesszámú, ez a birtokszón vagy ki van fejezve: a magyaroknak királyuk, a magyaroknak királyaik, vagy pedig fölöslegesnek tartjuk a többségnek ismételt kifejezését s azt mondjuk: a magyaroknak királyja vagy királyai (ez utóbbiban *-ai* csak a birtok többségét fejezi ki, nem a birtokosét).

Alig kételkedhetünk benne, hogy az egyeztető szerkezet

régibb, mint a nem-egyeztető,¹⁾ hiszen kódexeink korában amaz sokkal gyakoribb, mint emez. De ez a rövidebb szerkezet is igen régi, már a kódexek kora előtt is kimutathatjuk: így van *wermekalia* már egy 1233-i oklevélben, s a *hadak útja* is bizonyosan igen régi kifejezés. Hogy melyik a helyesebb szerkezet, arról száz évvel ezelőtt nagy viták folytak.²⁾ Révai már a HB.-beli «*mend w szentii es unuttei cuzicun*» (vagyis *közükön*) kapcsán kárhoztatta a rövidebb szerkezetet (Ant. 318) s utóbb grammatikája harmadik kötetében igen nagy tért szentelt e kérdés tárgyalásának. Ellenben Verseggy az újabb nyelvszokást védelmezte, és nyelvünknek száz év óta való fejlődése öneki adott igazat, s a fejlődést teljesen kielégítően megmagyarázza az a körülmény, hogy az egyes szám sokkal gyakrabban előfordul, mint a többes. Már régibb irodalmunkban is úgyszólván szemelláthatóan hódít a mai szerkezet, Pázmánynál pl. ez a «rendes», a másik a «kivételes» (Kis Ignác megállapítása NyK. 15:215). De azért még a mai népnyelvben is gyakori a számbeli egyeztetés.

Példák az egyeztető szerkezetre: a) ragtalan birtokossal, b) *-nek*-ragossal, c) értelem szerinti szerkezetek:

a) *Mend w szentii es unuttei cuzicun* (HB.). Az aratók nyomokat követvén (BécsiK. 4). A keresztyének fülöket (1663. Nyr. 6:167). Azokban volt a deákok ágyok (Apor: Met.). Abban az páterek sütőjök lakott (uo.). Harezra indúltam a dámák vétkeikkel (Fal. 133). Fentartotta az érdemes megböcsülést a dámák számokra (uo. 148). Dézmáját szegények számokra rendelte (Bod: Lex. előb. 9). Az alkonyodó nap fáradtak pártfogójok (Dug. Pb. 1:298). A zsványok fővárossuk (Nép, Veszprém, Nyr. 4:83). Pistáék bérössük (Alföld, uo. 5:86). A Szélék kotlójuk (uo. 6:173).

b) *Megtöri ő ellenséginek fejéket* (KesztK. 165; így uo. 18, 21, 47, 181, 183. De: Emberek fiainak ű fogok feyver és nyilak, uo. 142). *Lészön Istent dicsérés... vesződelmeknek közzülök kiszabadulásért* (SándK. 19). Az úton járóknak jó úti társok az mi édes Jézusunk (Telegdi: Ev. 2:50). Az első szülőtteknek számoc meghaladja a Levitáknac számokat (MA. Bibl. 1:120). Sokaknak a lábok is elszakadott vala, mégsem akarja vala hadni könnyen a sánczot (Cserei: Erd. hist. 232). Jóakaróinak kedveskedésekkel

¹⁾ Vö. Balogh P. Nyr. 20:495.

²⁾ Már Tsétsi is hibáztatta az egyeztetés elhanyagolását. — Verseggy fejtegetéseinek ismertetését l. Riedl Fr. tanulmányában Nyr. 9:433. — Vö. még Szemere Pál nyilatkozatait Kaz. Lev.-ben 7:208 és 163 (ez utóbbi helyen azt mondja, hogy Révai iskolája szerint így kellene beszélni: Hallgass te ördögök ördögök! e h. ördögök ördöge).

akarja tengetni életét (Fal. 135). Nyis ki a tikoknak az ajtójukat. Mos ki a csibéknek a tányérjukat (Tolna vid., György Józsa közlése).

c) Még forma szerint egyesszámú birtokosok után is többes alakja lehet a birtoknak értelem szerinti szerkesztéssel: Lenyomta őket a testnek, ez velágnak s ördögnek igájok (DebrK.). De mindennek egy fejedelmők vala (ÉrdyK. 556b). Mind egy módon való adójok vagyon ez három falunak (RMNy. 2b: 8). Házok népeknek sem adhatnak enniek (Tel. Evang. 1: 117). Mikoron hírók lén benne Salamon királynak és az két herceznek (ÉrdyK. 398b). Kezdé renddel mindeniknek lábokat megmosni (Born. Préd. 216).

A nem-egyeztető szerkezetre, mint láttuk, már 1233-ból van példánk. Így a legrégebb bibliában is: *az emberek közibe* (MüncK. 86; vö. HB. szentii . . . cuzicun!). A két szerkezet egyazon mondatban: «prófétáknak általok és szent angyaloknak általa» (ÉrdyK. 59).

Más példák: Miglen az ú atyjok fioknak [= atyjokfiainak] száma betelnék (Sylv. UJT. 2: 142). Az rómaiaknak fejedelme (Decsi: Sall. 5b). A Hamulitáknak háza népe (familiae de stirpe Hamul, Kár.: Bibl. 1: 145). Ez a magyaroknak mindjárt pártját fogta (Pet.: Ján. VIII.). Ezek a toll-rágó, versgyártó pimaszok, kiknek nem a szíve, csak a füle mozog (Pet.: A hold elegiája). Vágyaimnak sólyomszárnya támadt (Pet.: Távolból). Azon rendszereknek . . . mintegy önkénytelenül ellene mond (Gereze: Kaz. vall. néz. 31).

A birtok megelőzi a birtokost: Mint kelljen száját bédugni az augustai confessio rágalmazóinak (Pázm. Öt levél 90). Prédája lészen a gonoszoknak (Pázm. Préd. 24). Hervad szerencsése szegény kuruczoknak (Thaly: «Német an ver fészket . . .»). Szóljatok hozzám, lelkei a megholtaknak (O, redet, ihr Geister der Todten, Kaz. Munk. 7: 35). Kedves dongása hallik a méhecskéknak (Kárm. Fanni I.). Minden homályos szegletéből a bokroknak (uo. II.). Alig vártam, hogy végét érjem a hivatalos óráknak (Brassai: Mmond. 3: 195). Természete már ez magyar embereknek (Ar. Családi kör). Közibe vágott a lovaknak (Abonyi: A mi nótáink 3: 162). Gondját viselje a gyermekeimnek (Kálmány: Vadvir. 1: 45).

Az egyezetlen szerkezet olyankor legföltünőbb, mikor a birtokos jelző ez a többesszámú személynévmás: *nekik* v. *őnekik*. Példák:

a) Gyorsok űnekik lábok: veloces pedes eorum (KesztK. 43). Feledték a tusát, mert ötet, nekiek tűzőket, nem láták többé. Keiner dacht' an Schild und Speerkampf; er fiel, der Befehrer des Streits (Kaz. Munk. 7: 206).

b) Fordított szórenddel: Vigasztalja vala sebit űnekik (EhrK. 102). Megégettök a fát, ki űnekik nagy ártására lén (LevT. 1: 195). Vön egy kötés ökröt és megvágá azt és megfőzé nékiek az husát (tulit par boum,

et mactavit illud et coxit carnes eorum, Kár.: Bibl. 1 : 326). Azoknak a verseknek némely soraiba — és ez nékiek legfőbb dicsérete! — egészen téged hallak zengeni (Kaz. Lev. 3 : 47). — Vö. még: Sírján, kik elestek a véres csatákon, halott-koszorúnak hullatom virágít (Gyulai: Októberben).

Ide tartozik ez az ismeretes székely szerkezet: *az űk háza* e h. *az űk házuk*, ill. az *ű házuk* (l. Nyr. 8 : 38, 30 : 45). A köznyelvi *ű házuk*-ban csak a birtokszón van megjelölve a birtokos többsége. Föltűnök és szabálytalanok a következő példák:

Ne utálják meg *ű* sororit (e h. az *ű* sororaikat, BirkK. 1). Az asszonyi állatok az *ű* halottait feltámadva vivék (mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos, Sylv. UT. 2 : 110). Cannibalok nemzetségéből, a kik emberhússal élnek, és önmön rokonit hordja a gyomrokban (Fal. 31, e h. önnön rokonaikat).

Az *ű házuk*-hoz hasonlít ez a több nyelvjárásban dívó szerkezet: *a Péter kertjűkben* (e h. *a Péterék kertjében*). A birtokos többsége t. i. itt is csak a birtokszóban van kifejezve, mint az *ű házuk*-ban (l. erről Nyr. 42 : 237).

Példák: A minap odakint voltam a Lidi szőlőjűkben (Vitk. Munk. 2 : 7). A szomszéd kutyájok megharapott (Heves m. NyF. 16 : 38). János a Péter kertjűkben sétál (Sajóvidék Nyr. 22 : 138). A Veres eselédjűk má haza ment (Gödöllő). E biz *ű*-boszorka volt, ippejg a szomszéd asszonyik (Hetés, Nyr. 2 : 467).

Azonban az egyeztető szerkezet is elég gyakori még mai nyelvünkben is, nemcsak a nyelvjárásokban, hanem a köznyelvben is. Általában azt mondhatjuk, hogy olyankor használjuk, mikor a birtokos és birtoka közt lazább a hangsúlybeli és a szórendi kapcsolat. Ezt a lazaságot ugyanis ellensúlyozni akarjuk a pontosabb szóegyeztetéssel, melyben a birtokos többesszámának megfelel a birtokszó személyragja. Itt-ott már maga a *-nek* rag használata elég ok a pontosabb egyeztetésre. Az Érdy-kódex azt írja: az apostolok' járásáról való kenyv (589); ellenben: az apostoloknak' járásokról írt kenyv (343b). Faludi azt írja: az urak' dolga (69), de ugyanazon a lapon: az uraknak' dolgok. Kassai József csakugyan azt tanítja, hogy ragtalan birtokossal ez a helyes: a magyarok' királyja, ellenben *-nek* raggal: a magyaroknak' királyjok (TudGyűjt. 1818. 10 : 80, vö. Nyelvtanító könyvét is). Imre Sándor is azt tanítja, hogy ha ezek' gazdája helyett azt mondjuk: ezeknek' a gazdájok, itt «a birtokviszony lazább» (Imre S. Geleji Katona I. mint nyelvész 73). S végre a

palócz nyelvjárásról is azt olvassuk, hogy *-nek* esetén egyezteteti, más esetben pedig nem egyezteteti a birtokot (l. Nyr. 21 : 559). A köznyelvre nézve természetesen nem áll ez a szabály, de azért sokszor használjuk az egyeztető szerkezetet, ha külön akarjuk hangsúlyozni a két tagot, különösen fordított szórend esetében s ha ige van a birtokos és birtoka közt (l. Joannovics, Nyr. 14 : 9, 56 és 30 : 265).

Példák: Tokaj elfoglalása a császáriaknak sok emberükbe került (BSzemle 141 : 79). — [Ez] kedvelt szavukjárása a vitatkozó feleknek (Szarvas G. Nyr. 19 : 34). Azon volt, hogy kedvükben járjon barátainak. — A halaknak nem zsirozza meg a fogokot (Mikes 60. lev.). «A birtokhoz a birtokos jelzőtől való elválasztása esetén rendesen hozzájárul a többesi *-k* képző: A szomszédéknak elvitték a holmijokot» (palócz nyj. Nyr. 21 : 559). «Ha a kettő közé az állítmány v. más mondatrész kerül: A ludaknak kitisztítottad-e má a vállójokot? A virágoknak elvitte a szél a leveljeket» (Heves m. NyF. 16 : 38). Szürkémnek be sajnálom elveszett párjukat. Kovácséknak dobra kerül a házuk. Páléknak égett le a pajtájuk (Joannovics példái Nyr. 14 : 54 és 26 : 243).

Pontosan kifejezzük a személyragban a birtokos többségét, ha a birtokos nem jelzőben van megnevezve, hanem valamely más mondatrészben, az alanyban vagy tárgyban stb. Azt mondjuk pl. A rémült *lakók* elvesztették *a fejüket* (nem lehet: a fejét). *Ellenségeimet* saját *fegyverükkel* vertem meg (nem lehet: fegyverével¹⁾). Hibásak tehát a következő mondatok:

Hogy szívünk, elménk járása és kicsapó kívánságink határiban maradjanak (Fal. 586, helyesen: határaikban). Kőfalaitól megfosztatott városok: oppida eruta muris (PPBL.).

Többször találkozunk ilyen szabálytalansággal részelő (partitív) kifejezésekben és állandó szólásokban:

Ha a borok a hordókból *az aknáján* kifolynak (Lipp. Cal. 64). Nagy *divatjában vagynak* itt az orientális nyelvek (KirBesz. 68). A kúcsokat anyjának adta, hogy *gondját viselje* (Nyr. 9 : 233, e h. gondjukat stb.).

Ide tartozik az az eset, mikor a birtokos csak részeshatározóban (datívusban) van megnevezve. Rendesen pontos személy-

¹⁾ «A mondatbeli [nem névszói, jelzői] kapcsolatban önállóbb a két szónak, birtokos és birtoknak a szereplése» (Balogh P. Nyr. 20 : 495).

ragot alkalmazunk ilyenkor, pl. *A hitelezőimnek megadtam a pénzüket* (nem a pénzét). Boldogok azok, a kiknek megbocsátják a vétkeiket (szabálytalan, a hogy Sylvester írja ÚjT. Róm. 4. fej.: Bódogok, kiknek megbocsátatnak az ő vétkei). Szintígy mondjuk szabályosan: a francziáknak *van* elég pénzük. De a *van* és *nincs* igék mellett igen gyakori a nem-egyeztető szerkezet is. «Az a változás, mely birtokviszonynak névszói jelzésében beállott, kezdi [de már a 16. században kezdte] éreztetni hatását a vele analóg másik jelenségen is, a birtokviszonynak mondatbeli kapcsolatán» (Balogh P. Nyr. 20 : 495--6). — Megjegyzem, hogy *van* jogosultsága aunak a föltevésnek is, mely szerint *van* és *nincs* mellett a *-nek* ragos névszó nem dativus, hanem birtokosjelző.¹⁾

Az tudós mestereknek tudós tanítványi vadnak (Sylv. Corp. Gr. 38). Kiknek éjjel-nappal csak szántóföldre, baromra vagyon gondgya (Born, Préd. 413). Az köveknek, fáknak, és oktalan állatoknak, bizonyos határral megkönyékeztetett természeti vagyon (Pázm. Kal. 24). Vannak az egeknek felhői, a holdnak és napnak fogyatkozásai (Pázm. Préd. b4). Azoknak egy héa sem vólt (Mad. Evang. 834). Az váró sziveknek nincsen nyúgodalma (Gyöngy. MV. 3 : 1). Az asszonyoknak egész esztendő által csak az a dolga (Mikes 37. lev.). A szegényeknek is vagyon része benne (Fal. 538). Jó emberek mind, kiknek lisztje nincs (Arany: Arist. 3 : 224). De mikor volt a szerelmeseknek elég esze (Belényesi: BSzemle 6 : 324). A feketéknek nincs ám kifogása (Greg. Luz. 19). Van ezeknek is igéje, épen úgy mint más nyelveknek (Nyr. 19 : 551). Az ördögnek semmi dóga sincs... (Lázár: (Alsó-Fehér m.). — De senki se mondja pl.: *ezeknek van esze* (e h. eszük); *maguknak sincs pénze* (e h. pénzüik).²⁾

Itt leggyakrabban az ilyen kifejezések maradnak számbeli egyezés nélkül: *vége, száma, haszna* (vö. *vége nekem*, l. a névmásokról szóló szakaszban):

Nincs vége a csudáknak (Fal. 355). Ott vége lesz gyötrelmimnek (Kárm. Fanni LVII.). Hát ott vége lett a rikmadaraknak (Nép, Veszprém,

¹⁾ L. Beke értekezését: Der Dativ-Possessiv... SUS: Toim. 30. k.

²⁾ Tehát mégsem áll egészen, a mit Brassai mondott, hogy itt csak az érthetőség szab határt a rövidebb kifejezésmód használatának, mert érthetőnek érthető volna ez is: *ezeknek van esze*. — Erről a kérdésről igen sokat írtak és vitatkoztak. L. Joannovics: A dativusnak nincs birtoka, Nyr. 13. k. A *-nek*-ragú név és a birtokszó, uo. 14. k. Joannovics uo. 26 : 242, 291, 442. Továbbá Alexander B. Nyr. 13 : 83, Füredi I. uo. 123, Kulesár E. uo. 14 : 389, Balogh P. uo. 20 : 492 stb.

Nyr. 6: 422). — Ott vannak repeső állatok, kiknek nincsen száma (KesztK. 276). Kinek irgalmasságának nincsen száma (TelK. 44). Nincsen ezeknek nagy száma (Fal. 469). — Az ily munkáknak nem sok haszna van (Kárm.: Uránia 3: 303).

7. A személyragok használata.

Ismeretes sajtásága nyelvünknek a birtokos személyragok gyakori használata. «Magyar nyelvünkben a birtokjelölő nevek nagyobb szerepet játszanak, mint más népekében. A magyar ugyanis, mihielyt legkisebb alkalmat kap reá, mingyárt, úgy szólva, birtokítja a személyt vagy dolgot, számtalanszor még meg sem nevezvén az illető birtokost» (Brassai: MMondat 3: 228).

Nemcsak főnév, hanem melléknév, számnév és néha névmás is szerepelhet birtokszóul és fölveheti a birtokos személyragot:

Hol van az én drágám (e h. drága gyermekem)? Leginkább részelő viszonyban: vminek *a java, rossza, férjessé, ... legjobbika, legjobbjaink* stb., valamint a számnevek is: *kettőnk, ketteje, harmadika, sokunkat* stb. — Inkább akarom bátorsággal *az én kevesemet*, hognemmint ennyi nyavalyával *a te sokadat* (Pesti: Fab., NySz.). — A névmások személyragos használatáról már külön szakaszban szóltam.

Jellemző nyelvsajtáság a magyarban — mint az uráaltaji nyelvekben általában — a viszonyzó k személyragozása: *bennem, előttem* stb. (L. erről bővebben MHat. 1: 11—14.) Ez összefügg avval, hogy a birtokos személyrag a finnugor alapnyelvben az alapszóval lazább kapcsolatban volt. A finn nyelvben a személyrag ma is a ragozott névszónak a végén, a viszonyragok után foglal helyet, pl. *kodi-ssa-ni*, szó szerint *ház-ban-am* (e h. *házamban*), tehát egészen úgy, mint ezekben a magyar alakokban: *elő-tt-em, kör-ül-ünk*. Vö. a régi szentírásfordításban: *jogfelőlem, balfelőlem* e h. *jogom felől, balom felől*. (L. Beke, A fgr. szóösszetételhez, NyK. 42. k.)

A birtokos személyragokat eredetileg csak olyan esetekben használták, mikor a birtokos vagy egyáltalán nincs külön szóval kifejezve vagy csak személynévmással van jelezve: *fiam, én Istenem, az ő háza*. Az eredeti használatot némely nyelv megtartotta, némelyik ellenben kiterjesztette. A finn nyelv pl. máiglan csak

olyan birtokviszonyban használja, melyben a birtokos nincs megnevezve, pl. *pää-nsä* feje, vagy *hänen päänsä* az ő feje; ellenben mellőzi a személyragot mint fölöslegest, ha a birtokos meg van nevezve egy főnév genitívusával: *hevosen pää* ló feje. A vogul nyelv kitett birtokos mellett majd mellőzi, majd pedig — mint a magyar — kiteszi a személyragot, pl. *lū puŋk-ä* = ló feje.¹⁾

Névutóink csak olyankor követik ezt a szerkezetet, ha a birtokos *-nek*-ragos, pl. *minék* előtte, *annak* utána. Krisztusnak fölöle parancsolok (EhrK.). Jól tudom, mi lappang bokrodnak mögötte (Arany). Csak ritkán fordulnak elő ilyenek *-nek* nélkül, még legtöbbször a *közepett* névutó esetében:

Űr előtt és emberek előtte (EhrK.). Az kit királ beküld, az melléje állanak (1551. TörtTár 1908. 449). Felmetszette szívem közepette Cupido neki képét (Balassa B. — L. bővebben MHat. 1:12). Faludi ilyeneket ír: *maga* előtte (594), *maga* körüllette (411).

Sokszor emlegetett jellemző sajáttság az is, hogy a birtoklást ('habere, haben') a *van* igével és birtokos személyraggal fejezzük ki: *van ruhám, nincs pénzem* stb.²⁾ (Ámbár van a magyarban s a rokonnyelvekben egy-egy 'habere' jelentésű ige is, minő a magyar *bír* és *vall*.) A birtokosnak ilyenkor csak dativus alakja lehet: nekem van ruhám, szegénynek nincs pénze. — A *van* analógiájára néha más kifejezéseket is így szerkesztünk, pl. *szerencséje akadt, baja esett* stb. Nem tudom, miképpen járnak a posták, hogy semmi választom [válaszom] nem jön Nagyságotdól

¹⁾ A törökben is személyraggal: *aga at-i* az úr lova, vagy *aganün at-i* az úrnak lova. A sémi nyelvek közül pl. a héber ilyenkor nem teszi ki a birtokos személyragot, ellenben a szír és a káldéai nyelv kiteszi, l. Révai Gram. 205.

²⁾ A rokon nyelvekben is hasonló szerkezet van, de hol személyraggal, hol a nélkül, pl. votj. *čecí-ed van-a?* méz-ed van e? *kum cryši ulmas* három fiuk volt; ellenben finn: *tytöllä on kaimiit silmät*, szó szerint: a leánynál van szép szemek, *minun on lämmin* 'nekem meleg(em) van'. A magyarban ritkán hiányzik a személyrag: Azon volnék én, hogy te lennél énnékem feleség (Pet. Zsuzsikához). Nincs nekem oly mulatság, mint az összevisszaság (Arany, l. Nyr. 32:528). Némely nyelvjárásunkban gyakrabban, pl. Van n'eki sz'ep f'öd. Nyincs n'ekém l'ó. Honnem akar ess'ő esnyi! már n'ekém a kumpér is észarád (Gyöngyöspata). «Nekünk nincs gunyhónk, ezöknék meg nincs szék» (Szlavónia, Nyr. 5:64).

(TörtT. 1908. 478). Jó estét, édesem, micsa bűd érkezett (Népk. gy. 1:205).

Vannak szók, melyek jelentésüknél fogva rendszerint személyranggal fordulnak elő, sőt egy részüket másképp alig is használjuk. Ilyenek első sorban a testrésznevek: *fejem, szemem, szájam*. A magyar azt mondja: kinyitom a szememet, a finn is: *avaan silmäni*, de a német: *ich öffne die Augen*, a francia: *j'ouvre les yeux*.¹⁾ Régi szótárainkban neha ilyeneket olvasunk: «*capillus hayad*», «*cilium szemed szeore*», «*auricula az fűled gombaya*» (Gyöngyösi szótártöröredék, hasonlók Calepinusban); tehát a magyar szót önkéntelen is személyranggal látják el. — A régi-ségben s a népnyelvben a testrésznevek személyranggal szerepelnek összetételek előtagjául: *szája-mosó víz, orra-lik, háta-borda, ujjá-mustra, feje-ruha, ina-szakadozás, joha-fájás*, «*az orra-réte-folyásáról*» (az idézeteket l. MSzótók 39). Ott aprózta *inarogyásig* a cigány előtt (Mikszáth: Egy választás 50, MKtár). Néha aztán, mivel tulajdonkép fölösleges, egészen elhomályosul a személyrag értéke. Így keletkeztek a dunántúli népnyelvben az ilyen pleonazmusok: *májája, szarvája, szárnyája* (MTsz.) s más testrésznevekben (vö. *orjá-s hús, lollá-s hús* Nyr. 14:366, l. MSzótók); így ez a ruhanév: a *tüledálló* («add ide a tüled-állómat» Szolnok) s a budapesti *nagyságák, nagyságám*.²⁾ Sokszor elhomályosul a személyrag a határozókban is, l. alább.

De érdekes, hogy bizonyos állandó szólásokban személyrag nélkül használjuk a testrészneveket. E szólásoknak egy részét — csekély változtatással — személyranggal is mondhatjuk, de némelyik ilyen raggal alig fordul elő, legalább a mai köznyelvben. Példák az előbbieik közül: *szemet hűny* ~ *behűnyja a szemét*, *fejét csóvál* ~ *csóválja a fejét*, *térdet hajt*, *térdet fejét hajt* ~ *meghajlja térdét*, *lehajlja fejét*, *szót emel* ~ *fölemeli szavát*. A második csoportba valók: *szemet szúr* (más: *kiszúrja szemét*), *kezet fog*, *talpra áll*, *térdén állva*, *térdre esik*, *fejbe üt*, *agyba-főbe ver*,

¹⁾ Néha az indg. nyelvekben a személyrag dativusa helyettesíti a mi birt. személyragunkat, pl. *fúj a fejem*, finnül *pääteni särkke* (szó sz. a fejemet bántja) ~ ném. *der Kopf tut mir weh*, olaszul *mi duole la testa*.

²⁾ Így még *ludmáják, csészéalják, éjtszakák*. A *nécmássákról*, a személyes *nécmássákról* (Gottvald: M. Nyelvtudomány 1836). *Kertallák* (Nyr. 9:288).

*félvállrot beszél, lélekben v. főben járó dolog.*¹⁾ L. ezekről Nyr. 32 : 528.

A testrészekhez hasonlóan személyraggal jár az élettelen tárgyak részeinek neve és a részelő (partitív) értékkel használt mértéknevek, pl. vminek az *eleje, utója, közepe, alja, java, fergesse* stb., továbbá *hogya kilója? fontja, röfe, méterje, literje, tuczatja, párja* stb. Ide tartoztak eredetileg az *egyik, másik, harmadik, szebbik-félék*, továbbá a *többi* szó, de ezekben újabb korban elhomályosodott a személyrag jelentése.

Majdnem kivétel nélkül személyraggal használjuk a rokonsági neveket: *apám, anyám, bátyám, öcsém, néném, hugom, fiam, sógorom, vőm, veje, menyé* stb. (bár az első három, különösen megszólításban, így is előfordul: *anya, apa, bátya*²⁾). Ide tartoznak az ilyen megszólítások is: *barátom, kollégám* (de ez most inkább rag nélkül), *bratim* és *feleim* HB., *uram, hadnagy uram, asszonyom, Istenem, Bélám, Juliskám, kedves Mariskám* — holott pl. a latinban csak *amice, domine* (néha így is: *fili mi* stb.), a németben *liebe Mutter, lieber Karl, Herr* (s csak bensőbb vagy udvariasabb árnyalattal: *mein lieber Karl, mein Herr* stb.)³⁾ — Az olyan második személyű megszólításokban, minők *kegyelmed*

¹⁾ Ezek ritkán személyraggal, pl. A palotában sétál az ..., *vállárúl beszél az, a ki előbb terh alatt nyögött* (Fal. NU.² 199). *Játszik a lelkében járó dolgokkal* (Fal. 76). *Lelkedben járó nagy dolog* vagyon reád bízva (617). *Fejedelmet agyába méltóan sujtó kürtjével nagy Lehel* (Vitk. Munk. 1 : 112). — Viszont szokatlan pl. Egy pár olasz bokréta rengett a *fürtök közt* (Fal. 633, e h. a *fürtjei* közt).

²⁾ *Apa atte kenyeret, anya atte kenyeret!* (azaz adj te, kiáltoz az apró gyerek, ÉrdyK. 101). «Anyjához szaladott véresen. Anya (mondván)! bezzeg ez ám az ember» (Dug. Péld. 1 : 100). Anya, kedves anya! (Kaz., id. Nyr. 12 : 365). Így: *anyus! apus! édes anya! édes!* és: *Ilus! Mariska!* stb. Mit olvasunk a télen át? Ah, nem fizet elő *apus!* (Arany: Év kezdetén.) (A németben, angolban, francziában sokkal közönségesebb: *Mutter, papa, father* stb., e h. *meine Mutter, mon père, my father.*) — Továbbá: *pajtás! öreg! gyerek!* (így Arany: TSz. 2 : 44); *atyafi!* (Pet. JV. 13 : 13); *sógor! koma! János gazda!*

³⁾ «Ezt a franczia közmondást: *Le père, le frère et le gendre sont trois vauriens ensemble*, jól magyarul következőkép majmolhatnók: *Apja, fia, öccse, bátyja, mind semmirekellő nép*» (Brassai: MMondat 3 : 228). — A személyragos megszólításokról l. Szarvas G. NyK. 10 : 145, Finály: Hogy is mondják ezt magyarul 140.

(*kelmed, kegyed, kéd, kè*), *nagyságod, méltóságod, fölséged* ma már elhomályosodott a személyrag értéke, holott régebben egészen a 17. századik pl. még így beszéltek és írtak: Kérem *Kegyelmedet, parancsoljad meg embereidnek* stb.; tehát tegeztek ugyanazt, a kit *kegyelmed*-nek szólítottak. A 16. században még így is mondták: *te kegyelmed, te nagyságod* (a németben s a román nyelvekben többszámú névmással: *eure Gnaden, Ew. Majestät, votre Altesse* stb.). S a 3. személyt ma is névmással mondjuk: *ő nagysága, ő felségük*. — Más értéke van a 3. személyragnak ezekben: *apjuk, anyjuk*. Így szólítja egymást az anya és az apa (néha őket mások is), az értelme pedig az, hogy a gyermekek apja, anyjuk a gyermekeknek. Néha egy-birtokos személyraggal: *apja, anyja*, t. i. a gyereké. Vö. «Vigasztalódj, édes anyja fennmaradó véremnek!» (Kisf. S. Somló 3 : 30).

Példák: Elhadlak én téged azonnal, jó apjok (szól a fiú atyjához, 1636, NySz.). NB. *apjukom* (Arany L. Népm. 1. kiad. 310). — Ne apja, lányod: fogd, vedd vissza hát (Shak.¹ 12 : 74). Édes atyja! (szólítja az asszony a férjét, Baks. GyÖ. 2 : 57, 63; édes atyjuk! uo. 59, 60). Apja! anyja! (Bács m. stb.) A kotyóst biztatja ezzel a gazdaasszony: Híjjad anyja, híjjad! (Várady F. Baranya multja és jelene 1 : 193). Zalában: Vidd anyja, vidd, vidd! — Vas megyében pedig a fiút és lányt is így szólítják: Gyere ide, fia! vagy lánya!

Szintén személyt jelentő főnevek szerepelnek személyraggal a következő szólásokban: *Embere válogatja*. «Minemű az embere, olyan a beszéde» (Kovács: Közm. 139). — Továbbá többnyire az ilyen szitkozódásokban is:

Eb atta parasztja! (1636. OklSz.) Ebugatta himpellérje! (Pet.) Isten-telen legye! (Pet. Ebéd után.) Eszemadta kis barnája (Pet. Ilyen asszony...). Lelkem adta kicsikéje (Pet. Feleségek felesége). Az áldóját, lóvá teszem ezt a tökflikót! (Radó: A fordítás műv. 38). A teremtésit! Stb. L. ezekről Nyr. 40 : 423, NyF. 47 : 24.

Jobbára élettelen dolgokra vagy elvont fogalmakra vonatkoznak az ilyen személyragos kifejezések: *féle, hja, csinja-binja, oka-foka, bökkenője, mi haszna, jele, híre jár* stb.¹⁾

¹⁾ Vö. még: Tanojj segíteni rétta [rajta], nagy *ajándékját* kapod (Nyr. 10 : 42). — Továbbá: Várj, mingyárt *csudádat látod*: vous allez voir beau jeu (Kaz. Munk. 1 : 68). Ennek jelenlétéből nagy *örömet* reméllvén (Dug. Szerecs. 1 : 128).

Érdekesek az időre vonatkozók: *esztendeje, ma egy hete, három napja, harmad napja, harmad éve* stb. Néha teljesebb formában, a *van v. mult* igével: *annak most van* épen két esztendeje, husvétkor *mult* két esztendeje.¹⁾ Sokszor mellékmondat szolgál mellettük birtokos jelzőül: Husvétkor volt két esztendeje, hogy leégett a házunk. — Hasonló szerkezet: *ideje*, hogy menjünk; de ezt főnévi igenévvel is mondjuk: *ideje már menni*.

Példák: Estve felé megbetegszik és *harmad napjára* eltemetik (Mikes Lev. 1. kiad. 106). *Tovább* nem szolgálám *egy egész hónapjánál* (ÖtvMest. 1716. 10. vszak). *Több nyóltz napjánál, hogy* oly mélyen és csendesen nem aludtam: *ily a plus de huit jours* (KirBesz. 8). *Négy hetinél több* (Gyarm. Nyelv. 2 : 20). — *Volt ideje*, mikor Anglia angyali ország volt (Fal. 269). *Volt az ideje*, hogy Kazinczynak egy levelét sokért nem adtam volna (Kisf. S.). *Ideje felkelni*: *surgendi tempus est* (Sylv. Coll. puerilia). *Ideje* már szellőztetni a szűk házat (Arany: Sz. László). — Vö. MKötöszók 2 : 62.

Igen nagy szerepük van a birtokos személyragoknak az igenévi szerkezetekben, s a régi nyelvben még inkább, mint a maiban. Így először is a főnévi igenévben: *írnom, írnod, írnia* stb. *kell, szabad, lehet*, a régi nyelvben még *írnom akarok* stb., úgyhogy ugyanazon a személy kétszer is ki volt fejezve, azért hagyták el később ezt a használatot s azt mondták: *írni akarok*. A mai népnyelv már *kell* és *szabad* mellett is jobbára elhagyja az igenév személyragját s inkább azt mondja: *nekem írni kell* vagy *kell hogy írjak, kell írjak*, sőt néhol: *írni kellek, írni kelletttem*. — Régente a *-va*-képzős határozó igenévet is személyragozták: *írvám, írvád, írvája* stb., pl. *Megfordólvátok* megkeresitek ötet: *convertentes requiretis eum* (BécsiK. 108; több példa Nyr. 42 : 195).²⁾ Ezt a használatot elhagyta a nyelv, mert a mondat igéjében úgy is ki volt fejezve ugyanaz a személy. Két különböző személylyel egy példa se fordul elő nyelvemlékeinkben, noha elképzelhetnénk ilyen mondatot: *láttátok* (öt) a földön *járvája*. Ezt a viszonyt néhány kódexünk egészen másféle személyragos igenévvel fejezi ki: *láttátok* ötet a földön *járatta*;

¹⁾ Vö. Negyven éve folyt le már rendünk új szakának (Czuczor Költ. 1. kiad. 1 : 70). — A vogul is személyraggal mondja: *tälä sät, tuwä sät* szó sz. tele hét, nyara hét (Munk. V. Népk. 1 : 33). L. Beke: Ragtalan határozók a vogulban, NyK. 37 : 118.

²⁾ Hasonló példák ugyanott a finnől is.

hasonlókép *járatam, járattad* stb. (l. MHatározók 2. k.). Ez utóbbi igenévből csak személyrag nélkül maradt fenn egy pár példa: *jövet, menet*. De rokon vele a székely *álmodtam* (ilyen értelemben: én álmodván vagyis álmomban), *émettem* (ébrei lévén), továbbá a köznyelvben az ilyen viszonyragos kifejezések: *jártomban-keltemben, fektedben, fektédből* (pl. fölugrott), *távoztakor, holtomiglan, vesztére*. Az alanyesetük ritkább, de szintén mindig személyragos: nincs *nyugtom, lépteim, lépteid*. Ki miatt lőn ily kora *veszte* (Arany: Szondi két apródja). Kissé meglepett tán *jöttöm, úgy-e bár?* (Pet. Barátimhoz.)

A birtokos 3. személyű rag sajtáságosan szerepel sokféle határozóban (l. bővebben Kovács M. Személyragos határozók, Nyr. 41 : 324). Így pl. időhatározókban: kétszer *hetiben, napjában* háromszor, *ezeribe* egyszer; *nyárára, télire, utójára, virradtakor; hamarjában, hirtelenében, íziben*. A személyrag értéke elhomályosodott ezekben: *minapában* (azért van pl. *minapákban* 19 : 235), *korán* és *idején* (azért lett ilyen középfokuk: *korábban, idejében*, s a *korán*-ból elvonva *kora* melléknév és *korit* az óra). — Helyhatározók: *széltében, hosszában, közeliben*. — Állapotfélék: *javában, frissiben* stb. — Módhatározók: *hiába, jobbára* stb.

Példák. Állapothatározó-félék: «Csaknem számlálhatatlan sokaság jő a görög táborról, mintha egész Európát *pusztájában* hagyták volna» (Hall. HHist. 3 : 233). «*Pusztájába* maradt a szőlő. *Zöldibe* indul a vetés» (Gyarm. Nyelvm. 2 : 20). — Módhatározók (partitiv-félék): «*Vékájával* méri a pénzt. *Százával* veszti az aranyat. *Vedritől* egy garast fizetek. *Hányával* adja a tojást? *hármával*. *Kalangyjával* lopták a buzát. — *Szakmányába, felibe, harmadába* dolgozza. *Hányadán* csépelnek? *Tizenegyedén* csépelnek» (Gyarm. Nyelvm. 21).

Láttunk már olyan személyragos összetételeket, minők *feje-ruha, joha-fájás*. Ilyen előtagok leggyakrabban igenévi kifejezésekben fordulnak elő: *lába-fájó, hite-szegő, hite-szegett, esze-reszett* stb. (l. 23. l.) Még gyakoribb a személyragos alak összetételeknek utótagjában: *városháza, úrnapja, vásárfia, hegyalja* stb.

Érdekes az összetett és egyszerű személyragos névszóknek sokféle további képzése:

a) *anyádkorú, atyádkorú, apjakorú, apámkori* NySz. *Szemed színű* dolmányom (Népdal). Jó *kezefogású* szolgáló (a kinek jó a keze fogása, Gyarm.

Nyelvm. 2 : 189, Nyr. 3 : 413). *Magam-szörü ember.* — *Hegyaljai ; váraljai* cseresnye, *falukutjai* víz. (Nyr. 6 : 114), *kertallai* dülő, *cserallai* és *pagomyallai* legelő (uo. 431). A *Murány aljai* sík (Gyöngy. MV. 3 : 113). *Földallyai* (Misk. VKert 651). *Éjtszakai.* — *Három király ekeje*ni [-ekéje]nyi föld : spatium trium aratorum regalis mensuræ (Verb. Trip.). *Két sz. ntőföld* *hosszányi* (Heltai). *Hátralépve kar hosszányjira* (Arany : Haml. 42). — *Úr-doltság* (robotos, Erdélyi : Népd.).

b) Az *asszonyomé*k ha soha papok nem lesznek, sem bánom (Mikes Lev. 1. kiad. 145). Megérkeznek az apjáékhoz (Népk. gy. 3 : 256). Egy kazdag, kinek ű feleségével és *házabelie*kkal nagy újédatossága vala (DebrK. 572). A balta csak jó *kezebeli* (kézbe való szer, Nyr. 3 : 87). De a tömeg már czepli s rosszul lesz a *nyakabeli* (Tompá : András polgár).

Ángyomcsa Nyr. 5 : 61.

Ehhez hasonlót szem nem látott, fül nem hallott... Legmerészebb reményeim sem mertek *felényi*ig emelkedni (Kaz. Lev. Toldy kiad. 3 : 42). *Jártányi* ereje sincs. *Fontányi* szósz NySz. (innen aztán a látszólagos-tányi tényi képző). *Hasa töltenyi* (Kriza, CzF.). *Fél újjodnyi* kenyeret (régí szakácskönyvből Nyr. 9 : 214). *Karomulag* (Nyr. 2 : 522). *Öklönnyi. Apánnyi* (így neveztek egy nagy fiút a pajtásai, Szatmár).

Ezekkel a *mi földünk*i szókkal... jelenti (Pázm. Pr. 646, l. NySz.). *Barátom* és *földemim* (Prágai, l. NySz.). *Sírhalmomi* rózsaék (Vör.). *Városonki* borok (Sajószentpéteri végzés 1503). Még *deákkoromi* barátom (Horváth Adám, Figyelő 1882. 13 : 6). *Sehonnyai* (már Révai birtokos összetételből magyarázza, mintegy semmi-honjai). *Földön laktai* experientiából... (Pós. Görösös bot 2 : 169).

«A Mädchen für Alles *párjasa* : a Mann für Alles» (Herman O. Egyetértés 1888. V. 13. 4).

Még ige is van egy-két egyszerű és összetett személyragos névszóból : *éjtszakázni*. «*Lábaljázok* : láb alatt hentergek ; barkó szó» (Tsz.). *Lesorjáz* (Nyr. 2 : 236). A mint a menet *besorjázott* (Belényesi G. BSzemle 3 : 171). Miként *sorjáz*nak elő szomjas, de vidor arczzal (uo. 5 : 163). Egyenként *kisorjáz*tak (uo. 6 : 403). *Édesgette, lelkemezte* (Arany L. Népm. 1. kiad. 101). *Fiamozhatják* egymást (Lehr, Nyr. 6 : 155).

S. Többszörös birtokviszony.

Ilyen először is a lánczolatos birtokviszony, melyben a középső tag az elsőnek birtoka, de az utolsónak birtokosa, pl. *Hunyadi fiainak sorsa, (az én) házam ajtaja* stb. Ilyenkor gyakori eset, hogy a két utolsó tag egymással szorosabb, állandó viszonyban van, úgyhogy a birtokviszonyon kívül összetétellé vált, pl. *névnap, születésnap, pipaszó, háztető* stb. birtokviszonyban így alakulnak : a *bátyám nevenapja, a király születésnapja, a pipám*

szára, a házunk teteje, a szűröm ujja stb.¹⁾ Néha, igaz, ezek is követik a személyrag nélküli összetétel analógiáját, nemcsak a fővárosban hallani: *névnapom, születésnapjuk*, hanem a nép közt is: *szűrűjiam, pipaszáram*. (Több fgr. nyelvben ez a rendes: 'házam ajtaja' helyett is azt mondják 'házajtóm' stb., l. Szilasi, NyK. 26 : 135, Beke, uo. 42. k.)

Van aztán egy más, bonyolultabb birtokviszony, melynek nem oly könnyű a kellő alakját megadni. Ha pl. az olyan kifejezést, minő *Zalán futása* vagy a *Falu rossza*, úgy akarjuk a költő nevéhez viszonyítani, mint mikor azt mondjuk: *Vörösmarty Szózata* vagy *Tóth Ede Kintornás családja*, akkor megakadunk és körülírással kell élnünk: 'Vörösmarty éposza, a Zalán futása',²⁾ 'Tóth Ede népszínműve, a Falu rossza'. Nem mondhatjuk: V. Z. futásája; ilyen alak csak akkor keletkezett, ha előbb a személyrag értéke elhomályosodik, pl. a dunántuli beszédben: a bátyám *ludmájaja* (a köznyelvben: a bátyám ludmáj-a), az én szép *csészealjám*. Mégis találkozunk hébe-hóba ilyen kettős személyraggal, s a következő példák elég különösek:

Természet Csudáji-dat nyugtalanul várom Pestről (Kaz. Lev., Toldy kiad. 1 : 263; azaz Természet Csudái című könyvedet). — Az én márczius tizenötödikém (Prielle Kornélia cikkének címe Bp. Napló 1898. III. 15).

A köv. példákban is tulajdonkép két személyrag fejezné ki teljesen a helyzetet, de az egyik van csak kitéve: Küldd vissza az én *Catilináriáidat*, megérdemli a többszöri olvasást (Dess.-Kaz. Levelezése 2 : 250; az én után *Catilináriám* kellene, de ki akarta fejezni a megszólítotthoz való viszonyt is). — A következőkben egyazon birtok az egyik birtokossal alanyi, a másikkal tárgyi birtokviszonyban van, de nem lehet mind a kettőt együtt a személyragban kifejezni: Vallásom oltalmazásomba nékem is *csigánykodnom* kellett (Veresm. Megtér. 31). Azon gondolkodom,

¹⁾ A régibb nyelvben van *esz-veszés* és birtokviszonyban: *eszök veszése*, pl. «Az hadak hírére van eszek veszése» (Gyöngyösi). — Vö. még: Én *senmi hallásom könnyebbülését* nem érzettem (LevT. 2 : 277). Arra is kéré, hogy vizsgálná meg jól *minden szive titkát* (Mik. MulN. 48).

²⁾ Vagy néha: Vörösmarty Zalán futása. Vö. «Mi Derenneyi Pál, császár ő felségének: Szatmárt a magyar vitézeknek főkapitánya» (1572. Felsőmagy. Minerva 1 : 479).

miképen eredjek el a vallások igazsága vizsgálásomba (uo. 33). A supperattendens kívánta is szava meghallásomat (78). Ugyanily ellenek volt e kérdések magyarázásában az utolsó ítéletnek ő tőlük kívánásom (159). — A mit lovon fogadtunk: gyalog nem állásunk [annak gyalog meg nem állása = hogy azt gyalog meg nem álltuk], az ország lakosinak meg nem hallgatásunk (Thaly: Adal. 2:41).

9. Az *-é-képzős birtokszó.*

Végül meg kell emlékeznünk erről a sajtáságos kifejezés-módról, melyhez hasonlót alig találni más nyelvben. A birtokos akkor veszi föl az *-é* képzőt, mikor neki magának kell a birtokot is kifejeznie, mert ez nincs mellette megnevezve. Pl. *Férfié* az élet gondja (Arany: Oh ne nézz rám) = a férfi osztályrésze. *Csügedetlené* a díj (Pet. Csendes tenger) = a csügedetlennek jutalma. Ezt az alakot régibb nyelvtanaink genitívusnak tartották, mert más nyelvekben ilyenkor is ezt az esetet használják: *Viri* est cura vitæ stb. De a mi nyelvünkben ez alak határozottan alanyeset és más helyzetekben akármelyik viszonyragot is fölveheti, pl. Ne kívánd *a másét* = a más birtokát stb. Valószínű, hogy ez az alak eredetileg azonos az *-i-képzős* melléknévvel: *királyé* 'regis' = *királyi* 'regius'.

Ezt a képzőt vették föl a mi birtokos névmásaink is, csak hogy a megfelelő személyranggal megtoldva: *eny-é-m*, *mi-é-nk*, *ti-é-ték*, (*övé*, *övék* eredetileg *övéje*, *övéjök*). Ezek is alanyesetek s máskor viszonyragokat vesznek föl: *enyémet*, *enyémből* stb. A birtokos névmások az *almá-i*, *házai* analógiájára fölvették az *-i* képzőt a birtok többségének a kifejezésére: *övé-i*, *enyé-i-m*, *ti-é-i-ték* stb. Az *övé-i* analógiájára aztán csak újabban keletkeztek az *-é-képzős* főnevekből is ilyen többes számok: *emberé-i*, *királyé-i* (l. TMNy.).

De van a birtokszónak egy régibb többes alakja is, a rendes *-k* többesképzővel: *a szomszédék*, *Kovácsék*, *katonáék* = a szomszéd gyermekei, cselédei, Kovács emberei stb. Ezt a viszonyt más nyelvek is birtokos alakkal, genitívussal fejezik ki.¹⁾

¹⁾ Ném. *Müllers* sind nicht zu Hause = Müllerék, ang. *at my father's* = atyáméknál (így más germán nyelvekben, l. Mätzner angol nyvtan. 2:381,

Még csak azt jegyzem meg, hogy néha az *-é* képző helyett előkerül a *-nek* rag is, t. i. olyankor, mikor a birtokost ugyanabban a mondatban — akár kiteve, akár odaértve — megelőzi egy másik birtokos a jelzett szóval együtt. De ilyenkor is sokkal szokottabb és helyesebb az *-é* képző.

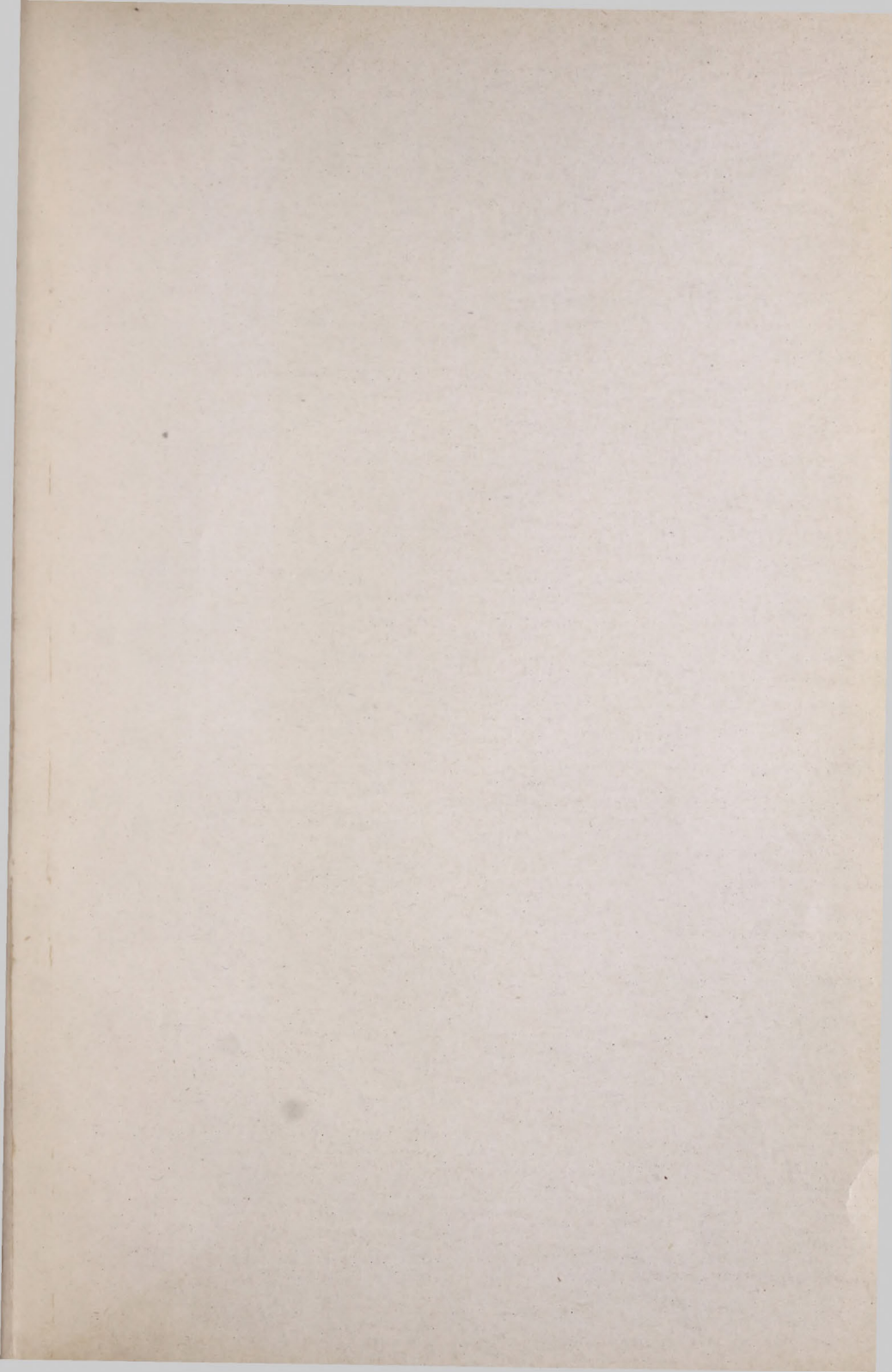
Példák. Köszön tiktet Gaius nevű *én gazdám* és az egész hív *gyülekezetnek* (Komj. Róm. 16 : 23, helyesebben : és ... gyülekezete, vagy pedig : ki gazdám nekem és az egész gyülekezetnek; Károlynál: Köszönt tiktet G., ki nékem és az egész gyülekezetnek gazdája). Az ő orczája féltet mint az angyalnak (Born. Préd. 292, ~ angyalé). Csontja, teteme csak olyan, mint azoknak is (uo. 573, ~ azoké). Nagyobb ennek hangja, mint mások dobjának (Thaly: Adal. 1 : 132). A virágzó ifjuság a gyönyörűségnek ideje, a görbe öregség pediglen és megaggott vénség a penitenciatartásnak (Fal. 47, ~ tartásé). Melyik istenségnek nevét viselje ennek utánna a város, Minervának-e vagy Neptunusnak? (uo. 663, ~ Minerváé-e v. Neptunusé). Most készüljete az élet élőbb mását látni, mint az álom a halálnak (Szász K. Téli rege, utolsó jel., ~ a halálé). Rókának róka a fia, farkasnak pedig farkas (Nyr. 8 : 366, itt a párhuzamosság szinte megkívánja a *-nak* ragot). Hírt hallotta, mint a tót a figének (uo. 372; *hírt hallotta* azokhoz a szólásokhoz tartozik, melyek rendszeren *-nek* ragos birtokos jelzöt kívánnak, l. itt a 3. szakasz 5a. pontját).

Grimm nytanában 4 : 261 ; természetesen kihagyással, ill. ráértéssel magyarázzák, mint pl. gör. *eis Plátōnos*, lat. *ad Iovis Statoris*, t. i. *aedem*). — Mészöly G. az *-ék* képzöt az *-ig* (*-ég*) raggal azonosította, de ez erőtetett magyarázat, melyre semmi szükség. Ha Debreczenben azt mondják : *Kovácsék megyek*, ez ebből rövidülhetett : *Kovácsékég* azaz Kovácsékig.

TARTALOM.

	Lap
A melléknévi jelző	3
A minősítő jelzők	4
1. A tulajdonképi melléknév	4
<i>a)</i> A jelzőnek mondatbeli szerepe és eredete	4
<i>b)</i> Alaki sajátosságok	7
<i>c)</i> A jelzőnek nyelvtani értéke és a hangsúly	11
<i>d)</i> Lazább jelzői viszony	16
2. A melléknévi igenév	17
Cselekvő jelentéssel	17
Szenvedő és egyéb használat	24
Szenvedő igenév a cselekvő személy kifejezésével	30
Igenév természetű melléknevek	31
3. A főnév jelzői használata	32
4. Határozó jelzők	48
5. Igealakok jelzői használata	52
A kijelölő jelzők	55
1. A névmási jelzők	55
2. Számnévi jelzők	60
Függelék. A névelők használata	66
A határozott névelő	66
A határozatlan névelő	83
Más beszédrészekhez járuló jelzők	87
<i>a)</i> Jelzős melléknevek	88
<i>b)</i> Jelzős határozók	92
<i>c)</i> Jelzős névmások	96
Többszörös jelző	103
Határozóval bővített jelző	110
Az értelmező jelző	113
A névmások szerepe az értelmezős szerkezetekben	120
A birtokos jelző	136
1. A birtokos szerkezetnek alakja	136
2. A birtokos szerkezetnek értéke	141
3. A <i>-nek</i> rag használata	153
4. Közbeszúrás és fordított szórend	164
5. Névmások a birtokviszonyban	169
6. Szóegyeztetés a birtokviszonyban	177
7. A személyragok használata	184
8. Többszörös birtokviszony	191
9. Az <i>-é-képzős</i> birtokszó	193

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

